

R dp
ČZN
1994

ISSN 0590-5966

39

119940102,2

COBISS •

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

2	ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE	LETNIK 65 NOVA VRSTA 30	STR. 170-376	MARIBOR	1994
---	---	----------------------------	--------------	---------	------

KAZALO – CONTENTS

Jubileji – Anniversaries

Borut Belec: VLADIMIR BRAČIČ – PETINSEDEMDESETLETNIK	175
Bernard Rajh: BRUNO HARTMAN – SEDEMDESETLETNIK	177
Sergej Vrišer: JOŽE CURK – SEDEMDESETLETNIK	180
Iva Mikl Curk: STANKO PAHIČ – SEDEMDESETLETNIK	182
Vinko Škafar: JOŽE RAJHMAN – SEDEMDESETLETNIK	184
Slavica Tovšak: JANKO KUSTER IN NJEGOVIH SEDEMDESET LET	186

Razprave – Studies

Antoša Leskovec: MARIBOR ZA ČASA USTANAVLJANJA ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA V ZRCALU SVOJIH ČASNIKOV	189
Maribor at the time of the foundation of the historical society, as mirrored in its newspapers	
Sašo Radovanovič: SLOVENSKE ŽUPNIJE V ARHIDIAKONATU MED DRAVO IN MURO 1645–1685	209
Slovenian parishes in the Archdeaconate between the Drava and Mura rivers, 1645–1685	
Jože Curk: PTUJSKI GRADBENIKI MED RENESANSO IN HISTORICIZMOM	232
Ptuj constructors between the renaissance and historicism	
Štefan Predin: LEKARNA PRI SV. ŠTEFANU V RIBNICI	266
The pharmacy at Sveti Štefan in Ribnica	
Franc Rozman: RAZVOJ IN DELOVANJE ŽELEZNIČARSKIH ORGANIZACIJ NA SPODNJEM ŠTAJERSKEM PRED LETOM 1914	278
The development and activities of railwaymen's organisations in lower Styria prior to 1914	
Vlasta Stavbar: MARIBOR V LETIH 1917–1918	292
Maribor in the years of 1917 and 1918	
Vekoslav Grmič: ŠTAJERSKI DUHOVNIKI NA BRANIKU SEVERNE MEJE	301
Styrian priests at the bulwark of the northern border	
Ljubica Šuligoj: PTUJSKO OBMOČJE NA PRELOMU STOLETJA DO LETA 1920	308
The Ptuj region from the beginning of the century until 1920	
Miroslav Stiplošek: STAVKOVNO GIBANJE KONEC LETA 1918 NA MARIBORSKEM OBMOČJU IN VLOGA STROKOVNIH – SINDIKALNIH ORGANIZACIJ V BOJU ZA SEVERNO MEJO	317
The strike movement of 1918 in the Maribor region and the role of occupational – Labour union organisations in the northern frontier	
Vladimir Bračič: PRIIMKI, IMENA IN DOMAČA HIŠNA IMENA V CIRKULANAH	327
Surnames, first names and domestic house names in Circulane	
Marjeta Ciglencečki: PROFESORJI RISANJA NA PTUJSKI GIMNAZIJI 1869–1987	336
Graphic arts teachers at the Ptuj academic secondary school	
Mojca Ramšak: RENESANSA BLAGIH METOD	347
Renaissance of soft methods	

Na naslovnici: Na izletu pri razvalinah cerkve sv. Primoža pod Arehom. V sredini dr. Pavel Turner in na desni dr. Fran Kovačič, ki sta bila pred devetimi desetletji med ustanovitelji Zgodovinskega društva Maribor in Časopisa za zgodovino in narodopisje.

Izvillečke prispevkov v tem časopisu objavljata »Historical – Abstract«
in »America: History and Life«

Abstracts of this review are included in "Historical – Abstract"
and "America: History and Life"

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

Letnik 65 — Nova vrsta 30

2. zvezek

1994

IZDAJATA
UNIVERZA V MARIBORU IN ZGODOVINSKO DRUŠTVO MARIBOR

ZALOŽNIK
ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

MARIBOR 1994

Časopisni svet — Publishing Counsel

Branko Avsenak †, dr. Borut Belec, dr. Vladimir Bračič, Franc Filipič,
dr. Bruno Hartman, dr. Matjaž Klemenčič, dr. Jože Koropec,
dr. Slavko Kremenšek, Matija Malešič, Ivan Sernek, dr. Milan Ževart

Uredniški odbor — Editorial Board

dr. Vladimir Bračič, Marjeta Ciglenceki, dr. Bruno Hartman, dr. Jože Koropec,
Marjan Matjašič, dr. Stanko Ojnik, Irena Šavel, dr. Sergej Vrišer, Vili Vuk,
dr. Milan Ževart, mag. Marjan Žnidarič

Glavni in odgovorni urednik — Chief and Responsible Editor

mag. Marjan Žnidarič
Muzej narodne osvoboditve Maribor
62000 Maribor, Ulica heroja Tomšiča 5, Slovenija
telefon: (062) 211-671

Uprava in založba — Administration and Publisher

Založba Obzorja
62000 Maribor, Partizanska 5, Slovenija
telefon: (062) 25-681

Za znanstveno vsebino odgovarjajo avtorji.
Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva
in navedbo vira.

IZDANO Z DENARNO POMOČJO

Ministrstva za znanost in tehnologijo Republike Slovenije,
Ministrstva za kulturo Republike Slovenije,
Skupščine občine Maribor

VLADIMIR BRAČIČ — petinsedemdesetletnik

Jubilant, zaslužni profesor Pedagoške fakultete v Mariboru, prvi rektor Univerze v Mariboru, nekdanji urednik Časopisa za zgodovino in narodopisje ter znani družbenopolitični in kulturni delavec je 27. septembra slavil petinsedemdesetletnico svojega življenja.

Teško bi našli osebnost, ki bi tako bogato in uspešno združevala znanstveno, organizacijsko in politično delo, med geografi pa pisca, ki bi pokazal več smisla za historičnost v geografiji. Kot Haložan, rojen v Cirkulanah, je še s posebno zavzetostjo posegal v zgodovino Haloz in Podravja in ugotavljal genezo kasnejše socialne in premoženjskopravne delitve, značilne za štajersko podeželje (Veliki vrh v Vinorodnih Halozah, 1977; Ormož in njegova gosposčina leta 1542, 1973; Petovio-Ptuj 69—1969, 1969; Vzhodni del Haloz v luči imenjskih cenitev iz leta 1542, 1975; Razvoj zemljiškopose-

sne strukture in posestnolastniških odnosov v Štajerskih goricah kot element socialnega raziskovanja, 1972).

Metodologijo svojega raziskovalnega dela je prvič predstavil v svoji disertaciji o »Vinorodnih Halozah« in ji ostal zvest tudi v večini svojih kasnejših del. Tako predstavljajo njegove Vinorodne Haloze (1967) ne le temeljit regionalnogeografski prikaz, ampak tudi tehten metodološki prispevek k tovrstnemu proučevanju. Sledila je vrsta regionalnih orisov: Ptujsko polje (1975), Gozdnate Haloze (1982), Dravinjske gorice s Podpohorskimi goricami in Savinjskim (1985) ter Lendavske gorice (1988). Po njegovi zaslugi je Nizko slovensko Podravje danes ena najbolj proučenih slovenskih pokrajin.

Historičnogeografski koncept raziskovanja pa je bil v njegovih delih vendarle podrejen kompleksni geografiji z dokaj močnimi prvinami socialne in kulturne geografije. Največ pozornosti je posvečal demografskim in socialnogospodarskim pojavom in procesom ter nastajanju in transformaciji kulturne pokrajine. Kot dober poznavalec težkih socialnih razmer rodni Haloz je s posebno prizadetostjo obravnaval socialne vidike agrarnogeografskega razvoja in s tem v določnem smislu nadaljeval predvojne raziskave Žgeča, Kolariča in Kerenciča. Tudi sicer je posebno pozornost posvečal prebivalstvu kot temeljnemu geografskemu dejavniku družbene geografije in napisal več samostojnih demografskih študij.

Čeprav izrazit regionalni geograf s posebno zaostrenim čutom za pokrajinske učinke družbenih procesov, je jubilent s svojim raziskovalnim opusom segel mnogo širše, tako na področje turizma (Turistična geografija, 1963), prebivalstva,

prometa in turizma (Sodobni svet, 1983), lokalne politične geografije (Upravna in samoupravna razdelitev v severovzhodni Sloveniji, 1975; Razvoj upravne razdelitve v Mariboru, 1983), gospodarstva (Poizkus opredelitve obmejnih in manj razvitih krajevnih skupnosti v severovzhodni Sloveniji, 1975), kmetijstva (Nastanek in razvoj družbenega sektorja kmetijstva ter njegov pomen za pridelavo hrane, 1985) in zgodovine visokega šolstva (Prispevki za zgodovino visokega šolstva v Mariboru, 1984; Znanstveno, raziskovalno in inovacijsko delo v Mariboru, 1991).

Bogata bibliografija, tako samostojne knjižne izdaje kot študije, največkrat objavljene v Časopisu za zgodovino in narodopisje, geografskih časopisih in zbornikih strokovnih posvetovanj, uvršča dr. Bračiča med najpomembnejše poveljne slovenske geografe. Jubilant pa ni bil samo plodovit znanstvenik, temveč tudi pomemben organizator številnih državnih in mednarodnih zborovanj, ekskurzij in obiskov priznanih evropskih geografov. Tako je tudi po njegovi zaslugi postal Maribor središče živahnega mednarodnega agrarnogeografskega proučevanja. Uredil je številne zbornike, v obdobju 1985—1992 pa je urejeval tudi Časopis za zgodovino in narodopisje.

Doktor Bračič ima neprecenljive zasluge za organizacijo mariborskega visokega šolstva in ustanovitev univerze. Njegovo pedagoško delo sega v leto 1940, ko se je zaposlil kot učitelj na Kočevskem. Sodeloval je v narodnoosvobodilnem gibanju in po vojni služboval kot pedagog v Albaniji. Leta 1952 je diplomiral iz geografije, se ukvarjal s strokovnim šolstvom in zaposlil na ptujski gimnaziji. Leta 1959 je postal profesor na Višji ekonomsko-komercialni šoli v Mariboru in leta 1962 na Pedagoški akademiji v Mariboru, za katere razvoj se je še posebno zavzemal. V letih 1962—1965 in 1972—1973 je bil tudi njen dekan. Leta 1965 si je pridobil na Filozofski fakulteti v Ljubljani naziv doktorja geografskih znanosti in postal leta 1977 redni profesor. Od leta 1961—1967 je opravljal dolžnosti predstojnika Združenja visokošolskih zavodov v Mariboru in od 1967—1972 člana Izvršnega sveta SR Slovenije. Zadolžen je bil za področje vzgoje in izobraževanja. V letih 1973—1975 je ponovno postal predstojnik Združenja ter slednjič za dve mandatni obdobji prvi rektor mlade mariborske univerze, ki jo je kmalu uspel povezati s številnimi univerzami doma in po svetu.

Jubilant je za svoje izjemno delo in zasluge prejel številna visoka odlikovanja, nagrade in priznanja, med njimi za raziskovalno delo nagrado Sklada Borisa Kidriča, za delo na področju vzgoje in izobraževanja pa Žagarjevo nagrado.

Ob njegovem jubileju mu iskreno čestitamo in želimo še veliko zdravih let.
dr. Borut Belec*

* dr. Borut Belec, redni profesor na Pedagoški fakulteti v Mariboru

BRUNO HARTMAN — sedemdesetletnik

Maribor je pravzaprav srečno mesto. Iz njegovega zaledja in drugih slovenskih krajev so vanj vedno dotekale nove duhovne moči, ki so kmalu postale del njegovega življenja, mesto in njegovo dušo pa krepile za bogatejši jutri in višje cilje.

Zagotovo med te mariborske moči lahko prištejemo letošnjega jubilanta dr. Bruna Hartmana, ki delovno zavezo z mestom še vedno v polni meri izpolnjuje. Kar trikrat se je v svojem življenju zatekel v Maribor; tu je kmalu pognal svoje korenine, iz njegovega sožitja z mestom je zrasklo bogato delo, ki je neizbrisno vtakano v podobo sedanjega in porajajočega se Maribora.

Rodil se je v Celju 29. septembra 1924. Kljub skromnim družinskim razmeram si je mogel privoščiti gimnazijo v rodnem mestu; že v vojnih razmerah jo je tudi uspešno zaključil. Sledila so burna in težka leta delovnega in vojaškega obveznika, a se je vseeno zdrav vrnil iz poteptane Evrope ter vpisal študij

književnosti južnoslovanskih narodov, slovenski jezik ter francoski jezik s primerjalno književnostjo na Filozofski fakulteti ljubljanske univerze.

Takoj po opravljeni diplomi so se zvrstile njegove delovne in življenjske postaje. Štiri leta je bil profesor učiteljišča in gimnazije v Murski Soboti, od 1955 do 1957 je poučeval na mariborskem učiteljišču. Nato ga je zvalilo gledališče: najprej za leto dni kot lektorja v ljubljansko Dramo, v letih 1958—1962 je bil dramaturg in lektor v mariborskem gledališču, končno pa še tri sezone upravnik in umetniški vodja Slovenskega ljudskega gledališča v Celju. Leta 1965 se je javil na razpis za že nekaj časa izpraznjeno mesto ravnatelja Študijske knjižnice v Mariboru, bil je sprejet in ustanovo je, nazadnje kot Univerzitetno knjižnico Maribor, nadvse uspešno vodil do svoje upokojitve v letu 1989.

Že ti skromni podatki pričajo o Hartmanovih širokih področjih delovanja. Prebiranje bibliografije njegovih publicističnih, strokovnih in znanstvenih del ter poznavanje njegove zavzete javne ustvarjalnosti pa nam šele odkrijeta vso širino njegovih zanimanj ter kvaliteto vsakega dela, ki se ga je lotil.

Pri svojem strokovnem in zlasti znanstvenem delu je Hartman vsekakor ostal zvest svoji osnovni slovenistični stroki. Najobsežnejše delo s tega področja je njegova doktorska disertacija Slovenska dramatika o Celjskih grofih z vidika nacionalnega, socialnega in estetskega (1976), ki se odlikuje s svojo analitično te-

meljitostjo. Podobno monografsko zaokroženo se je lotil življenja in dela Antona Novačana ter svoja dognanja o njem objavil kot obsežni spremni študiji k Novačanovim spominom (1986) in njegovemu Izbranemu delu (1993). Večina drugih Hartmanovih literarnozgodovinskih analiz in orisov se pojavlja v obliki krajših uredniških spremnih besed (Vladimir Levstik), člankov o literarnem dogajanju v Mariboru, prigodniških zapisov in dramaturških pretresov v številnih gledaliških listih. Kot jezikoslovca pa sta ga zanimali vprašanje gledališkega jezika (npr. Jezik v gledališču, 1960) ter gledališka terminologija.

Kot smo že zapisali, se je Hartman po nekaj letih pedagoškega dela zaposlil v treh slovenskih gledališčih. Praktično se je z gledališčem ukvarjal kot lektor, dramaturg oz. umetniški vodja in celo upravnik, neposreden stik z gledališkim svetom pa je za desetletja zaznamoval tudi njegove siceršnje interese. Ob številnih prevodih gledaliških del za uprizoritve v novih sezonah je poslovenil Freytagovo Tehniko drame (1976), sodeloval pri številnih domačih in mednarodnih gledaliških srečanjih ter dolga leta sooblikoval mariborsko Borštnikovo srečanje. Postal je reden in vsestranski sodelavec gledaliških listov, kmalu pa si je začel pridobivati tudi sloves najzvestejšega kronista oz. raziskovalca slovenske gledališke preteklosti.

Pomemben preobrat v Hartmanovem delovanju pomeni dokončen prihod v Maribor oz. njegova zaposlitev v drugi največji slovenski znanstveni knjižnici. Najširše razgledan kulturnik je ustanovo prevzel v času, ko je ta začela intenzivno preraščati v tipično evropsko univerzitetno ustanovo in je za novonastajajočo mariborsko univerzo pomenila eno bistvenih opor. Ob nesebični pomoči nekaterih odličnih knjižničarskih sodelavcev je znal sunkovit razvoj svoje inštitucije pravilno uravnati, pridobivati naklonjenost družbenega okolja in univerze, pri tem pa ohraniti tudi vse nesporne kvalitete, ki si jih je knjižnica že pridobila v letih svojega razvoja. Krona njegovih organizacijskih prizadevanj v knjižničarstvu so bile nekajletne priprave na gradnjo nove knjižnične zgradbe ter njena dograditev in otvoritev v letu 1988. Z njo je Slovenija dobila prvo veliko in sodobno knjižnično stavbo v vsem povojnem obdobju, šele z njo se je tudi slovenska knjižničarska praksa tesno približala knjižničarsko razvitim državam po svetu, Maribor pa dobil odlično možnost za zavirljiv razvoj še ene kulturne ustanove.

Svoje zelo konkretno knjižničarsko delo je Hartman večkrat pospremil tudi s tenkočutnimi strokovnimi premisleki, ki so se mu rojevali ob prebiranju tuje knjižničarske literature in obiskih tujih knjižnic, še zlasti pa ob aktivnem delu v številnih najvišjih strokovnih telesih ter urejanju strokovnega glasila Knjižnica (1974—1979). Besedila, kot so Konceptija razvoja knjižničarstva v Sloveniji iz leta 1971 in njena realizacija v obdobju 1971—1981 (1981), Kako uresničujemo novi zakon o knjižničarstvu (1983) ali nekoliko zgodnejši Projekt visokošolskega knjižničnega sistema v Mariboru (1974), dovolj nazorno odkrivajo njegovo strokovno razgledanost, pošteno kritičnost ter okretno in v bodočnost naravnano pragmatičnost.

Kot je Hartman uspel postati zaupanja vreden dedič svojega knjižničarskega predhodnika Janka Glazerja, je svojega velikega vzornika očitno nasledil tudi s proučevanjem mariborske kulturne zgodovine, čemur je zapisal večino svojega prostega časa, s tem pa zapolnil tudi sproščene dneve po upokojitvi. Teme, ki so ga pri tem zanimale, so kar raznolike, prednjačita pa zgodovina mariborskega knjižničarstva in gledališča. Pravzaprav je v posameznih člankih predstavil zgodovinske preglede večine nekoč delujočih knjižnic v mestu, v jubilejnem zborniku je posebej zgledno opisal Petinsedemdeset let Univerzitetne knjižnice Maribor (1978). Za zgodovino gledališča v Mariboru je napisal kar nekaj temeljnih besedil, celovit in temeljit prikaz tega razvoja pa je že v pripravi kot monografska publikacija. Troje preglednih prispevkov o zgodovini gledališča, knjižničarstva

in mariborskega tiskarstva je objavil v zborniku Maribor skozi stoletja (1991), ki ga je s sodelavci tudi zasnoval in uredil.

Sicer je s svojimi kulturnozgodovinskimi razpravami sodeloval na več znanstvenih zborovanjih, pretežni del svojega znanstvenega snovanja pa prispeval v Časopis za zgodovino in narodopisje, v katerem je izšel tudi njegov odličen članek o mariborski kulturnopolitični preteklosti pod naslovom Slavjanofil Ivan Sergejevič Aksakov v Mariboru leta 1860 (1983).

V tesni povezavi s tem raziskovalnim delom so zlasti v zadnjem času lahko nastali številni Hartmanovi prispevki za imenska in druga gesla Slovenskega biografskega leksikona ter Enciklopedijo Slovenije, obsežnejši biografski prispevki o Rudolfu Maistru (Znameniti Slovenci, 1989), Janku Glazerju, slovenskih bibliotekarjih dunajske dvorne knjižnice in drugih ter vrsta jubilejnih zapisov in nekrologov za mariborske oz. slovenske kulturne delavce, gledališčnike, knjižničarje in še koga. Tudi ta, praviloma krajša besedila vedno odlikujeta dokumentarna natančnost ter portretska neposrednost, kar Hartmana uvršča med redke redne in zanesljive slovenske sodelavce leksikografskih izdaj za območje severovzhodne Slovenije.

Hartmanovo prevajalsko delo smo posredno že omenili. Kot slovenista, ki je dolga leta imel neposreden stik z lepim govornim jezikom v slovenskih gledališčih, ga je namreč v življenju kar naprej mikalo, da je tuje besedne umetnine preliel tudi v slovenščino. Najbrž še toliko bolj, ker je večina njegovih neštetihi prevodov zaživela tudi na odru. Če ne naštevamo vseh imen prevedenih dramskih avtorjev, jih moramo navesti vsaj nekaj (O'Neill, Anouilh, Mrozek, Beckett, Brecht, Feydeau, Bauer), ki so od Hartmana zahtevali posebno prevajalsko mojstrstvo. Podobno velja za njegovo prevajanje proze, saj je poslovenil kar nekaj del avtorjev, kot so Cronin, Hemingway, Remarque in drugi.

Res je nekatera Hartmanova dela čas že nekoliko odmaknil, kot npr. odmevno priredbo Drabosnjakove Igre o izgubljenem sinu ali recital o Levstiku, zato pa toliko bolj ostaja v naši zavesti njegova vsestranska, stalna in nadvse dejavna prisotnost v kulturnopolitičnem življenju, ki se je izražala kot izostrena misel uredniške glose v Dialogih (mariborsko kulturno revijo je uredjal v letih 1967—1968), pa tudi kot prijazno opozorilo v dnevnem časopisju, in spet kot trezna in zavzeta razprava poznavalca, ki je sooblikoval slovensko kulturo tudi kot član visokih upravnih in nekdanjih samoupravnih teles, ali kot pošten okus ocenjevalca, ko je kot član in predsednik Prešernovega sklada pomagal deliti cenjena slovenska kulturniška priznanja, ali kot dobrodošlo članstvo v številnih uredništvih in resnobna vzvišenost slavnostnega govornika ob kulturnem prazniku.

Pridobljeni naziv rednega profesorja ljubljanske univerze, Čopova diploma, državna odlikovanja, zlata plaketa Univerze v Mariboru ter Glazerjeva nagrada za življenjsko delo so častna priznanja, ki jih je doslej prejel Bruno Hartman, vendar so to le skromne oddolžitve za njegovo dosedanje delo. Še toliko bolj, če vemo, da je ob vsem tem ohranil plemenite človeške vrline, kot so družabnost, iskrihost duha, poštenost do soljudi, spodbudna beseda in neuničljiv življenjski optimizem.

Upamo in želimo mu, naj jesen njegovega življenja ostane septembrsko topla, da bo z lahkoto dokončal še načrtovano delo in se nato z nami vsemi še dolgo veselil svoje bogate življenjske žetve.

mag. Bernard Rajh*

* mag. Bernard Rajh, ravnatelj Univerzitetne knjižnice v Mariboru

JOŽE CURK — sedemdesetletnik

Kdor prelista številke povojnega Časopisa za zgodovino in narodopisje, ta pa izhaja že devetindvajseto leto, bo zlahka ugotovil, da se uvršča med njegove najzvestejše sodelavce, po številu prispevkov pa najbrž kar na prvo mesto umetnostni zgodovinar Jože Curk.

Jože Curk se je rodil 15. junija 1924 v Vipavi, njegova življenjska pot pa se je značilno vila med Mariborom, Celjem, Ptujem in Ljubljano. Po končani gimnaziji v Mariboru je študiral umetnostno zgodovino pri profesorju Francetu Steletu na ljubljanski filozofski fakulteti. Po diplomi se je vrnil na Štajersko in bil v letih 1950 do 1965 kustos v ptujskem, nato v mariborskem muzeju, tudi v mariborski galeriji, pozneje konservator v Celju in Mariboru. Pet let je bil svetovalec na republiškem sekretariatu za kulturo v Ljubljani. V letih 1970/74 ga srečamo kot ravnatelja muzeja v Ptujju,

med 1974/83 pa je bil ravnatelj in arhivski svetovalec mariborskega Pokrajinskega arhiva. Sedaj živi že več let v Ljubljani in je v pokoju. Še naprej pa se posveča zgodovini Maribora in drugih štajerskih krajev in je bolj zrasel z njo kot marsikdo tod živečih strokovnjakov, ki bi se po svoji službeni dolžnosti morali spopadati z zgodovinsko problematiko.

Jože Curk se je ob vseh svojih zadolžitvah vselej zavedal, da ležijo poglavitna vprašanja umetnostnozgodovinske stroke zunaj pisarn in kabinetov. Že zgodaj, še kot kustosa v Mariboru, so ga zato vodile poti k preučevanju spomenikov v mariborski okolici, še bolj načrtno je pozneje obdelal Celje z zaledjem. Bila so to leta, ko umetnostnih zgodovinarjev ni bilo na pretek, nad stroko pa so se zgriježale skrbi ob obnavljanju, evidentiranju in osnovnem opredeljevanju spomenikov. Danes je slišati nenavadno, da so se konservatorji ubadali s takimi problemi, kot je prevoz na teren, da je primanjkovalo fotoaparatorov in da so ti ljudje mnogo ogledov opravili s kolesom ali celo peš.

Če ostanemo pri terenskih raziskavah, naj povem, da smo se umetnostne topografije v preteklosti lotevali na različnih koncih Slovenije, povsem dokončali in poenotili pa je nismo vse do danes. Med pionirje naše topografije upravičeno prištevamo Jožeta Curka: povsem sam, ne z ekipo sodelavcev, je zbral in leta 1967 izdal topografsko gradivo celjskega spomeniškega območja v devetih zvezkih, tem pa so sledili še topografski izsledki za spomenike občin Ljutomer, Ormož in Gornja Radgona.

Zavestno sem izpostavil Curkovo topografsko zavzetost kot izhodišče za njegovo povezanost s kulturnimi spomeniki. Če je v omenjenih zvezkih predstavil

samo sakralne objekte, je v številnih drugih razpravah in samostojnih publikacijah dokazal, da pojmuje umetnostno dediščino kompleksno in da ga poleg individualnosti posameznih spomenikov zanimajo tudi vprašanja širšega urbanega in gradbenega razvoja v naših krajih.

Z leti je bera Curkovih razprav narasla v spoštljivo število, iz mozaičnosti tem, ki jih napovedujejo njihovi naslovi, pa se nam izluščijo bolj ali manj zaokroženi sklopi: fevdalna arhitektura, urbanistični razvoj trgov in mest, njihove vedute, nadalje umetnostnozgodovinska podoba posameznih krajev in posameznih spomenikov. Takšna razdelitev je seveda samo okvirna in približna, saj se teme ponekod med seboj prepletajo, to pa priča, da pisec zanesljivo obvladuje štajerski umetnostnozgodovinski prostor in mnogovrstnost njegove problematike.

Če se kratko pomudimo pri omenjenih razpravah, bi najprej našteli vrsto sestavkov o štajerskih gradovih in graščinah. Pri tem ugotavljamo, kako so piscu mnoga dognanja, denimo okoli mariborskih gradov, dozorevala skozi čas in se je zato o njih razpisal v nekaj razpravah.

Obsežno skupino predstavljajo dela o urbanističnem in gradbenem razvoju trgov in mest. Te je obdelal po pokrajinah, npr. v Posavju, Posavinju, Obsotelju ali Prekmurju, štajerske trge in mesta pa je predstavil tudi v samostojni publikaciji.

Curkovo pisanje o vedutah nam ponuja prve izčrpnjše pregledne stare upodobitve naših krajev. Prav tako je avtor kot prvi podal umetnostnozgodovinske orise nekaterih štajerskih krajev in se obširno razpisal o stavbni zgodovini posameznih spomenikov, kot so npr. ptujška proštijaška cerkev, mariborska stolnica ali Alojzijeva cerkev z jezuitskim kolegijem v Mariboru.

Ob naštetem je Jože Curk preučeval samostansko arhitekturo, zanimalo so ga pražupnijske cerkve in cerkve z vzhodnimi zvoniki, nadalje cestno omrežje in prometne zveze na slovenskem Štajerskem. Mnoge izsledke je dopolnil s podatki, ki jih je odkril ob študiju arhivskega gradiva.

Podoba o Curkovi dejavnosti se nam dopolni, če upoštevamo, da je izdal 28 samostojnih publikacij, od tega kar 13 spomeniških vodnikov. Leta 1970 je z ženo Ivo, priznana slovensko arheologinjo, napisal knjigo o Ptujju, leta 1985 Vire za gradbeno zgodovino Maribora do 1850, leta 1991 že omenjene Trge in mesta na slovenskem Štajerskem.

Curkova bibliografija šteje 113 razprav in strokovnih člankov, nadalje 65 poročil in knjižnih ocen s področja umetnostne zgodovine ter vrsto prispevkov iz drugih zgodovinskih panog. K temu lahko dodamo še okoli 30 obsežnejših študij, ki so rezultat preučevanja posameznih regij in naselbin in so rabile kot strokovni elaborati pri raznih urbanističnih projektih.

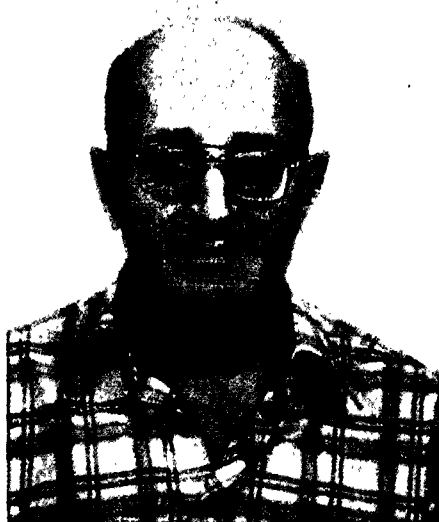
Jože Curk ni bil nikoli ozko zazrt v starejšo zgodovino, ampak je živo spremljal tudi sodobno likovno umetnost. Gotovo je pomembno, da je bil med prvimi povojnimi poročevalci in ocenjevalci umetnosti v Mariboru. Od člankov, ki so razsuti po dnevnem časopisju, revijah in drugih publikacijah, okoli 260 jih je, so mnogi namenjeni sodobni likovnosti. Prav široka zavzetost za umetnost je Jožeta Curka pripeljala v vrste profesorjev na mariborski pedagoški akademiji, kjer je nekaj let predaval umetnostno zgodovino in učiteljskemu naraščanju s svojimi izkušnjami in pogledi razširjal likovna obzorja.

Ob sedemdesetem življenjskem jubileju je Jože Curk še vedno med sodelavci Časopisa za zgodovino in narodopisje. Duhovno je čil, odlikujeta pa ga izjemen spomin in strokovno oko. Zato smo lahko prepričani, da bo ob pregovorni preučevalni vnemi spregovoril še o prenekaterem vprašanju svoje stroke. V pogledu nazaj pa se Jože Curk lahko ozira na bogato žetev in marsikatero dognanje, ki ga je v zavozlanosti umetnostnih pogledov na slovenskem Štajerskem utrdil prav on.

Sergej Vrišer*

* dr. Sergej Vrišer, ravnatelj Pokrajinskega muzeja v Mariboru, v pokoju

STANKO PAHIČ — sedemdesetletnik

Iskreno me veseli, da smem v imenu širše javnosti in stroke, prav posebej pa v imenu kolegov, sodelavcev in prijateljev voščiti Stanku Pahiču k jubileju. Dasi ga bralcem naše revije ni treba posebej predstavljati, naj — kot je to v navadi — vendarle povzamem nekaj glavnih podatkov o njegovem življenju in delu. Zelo škoda je, da pri tem zaradi prostorskih omejitev ne morem povsem slediti njegovi lastni, slikoviti pripovedi. A nekaj njegovih besed si bom vendarle sposodila: Njegova pot se je začela 21. oktobra 1924 v vasi Lokanja vas, ki je ob tem podatku tudi edinkrat omenjena v Krajevnem leksikonu Slovenije. Ko opisuje želje svojih staršev in ugibanja sovaščanov, kaj bo iz sina edinca kmečko-obrtniške družine, ugotavlja, da uresničitve teh želja pač ni bilo v njegovih genih in je ostal vse življenje nesposoben za podjetništvo, saj sta ga kmalu

zamikala čudoviti svet knjig in pero. Na realni gimnaziji v Mariboru (1936—1941) je že pisal in pesnil za *Mlado Jutro* in *Večernik* za mladino. Ob tem je začel razmišljati o slavistiki, dasi je na tihem sanjaril tudi o tehniki in astronomiki. K poslednji želji takoj primakne, da si je pri arheološkem delu — najbrž s svedom v težki razmočeni ilovici — večkrat mislil »Pa si hotel med zvezde, a si padel v zemljo«. Vse to je prekinila vojna vihra. Da bi se umaknil nemški vojski, se je zaposlil na železnici (do 1944). Sledila je NOV s pustolovskim začetkom v Franciji, preizkušnja v Angliji in vrnitev v osvobojeno Ljubljano s prekomorsko brigado. Po služenju vojaškega roka, ki je v 7. banijski brigadi v Vipavi, kot sam pravi, neslavno zaključilo njegovo vojaško pot, je doma končal gimnazijo in potem poskusil na slavistiki in zgodovini. A ne eno ne drugo ga ni navdušilo. Lojze Bolta ga je privedel v novonastali arheološki seminar, kjer je diplomiral v prvi generaciji arheologov »znanstvene smeri«, kot se je temu reklo tedaj in še dokaj let pozneje. Zaposlil se je leta 1952 kot kustos za arheologijo v Pokrajinskem muzeju v Mariboru in ostal na tem mestu do svoje upokojitve 1991. Muzejski hiši pa ostaja zvest še posej, saj ga še vedno preganja obdelava gradiv, ki se jih je v terenskih letih nabralo res mnogo. Na pot po tujih najdiščih in muzejih je šel toliko, kolikor je bilo nujno potrebno. Slovenskim arheologom je utrl pot v prej zaprte muzejske hrame onstran meje. Pozneje pa se je z velikimi in malimi imeni stroke srečeval vse pogosteje na domačem torišču, saj je imel vsem kaj povedati. Postal in ostal je namreč vseskozi arheolog svojega domačega, podravskega in pohorskega sveta.

Sicer pa predstavlja njegovo delo najprej njegova bibliografija. Ta obsega 12 samostojnih publikacij, prek 100 razprav in člankov v strokovnih časopisih ter

na desetine poljudnih člankov in sestavkov v raznih časnikih in časopisih. Ko je sam ogleduje, z bolečino ugotavlja, da med njo ni knjige s preprostim naslovom Brinjeva gora, da množice začetih projektov ni uspel dokončati. Toda v mnogih noticah, skicah in risbah, ki navadno komaj štejejo v bibliografijah, tiči nešteto spoznanj in tisti najbolj trajni arheologov prispevek. Tu so dejstva, tu zapažanja. Razlage neverjetno hitro zastare, dejstva pa so tisti zidaki, ki jih bo stroka vedno spet potrebovala. V zadnjih letih mnoga besedila razmnožuje kar sam. Modro se je odločil dati rokopise na svetlo, ne da bi čakal na negotove ugodne trenutke v založništvu. Stroki in jubилantu želim, da bi tudi ta besedila prišla med nas v trajnejši obliki.

Poleg iz bibliografije vidnih dejstev, kako je oral ledino na mnogih področjih in ostajal tudi potem zvest nenadomestljivemu splošno izobraževalnemu in poljudno vzgojnemu delu, pa moram omeniti še nekaj, kar jubилant sam rad prezre, a v razvoju stroke ohranja svojo težo. Nekatera njegova dela so bila ob svojem času povsem primerljiva z najboljšim, kar so tisti čas počeli po Evropi. Med take akcije sodijo prav gotovo njegova sistematična topografska raziskovanja. Korenine vrste dosežkov v spomeniških službah razvitih dežel, ki upravičeno zbuja tudi občudovanje slovenskih arheologov, segajo zelo blizu Pahičevih topografskih akcij. S terenskim preučevanjem rimskih cest na tak način je bil med prvimi v Evropi. Cela generacija slovenskih arheologov se je šolala v šestdesetih letih ob vseh teh njegovih terenskih akcijah. To so prav gotovo dejstva, ki odtehtajo tudi to, da je del njegovega strokovnega objavljanja zaostal za njegovimi željami in načrti, da je kljub njegovim nameram ostal Pokrajinski muzej v Mariboru med večino slovenskih muzejev, ki so tudi danes še vedno brez razstavnih zbirk, kakršne bi množina in kvaliteta arheološkega gradiva v njih zahtevala. Prav tako velja omeniti, da je zavirljiva raven, ki jo je slovenska arheološka dokumentacija dosegla, rasla tudi ob Pahičevih prizadevanjih, ob njegovi trmasto nepopustljivi natančnosti. Z lastnimi rokami je počel stvari, za katere strokovnjak danes nikakor noče več žrtvovati časa. Vse, ki smo imeli opravka s strokovnim tiskom, pa je večkrat pripravil do samospraševanja, kako je z našo eksaktnostjo, ko smo listali po stotinah opomb v njegovih strokovnih sestavkih, nepogrešljivih učbenikih o mnogih temah, na prvi pogled celo daleč od predmeta obravnave.

Toda slika Stanka Pahiča bi ne bila popolna, če ne bi omenila njegove velike ljubezni do domačih krajev in ljudi. Ta ljubezen je bila vodilo njegovega zanimanja za preteklost. Ko mu voščim, moram zatrditi jubилantu, kako smo ob tej njegovi ljubezni do domačega sveta kolegi tudi človeško zoreli. Res je bila dežela v časih njegovih poglobitvenih terenskih akcij še drugačna kot danes, bolj starosvetna. Toda samo zaradi njegovega načina je oživel marsikateri globoko v dušah skriti drobec iz časov drugačnih komunikacij. Na terenskem obhodu je znal očancu, ki je trebil hosto, ponuditi kamnito sekuro z besedami: »Mogoče boste pa s tole laže . . .«. Po prvem nezaupljivem otipavanju se je potem začel pogovor, spoznanja o zemlji so prihajala na dan, pripoved »o delih in dnevih« heziodskih razsežnosti, globoka odkritja o človeških revah in radostih, zavita v okorno, obotavljivo besedo. Stanko Pahič je v takem pogovoru ustrezno sodeloval in nas druge pri tem učil zanimanja za stvari, ki jim danes naša stroka, dasi je v marsikaterem pogledu napredovala, kot si nikoli nismo upali domnevati, vendarle zna premalo prisluhniti.

Takšnega sodelovanja želim jubилantu in mladim kolegom tudi v prihodnje — in pa, da bi mu zdravje dopuščalo, da bi še dolgo posredoval svoje poglede na »herojske čase«, zanimiva leta razvoja slovenske arheologije!

Iva Mikl Curk*

* dr. Iva Mikl Curk, arheologinja, Ljubljana

JOŽE RAJHMAN — sedemdesetletnik

V Mariboru od leta 1955 živi in deluje prof. dr. Jože Rajhman, ki je bil v letih 1989—1992 tudi član uredniškega odbora našega časopisa.

Rodil se je 17. novembra 1924 v Sromljah pri Brežicah, v učiteljski družini. Gimnazijo je sprva obiskoval v Celju, maturiral pa je leta 1943 v pregnanstvu v Nišu. Leta 1945 se je vpisal na slavistiko na Filozofski fakulteti v Ljubljani, leta 1947 pa je začel študij na Teološki fakulteti, kjer je leta 1951 diplomiral. V duhovnika je bil posvečen leta 1950 v Mariboru. Od leta 1951 do 1968 je bil v pastoralni službi v župnijah Marija Snežna v Slovenskih goricah in v mariborski stolnici. V tem času je dokončal študij slavistike na Filozofski fakulteti (1965). Ob obnovitvi Bogoslovnega seminija v Mariboru je bil imenovan za duhovnega vodjo (1968—1981), na oddelku Teološke fakultete v Mariboru pa za pre-

davatelja duhovne teologije (1968), kjer še danes predava pastoralno teologijo.

Na Filozofski fakulteti v Ljubljani je leta 1972 doktoriral iz filoloških ved z disertacijo **Primož Trubar v letu 1550**, na Teološki fakulteti v Ljubljani pa iz teoloških ved z disertacijo **Teološka podoba Ene dolge predgovori** (1974). Naslednje leto je opravil habilitacijo za docenta pastoralne teologije na Teološki fakulteti v Ljubljani (oddelek Maribor), za izrednega profesorja pa je bil izvoljen leta 1979.

Doma in v tujini je predaval na raznih simpozijih, predvsem na področju literarne zgodovine, ter o aktualnih cerkvenih (pastoralnih) in družbenih vprašanjih. Razprave je objavljaval v domačih in tujih znanstvenih revijah.

Jože Rajhman je eden najpomembnejših poznavalcev reformacije na Slovenskem, o tem priča njegovo obsežno delo. Izdal je znano monografijo **Prva slovenska knjiga** (Partizanska knjiga, Ljubljana 1977), **Pisma Primoža Trubarja** (Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede, Korespondence pomembnih Slovencev, Ljubljana 1986), **Ena dolga predgovor** (Cankarjeva založba, Ljubljana 1986), **Trubarjev svet** (Založništvo tržaškega tiska, Trst 1986) in številne razprave ter članke iz reformacijskega obdobja. Je avtor številnih gesel s področja reformacije v **Slovenskem biografskem leksikonu**, **Enciklopediji Slovenije** in v **Leksikonu Cankarjeve založbe Slovenska književnost** (Ljubljana 1982).

Teološke razprave je objavljaval v **Bogoslovnem vestniku**, **Znamenju** in **Cerkvi v sedanjem svetu**, filološke pa v **Slavistični reviji**, **Znamenju** in drugod. V časopisu za zgodovino in narodopisje je objavil dve razpravi: **Vloga Petra Dajnka v zgo-**

dovini slovenskega knjižnega jezika (ČZN 6 = 41/1970/2, 296—320) in Neobjavljeno Trubarjevo pismo (ČZN 21 = 56/1985/1, 65—68).

Pomembno se mi zdi opozoriti, da je prav Jože Rajhman ponovno odkril in leta 1980 tudi predstavil slovensko **Pastirno** mariborskega predavatelja pastoralne teologije dr. Lovra Vogrina (1809—1869) ter tako spodbudil nadaljnje raziskave tega najstarejšega mariborskega visokošolskega učbenika, ki je nastal v Mariboru in je ohranjen v dveh litografiranih različicah (iz leta 1867 in 1873).

Rajhmanova bibliografija šteje doslej okrog 250 enot. Upajmo, da bo jubilat v teku let svoj znanstveni opus še pomnožil, pri čemer mu iskreno želimo veliko uspeha.

Vinko Škafar*

* dr. Vinko Škafar, predavatelj na Teološki fakulteti v Mariboru

JANKO KUSTER IN NJEGOVH SEDEMDESET LET

Predstaviti življenjsko pot profesorja Janka Kustra ni preprosta naloga, saj jo zaznamuje izjemna raznolikost dogajanj, ki so tako ali drugače zapustila globoke sledove v oblikovanju njegove osebnosti, odnosu do človeka, sveta, okolja in ne navsezadnje tudi v odnosu do samega sebe.

Rodil se je 21. marca 1925. leta v Mariboru, v zavedni družini koroškega Slovenca Janka Kustra, katerega ime srečamo v vrstah Maistrovih borcev, ki so se bili pripravljene boriti za pravo »slovensko stvar«. Zaradi znanih rezultatov Koroškega plebiscita je emigriral v Maribor, kjer se je ustalil in si ustvaril družino. Za Janka Kustra je bil oče ideal in vzor, zato se ne smemo čuditi, da so ga že kot gimnazijca prve realne gimnazije v Mariboru zanimale napredne ideje in da se je že zelo zgodaj vključil v vrste mladincev, ki so svoje misli in sveto-vni nazor želeli izraziti prek dijaškega glasila Ledine. Kljub temu, da je bila že prva številka zaradi »neprimerne« vsebi-

ne zaplenjena, je s skavti in nekdanjimi »ledinaši« nadaljeval protinemški narodnoobrambni boj. Del za Ledino pripravljenega humorno satiričnega gradiva z aktualnimi karikaturami mu je uspelo objaviti v Totem listu, ki ga je uvrstil med svoje stalne sodelavce.

Kritični pogled na politične in družbene razmere ožjega in širšega okolja ter bližajoča se vojna vihra je ime Janka Kustra uvrstila na seznam III. rajhu nevarnih oseb. Na eni izmed skojevskih akcij, v katero so bili vključeni skavti in nekdanji »ledinaši«, je bil 20. julija 1941 ujet, aretiran in zaprt v zloglasnih mariborskih zaporih, od koder so se domov vrnili le redki.

Na seznamu zapornikov, ki so bili v mariborskih zaporih določeni za transport v Mauthausen, je bilo med 93 imeni na dan 23. avgusta 1941 pod zaporedno številko 27 vpisano tudi ime Kuster Johann, Stud., 21. 3. 1925, Marburg, iz celice št. 73. Tam je skupaj s Slovenci, Poljaki, Čehi in jetniki drugih narodnosti preživel strah, ponižanje, lakoto. Če je hotel preživeti, je moral postati človek brez osebnosti, lastnega jaza, zgolj številka, ki nima preteklosti in še manj prihodnosti. Toda volja je bila močnejša. Spomladi 1942 je bil po srečnem naključju odpuščen iz taborišča in ob tej priložnosti mu je uspelo rešiti nekaj izvirnih mauthausenskih risb sointerniranca Jožeta Polanjka. Pod obličjem na telesu je odnesel s seboj delček mauthausenskih grozot, prenesenih v obliki risb na papir.

Po zdravljenju v mariborski bolnišnici se je zaposlil kot trgovski pomočnik v Gleisdorfu na Štajerskem in se s tem izognil prisilnemu delu v nemški oboroževalni industriji. V tem času mu je uspelo, da se je prek očeta povezal s koroškimi partizani.

V koroškem bataljonu, VI. SNOUB Slavka Šlandra in XII. SNOUB Štajerske je v času od junija 1943 do januarja 1945 opravljal številne obveznosti: politdelegat, namestnik in komisar čete, namestnik komisarja bataljona, pomočnik šefa obveščevalnega centra in vojaški tožilec brigade ter operativni oficir-orožar v štabu XV. divizije.

Glavni štab NOV in PO Slovenije ga je v začetku leta 1945 imenoval za komisarja drugega pohodnega bataljona izbranih kandidatov za vojaško akademijo v Beogradu. Od tu so ga napotili v Vojno letalsko učilišče jurišnih pilotov v Čkalov (sedaj Orenburg), kjer je uspešno zaključil vojaško pilotsko šolo.

Po vrnitvi domov leta 1947 je deloval kot pomočnik vojaškega tožilca I. letalske divizije v Novem Sadu in bil leta 1948 izključen iz KPJ. Kot nekdanji sovjetski pilot in obtoženec zaradi sovražne propagande zoper državo je doživljal strahotne trenutke na Golem otoku in tako postal 1. junija 1949 ena izmed mnogih nedolžnih žrtev političnega režima.

Tudi po vrnitvi v Maribor mu ni bilo lahko. A zavest o krivici, ki so mu jo prizadejali, ga ni zlomila, temveč obratno. Zaposlil se je pri podjetju Slikar v Mariboru, kjer se je trudil, da bi kot normirec, računovodja in pravni referent ob delu in študiju pozabil človeško ničevost.

Ko je leta 1957 diplomiral na Pravni fakulteti v Ljubljani, je bil izvoljen za sodnika Okrajnega sodišča v Mariboru, leta 1962 pa za sodnika Okrožnega sodišča. Z ustanovitvijo Višje pravne šole v Mariboru leta 1960 je postal Janko Kuster eden njenih prvih predavateljev. Vse svoje sile je v desetletjih po vojni usmeril v aktivnosti in prizadevanja za napredek na področju kulture in šolstva ter razvoju Maribora kot visokošolskega centra. Janko Kuster je sodil in še vedno sodi med tiste nepogrešljive in organizacijsko sposobne ljudi, brez katerih v desetletjih po vojni v Mariboru na zgoraj naštetih področjih ni bila izbojevana nobena pomembnejša bitka.

Leta 1964 je kandidiral za glavnega tajnika Združenja visokošolskih zavodov in to dolžnost opravljal do leta 1974. V prvih vrstah, z neomajno voljo in energijo ter izpostavljen številnim pritiskom se je priključil skupini »zaporožcev«, borcev za policentrizem in koncept razvoja visokega šolstva v Mariboru: dr. Vladimirju Bračiču, dr. Tinetu Lahu, dr. Aleksandru Stergerju, prof. Milivoju Rajiču, prof. Josipu Butinarju in prof. Francetu Venturiniju.

Razgibanosti uspešnega delovanja Janka Kustra lahko sledimo še naprej. Njegovim prizadevanjem in delu gre pripisati, da je v dvajsetih letih (1964—1984) v Mariboru zrasel kompleks študentskih domov s skupno 2056 ležišči.

Kulturno-zgodovinski simpozij Modinci (Mogersdorf) mu je vzbudil interes do zgodovinopisja in vse od podpisa ustanovne pogodbe v Eisenstadtu aprila 1970—1984 ga kontinuirano srečujemo na zgodovinskih srečanjih. Ves ta čas je bil vodja slovenske delegacije in glavni organizator srečanj v Sloveniji. Bil je sourednik zbornika št. 9 (1977) in odgovorni urednik št. 13 (1981).

Zaslugi in prizadevanjem Janka Kustra gre pripisati dejstvo, da je v samozaložbi izšel Spominski zbornik ob 60-letnici bojov za Severno slovensko mejo 1918—1919. V politično neugodni klimi mu je uspelo pritegniti vidne zgodovinarje in poznavalce tega obdobja: Lojzeta Udeta, akademika dr. Maksa Šnuderla in dr. Boga Grafenauerja ter dr. Vladimirja Bračiča. Leta 1979 je zbornik izšel in njegovo nadaljevanje je pomenila Kustrova bitka za spomenik generalu Rudolfu Maistru.

Z veliko zagnanostjo in njemu lastno trmo je postal duša razvoja Društva visokošolskih, pedagoških in znanstvenih delavcev Maribor, ki se je razvilo iz mariborske sekcije in nato 25. decembra 1975 preraslo v samostojno društvo. Funkcijo tajnika je opravljal od leta 1974—1988. Mariborsko in ljubljansko društvo sta mu podelila častni naslov zaslužnega člana.

Prejel je tudi vrsto priznanj doma, v Avstriji in na Madžarskem: Veliki častni znak dežele Gradišćanske (1979), Veliki častni znak zaslug za Republiko Avstrijo (1985) in zlati častni znak dežele Štajerske (1987). Od petih visokih državnih odlikovanj velja omeniti red dela s srebrnim vencem za uspehe v pravosodju in red dela z zlatim vencem za uspehe pri razvoju mariborskega visokega šolstva.

Ime Janka Kustra je prav tako tesno povezano s Klubom koroških Slovencev, ki ima še danes sedež na njegovem domu. Nadaljeval je tradicijo očeta, koroškega izgnanca, in iz pietete do članov kluba leta 1976 postal njegov predsednik. Kot predsednik je usmerjal klubske dejavnosti najprej v tradicionalni smeri soorganizacije in koordinacije koroških kulturnih dnevnov v Mariboru, v desetletju 1978—1988 pa v smeri rehabilitacije častnega člana kluba Rudolfa Maistra.

Bogata življenjska dejavnost Janka Kustra in uspehi, ki so temu sledili, kažejo na njegov neprecenljiv delež pri afirmaciji Maribora kot mesta in razvoju Maribora kot univerzitetnega središča.

Ob njegovem visokem jubileju mu s spoštovanjem izrekamo čestitko in skromno ter hvaležno dodajamo: Hvala za vse!

Slavica Tovšak*

* Slavica Tovšak, arhivistka, Pokrajinski arhiv Maribor

RAZPRAVE – STUDIES

MARIBOR ZA ČASA USTANAVLJANJA ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA V ZRCALU SVOJIH ČASNIKOV*

Antoša Leskovec**

UDK 949.712 Maribor + 061.2:9•1903•

LESKOVEC Antoša: Maribor za časa ustanavljanja Zgodovinskega društva v zrcalu svojih časnikov. (Die Stadt Maribor zur Zeit der Gründung des Geschichtsvereines für die Slowenische Steiermark im Spiegel ihrer Zeitungen.) Časopis za zgodovino in narodopisje, 65 – 30(1994)2, str. 189

Izvirnik v slov., povzetek v nem., izvleček v slov. in angl.

Sestavek je natis avtorjevega svečanega predavanja ob 90-letnici zgodovinskega društva in opisuje na podlagi poročanja tedanjih v Mariboru izhajajočih časnikov nemške in slovenske strani razmere v tem mestu, kjer je bilo za časa vse večje zaostritve narodnostnega spora med Nemci in Slovenci ustanovljeno zgodovinsko društvo kot izraz hotenja štajerskih Slovencev, da se emancipirajo v znanosti.

UDC 949.712 Maribor + 061.2:9•1903•

LESKOVEC Antoša: Maribor at the time of the foundation of the historical society, as mirrored in its newspapers. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 65 – 30(1994)2, p. 189

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

The article is the written presentation of the author's official lecture on the 90th anniversary of the foundation of the Historical Society in Maribor and it describes — on the basis of reports in the newspapers published at the time on the German and Slovenian part — the situation in the town, when the nationality dispute between Germans and Slovenes was becoming acute. The Historical Society was founded as an expression of the will of Styrian Slovenes to achieve emancipation in the field of science.

Po ljudskem štetju konec leta 1900 je imela mestna občina Maribor s površino 703 ha 24.601 prebivalcev in 1052 hiš, čez 10 let, leta 1910 pa 27.994 prebivalcev v 1269 hišah. Maribor je bil takrat drugo največje mesto v tedanji Štajerski in največje mesto na Spodnjem Štajerskem. Seveda pri takratni površini ne gre za območje današnjega mesta, ampak površino srednjeveškega mesta in leta 1850 priključenih prvih mariborskih predmestij (na levem bregu Drave Graške-

* Svečano predavanje ob 90-letnici Zgodovinskega društva v Mariboru

** Antoša Leskovec, arhivski svetovalec v Pokrajinskem arhivu v Mariboru, v pokoju

ga na vzhodu in Koroškega na zahodu, na desnem bregu Drave, kamor srednjeveško mesto ni segalo pa Magdalenskega predmestja). Tudi potem, ko so si vsa večja slovenska mesta v stari Jugoslaviji priključila okoliške občine, ki so pred tem postale nova predmestja, v Mariboru ni bilo tako in moremo število njegovih prebivalcev še naprej primerjati s prejšnjim stanjem. Leta 1921 je na tem prostoru živelo 30.739 prebivalcev, leta 1939 pa največ, 33.131. A vrnimo se v leto 1903. Maribor je bil po staroavstrijskem občinskem redu mesto z lastnim statutom, mestni župan je imel v prenesenem delokrogu status okrajnega glavarja, poleg tega je bil v mestu sedež političnega okraja Maribor, ki je poleg sodnega okraja Maribor obsegal še sodna okraja Sv. Lenart v Slovenskih goricah in Slovenska Bistrica. Maribor je imel tudi višje sodišče, okrožno sodišče z okolišem sedmih sodnih okrajev in vse takrat običajne srednje šole: gimnazijo, realko, moško učiteljsko ter žensko učiteljsko šolskih sester s pravico javnosti. Od leta 1859 je bilo naše mesto sedež škofije, ki je tedaj obsegala že vso slovensko Štajersko z manjšimi izjemami; duhovščina je bila slovenska, po vzoru Slomška in predhodnikov iz dobe narodnega preroda tudi narodno zavedna. Gospodarsko je Maribor, kot železniško križišče stalno napredoval. V mestu samem pa je bilo od gospodarske krize leta 1873 manj industrijskega razvoja, zato pa je bil ta vidnejši v okoliških občinah. V narodnostnem oziru so leta 1900 našli 19.295 prebivalcev z nemškim občevalnim jezikom, 4062 oseb s slovenskim in 88 oseb z drugimi jeziki; čez 10 let se je to razmerje za Slovence še poslabšalo — od skupaj 27.994 prebivalcev jih je 22.653 navedlo kot svoj občevalni jezik nemščino, 3823 slovenščino, 117 pa druge jezike. Mariborsko prebivalstvo se je v zelo majhni meri množilo z naravnim prirastom, mnogo bolj s priseljevanjem. Bogoslovni profesor dr. Fran Kovačič, glavni pobudnik slovenskih zgodovinskih akcij v Mariboru,¹ je predvsem ob svojem izvedenskem delu za delegacijo Kraljevine SHS na pariški mirovni konferenci ugotovil, da je večina priseljencev v Maribor iz slovenskih okrajev, ki pa so v mestu podvrženi ponemčevanju.² Če so bili Slovenci v mestu manjšina, je bilo bistvenega pomena, da se je v Mariboru med slovenskim duhovnim in posvetnim izobraženstvom znašlo več zelo sposobnih in narodni stvari predanih ljudi, ki so se zavedali pomena mesta. Med duhovščino je treba omeniti dr. Antona Jerovška, dr. Antona Medveda, Antona Korošca ter seveda zgodovinarja dr. Frana Kovačiča in umetnostnega zgodovinarja Avgušтина Stegenška, med posvetnimi izobraženci profesorja Karla Verstovška na gimnaziji, na učiteljsku pa ravnatelja Henrika Schreinerja ter Franca Robiča, deželnega in državnozbornskega poslanca ter člana deželnega odbora štajerskega. Med odvjetniki je zlasti potrebno omeniti dr. Radoslava Pipuša in dr. Frana Rosina. Občina je imela 30-članski občinski svet, v katerem pa ni bilo nobenega Slovenca in ki je podpiral nemško politiko. Ta je na vse načine, tudi z društvi Schulverein in Südmark, širila ponemčenje v slovensko okolico, zlasti proti severu in nemški Štajerski. Kateri so bili mariborski časniki leta 1903? Nemški je bil Marburger Zeitung, ki je izhajal trikrat tedensko. Založnik je bil lastnik prve mariborske tiskarne, takrat Leopold Kralik. Nekdaj liberalni list, ki je začel izhajati 1862 pod imenom Correspondent für Untersteiermark, je že dalj časa zastopal velenemške poglede; urejal ga je Norbert Jahn, Nemeč iz Moravske Ostrave. Slovenski časnik, a le tednik, je bil Slovenski gospodar, ki je začel izhajati še v dobi slovenskega političnega preroda leta 1867. Prvi urednik je bil dr. Matija Prelog, od njega ga je leta 1871 odkupilo takrat ustanovljeno Katoliško tiskovno društvo za lavantinsko škofijo. Od leta 1885 so ga tiskali v Cirilovi tiskarni društva na Koroški cesti 5. Leta 1903 je bil urednik Ferdo Leskovar, dejansko pa je uredništvo vodil Anton Korošec, ki je leta 1898

¹ O tem Fr. Baš v članku Prelat dr. Fran Kovačič, ČZN XXXIV 1-2, 1939, str. 7 sl., Fr. Kovačič, »Časopis« in »Zgodovinsko društvo« v Kazalo k Časopisu za zgodovino in narodopisje 1—XX, Maribor 1926, str. 1—12

² Fr. Kovačič, Mariborsko vprašanje, ČZN XVI, 1920/21, str. 14—27

prišel v Maribor za študijskega prefekta v dijaško semenišče nasproti stavbe gimnazije v stavbi današnje glasbene šole. Korošec je skupaj z Antonom Jerovškom in Franom Kovačičem leta 1901 ustanovil za narodno prebujo zelo uspešno prilogo *Gospodarju: Naš dom*. Nemško pisani list *Südsteirische Presse*, ki je izhajal dvakrat tedensko, je leta 1901 ustanovil upokojeni župnik Franc Šegula. Šlo je za nadaljevanje lista *Südsteirische Post*, ki sta ga leta 1881 začela izdajati Mihael Vošnjak, aktivist za združništvo, in politik ter konzervativni Nemec baron Herman Goedel-Lannoy z namenom — kot pravi Janko Glazer — da piše pomirjevalno in nepristransko in zavrača vsako versko, narodno ali prusaško ščuvanje ter v resnici zastopa težnje Slovencev konzervativne smeri.¹ Iz teh treh časnikov sem za čas od začetka leta pa do 10. junija leta 1903, ko je bil v *Südsteirische Presse* objavljen drugi članek Fr. Kovačiča (*Was will der Historische Verein für die slovenische Steiermark*) kot pojasnilo nemškoštajerski javnosti ob srditi reakciji in obtožbah na račun društva ob njegovi ustanovitvi 28. maja 1903, izpisal, kar more služiti za oris takratnega življenja v mestu z ozirom na njegovo splošno sliko, na družabno in društveno življenje, na šolstvo, seveda pod vtisom narodnega boja, ko so Nemci napadali slovenske postojanke, škofijo, župnišča ter nunsko šolo, Narodni dom in gimnazijo, učiteljišče, Slovence v državnih uradih in odvetnike, ter si skušali zagotoviti oblast tudi v okoliških občinah. Slovenci so si skušali s sklicevanjem na z ustavo zagotovljeno enakopravnost zagotoviti tako zasedbo v državnih uradih v mestu, ki bi zagotavljala enakopravno obravnavanje slovenskih strank pri opravih z nemškimi strankami.

Marburger Zeitung je sredi januarja (8-9, 17., 20. I.) objavljal vtise s W. F. podpisanega tujega opazovalca, ki je v Mariboru odkrival dvojno podobo — s kolodvora v mesto so se vrstile stilne patricijske hiše tipa dunajske Ringstrasse (s kvadrno obzidanimi vinskimi kletmi, pred njimi mlad drevored, ki je poživiljal ulično fronto, lokali z donečimi imeni, kot Hotel Meran, kavarna Tegetthoff, Hotel Dunaj, kavarna Central, da se je človek počutil kot na esplanadi kakega zdraviliškega kraja); tak vtis pa je nato izrinjal drug svet, kjer je starina ohranila marsikatero hišo s škodlasto streho, čez katero si mogel pogledati, če si le malo stopil na prosto. Kolikor bolj pa bi se bližali delovnemu srcu mesta, kjer pojejo kladiva, kjer se reže in meri in se vrste duri, skozi katera je čuti zvoke dela, bi videli obvezno delovne obleke brez vsakršnih modernih okrasov, strnjene stare poti, hiše, ki podpirajo druge hiše in jih varujejo pred podrtjem. Glavni trg, Koroško cesto, zavito in grudasto Dravsko ulico, Vetrinjsko ulico in ozke ter temne ulice v vzhodno smer, kjer so hiše — kot na vasi — med seboj že ločene druga od druge s plotom. Preko žuljavega hrbta dravskega mostu je vodil težki vozni park lukarjev s ptujske ravnice, preko njega so korakali pehota, konjenica in delavski bataljoni Južne železnice, kolikor jih gornja dravska brv ni privedla na zunanjo Koroško cesto. Vendar pa se je most sijajno ujema z okolico — tostran, to je na levem bregu, stara meščanska in obrtna hiša, onstran, na desnem bregu, začetek kmetijske pokrajine, kajti niti vojašnice, niti bolnišnica, niti kaznilnica in tudi ne tovarna z veliko delavsko kolonijo niso spreminjale vaškega značaja Magdalenskega predmestja. Kot značilno potezo značaja Mariborčana omenja avtor njegovo nagnjenje do — kolikor razmere dopuščajo — kakšnega vinograda, nemški avtor pa na ta običaj Mariborčana naveže tudi pohvalo, ker da meščan s tem koristi tudi nemški narodnostni politiki, kajti tej navadi Mariborčanov gre zahvala, da je strnjeno slovensko narodnostno ozemlje na levem bregu Drave, od Kozjaka in Slovenskih goric dol do Ljutomera in Ptuja močno natrgala nemška posest in tej nevarna fanatična agitacija polnokrvnih ščuvaških kaplanov pač ne more biti nevarna, kajti na svojih pohajkovanjih po okolici je na cesti in na polju naletel

¹ Janko Glazer, Pregled mariborskega časopisja do prevrata, Mariborski kolédar 1932, str. 69—83.

na toliko prisrčne narečne nemščine, da ni imel niti občutka, da je med tujejezičnimi. Razen tega je v tem gričevnatem svetu toliko nemških kolonistov, da se človek prav razveseli tega pridobivanja zemlje za Nemce.

Ker bomo o domačih političnih temah pisanja mariborskih časnikov govorili kasneje, se povrnimo k vestem o življenju mesta na splošno. H kritični omembi dravskega mosta v prej navedenem članku tujca o Mariboru dodajmo diskusijo o izbiri trase za nov dravski most, ki je tekla marca tega leta (MZ 28, 5. III. do 35, 21. III.) — da stari most več ne ustreza, so se strinjali vsi. Začetek marca so bile na magistratu tri variante smeri prehoda čez Dravo: prva, ki bi vodila od odcepa Gosposke pri Frajovski ulici,⁴ bi terjala rušenje hiš 20 in 21 na Glavnem trgu, hiš št. 3, 5 in 7 v Dravski ulici ter hiš št. 7 in 10 v Usnjarski ulici, most bi prečkal Dravo pod pravim kotom in bi dosegel desni breg pri hiši na Tržaški cesti 1. Most bi imel železno konstrukcijo, dva kamnita kopna stebra in dva kamnita stebra v reki. Druga varianta je predvidela dovoz na most iz Vetrinjske ulice, presekanje Ulice Vseh svetih (danes Židovske ulice) pri hiši št. 10 ter premostitev Usnjarske ulice pri hišah št. 13 in št. 16, od tam bi tekla most v pravem kotu preko Drave in se iztekel med hišami št. 7 in 9 na Tržaški cesti. Bil bi iz kamna ter bi imel lep arhitektonski videz. Usnjarska ulica bi se do Ulice Vseh svetih premostila z loki obokov. V tretji varianti bi šel dovoz na most iz Kopališke (danes Svetozarevske) ulice preko križišča z Nagyevio ulico (danes del Ulice kneza Koclja) in po prečkanju Drave pod pravim kotom pa bi dosegel desni breg na Pobreški cesti 7. Čez nekaj dni so hišni lastniki in obrtniki Magdalenskega predmestja predlagali še četrto traso za most, ki bi na levem bregu potekala iz Splavarske ulice in se na desnem bregu iztekla na takratno Franc Jožefovo cesto (danes Gorkega ulico) ter bi na ta način ne obšla z vzhodne strani središča naglo razvijajočega se predmestja. Magdalenčani so pozvali še prebivalce notranjega mesta in Koroškega predmestja, naj se jim pridružijo. Trasa Magdalenčanov je dobila zagovornika še v članku v naslednji številki Marburger Zeitung (32, 14. III.), ki je na drugo mesto za njo postavil projekt Glavni trg—Tržaška cesta, popolnoma pa zavrnil projekt dovoza po Kopališki ulici, za katerega da se zavzemajo le nekateri interesenti iz Graškega predmestja. V 33. št. Marburger Zeitung 17. III. pa je poročilo o komisiji za gradnjo novega mostu, ki sta ji prisostvovala župan dr. Johann Schmiderer in okrajni glavar Marius prof Attems, na kateri se je večina odločila za projekt z izhodiščem iz Gosposke ulice. Projektu najzahodnejše trase z dovozom po Splavarski ulici so dali malo upanja, ker bi država le nerada na svoje stroške podaljšala državno (Tržaško) cesto v mestu, projekt z dovozom po Kopališki ulici pa naj bi bil najmanj primeren, ker bi se na desnem bregu iztekel precej v prazno, za bolnišnico, na levem bregu pa bi bilo treba cesto že pri Narodnem domu povišati, ker ima na tem prostoru mestna stran Drave zelo globoko obrežno točko. Čez štiri dni (MZ 35, 21. III.) je socialist Johann Krainer v prispevku K vprašanju dravskega mostu ugotovil, da sta še vedno močni obe srednji trasi in da ima tista iz Vetrinjske na Tržaško cesto celó prednost, ker pa je bila odklonjena zahodna trasa iz Splavarske ulice na Franc Jožefovo cesto, naj bi popustili prebivalci Graškega predmestja in nehali zagovarjati traso z dovozom po Kopališki ulici.

Kar zadeva javne stavbe, se je obetala nova vojašnica, ker je bilo napovedano še eno povečanje mariborske vojaške posadke. Marburger Zeitung je v začetku marca (28, 5. III.) sporočila, da pride v mesto topništvo. Slovenski gospodar je sporočil da pride 3. divizijon topničarjev s havbicami. Za pridobitev te bodoče vojašnice (zgrajena je bila leta 1908) so se v oklicu v Marburger Zeitung konec marca (38, 28. III.) potegovali prebivalci Koroškega predmestja »ki da je eden najlep-

⁴ Frajovška ulica (Freihaus-Gasse) je potekala kot nadaljevanje današnje Ulice kneza Koclja med takrat še stoječimi hišami na vzhodnem delu današnjega Glavnega trga

ših delov Maribora, a še sedaj nima stavbe, ki bi prispevala k dvigu prometa«. A maja je Slovenski gospodar že vedel napovedati (22, 28. V.), da se bo topničarska vojašnica zidala na desnem bregu in to »za sedanjo dragonsko proti Betnavi«, napoved lokacije, ki je bila takrat, ko je bilo Magdalensko predmestje še malo pozidano, primerna. V Maribor kot že takrat — brez topničarjev — močno garnizijo so prihajali inšpicirati vojsko častniki višjih poveljstev. Tako je 26. februarja inšpiciral domobrance v Melju, kot piše Marburger Zeitung (25, 26. II.) »ekscelencia feldmaršallajtnant Latscher«, že čez mesec pa zopet feldmaršallajtnant Rudolf pl. Chavanne (MZ 38, 28. III.), ki je bil nastanjen v Pirkerjevem hotelu (t. j. Pri zamorcu). Posebej so 12. maja (MZ 57, 12. V.) omenjali prihod honvedskega (t. j. ogrskega domobranstva) majorja Pappa, ki so ga nastanili v hotelu Werhonig (»Stara pivovarna«) v sedanji Jurčičevi ulici. V časovnem izseku mariborske preteklosti, ki ga obnavljamo s pomočjo domačih časnikov, so se spomnili tudi vojne preteklosti mesta. 2. aprila so namesto dotrajanega spomenika iz prve polovice 19. stoletja odkrili nov spomenik dragonskemu korporalu avstrijske vojske Vaclavu Karliku, ki je padel na starem Cerkvenem, sedaj Slomškovem trgu, junija 1809 v praski z v mestu nastanjenimi francoskimi vojaki ob čelni strani prezbiterija stolnice (MZ 40, 2. IV., SGp 15, 9. IV.). O svečanosti ob odkritju je največ poročala Südsteirische Presse, ki ji ni ugajal slog spomenika; izdelal ga je domači kamnosek Peyer — bolj bi ga bilo treba »priliciti« gotskemu slogu stolnice (SPr 27, 4. IV.). Konec maja je MZ (62, 23. V.) povzela razpravljanje občinskega sveta o potrebi povečanja prostorov za mestne urade. Na novogradnjo ob »sedanjem finančnem stanju« ni bilo misliti, zato so sklenili, da naj se preuči nadzidava rotovža, vsekakor pa naj bi pridobili prostore v njegovi soseščini. Slovenski gospodar je konec aprila (17, 23. IV.) zvedel, da bodo postavili nov koroški kolodvor, ker je »sedanji« premajhen.¹ O leta 1902 naglo postavljeni državni telovadnici, namerjani v souporabo gimnaziji v že obstoječem novem poslopju ob današnji Mladinski (takrat Meščanski) ulici in učiteljišču (v letu 1907 zgrajenem poslopju), pa je Slovenski gospodar v prvi številki leta (1, 1. I.) zapisal, da poka po vseh šivih, se zato ne da dogreti, učenci pa zaradi mraza v njej ne morejo telovaditi.

V gospodarski sferi zvmemo, da se je iz hiše v Gosposki ulici 16, ki jo je kupil klobučar Bregar, moral slaščičar Pelikan izseliti na Grajski trg, točneje v Grajsko ulico 2, kjer je imel doslej le podružnico (MZ 60, 19. V.). V Gosposki ulici je bila pod omenjeno številko 16 slaščičarna že 100 let. Kot njeni lastniki so se zvrstili Pradatsch in Unger, od katerega je obrt 19 let poprej prevzel Pelikan. Med preselelitve obratov sodi tudi vest, da je konec marca hišo, v kateri je bila kavarna »Nordstern« (Severnica) kupil od milarja Karla Brosa trgovec s steklom in porcelanom Macher, Bros pa od Macherja »očarljivo ležečo vilo« v Nagyevi (sedaj Kneza Koclja) ulici 17 (MZ 39, 31. III.). Macher je opustil trgovino in nameraval prevzeti kavarno v kupljeni hiši ter se s tem povrniti k rodbinski tradiciji. Milar Bros, ki je leto poprej zgradil v Motherjevi ulici v Melju tovarno mila in maščob — to je bil začetek današnjega »Zlatoroga« — je s svojimi oglasi v Marburger Zeitung (11, 24. I., 14, 31. I.), v katerih je hvalil svoje milo, ki naj bi bilo boljše od tistega iz tovarne mila in sveč Georga Schichta v Ustih na Labi (v MZ nemško krajevno ime Aussig an der Elbe) na Češkem, ki so jih od začetka leta v oglasih v Marburger Zeitung večkrat hvalili, izzval demantije vendar vztrajal pri svojem (41, 4. IV.). So pa mariborski obrtniki dobivali tudi priznanja — tako je januarja tega leta predstojnik frizerskega združenja v mestu Franc Kral prejel pohvalno listino na generalni skupščini Kluba frizerjev in lasuljarjev na Dunaju (MZ 10, 22. I.). Maribor kot tujskoprometni kraj je bil povabljen tudi k sodelovanju na tujsko-

¹ L. 1904 se je kolodvor zgolj preselil iz magacina za material, kjer je bil od l. 1885 v pritličje velike hiše za uradnike; gl. Art. Mally, Gassen-, Strassen-, und Plätze-buch der Stadt Marburg a.d. Drau, Marburg 1906, str. 128.

prometni razstavi v Ustih na Labi (MZ 57, 12. V.), zato je društvo hišnih posestnikov v mestu maja prosilo občinstvo za denarno podporo, da bi se moglo — po vzoru drugih mest — tam predstaviti tudi s primernim plakatom. Ob tem omenimo, kakšen je bil to leto načrt Mestnega olepševalnega društva, ki je prav takrat dobilo nov odbor. Prenovili naj bi plot pri Langerjevi vili (danes sedež Branika v Ljudskem vrtu ob Mladinski cesti), na Stolnem trgu naj bi ohranili vremensko hišico (postavljeno 1894), tudi če bi bila njena lokacija zaradi bodočega Tappeinerjevega spomenika (odkrit leta 1904) vprašljiva; 20.000 K, ki jih je društvu nakazala Občinska hranilnica, naj bi namenili za vzdrževanje mestnega parka in naprav na Kalvariji, obnovili naj bi zakup ribnika, ker bi sicer ob njem postavljena uta izgubila vrednost. Ostalo naj bi tudi pri drsanju na ribniku (MZ 41, 4. IV.). V kmetijstvu se je v tem času — kar je v Mariboru razumljivo — največ govorilo o vinogradništvu. Ker je bila zima huda, je ravnatelj Vinarske šole Franc Zweifler svetoval, kako odpravljati škodo po pozehi (MZ 20, 14. II.), v Slovenskem gospodarju je Ivan Belle iz Vinarske šole poročal o dotedanji pozehi v vinogradih (5, 29. I.). V vinogradih je v teh letih pustošila trtna uš, zato so priporočali sajenje ameriške trte; Slovenski gospodar je januarja (4, 22. I.) sporočil, kako je »vrl kmet« v Laznici Janez Rotner, po domače Bočar, dobil od ministrstva 70 K častne nagrade, ker je začel v svoj vinograd zasajati te trte, in poziva kmete, naj sledijo temu zgledu, ker da se stroški in trud stoterno povrnejo. Maja je Slovenski gospodar obveščal, da bosta o zdravljenju okuženih vinogradov s saditvijo ameriške trte v vinarskem okrožju, v katerega spada tudi območje desnega brega Drave, poučevala inšpektor Franjo Matjašič in asistent Josip Zabavnik z vinarskega referata — komisije za trtno uš — graškega namestništva. Med redkimi oglasi v Südsteirische Presse je (26, 1. IV., pril.) tudi oglas trgovca Emanuela Mayra na Tegetthoffovi (danes Partizanski) cesti, ki ponuja ameriške trse. Vinarska in sadjarska šola je priredila podučni tečaj za 20 osnovnošolskih učiteljev (SGp 11, 12. III.). Marburger Zeitung je oglašala licitacijo vin s slovečih goric v Pekrah, tako v tamkajšnji kleti grofov Meranskih kakor tudi v Mariboru (18, 10. II.). Maja je v istem časniku Leopold Zorko najprej pisal o prednostih raket proti toči pred streljanjem s topovi v isti namen (MZ 57, 12. V.), čez nekaj dni pa je zvečer tudi prikazal streljanje s temi raketami v Ljudskem vrtu in na Kalvariji (MZ 58, 14. V.). Od mariborskega kleparja Pircha patentirani »lift« se je pri obdelavi vinogradov tudi po besedilu oglasa v Südsteirische Presse (32, 2. V.) zelo obnesel.

Za družabno življenje v mestu je bilo značilno ostro ločevanje mariborskih Nemcev in mariborskih Slovencev. Nemško družabno življenje je potekalo v kazinu (gledališču je bil s prednje strani prizidan leta 1864), v dvorani Götzove pivovarne (ta je bila prednica pozneje povečane Götzove, sedaj Unionske dvorane), v Gambrinovi dvorani (postavil jo je pivovar Tscheligi leta 1866/67), pa tudi v gostinskih lokalih, na primer v restavraciji hotela Zamorec. Slovenskemu družabnemu življenju je dala primerno streho Posojilnica z Narodnim domom; po mnenju Südsteirische Presse (28, 8. IV.) je bila to edina slovenska gostilna v Mariboru. Prve dni novega leta so bila v mariborskih časnikih seveda v glavnem poročila o tem, kako so menjavo leta in sledeči predpust slavila mariborska društva. Marburger Zeitung poroča o plesnem venčku Društva nemških visokošolcev v kazinu, o plesu Društva mariborskih vojaških veteranov, prav tako o plesu mask v Götzovi pivski dvorani (2, 3. I.) ter o predstavi Turnvereina v kazinu pod naslovom »V svetu siren«, napovedani za 14. februar (4, 8. I.). Slovenski gospodar je v novoletni številki poročal o silvestrovanju Slovanske čitalnice »z zanimivim programom«, nek opis slovenske zabave v Mariboru pa najdemo v nemško pisanem listu Südsteirische Presse (10, 4. II.), ki je poročal o elitnem plesu v Narodnem domu v nedeljo, 1. februarja, plesu slovenske družbe iz mesta in dežele, častnem dnevu slovenskega damskega sveta. Ko je minila 8. ura zvečer, so plesno dvora-

no napolnile ženske postave, plesa željni gospodje, dekleta zapeljivih oči in od sreče blestečih ličk, zlasti močno je bila zastopana moška mladina. Prevladujoča barva toalet je bila bela, med blagi je prevladovala svila, kar zadeva modo, je bilo videti več reformnih oblek, proti katerim je vse manj odpora, ker tudi one dajo priti okusu do izraza in mladosti, lepoti — a tudi individualnosti. Ves večer, zlasti pa po velikem odmoru je vladalo dobro razpoloženje (»animó«), padle so ovire to-gosti in dale mesta prisrčnosti, mnogi so s tega elitnega plesa čitalnice odnesli prijetne spomine. Rajalo se je v Narodnem domu po zvokih godbe bosanskega polka št. 2, ki je takrat pripadal graški posadki. Mariborske Slovence pa so vabi-li tudi na slovenske prireditve v okolico, tudi zato, da se tako oddolžijo sonarod-njakom — okoličanom za obiske na zabavah v mestu; ena teh prireditev je bila veselica bralnega društva 8. februarja v Rojkovi gostilni v Hočah (SGp 6, 5. II.), ki je »odlično uspela, igro Dobro jutro so morali domačini dvakrat ponavljati!« (SGp 7, 12. II.). V Narodni dom pa so Slovence vabile tudi druge prireditve: v ne-deljo, 25. januarja, je slovensko občinstvo napolnilo dvorano, »občudujoč spretno igralce gledališkega odseka Čitalnice in radujoč se nad lepim petjem ob uprizori-tvi Finžgarjevega Divjega lovca«, o vsebini je poročal feljton v Südsteirische Presse (6, 21. I.). Na odru Narodnega doma pa niso nastopali zgolj gledališčniki Čitalnice, 19. aprila so imele gledališko predstavo — izkupiček je šel v korist slo-venske šolske mladine Maribora — članice ženske podružnice Ciril-Metodove družbe (SGp 16, 16. IV.); 16. maja so tu uprizorili komedijo v štirih dejanjih »Hu-zarji« člani slovenskega deželnega gledališča v Ljubljani (SGp 20, 14. V.). Že v za-četku aprila je SGp (14, 2. IV.) napovedal, da obe podružnici Ciril-Metodove druž-be, Slovanska čitalnica, Športno društvo Maribor, Bralno društvo na Studencih in Dravsko planinsko društvo 7. junija v vseh prostorih Narodnega doma prireja-jo veliko ljudsko slavje in prosil vsa »narodna društva« iz Spodnje Štajerske, da tega dne ne prirejajo podobnih veselic, »da se tem laže zberemo v Mariboru na prijeten sestanek«. V že nad pol stoletja stari namensko zgrajeni mariborski gle-dališki hiši je Gledališko in kazinsko društvo oddajalo mestno gledališče v najem ravnatelju Leopoldu Schmidu. Predstave so bile skoraj dnevno, seveda le nem-ške, večinoma zabavnega žanra — tako npr. zadnjih deset dni januarja komedija Karla Lindaua Nacht und Morgen, komedija Alt Heidelberg, Huga Lublinerja Die Lieben Feinde, Otta Ernsta Flachsmann als Erzieher, burka Der grade Michel (MZ 11, 24. I., 12, 27. I., 14, 31. I.). V korist glasbenega vodje gledališča, kapel-nika Heinricha Jakscha, so 3. marca uprizorili opereto Johanna Straussa ml. Das Spitzentuch der Königin (MZ 30, 10. III.). Prikaz dveh velikih odrskih del je omo-gočilo gostovanje titularnega dvornega igralca Josefa Lewinskega: 27. februarja Lessingov Modri Natan, 28. februarja Molièrov Skopuh, vsakič pred razprodano dvorano. Marburger Zeitung je pogrešala iniciativo, ki bi zagotovila ogled teh predstav večini mariborskih srednješolcev. V predvelikonočnem času so igrali petdejanjo Wiliama Barreta Im Zeichen des Kreuzes (MZ 35, 21. III.).

Ples v maskah v kazinu je bil ob pustu osrednja mariborska prireditvev nor-čavega dela leta (MZ 25, 26. II.), a je mestna družba polnila tudi druge lokale: v zadnjem predpustnem tednu so bile v stari dvorani pivovarnarja Götza kar tri predpustne zabave (MZ 18, 10. II.). Od veselja v zimski naravi Marburger Zeitung januarja omenja drsanje na drsališču »g. Heua« v Hilariusevi (danes Kersnikovi) ulici — verjetno kje blizu križišča z današnjo Aškerčevo ulico, kjer je osnovna šo-la Franca Rozmana-Staneta, in v bližini »Seewirta« na prvem ribniku pri gostilni Trije ribniki (MZ 10, 22. I.), kjer pa sta v začetku februarja pod počenim ledom utonila 8 in 12 let stara sinova trgovca in zastopnika Dunajske zavarovalne druž-be Kržižka (MZ 19, 22. II., SGp 6, 5. II., SPr 11, 7. II.). Streleskega športa ni gojilo le mestno strelsko društvo, ki je maja praznovalo svojo dvestoletnico (MZ

11, 24. I.)⁶, ampak tudi slovensko športno društvo v Mariboru in Čitalnica, ki sta po napovedi iz januarja prirejala strelske večere v Narodnem domu (SPR 6, 21. I.). V prvo dobo danes tako popularnega in imenitnega teniškega športa v Mariboru sodi sporočilo v Marburger Zeitung konec marca (38, 28. III.), da sta oba teniška prostora kazina v Ljudskem vrtu že urejena in da se bo s 1. aprilom začelo redno igranje, ure pa se bo delilo v ponedeljek, 30. marca, ob 17. uri 45 minut. V mestu starejši in bolj znan konjeniški šport se v času, o katerem poročamo, manifestira ne le z za velik garnizijski kraj značilnimi dirkami oficirske šole 3. konjeniške brigade v nedeljo, 26. aprila, na Teznu (MZ 49, 23. IV.), ampak tudi z dirkami, prirejenimi na praznik Vnebohoda v četrtek, 21. maja; dirko je privedilo domače Kasaško društvo (Trabrennverein) na tezenskem dirkališču; mnogi gledalci so prišli tudi z vlakom, na dirkah pa so sodelovali tudi vozniki z Murskega polja, Pesnice in Slivnice (MZ 63, 26. V., SGp 22, 28. V.). Športno društvo v Mariboru je ta dan priredilo izlet v Hoče, mariborski Turnverein v Strass, tja — seveda s kolesi — so se peljali tudi člani mariborskega kolesarskega kluba Edelweiss, v mestu pa so štiri dni, od petka, 22. maja, do vključno ponedeljka, 25. maja, proslavljali dvestoletnico mariborskega strelskega društva. Strelci, domači in gostje iz Gradca, Gornje Štajerske, Dolnje in Gornje Avstrije, Tirolske in Trsta, so tekmovali na strelišču društva v Grajskem gozdu (Burgwald) za Tremi ribniki, v soboto zvečer je bil v dvorani hotela Erzherzog Johann slavnostni banket, v ponedeljek zvečer pa so prav tam podelili nagrade najuspešnejšim tekmovalcem. Od nesreč omenimo požare, 15 je bilo takih, pri katerih je morala posredovati mariborska prostovoljna požarna bramba (Freiwillige Feuerwehr), navaja Marburger Zeitung od začetka leta do vključno 20. junija, in sicer v mestu ter v najbližji okolici, vštevši veliki požar v Slovenj Gradcu 10. maja.⁷ Nekatero akcijo je mogla naglo zaključiti, tako tisto 10. januarja v kletnem laboratoriju lekarnarja »Pri črnem orlu« v poslikani hiši na Glavnem trgu, za nameček prav v lasti poveljnika mariborskih gasilcev Alojza Hořineka, kjer je gorel fosfor, nabralo pa se je mnogo zijal, ker je bil prav takrat tržni dan (MZ 5, 10. I., SGp 3, 15. I., SPR 3, 10. I.). Stari način obveščanja o požaru s stolpa pri stolnici se je dvakrat izkazal za nezanesljivega: stolpni čuvaj je 19. aprila ob dveh popoldne signaliziral požar v smeri Rogoze, ko so pa mestni gasilci prišli tja, so ugotovili, da gori precej stran, pri Lovrencu na Dravskem polju; podobno je bilo 2. junija, ko so s stolpa javili ogenj v smeri Bohove, pa so se gasilci spet vrnili, ker je gorelo še precej naprej. Na mestnem območju je bil največji požar 29. maja, ko je zagorel Rapočev hlev v Magdalenskem predmestju — parna brizgalna je delala štiri ure, pomagali so tudi gasilci iz Radvanja in iz Kamnice, rešili so druga gospodarska poslopja, a kot že večkrat v zadnjem času je šla velika zasluga tudi že napeljanemu mestnemu vodovodu; brez njega bi bil trud gasilcev zaradi pomanjkanja druge vode v predmestju zaman. Največji požar, h kateremu se je kar z vlakom odpeljal gasit vod mariborskih gasilcev na čelu z namestnikom poveljnika, dimnikarskim mojstrom Jožefom Ratzekom, pa je bil 10. maja v Slovenj Gradcu, ko je bilo upepeljenih 77 zgradb v Cerkveni ulici (danes Trg svobode) in na Glavni cesti (danes Meškova ulica), t. j. ena tretjina takratnega mesta. Okoli 10^h zvečer je Ratzek prevzel poveljstvo nad vsemi sodelujočimi v akciji gašenja — razen šestih prostovoljnih gasilskih čet sta poslali svoji brizgalni še železarna v Mislinji in lesna industrija pri Sv. Jedrti, ponoči pa so prišli na pomoč še vojaki iz Celovca (MZ 57, 12. V.). Ob srditi pripombi Marburger Zeitung v poročilu o požaru, da je bil

⁶ Geschichte des Marburger Schützenvereines, v MZ 26, 28 II., 3. Ker se avtor članka sklicuje na takrat (1903) še ohranjene zapiske prvega strelskega glavarja Josefa Herzoga in sliko s tarče ob jubileju cesarja Leopolda I (1658—1705), je mogoče verjeti v dvestoletni obstoj strelskega združenja meščanov, ki se tudi — kot navaja članek — po prenehanju turške nevarnosti »niso nehali vaditi v orožju«

⁷ Požari v delu leta 1903 so navedeni večinoma po poročilu na generalni skupščini mariborske prostovoljne požarne brambe za l 1903 v MZ 1904, 10, 21 I

prav v času, ko je začelo goreti v Vrečkovi gostilni na Glavni cesti, »slovenski« se-stanek, na katerem je »znani mariborski študijski prefekt Korošec hotel slovenskim kmetom pridigati evangelij bojkota nemških poslovnih ljudi«,⁸ ko je oblastni organ zahteval sodelovanje sestankujočih pri gašenju, je gostilničar Vrečko, vodja slovenskega konsumnega društva — sicer brez uspeha — protestiral.

A čas je, da preidemo na politično pisanje mariborskih časnikov, kolikor zadeva mariborske razmere. Značilno je morda, da mariborski tisk slovenske strani ni reagiral na prej omenjeni izziv mariborskega nasprotnika; očitke ptujskega, slovensko pisanega, a proti slovenskemu gibanju usmerjenega Štajerca, da so se ob požaru Slovenci (Štajerc jih je značilno nazival kar klerikalce), zlasti poslovodja Vrečko, obnašali brezbrizno, kot se to ne sme ob katastrofi (SPr 40, 20. V.), je zavrnila nemško pisana Südsteirische Presse.

Seveda je bila agitacija v narodnostnem boju, ki se je že od 60-ih let 19. stolecja bil v slovenskem delu Štajerske, glavna naloga tudi mariborskih časnikov. Marburger Zeitung se v uvodniku noveletne številke (1, 1. I.) zahvaljuje vsem, ki so s poročili podpirali javni boj spodnještajerskega nacionalnega (razumi: nemškega) lista proti skupnim, nikoli mirujočim sovražnikom naroda in svobodnjaštva, neutrudno delujočim slovensko-nacionalnim hujskačem in agitatorjem, ki da že vedo za uro, ko bo pred njihovim navalom padel tudi nemški Maribor, stari mejni grad očetov. Slovenski gospodar je v noveletnem uvodniku (1, 1. I.) pod naslovom Dragi Slovenci! omenil božjo zapoved, da »je ljubiti svojega bližnjega, torej tudi Nemca, a da je sovražiti krivico, ki jo Nemeč Slovincem dela. Zakaj, ko je proti slovenski šoli, hoče, da bi se Slovenci ponemčili. Napačno je ljubiti mir, t. j. vdati se nemškim naklepom, v življenju je večer boj za pravico proti krivici. Občevati je samo z narodno značajnimi ljudmi, kjer je le mogoče, mora Slovenec pošiljati otroke v slovenske šole, brati je samo poštene slovenske časnike, lažnivih in grdih se je ogibati«. Südsteirische Presse ob Novem letu 1903 ni objavila uvodnika, a je dve leti prej v prvi številki (SPr 1901, Aviso pred št. 1, 2. I.) objavila programski uvodnik, v katerem je poudarila svoj cilj: religiozni, nacionalni in gospodarski napredek spodnještajerske dežele na temelju enakopravnosti in enakovrednosti obeh narodnosti, zunanji svet naj bi dobil pravo informacijo o tem delu Štajerske, ki jo je v zadnjem času popolnoma popačil prusko-epidemično nacionalni tisk. V Spodnji Štajerski miru ne kalijo niti Slovenci niti pravi Nemci, ampak majhna klika priseljenih čeških, kranjskih in madžarskih renegatov, ki si pripisujejo nemštvo.

Navedimo sedaj nekaj primerov — vsega, kar se je v tem sporu med Nemci in Slovenci teh pet mesecev pisalo, je seveda preveč — ki dajejo pregled glavnih poprišč narodnostnega spora v našem mestu in v njegovi okolici v tem času. Marburger Zeitung, ki je že v noveletni številki 1903 označila bližnjo ustanovitev Katoliškega izobraževalnega društva na Studencih, ki jo je napovedal Slovenski gospodar, za predrzen slovenski izziv, ker je namen tega društva, da s hujskaškim delom na Studencih sodeluje pri padcu nemškega mesta Maribora; čez teden dni, v svoji tretji številki (3, 6. I.) je triumfalno poročala, da so ob »nameravani« ustanovitvi tega društva, kjer naj bi pelo tudi slovensko pevsko društvo iz Maribora, »slovensko klerikalnega agitatorja« dr. Pipuša pretepli slovenski socialdemokrati. Slovenski gospodar je v svojem poročilu o ustanovitvi društva (2, 8. I.) pisal, da so na prireditvi svirali tamburaši od Sv. Petra pri Mariboru, pelo pa pevsko društvo Maribor, dr. Pipuš je lepo govoril, med gosti je bilo poleg Celjanov videti tudi take, ki so se pripeljali z Dunaja, Gradca in Linza. »Miroljubni« Nemci in nemškutarji so nahujskali socialdemokrate, da bo društvo proti njim in ti so res na

⁸ Sestanek je bil napovedan tudi v SGP 19, 7. V., 3: Politično zborovanje v Slovenj Gradcu 10. V. ob 4. uri popoldne. Govoril bode g. Anton Korošec o narodnogospodarskih zadevah spodnještajerskih Slovencev.

zborovanju zagnali vik in krik, a so se po čitanju pravic, ko so videli, da nima nihče kaj proti njim, pomirili. »Marburžanka« je lažnivo pisala, »da so morali pevci bežati«. Gospodar je poročilo zaključil spodobudno: »Procvitaj torej mlado društvo, zbiraj Slovence, trgaj je iz rok nasprotnikov, brani slovensko zemljo potujčenja in plačilo ti ne odide.« Südsteirische Presse je (2, 7. I.) očitala Marburger Zeitung veliko laž, ko je označila društveno prireditev na Studencih za težak poraz dr. Pipuša, ki sicer tudi sploh ni bil pretepen. Približno hkrati pa je prišlo do nove nemške ustanovitve postojanke: v št. 3 je 6. I. Marburger Zeitung napovedala ureditev najmlajše kmečke skupine raznarodovalnega društva Südmarke v Razvanju in je o prireditvi tudi poročala. Slovenski gospodar (2, 8. I.) je označil ustanovitev skupine za nemško drznost, primer načrtovanega prodiranja Nemcev proti osrčju slovenskega ozemlja, ter svaril Slovence, da tu miroljubnost pomeni, da si brez odpora pustijo jemati ozemlje in narodnost; Südsteirische Presse (1, 3. I.) je pod naslovom Nemško rovarjenje očitala, da ko se v Razvanju pri Mariboru, torej na slovenskih tleh, ustanavlja krajevna skupina Südmarke, se tako pač ne izpričuje miroljubnost naroda soseda, povrhu pa (SPr 3, 10. I.) na ustanovnem slavlju in s tem na protislovenski manifestaciji seveda ni smel manjkati direktor mariborske poskusne kmetijske postaje Edmund Schmid, ki je deželni uradnik. Za glavnega nasprotnika je nemška stranka imela slovensko duhovščino. V uvodniku Marburger Zeitung (10, 22. I.) pod naslovom Abt Ogradi se je urednik Norbert Jahn pridružil kampanji nemškonacionalnega štajerskega tiska proti celjskemu mestnemu župniku, ki je pred 20 leti prodal opuščeno pokopališče okoli tamkajšnje cerkve sv. Maksimilijana Slovincem, t. j., kot piše Jahn, v roke tistih, ki so nekoč sedaj mrtve (misli nemške Celjane) sramotili, kakor sovražijo in sramotijo sedaj žive. A urednik Marburger Zeitung je takoj poudaril, da ognjišče vsega zla na Spodnještajerskem ni v Celju, ampak v Mariboru. Spodnještajerski ščuvalski kaplani bi kmalu prenehali s svojim sovražstva polnim početjem, če bi bil na škofijskem sedežu mož, ki bi z močno roko ustavil ta fanatizem. Uvodnik ugotavlja, da na to ni upati, in kaže na pravo rešitev, ki bi nemštvu prihranila razburjanje in nadaljnje boje — le klicu Proč od Rima! je treba slediti, kar bi ne le sodobnike, ampak tudi nemške potomce za vselej rešilo tega sistema, t. j. nemštvu sovražnega katolicizma, saj bi noben opat ne mogel prodajati protestantskih pokopališč Slovincem. Na ta uvodnik je v treh uvodnikih odgovarjala Südsteirische Presse (6, 21. I., 9, 31. I., 11, 7. II.), opat ni zagrešil nič nezakonitega s prodajo pokopališča, saj je ravnal po predpisu za uporabo opuščenih pokopališč, ki ga je sprejela sama (od Nemcev obvladovana) celjska občina, napada na škofa Napotnika in slovenske kaplane pa se nemško pisani slovenski časnik ni dotaknil. Marburger Zeitung je mesečno v rubriki mariborskih novic pod naslovom Übertrittsbewegung beležila uspehe akcije Proč od Rima! v mestu: v času od januarja do vključno maja je bilo vsega 9 izstopov in to januarja 3, februarja 4, marca 1, aprila 1, za maj poročilo ni bilo objavljeno, verjetno pa ni bilo nobenega izstopa. Dober mesec po uvodniku proti celjskemu opatu in posredno proti lavantinskemu škofu, 24. februarja, je urednik Jahn v uvodniku, naslovljenem Die Mördergrube (Morilska jama) (MZ 24, 24. II.), izhajal od dejstva, da se v okolišu mariborskega okrožnega kot porotnega sodišča na leto pripeti več hudih kaznivih dejanj kot v največjem nemškoavstrijskem okolišu enakega sodišča v desetih letih. Pri naštevanju hudih zločinov, ki da se storijo med Slovenci, pa seveda ni pozabil — omenjajoč »bestije«, ki koljejo, pečejo in potem požro lastne otroke — tudi domnevnega zločina viničarjev zakoncev Bratuša, ki se je še jeseni prav tega 1903. leta izkazal za hudo sodno zmoto in blamažo mariborskega okrožnega sodišča⁹ — naprtiti krivdo za to zločinskost med slovenskimi Štajerci slovenski

⁹ O tem gl npr literarno obdelavo Cvetko Zagorski, Zločin. Povest o nekem življenju, Mohorjeva družba, Celje, 1978

politiki, s sovraštvom prežetemu spodnještajerskemu kitajstvu, ki da je prava morilska jama slovenskega naroda. Slovenska politika, ki pridiga s prižnice in iz spovednice ter iz časnikov: »Dol z Nemci!« budi v ljudstvu vse divjaške instinkte k akciji in je postala zanj morilska jama, ker ga na silo ločuje od Nemcev, ki da so že marsikatero ljudstvo, stoječe na nižji kulturni stopnji, civilizirali. Na Jahnov članek, razodevajoč zavest o večvrednosti, ki jo je avstrijskim Nemcem sugeriralo vsenemško gibanje in je za nas poučen tudi kot zgodnji dokument za študij mentalitete, ki je po prvi svetovni vojni vodila v nacizem, sta slovenska lista ogorčeno reagirala. Naš dom, priloga Slovenskega gospodarja, je o članku Marburger Zeitung, lista, »katerega si držijo večinoma nemški uradniki, trgovci in krčmarji«, zapisal, da medtem ko nemškutarski ptujski list »Štajerc« blati naše razumništvo, našo posvetno in duhovno slovensko gospodo, ter jo slika kot najbolj zavržen del človeštva »a ljudstva samega«, kot pravi, »še si vendar ne upa blatiti«, pa je to storil njegov nemški tovariš, ki blati in sramoti kar celo slovensko ljudstvo »in nas naravnost imenuje morilce, razbojnike in roparje« (Nd 6, 12. III.). Slovenski gospodar je Jahново pisanje obsodil, kmalu nato pa odrekel »mariborskemu glasilu nemških uradnikov, trgovcev in obrtnikov« upravičljivost besnenja, ker je slovenskemu ljudstvu naznanil, da ga Marburger Zeitung pred celo javnostjo psuje kot ljudstvo ljudožrcev, morilcev in roparjev (SGp 11, 12. III.). Südsteirische Presse je v informacijo svojim bralcem ponatisnila za Slovence tako žaljivi uvodnik (SPr 17, 28. II.) in priporočila ukrepe zoper glavne naročnike Marburger Zeitung, ki so bili navedeni že s citiranjem iz Slovenskega gospodarja: »Nemcev se naj ne nastavlja na uradniška mesta na Spodnještajerskem, mariborski Slovenci pa naj poskrbijo, da dobimo čim prej slovenske trgovce in gostilničarje« (SPr 18, 4. III.). Od konca marca je Slovenski gospodar objavil več protestov proti žaljivemu uvodniku Marburger Zeitung. Poslali so jih Slovenski fantje iz »narodnih Žič pri Konjicah« (SGp 13, 26. III.), »Slovenski fantje od Sv. Benedikta v Slovenskih goricah« (SGp 16, 16. IV.), ki so v protestu zapisali, da »ako je sploh kateri slovenski mladenič hudoben, pokvaril se je v mestih, tovarnah in rudokopih« (SGp 15, 9. IV.), Slovenski fantje iz Št. Ilja v Slovenskih goricah (SGp 16, 16. IV.), že prej pa Katoliško izobraževalno društvo v Studencih pri Mariboru (SGp 14, 2. IV.). Marburger Zeitung je proti slovenskim izobražencem, predvsem duhovnikom, ki hujskajo Slovence proti nemškim meščanom, uporabila nov argument — kot nekdanjim slovenskim dijakom jim je očitala, da so jih podpirale nemške meščanke z brezplačno prehrano na svojih domovih in da so nehvaležni (MZ 28, 5. II.). Zadevo je nato še večkrat pogrevala; 11. aprila (v št. 44) je list objavil članek, v katerem je pisalo, da je mati župana dr. Schmidererja imela dnevno na hrani 30 slovenskih gimnazijcev, meščan Girstmayr njih 10 do 15, nato pa omenila še nekatere ptujske in celjske dobrotnike revnih slovenskih dijakov; članek je imel naslov Iz prirodopisa vindišarskih nemcežrcev (Aus der Naturgeschichte der windischen Deutschenfresser). Za Slovence je dvakrat odgovorila Südsteirische Presse: prvič, da na ravni, na kakršni polemizira mariborski uradniški organ, ona noče, ker meni, da omenjene nemške rodbine za te izpade ne vedo (30, 15. IV.), drugič pa, ko je demantirala, da bi bil za šolarskih in gimnazijskih let na Ptujju lazarist iz misijona pri Jožefovi cerkvi na Studencih pater Krivec, ki ga je Marburger Zeitung dolžila, da je pred Jožefovim pregnal s sejmišča nemškega obrtnika katolika (MZ 36, 24. III.), na hrani pri nemških meščanih na Ptujju. Tokrat je zapisala, da krščanske meščanske rodbine podpirajo revne slovenske študente, ker vedo, da Bog, ki jim je dal bogateti, ne pozna narodnega sovraštva in da mnogi petični Mariborčani, Celjani in Ptujčani vedo, da ne bi mogli bogateti, če pri njih ne bi kupovali tudi Slovenci (SPr 33, 25. IV.).

V prvih mesecih leta 1903 so mogli mariborski Nemci izvesti dva svoja načrta na šolskem področju. Že leta 1899 je na podlagi volila mariborska občinska

sa, naredil Slovence.¹¹ V začetku marca je prišlo v graški kavarni Union, ki jo je poročevalec v *Südsteirische Presse* (20, 11. III.) označil za lokal mednarodnega značaja, ker da je v njej moč dobiti nad ducat slovanskih listov, do pretepa med nemškonacionalnimi študenti in med hrvaškimi ter slovenskimi, ko je Nemeč odtrgal Hrvatcu narodni trak. Za poročevalca je bil še en incident v dolgi vrsti podobnih dobrodošel razlog za zahtevo po jugoslovanski univerzi. »Pouku v olik« in »pridobivanju nemškega znanja« v »gostoljubnem nemškem glavnem mestu dežele«, katere prednosti sta jim navajala časnika *Grazer Tagblatt* in *Marburger Zeitung*, se Slovenci radi odpovedo, če dobe univerzo na domačih tleh. Univerzo v Ljubljani so takoj nato, 11. marca, zahtevali slovanski študentje na manifestacijskem zborovanju v Gradcu, 15. marca pa so jo zahtevali od vlade v resoluciji, objavljeni na občnem zboru Slovenskega društva v Mariboru. Ta učni zavod naj bi bil nujno potreben »za razvoj jugoslovanskih narodov v Avstriji«. *Marburger Zeitung* je 16. V. v 59. številki pod naslovom *Windische Hochschule, windische Lächerlichkeit* (Slovenska visoka šola, slovenska smešnost) izkoristila poročanje Slovenskega naroda o ljudskem šolstvu na Kranjskem za svoj naslednji napad na zahtevo po vseučilišču v Ljubljani, kjer da po objavljenih statističnih podatkih ostaja od 88.710 šolskih obveznikov 11.353 brez šolskega pouka, česar v nemških deželah Avstrije skoraj ni. Na Štajerskem je npr. od 193.000 obveznikov ostalo brez pouka le 2404; šlo je seveda večinoma za slovenske otroke. Seveda naj že zato Slovenci ne sanjajo o univerzi, če niti na osnovnošolski stopnji ne morejo zadovoljivo izšolati svojih otrok, če se že pusti ob strani dejstvo popolne neuporabnosti slovenskega jezika za namene višjega pouka. Če bi vlada pokazala željo po uresničenju slovenskih utopij, naj ji nemški poslanci priporočijo študij statističnih izkazov. In *Marburger Zeitung* zaključí v skladu z velenemškim stališčem in nestrpnostjo do parlamentarizma v mnogonarodni državi: Nemci naj ne dovolijo ne le ureditve slovenske univerze, ampak tudi ne nobene nove češke ali italijanske. »Preden se more po zakoniti poti kaj takega zgoditi, naj raje vrag vzame celo ropotarnico one barantaške lope na Franzovem Ringu!«¹²

Obravnavali smo primere narodnostnega pravedanja v časnikih, ki zadevajo idejna izhodišča in ustvarjanje novih postojank sprtih strani, vendar je treba opozoriti tudi na dejstvo, da je v Mariboru potekal tudi še starejši spor za uresničevanje 19. paragrafa decembrske ustave iz leta 1867 o enakopravnosti narodov in o izvajanju določila, da država priznava enakopravnost v deželi običajnih jezikov v šoli, na uradih in v javnem življenju ter da se v deželah, kjer živi več narodov, javne šole uredi tako, da se more sleherni izobraževati v svojem jeziku, ne da bi ga silili k učenju drugega deželnega jezika. Tako *Marburger Zeitung* (26, 28. II.) ob vprašanju zasedbe učiteljskega mesta na studenški šoli zaradi možnosti, da bi bila nastavljena učiteljica, ki zahaja v Narodni dom (MZ jo imenuje »Narodni dom Lehrerin«) opozarja, da Slovenci vztrajno stremijo za tem, da bi spravili v šole mariborske okolice »slovensko-fanatične« učitelje, ker vedo: kdor ima šolo, bo pridobil tudi narod. Graja se nastopanje slovenskih učiteljev v gledališču v Narodnem domu — tja in ne v mestno gledališče hodi mladina na priporočilo slovenske duhovščine — vzgojitelj bodoče duhovščine je študijski prefekt Korošec, direktor c. kr. učiteljišča Henrik Schreiner pa je vodja gledališkega odseka Narodnega doma. Slovenska učiteljica seveda ni mogla dobiti službe na studenški šoli, kot je zapisal Slovenski gospodar (6, 5. II.) »na lastni zemlji« ni mogla biti upoštevana njena prošnja za nastavitev, čeprav je na šoli dve leti

¹¹ Citat je iz prve opombe (str. 543) k prispevku Ivana Prijatelja v LZ 1902 Bleiweis — izdajatelj Prešernove zapuščine. Na po MZ citiranem mestu je moč v opombi brati: — Omenjena odličnjaka sta bila Slovana ... Pa hočemo imeti univerzo!

¹² Tako zaničljivo naziva člankar v MZ avstrijski parlament (državni zbor) ob delu razkošne avenije Ring, ki se je takrat imenoval po cesarju Francu I. (danes nosi ime prvega predsednika druge avstrijske republike dr. Karla Rennerja).

suplirala, ker je hči Slovenca. Končno je štajerski deželni šolski svet na ta položaj imenoval nadučitelja iz gornještajerskega Oberhaaga Karla Mayerja (SPr 38, 13. V.), ki je bil kasneje tudi predsednik mariborskega schulvereinskega okrožja. Isti mesec, ko je pisala proti nastavitvi Slovenke na studentski šoli, se je Marburger Zeitung obregnila še ob eno nastavitvev v državni službi, ki je ni mogla preprečiti. Za davkarja, ki je bil v Maribor prestavljen iz Šmarja pri Jelšah — kakor je javil tudi Slovenski gospodar (2, 8. I.) — je zapisala, da je odličen slovenski strankar in »Narodni dom Geher« (26, 28. II.), sicer pa na splošno piše, da dobivajo javni uradi in ustanove vedno bolj značaj oskrbnih ustanov za v ospredje rineče slovenstvo. Südsteirische Presse (28, 8. IV.) je Nemcem navado, da slovenske uradnike, ki zahajajo v Narodni dom, kjer je pač edina slovenska gostilna v mestu, zalezujejo špiclji in jih potem označujejo za »Narodni dom Geherje«, vrnila tako, da je navedla dva nemška uradnika, ki sta na Ptuj obiskala Deutsches Heim. Slovenski gospodar je posvetil uvodnik (7, 12. II.) pravici Slovenca po pgr. 19, da se z njim uraduje slovensko. V času pred nabori je opozarjal »mlade rojake«, naj poskrbijo, da dobe slovenske pozivnice; če dobe nemške, naj jih vrnejo (6, 6. II.). Z nasprotni strani je treba omeniti poslansko vprašanje nemških državnoborsovskih poslancev dr. Wolffhardta za mesto Maribor, dr. Pommerja za mesto Celje in tovarišev v poročilu Marburger Zeitung (20, 14. III.), naslovljenem Slavicizacija sodišča (Gerichtsverslavung) ministrskemu predsedniku Ernestu pl. Körberju. Ta je prevzel tudi pravosodno ministrstvo. V poročilu navajajo, da se v okoliših okrožnih sodišč Celje in Maribor množe primeri protizakonite in protipravne rabe slovenskega jezika in to tudi že v notranjem poslovanju ter v takem obsegu, da ni kriviti posameznih sodnih oseb, ampak gre — kot je videti — za načrtno početje, ki naj bi izrinilo nemščino kot uradni jezik. Uvodnik Südsteirische Presse (26, 1. IV.) O rabi slovenskega jezika pri naših kazenskih sodiščih pa trdi, da so kot kazenski sodniki pri vseh okrajnih sodiščih okoliša mariborskega okrožnega sodišča zaposleni le Nemci in se tudi čistopisi sodb po pravilu tudi za slovenske obtožence pišejo le nemško, po objavi nemške sodbe pa se obtožencu iz nje po slovensko le milostno pove »Vi ste dobili toliko in toliko dni oziroma mesecev zapora«, ne da bi mogel zvedeti, zakaj in po katerih zakonih se ga je obsodilo. Tudi mariborsko okrožno tožilstvo se je odlikovalo po skromni rabi slovenskega jezika. Obtožnice so sestavljali slovensko le, če je bil uradnik kak slovenski avskultant (sodni pripravnik), načelo pa se ni strogo izvajalo, edino tako izvajanje bi omogočilo slovenskim obtožencem ugovarjati obtožnici na zapisnik. Pomagalo je le, če je imel obtoženec odločnega in doslednega slovenskega odvetnika. Uvodnik Südsteirische Presse št. 23, 21. III. je vzel na muho germanizacijo v poštni službi na območju graške poštne direkcije, ki je bila obenem območje jezikovne meje med nemško in slovensko narodnostjo na Štajerskem in na Koroškem, zato bi bilo pričakovati, da bi vsi uradniki te direkcije obvladali oba jezika, vendar se je od vseh zahtevalo le znanje nemškega jezika, znanje slovenščine pa niti tedaj, ko je šlo za nastavitve poštarjev v povsem slovenskih krajih. V Mariboru je bil za višjega poštnega upravitelja nastavljen odslužen podoficir, ker je bil nemškonacionalno usmerjen, odklonjeni pa so bili slovenski kandidati s srednješolsko izobrazbo.

Kar zadeva odnose med narodnostima, v dejanskem stanju ni bilo videti možnosti za izboljšanje. Tako možnost je Slovenski gospodar (5, 29. I.) videl le v avtonomiji za Slovence, ki živijo v šestih različnih pokrajinah — od Štajerske (Prekmurje in slovensko Porabje v ogrski državi seveda ni upoštevano) do Istre. Če bi bili Slovenci skupaj, t.j. ločeni iz dosedanjih dežel, bi se narodi drug za drugega le toliko brigali, kakor bi bilo potrebno, in gotovo bi se tudi mnogo raje videli. Bolje bi se torej imeli Slovenci, Nemci in Lahi in boljše bi se imela tudi vlada. Kar zadeva nemški del mariborskega prebivalstva, je na podlagi časnikov, ki

sem jih uporabljal, mogoče reči, da vsi le niso dosledno sledili hujskaškimi pozivom velenemško razpoloženega kroga, ki mu je bila glasilo Marburger Zeitung. Ko se je ta časnik (1. 1. I.) ob že omenjenem ustanavljanju slovenskega katoliškega izobraževalnega društva na Studencih spraševal, kaj bodo neki k temu rekle članice krščanske zveze žena (točneje Katoliškega gospejnega društva dejavne krščanske ljubezni) v Mariboru, »na katerih sestanke prihajajo taisti proti Nemcem hujskajoči slovenski duhovniki«, in jim sugeriral prekinitev z njimi, »temi hinavskimi hujskači, ki njim govorijo o veri, Slovencem pa o sovraštvu do Nemcev, kolikor je v njih še kaj ljubezni do svojih nemških mater in do svojih nemških otrok«, ga nemške meščanke-društvenice niso poslušale. V društvu s 446 članicami, ki mu je predsedovala Franziska Scherbaum, je bila blagajničarka njena snaha Jenny Scherbaum, tajnica pa Terezija Pöschl; po poročilu za leto 1902 ni bilo izstopov in na občnem zboru v škofijski dvorani so odboru mandat podaljšali (SPr 30, 15. IV.).

Lista, ki so jo izdajali Slovenci, sta zabeležila občni zbor slovenske politične organizacije, leta 1882 ustanovljenega Slovenskega društva, političnega društva za Spodnještajersko s sedežem v Mariboru, v nedeljo 15. marca (SGp 12, 19. III., SPr 22, 18. III.). Na zboru sta govorila državnozborna poslanca dr. Miroslav Ploj (izvoljen v kmečkem volilnem okraju Celje) in Fran Robič (izvoljen v kmečkem volilnem okraju Maribor), »najlepši dogodek« pa je za poročevalca Slovenskega gospodarja nastopil, »ko je govoril vrli narodni kmet Rošker iz Jarenine«. Za predsednika so ponovno izbrali mariborskega odvetnika dr. Ivana Glaserja, po konstituiranju odbora 5. V. (SPr 36, 6. V.) pa so bili v njem poleg predsednika dr. Glaserja še Fran Robič kot podpredsednik, tajnik A. P. Korošec¹¹ in blagajnik dr. Fran Rosina. Narodnim poslancem naj bi naročili, da naj bodo zastopniki slovenskega naroda in Jugoslovancov v opoziciji proti vladi, od katere pa so pričakovali, da bo začela s pripravami za ustanovitev vseučilišča v Ljubljani. Društveni odbor naj bi v kratkem sklical shod zaupnikov iz Spodnje Štajerske, da bi omogočil ustanovitev enotne politične in gospodarske organizacije vseh Slovencev. Izgradnjo nove slovenske organizacije pod katoliškim vodstvom, ki naj bi postala del slovenskega katoliškega gibanja, pa je pomenilo zaupno zborovanje voditeljev nepolitičnih izobraževalnih društev in mladeniškega gibanja na Spodnjem Štajerskem 14. maja v Narodnem domu v Mariboru. Vodil ga je Anton Korošec. Sklenili so, tako je poročal Slovenski gospodar (21, 21. V.), da je treba sprejeti načrt in priskrbeti pripomočke za govore pri veselica, poskrbeti za poučna predavanja v izobraževalnih društvih in navesti govornike za gospodarska vprašanja. Če bi v tem letu Zveza katoliških nepolitičnih društev s sedežem v Ljubljani hotela prirediti shod na Štajerskem, naj bi bil v Mariboru 7. in 8. septembra¹²; predlagali pa so tudi več cerkvenih shodov za mladeniške Marijine družbe, npr. pri Sv. Trojici v Slovenskih goricah, na »Črni« gori pri Ptujju, v Petrovčah in v Kozjem. Za pripravo naj bi skrbel odbor pod predsedstvom dr. Korošca.¹³ Končno omenimo še zgodovinske prispevke, poročanje o prizadevanju za vzbujanje zanimanja za zgodovino, preteklost, poročanje o prvem društvu, ki se po našem sedanjem izrazoslovju ukvarja z varstvom kulturne dediščine, t. j. o leta 1902 ustanovljenem Muzejskem društvu v naših časnikih. Zgodovinskih prispevkov v njih skorajda ni: v Marburger Zeitung je avtor pod psevdonimom Franz im Moor

¹¹ To je seveda Anton Korošec, ki je kdaj imenu pristavil tudi prilastek svojega zavetnika Antona Padovanskega, kakor duhovnika A. Korošca redno navaja tudi šematizem lavantinske škofije.

¹² Shod Slovenske krščansosocialne zveze je bil v Mariboru čez dve leti, 3. in 4. septembra 1905, v Narodnem domu, kjer je ob predsedniku Janezu Ev. Kreku stal organizator ljudskoizobraževalnega dela na Štajerskem Anton Korošec.

¹³ Vemo, da so se vsi trije shodi izvedli in da so na njih — kot pravi Januš Golec v Spominih, ki jih citira Feliks Bister v svoji knjigi o Korošču kot državnozbornem poslancu na Dunaju — »k verski in narodni zavesti vzbujeni slovenski mladeniči postali čez leta kot možje in samostojni gospodarji Koroščeava avantgarda pri vseh volitvah in javnih nastopih skozi desetletja«.

(22, 19. II.) priobčil članek o Rušah »nad Mariborom« kot nekdanj pomembnem kulturnem kraju — piše predvsem o gimnaziji in o verskih igrah njenih učencev. V prvih treh številkah *Südsteirische Presse* (1, 3. I., 2, 7. I., 3, 10. I.) je Fran Ilešič objavil članek o narodnem življenju v Slovenskih goricah leta 1848/49, v 12. št. (11. II.) pa je opozoril na Ormoške spomine Ivana Geršaka (1902). Kar zadeva bujenje zanimanja za zgodovino, je treba omeniti, da so na gimnaziji že od leta 1855 v četrtem razredu poučevali tudi zgodovino in zemljepis Štajerske, konec leta je ustanova Jožefa Wartingerja¹⁶, ki so jo kasneje prevzeli deželni stanovi, podelila najboljšim srebrne kolajne. Tako je po poročilu *Südsteirische Presse* (43, 30. V.) na gimnaziji profesor Miklau izprašal četrtošolce; vseh sedem prijavljenih je ta izpit opravilo z odliko. Že prej, v nedeljo, 17. maja, je bil po poročilu *Marburger Zeitung* (60, 19. V.) nagradni izpit iz štajerske zgodovine sedmič tudi na realki; opravljalo ga je pet kandidatov — prva nagrada je bila srebrna medalja in knjiga iz Wartingerjeve ustanove, za tretjo nagrado je poklonil župan dr. Schmiderer »večje knjižno delo«. *Marburger Zeitung* je od začetka leta objavljala pozive k vstopu v Muzejsko društvo v Mariboru (5, 10. I., 8, 17. I., 11, 24. I., itd.), nastalo na pobudo mariborskih meščanov; to društvo je pomenilo utemeljitev mariborskega muzeja kot prve od današnjih mariborskih ustanov za varstvo kulturne dediščine. Prostora mu je občina odkazala v sprva provizornih sodnih, kasneje in skoraj do danes pa v šolskih prostorih v Razlagovi ulici. 23. marca je imelo društvo svoj prvi občni zbor, na katerem se je po poročilu, objavljenem v *Marburger Zeitung* (36, 24. III.), zahvalilo za podporo Občinski hranilnici in deželnemu odboru, lastniku *Marburger Zeitung* Leopoldu Kraliku za brezplačne objave v listu, mariborski mestni občini in meščanom pa za odstopljene predmete. Društvo je tedaj imelo enega ustanovnega in 92 rednih članov. 2. aprila je Slovenski gospodar v 14. številki objavil uvodnik Pazite na starinske reči!, v katerem je bralcem sporočal, da se na Slovenskem Štajerskem pravkar snuje zgodovinsko društvo — mišljen je bil zaupni shod 18. marca, ki sta ga sklicala profesor bogoslovja dr. Fran Kovačič in ravnatelj učiteljsišča Henrik Schreiner, na katerem so sestavili društvena pravila in izvolili pripravljalni odbor. V uvodniku so navedli, kako ravnati s hranjenimi in najdenimi starinami šestih skupin: (1) izkopanih posod, (2) novcev, (3) gomil, (4) orodja, (5) starih pisem ali knjig, (6) narodnih noš. »Vsakovrstne starine je pokazati domačemu duhovniku ali učitelju, ki bodeta že spoznala, kam se naj stvar spravi — nikakor pa jih ni dajati v roke našim narodnim sovragom, ki potem to zlorabijo za svoje velikonemaške namene, kar je naše, naj ostane naše.« Pripravljalni, ali kakor je 11. maja podpisan pod uvodnik z naslovom Poziv prijateljem domače zgodovine v 20. številki Slovenskega gospodarja, osnovalni odbor pod predsedstvom Frana Kovačiča — ki je bil gotovo v celoti ali vsaj pretežno tudi pisec teh spodbujevalnih člankov za slovenještajersko javnost — v tem vabilu za vstop v zgodovinsko društvo poudarja, da ob političnem in gospodarskem delu zaradi »tužnega položaja našega naroda« ni zanemariti znanstvenega dela, »kajti pred orjaško močjo znanstva se mora prej ali slej ukloniti tudi surova sila. Da se Slovencem prizna zrelost za znanstveno delo kot pogoj za pridobitev vseučilišča, ki ga prav zadnji čas zahtevajo, morajo tudi štajerski Slovenci kot znaten del slovenskega naroda prispevati svoj delež. To more boljše kot doslej tudi odlični, a osamljeni zgodovinarji opravljati od vlade že dovoljeno Zgodovinsko društvo za Slovensko Štajersko s sedežem v Mariboru, ki bo družilo stare moči in budilo nove ter skrbelo, da naše starine ostanejo na naših tleh ter v naših rokah.« Poziv se končuje z obvestilom o vrstah članstva v društvu: častne in dopisne člane bo imenoval le občni zbor, redni član bo vsak, ki bo plačal za vselej 100

¹⁶ O tem npr Jan Šedivy, Profesorji klasične gimnazije v Mariboru I, Dr Josef Wartinger, ČZN NV 8, 1 zv 1970, str 70–72

kron ali letno članarino 5 kron, podporni član pa postane, kdor podari društvu kako manjšo vsoto ali znatnejši predmet za knjižnico ali muzej. Udnino, kakor so rekli takrat članarini, začasno že sprejema dr. Radoslav Pipuš, advokat v Mariboru. V isti številki lista je bilo tudi obvestilo, da bo ustanovni občni zbor 28. maja ob 4^h popoldne v mali dvorani Narodnega doma »po sledečem sporedu«: 1. Poročilo osnovalnega odbora, 2. Volitev društvenega odbora, 3. Nasveti in predlogi. Vabilo je bilo ponovljeno v naslednji, 21. številki Slovenskega gospodarja 21. maja, teden pred zborovanjem. Südsteirische Presse, ki je pogosteje izhajala, je objavila vest o ustanovnem občnem zboru trikrat, v št. 39, 16. V., 40, 20. V. in 41, 24. V. Oba slovenska lista sta nato objavila tudi poročila o ustanovnem občnem zboru — Slovenski gospodar šele 11. junija, v 24. številki, pač zato, ker je imel prej obilo dela s poročanjem o veliki narodni veselici 7. junija v Narodnem domu v Mariboru. V poročilu je navedel člane izvoljenega društvenega odbora: za predsednika so izvolili župnika pri Sv. Marku (sedaj Markovci) Mateja Slekovca, za podpredsednika ravnatelja mariborskega učiteljišča Henrika Schreinerja, za blagajnika odvetnika dr. Radoslava Pipuša, za knjižničarja in arhivarja pa profesorja Avgušтина Stegenška. V odbor so bili izvoljeni še kanonik Matej Matek, profesor na gimnaziji v Gradcu Anton Kaspret, kaznilniški duhovnik v Gradcu Matija Ljubša, profesor na gimnaziji v Mariboru Janko Košan, profesor na nižji gimnaziji z nemškim in slovenskim učnim jezikom v Celju Josip Kožuh in profesor Ferdinand Majcen v Ptuju. Za namestnika odbornikov sta bila izvoljena profesor Karel Verstovšek na gimnaziji v Mariboru in učitelj Gabriel Majcen na učiteljišču v Mariboru. Sklenjeno je bilo, da bo društvo še to leto izdalo neko publikacijo o domači zgodovini in jo podarilo svojim članom. Občni zbori naj bi bili zaporedoma po raznih štajerskih mestih, naslednje leto bi bil v Celju. Navajali so postavke »ogromnega dela«, ki da čaka društvo. Südsteirische Presse je poleg drugih informacij o občnem zboru (43, 30. V.) navedla tudi število članstva: že 28 rednih in 5 podpornih članov. Zanimivo je videti, da v nobenem od obeh poročil med odborniki ni bil omenjen predsednik pripravljalnega odbora Fran Kovačič, ki je postal prvi tajnik društva, kakor je razvidno v prvem društvenem poročilu v prvi številki društvenega glasila Časopis za zgodovino in narodopisje. Kot vidimo, se v poročilu, objavljenem v Slovenskem gospodarju, tajniška funkcija sploh ne navaja, v poročilu v Südsteirische Presse pa so kot izvoljenega tajnika navedli prof. Avgušтина Stegenška, ki so ga izvolili tudi za arhivarja.¹⁷

Teden dni po ustanovnem občnem zboru Zgodovinskega društva se je z uvodnikom, naslovljenim Ein slowenischer Geschichtsverein (Eno slovensko zgodovinsko društvo) na ustanovitev društva odzvala Marburger Zeitung (67, 4. VI.). Vsebinsko je članek izhajal iz za časnik značilnih sodb o Slovencih. O preteklosti Slovenske Štajerske — piše — ni kaj vrednega poročati. Razen razmnoževanja naroda, ki so ga nekda — kot še danes — sestavljali skoraj izključno mali kmetje in mezdni delavci, je poročati o večjih in manjših pretepih ob žegnanih, o pogrebi in o požarih. Pred zadnjimi 50 leti niso imeli Slovenci nobene zgodovine kot tudi nobene literature, če izvzamemo kmečke koledarje in molitvenike. A tudi dogodivščine teh zadnjih 50 let raje ne omenjati, to so zahrbtni napadi na Nemce, gospodarska in poslovna nemorala, ovajanje in poslovni patriotizem, procesije za lepo vreme. O takem zgodovina molči. Tako je zgodovinsko društvo nož brez rezila, ki mu manjka tudi ročaj. A nekaj je jasno: gospodje hočejo »proč od Gradca«, pokazati hočejo, kako so se Slovenci posebej razvijali, da bi se približali svojemu cilju — ločiti se od nemške Štajerske, da bi ti častihlepni domišljavci dobili neko novo vlogo v novi avstrijski provinci. A pohvalo vseh uvi-

¹⁷ Fran Kovačič je postal tajnik društva na konstitutivni seji takoj po ustanovnem občnem zboru; to sejo je še vodil kot začasni predsednik namesto zaradi boleznj odsotnega novoizvoljenega predsednika Mateja Slekovca. Gl. ČZN I, 1904, Društvena poročila, str. 105.

devnih in miroljubnih ljudi obeh narodov Štajerske bi si moglo novo društvo dobiti le tako, da bi narodu — v nasprotju s številnimi hujškaškimi slovenskimi društvi — pojasnjevalo, kako se more edino v soglasju z Nemci gospodarsko krepiti in duhovno dvigati. Tistih nekaj Slovencev, ki jih zgodovina pozna, se ima za svojo zmožnost zahvaliti nemški šoli. Na ta napad je društvo — nedvomno kot je to zapisal Franjo Baš — odgovorilo čez dva dni nemško s peresom pobudnika Frana Kovačiča v uvodniku *Südsteirische Presse* (45, 6. VI.) pod enakim naslovom žaljivega uvodnika mariborskega nemškega lista: *Ein slowenischer Geschichtsverein*. »To, da so Slovenci narod hlapcev in dekel, da pri njih zgodovinska znanost nima kaj raziskovati, da nimajo književnosti, so pač sadovi stoletnega nemškega varuštva in kulture v štajerski Spodnji deželi. Kar zadeva grdo početje Slovencev v njih zgodovini zadnjih petdeset let, je pisca, kot tudi idejni krog, iz katerega je izšel, vprašati, odkod njih veselje, če kdaj — sicer tako hudobni vindišarji — drže z njimi. Najbolje bi bilo, če bi se od takih divjakov že enkrat ločili. Hudobna laž pa je društvu očitati, da je ustanovljeno pod geslom »Proč od Gradca!«. Ono stoji na strogem znanstvenem temelju, ki je žal za *Marburger Zeitung* španska vas.«¹⁸ V naslednji številki *Südsteirische Presse* čez štiri dni (46, 10. VI.), pa je pač verjetno spet Kovačič predvsem za resno nemško javnost v uvodniku pod naslovom *Was will der historische Verein für die slowenische Steiermark?* (Kaj hoče Zgodovinsko društvo za Slovensko Štajersko?) razložil namen in upravičenost društva. Domači nemški bibliografski repertoriji (*Schlossar, Gradec 1886*) ne upoštevajo slovenskih člankov iz historične, geografske in etnografske literature Štajerske, Deželna knjižnica tudi ne zbira in ne repertorizira slovenskih publikacij. Slovenska literatura pa se v glavnem podcenjuje, ker je ne razumejo. Nemški učenjaki so doslej pri svojih delih upoštevali le Gornjo in Srednjo Štajersko. To ni očitek, a govori za ustanovitev lokalnega zgodovinskega društva za Spodnjo Štajersko — a tudi politični okvir je bil za celo deželo sicer največkrat isti. A pogoji in vplivi na njenem jugu so bili čisto drugačni; skozi 1000 let je bila Drava meja med nemškim Salzburgom in italijansko Akvilejo (Udine). Razen tega gre tu še za nepremostljivo etnografsko razliko in zato je slovenska Spodnještajerska imela od nekdanj posebnost življenja in ni nikoli stopila v kulturno enoto, ki sta jo tvorili Srednja in Zgornja Štajerska. Če se je torej ustanovilo društvo mož, ki pozna posebne topografske in kulturne razmere južne Štajerske, je to v korist zgodovinskega raziskovanja preteklosti. S hvalevredno podporo dežele Štajerske so izšle marsikatero potrebne publikacije, predvsem pa je bil urejen vzoren Deželni arhiv; oboje je omogočalo tudi novemu zgodovinskemu društvu, da je moglo delovati za južni del Štajerske zgolj s poudarjanjem lokalnozgodovinske tendence. Ob tem je bilo prepričano, da mu bosta pomagala deželna vlada in stremljivo že obstoječe deželno zgodovinsko društvo, pričakovalo pa je tudi pristop nemških članov, ki jim ni za politiko, ampak le za zgodovino.

Odziva na ta spravljeni klic pa slovensko društvo tudi iz graškega nemškoštajerskega znanstvenega kroga ni dočakalo, vendar je ta krog moral, če je hotel ostati zvest svoji polstoletni tradiciji in doseženi zavidljivi ravni del svojih članov in revije, ki jo je izdajal, registrirati tudi znanstveno produkcijo drugih, ki je zadevala prostor ali problematiko Štajerske ali z njo povezane širše zgodovine. In tako je nekaj let zatem zabeležil tudi nekaj o publikacijski dejavnosti slovenještajerskega zgodovinskega društva in tako tudi slednjemu priznal pridobljeni prostor v svetu znanosti.¹⁹

¹⁸ Fran Kovačič je leta kasneje v prispevku k zgodovini ČZN in Zgodovinskega društva v Mariboru v Kazalu k ČZN I—XX priznal, da so Nemci le glede društvenega namena »Proč od Gradca!« zadeli resnico, v politiko pa se društvo nikdar ni spuščalo!

¹⁹ V rubriki Iz arhivov, komisij, muzejev, društev (*Aus Archiven, Kommissionen, Museen, Vereinen*) revije graškega Historičnega društva za Štajersko (ki se je 1903 preimenovala v *Steirische Zeitschrift für Geschichte*, 1906 pa v *Zeit-*

DIE STADT MARIBOR ZUR ZEIT DER GRÜNDUNG DES GESCHICHTSVEREINES FÜR DIE SLOWENISCHE STEIERMARK IN SPIEGEL IHRER ZEITUNGEN

Zusammenfassung

Aus den Mariborer Zeitungen, der am häufigsten (dreimal wöchentlich) erscheinenden Marburger Zeitung, der eigentlichen Stadtzeitung, die die deutsche Seite vertritt, und aus den beiden in des Stadt von den Slowenen herausgegebenen Zeitungen, des einmal wöchentlich erscheinenden Slovenski gospodar (Der slowenische Hauswirt) und der zweimal in der Woche erscheinenden Südsteirischen Post, als Quellen, beschreibt der Autor das Geschehen in der Stadt vom Anfang des Jahres 1903 bis zum 10. Juni desselben Jahres als in den Zeitungen die kurze Polemik endet die nach dem 28. Mai, dem Tag der Gründungsversammlung des Geschichtsvereines für die slowenische Steiermark, entstand. Nach einer kurzen einführenden Vorstellung von Maribor, der zweitgrössten Stadt Steiermarks und der grössten Stadt in der slowenischen Steiermark, wird zuerst über das Schreiben bezüglich der urbanistischen Problematik berichtet, wo das beherrschende Thema die Notwendigkeit der Ersetzung der alten hölzernen Draubrücke durch eine zeitgemässe darstellt, die die auf beiden Ufern des Flusses liegende Stadt besser verbinden würde. Auch das Rathaus ist zu klein geworden. Im Wirtschaftsleben der Stadt gibt es in diesem Halbjahr keine besonderen Neuigkeiten, das Leben der Mariborer Gesellschaft, schon was die Unterhaltung betrifft, vor allem aber das Vereinsleben, ist nach Nationalitäten, der deutschen und der slowenischen, getrennt. Von den Unglücksfällen werden im Beitrag nur die Brände erwähnt, die freiwillige Feuerwheer ist bei der Brandbekämpfung erfolgreicher seit sie sich der Wasserleitung (eingeführt 1901) bedienen kann. In den Mariborer Zeitungen als Medien kommt vor allem auch der Nationalitätenkampf zwischen den Deutschen und den Slowenen zum Ausdruck. Die Marburger Zeitung, von ihrem damals alldeutschem Standpunkt ausgehend, greift die slowenische Politik an, die vor allem von der slowenischen katholischen Geistlichkeit, angeführt vom Lavanter Bischof, und anderen slowenischen Intellektuellen bestimmt werde und den Slowenen schade, weil sie sie von den Deutschen trenne, die mit ihrer höheren Kultur dem zurückgebliebenen slowenischen Volke zum Fortschritt verhelfen könnten. Die slowenischen Zeitungen berufen sich bei ihrem Auftreten gegen die Angriffe von deutscher Seite vor allem auf die verfassungsmässig verbrieften nationale Gleichberechtigung gegen die Zurücksetzung der Slowenen und gegen die Eingriffe der Entnationalisierungsorganisationen auf slowenischem Boden. In der Stadt erreichen die Deutschen gerade in dieser Zeit die definitive Gründung einer deutschen Lehrerbildungsanstalt als ein Gegengewicht zur privaten Lehrerbildungsanstalt der Schulschwwestern. Die Marburger Zeitung bringt auch Artikel gegen die Gründung einer slowenischen Universität, die damals gefordert wird und für die sich damals auch die beiden von den Slowenen herausgegebenen Zeitungen der Stadt einsetzen und von solchen Forderungen des slowenischen politischen Vereines für Untersteiermark berichten. Auch das Entstehen der neuen slowenischen politischen Organisation in der Untersteiermark unter der neuen christlichsozialen Richtung in der die führende Rolle dem jungen Anton Korošec in Maribor zukommt, findet in den slowenischen Zeitungen ihren Ausdruck. In den Mariborer Zeitungen dieses Halbjahres widmet man auch einigen Raum dem Interesse an der Vergangenheit. Man findet zwar kaum geschichtliche Beiträge, doch berichtet man über Preise und Medaillen die Mittelschüler für ihr Wissen aus steirischer Landesgeschichte bekamen und über die Wirksamkeit des im vorigen Jahre mit der Unterstützung der Gemeinde gegründeten Museumsvereines. Im Slovenski gospodar wird aber in zwei Artikeln die Notwendigkeit der Gründung eines Geschichtsvereines für die Steirer Slowenen erklärt,

schrift des Historischen Vereines für Steiermark; ta naziv ima še danes, kjer so beležili tudi vsako prireditev z zgodovino povezanih društev, tako tudi muzejskih društev v Celju, Ptuj in Mariboru, ustanovitve slovenskega zgodovinskega društva v Mariboru ne omenjajo. Prav tako ne njegovih publikacij — sprva tudi v rubrikah Ogled po revijah (Zeitschriftenschau) in Poročila o literaturi (Literaturberichte). A prav pred to najvrednejšo dejavnostjo, publikacijami slovenještajerskih zgodovinarjev, zbranih okoli svojega društvenega glasila, je bojkot starejšega graškega znanstvenega središča z veliko tradicijo popustil. Za V. letnik Zeitschrift iz l. 1907 je mladi graški slavist Joža Glonar iz Zgornje Korene blizu Maribora prevedel v nemščino svoje kritično poročilo o delu M. Zunkoviča, Wann wurde Mitteleuropa von den Slaven besiedelt, ki ga je bil objavil v IV. letniku ČZN, 1907, kot je zapisano v graški reviji: In der Zeitschrift des (slov.) Geschichtsvereines in Marburg. Pohvalni uvod v objavo prevoda poročila iz ČZN, da si je to ta najbolj poglobljeni (eingehendst) in strokovni (sachgemäss) tekst pač zaslužil, zaključil redakcija revije po koncu objave s sklepom, da temu ni pač nič dodati. Glonarja so pridobili še za to, da je za naslednji letnik Zeitschrift (VI, 1908) prevedel v nemščino ocene Zunkovičevega dela v poljskem Swiatu Slowianskemu in v čeških revijah Český Časopis Historický in Vestník Českých profesorů. L. 1910 pa je v VIII. letniku Zeitschrift izšlo poročilo o delu Trg Središče, ki ga je izdalo Geschichtsverein für Untersteiermark (Zgodovinsko društvo za Spodnještajersko — oznaka slovensko torej le manjka!) V razpravi je omenjen pokojni Gradčanom dobro znani Matej Slekovec, omenjeno je tudi zbiranje gradiva za kroniko tega trga, avtorja Frana Kovačiča pa hvalijo, da je kljub svojim drugim poklicnim opravilom v dveh letih ustvaril delo, ki more biti za vzorec drugim krajevnim kronikam.

die dazu berechtigt seien für ihr eigenes Kulturerbe zu sorgen und als ein ansehnlicher Teil des slowenischen Volkes auch verpflichtet seien an ihrer Geschichte zu arbeiten als einem Beitrag zur wissenschaftlichen Geschichte der Slowenen, die die aktuelle Forderung der Slowenen nach einer eigenen Universität bedingt. Auf die Kritik der Gründung des Geschichtsvereines für die Slowenische Steiermark in der Marburger Zeitung folgt die Antwort in der von den Slowenen herausgegebenen Südsteirischen Presse in der zuerst die beleidigenden Angriffe zurückgewiesen werden, dann aber die objektive Notwendigkeit einer eigenen Sorge der slowenischen Steirer für die Geschichte dieses Landesteils begründet wird.

SLOVENSKE ŽUPNIJE V ARHIDIAKONATU MED DRAVO IN MURO 1645—1685

Sašo Radovanovič*

UDK 262.2(497.12 Štajerska)•1645/1685•

RADOVANOVIČ Sašo: Slovenske župnije v arhidiakonatu med Dravo in Muro 1645—1685. (Slovenische Pfarren in dem Archidiakonats zwischen der Drau und Mur 1645—1685.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 65—30(1994)2, str. 209

Izvirnik v slov., povzetek v nem., izvleček v slov. in angl.

Prispevek prikazuje statistične podatke in njihovo delno analizo arhidiakonata med Dravo in Muro v drugi polovici 17. stoletja.

UDC 262.2(497.12 Štajerska)•1645/1685•

RADOVANOVIČ Sašo: Slovenian parishes in the Archdeaconate between the Drava and Mura rivers, 1645—1685. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 65—30(1994)2, p. 209

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

In the paper, statistical data are demonstrated and their partial analysis is carried out as to Archdeaconate between the Drava and Mura rivers in the second half of the XVII century.

Zaradi vedno večje razvejanosti župnijske mreže so si metropolitni in škofi že v srednjem veku začeli iskati pomočnikov. Škofje — sufragani so metropolitom pomagali pri upravi cerkvene province kot generalni vikarji ter opravljali tista opravila, za katera je bilo potrebno škofovsko posvečenje. V pomoč pa so jim bili arhidiakoni, ki so bili neposredno povezani z dušnim pastirstvom. Arhidiakoni so imeli nadzor nad župnijami in dušnimi pastirji, v imenu škofov so ohranjali cerkveni red, skrbeli so za izobrazbo duhovniških kandidatov, umeščali duhovščino, sklicevali sinode in imeli v rokah cerkveno sodstvo. Arhidiakoni so bili dolžni ordinariju poročati o svojem delu, o življenju duhovščine in ljudstva. Služba arhidiakona, ki je bil navadno župnik, ni bila nujno vezana na določeno župnijo, čeprav so jo ponavadi opravljali župniki uglednejših in bogatejših župnij. Službo so arhidiakoni opravljali po svobodni izbiri ordinarija in pod nadzorstvom generalnih vikarjev. (1)

Na ozemlju salzburške nadškofije se arhidiakoni pojavijo kmalu po letu 1000. Za ozemlje Štajerske je salzburški nadškof v 12. stoletju organiziral dva arhidiakonata: arhidiakonata za Zgornjo Marko (zgornještajerski) in za Spodnjo Marko (spodnještajerski). Prvi je obsegal župnije ob zgornji Muri in Murici ter distrikt Pitten, drugi pa je segal južno od Röthelsteina do Drave. V sklop t. i. ar-

* Sašo Radovanovič, zgodovinar, Pokrajinski muzej Maribor

hidiakonata v Spodnji Marki je sodilo tudi naše etnično ozemlje. Po letu 1500 je oba štajerska arhidiakonata upravljal en arhidiakon, čigar sedež je bil v Gratweinu blizu samostana Reina pri Gradcu. Arhidiakoni, ki so od 16. stoletja naprej upravljali celotno Štajersko, so skrbeli za ogromno zemlje, iz katerega so bile izvzete le nekatere enote, za katere so skrbeli sufraganski škofje in predstojniki samostanov. V primeru bolezni ali siceršnje nesposobnosti izvrševanja arhidiakonske službe so arhidiakone nadomeščali začasno imenovani arhidiakoni, navadno župniki katere izmed zgornještajerskih župnij. Po smrti arhidiakona Wolfganga Grasspergerja leta 1618 je bilo mesto arhidiakona za celotno Štajersko preneseno k župniji Presvete krvi v Gradcu. Leta 1631 je bila začasna uprava arhidiakonske službe »pro Styria inferiori« zaupana radgonskemu župniku Jakobu Abbtu, ki jo je opravljal tudi še po imenovanju za župnika v Strassgangu leta 1632. Tega leta je salzburški nadškof zaradi preobremenjenosti arhidiakona razdelil cerkveno ozemlje na Štajerskem na diakonate. Po smrti graškega župnika Jurija Hammerja leta 1639 je salzburški nadškof Paris grof Lodron (1619—1653) sklenil svoj cerkveni teritorij na Štajerskem ponovno razdeliti na dva samostojna arhidiakonata, in sicer na arhidiakonata za spodnji del Štajerske, arhidiakonata med Dravo in Muro, in na arhidiakonata za zgornjo Štajersko. Za sedež prvega arhidiakonata je določil Gradec, kasneje Strassgang, za sedež drugega pa Bruck na Muri. Leta 1640 je bil Jakob Abbt imenovan za graškega župnika, s čimer je postal »prvi« arhidiakon za ozemlje med Muro in Dravo. Med arhidiakoni, ki so odlej imeli tesne stike tudi s slovensko Štajersko, ki je bila v okviru salzburške nadškofije, so bili znameniti možje, ki so si na vso moč prizadevali za izboljšanje cerkvenega in verskega življenja pri nas.

K arhidiakonatu s sedežem v Strassgangu, h kateremu je sodilo tudi slovensko etnično ozemlje na Štajerskem v okviru salzburške nadškofije, so sodile naslednje enote: Strassgang dekanati s sedeži v Lipnici (Leibnitz), pri Sv. Vidu v Vogauu (St. Veit im Vogau), v Ptujju in Radgoni (Radkersburg) ter cistercijanskega samostanu v Reinu, krški škofiji in križniškemu redu inkorporirane župnije; prve (reinske) so bile na ozemlju današnje avstrijske Štajerske, druge pa na slovenskem Štajerskem (2).

Župnije na današnjem ozemlju Republike Slovenije, ki so v letih 1645—1685 sodile v Arhidiakonata med Muro in Dravo:

Jarenina — Jahring
 Sv. Lenart v Slovenskih goricah — S. Leonhard
 Maribor — Mahrburg
 Selnica — Zellniz
 Kamnica — Gams
 Sv. Peter — S. Peter
 Ptuj — Pettau
 Sv. Lovrenc — S. Lorenz
 Sv. Ožbalt — S. Oswald
 Sv. Urban — S. Urban
 Sv. Rupert — S. Rupert
 Sv. Marjeta — S. Margaret
 Radgona (Radkersburg) — Radkerspurj
 Sv. Križ — S. Crux
 Sv. Benedikt — S. Benedicten
 Sv. Anton — S. Antoni
 Ljutomer — Luettenberg
 Mala Nedelja — Parva Dominica

Negova — Negau
 Sv. Jurij ob Ščavnici — S. Georgen
 Apače — Abstal
 Velika Nedelja — Magna Dominica
 Sv. Miklavž — S. Nicola
 Ormož — Fridau
 Središče — Polstrau

Za 17. stoletje so v graškem škofijskem arhivu ohranjeni sumariji protokolov letnih cerkvenih zborov sekavske škofije za arhidiakonot med Muro in Dravo za čas med leti 1645 in 1685. V teh dokumentih je množica podatkov, na podlagi katerih lahko sklepamo o številu prebivalstva celotnega arhidiakonata (tudi dela, ki se danes nahaja v Sloveniji), spremljamo lahko gibanje rojstev, smrtnost, število porok in kako na vse te pomembne družinske dogodke vplivajo vojne, požari in razne bolezni, predvsem kuga. Poleg tega pa lahko pri vsaki župniji za posamezna leta ugotovimo, od kod so bili njeni duhovni pastirji in katere podružnične cerkve in kapele so sodile k njej. Za leti 1666 in 1676 obstajajo obsežnejši opisi pomembnejših dogodkov v župniji, podatki o gospodarskem stanju v župniji, pripombe glede življenja nekaterih duhovnikov ali vernikov, še posebej v predelu ob meji z Ogrsko, kjer se celo v drugi polovici 17. stoletja pojavljajo luterani, in to celo med podložniki.

Ohranjeni zapisniki obsegajo 18 let na prelomu 17. stoletja in so kot takšni dragocen vir podatkov za viharno obdobje verskih vojn v Evropi (1618—1648) in za dosedaj najhujše pustošenje kuge v zgodovini naših krajev (1679—1683).

Sumarij protokolov letnih cerkvenih zborov sekavske škofije za arhidiakonot med Dravo in Muro:

- 1 — Obhajani
- 2 — Krščeni zakonski
- 3 — Krščeni nezakonski
- 4 — Poročeni
- 5 — Umrli
- 6 — Župniki in kaplani
- 7 — Cerkve in kapele
- 8 — Krivoverci
- 9 — Neposlušni
- 10 — Pokopani brez krsta

Leto	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1645	191.413									
1654	194.617	10.402		3.217	6.534	134	217			
1655	100.129	10.189		2.780	5.859					
1659	193.300	9.922		2.867	6.202			11	87	
1661	245.547	10.339		2.915	9.304			13		40
1673	236.976	10.630	725	2.411	6.439				8	
1674	236.301	10.351	675	2.565	9.218					
1675	213.707	12.198	651	3.354	6.439					

Leto	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1676	237.561	9.776	526	2.556	6.399				6	
1677	246.823	8.759	470	3.091	13.024				3	
1678	245.094	11.590	595	3.54	9.46			3		
1679	239.104	10.255	462	2.62	8.00					
1680	241.786	9.674	585	3.266	7.876			2	3	
1681	236.875	7.645	457	2.970	6.505			5	5	
1682	232.059	10.400	795	3.672	7.943			4	0	
1683	243.319	11.807	824	3.615	8.522			5	5	
1684	244.617	10.805	864	3.122	9.945			24	4	
1685	/	/	/	/	/			17	0	
Skupaj	3.779.228	164.742	7.629	48.417	128.555	134	217	84	121	40

- 11 — Odvezani od krivoverstva
 12 — Zadušeni otroci
 13 — Živijo ločeno
 14 — Zadušeni
 15 — Pokopani izven pokopališča
 16 — Umrli za kugo
 17 — Umrli otroci pri porodu brez krsta — umrli brez krsta
 18 — Umorjeni od Turkov ali upornikov
 19 — Odpeljani v ujetništvo
 20 — Umrli za kugo v in izven mesta Gradec
 21 — Umrli v Gradcu (za kugo v Gradcu leta 1681)

Leto	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
1661	13	4									
1673	21		29	39							
1674	30			18							
1675	22		9	31							
1676	18		13	12	28						
1677	15		19	6	18						
1678	10		13	12							
1679	5										
1680	13		18	19		417	14				
1681	19		9	24		4.630	27		3.132	31	
1682	9		15	27		3.182	30				
1683	34		26	32		536	13				
1684	51		15	37		70	17	33	286		
1685	79		10	36			7				
Skupaj	339	4	176	293	46	8.835	108	33	286	3132	31

V sedemnajstih letih je bilo v arhidiakonatu med Dravo in Muro obhajanih 3.779.228 ljudi ali 222.307 na leto. To številko lahko sicer z določenim pridržkom vzamemo tudi za povprečno število prebivalstva v arhidiakonatu v drugi polovici 17. stoletja. Podobno lahko storimo tudi z drugimi podatki. Tako je bilo v tem času krščenih 164.742 zakonskih otrok ali 9690 na leto in 7629 nezakonskih otrok ali 448 na leto. Za drugo polovico 17. stoletja lahko tako rečemo, da se je na leto rodilo povprečno 10.138 otrok. Če to število primerjamo s številom umrlih, v tem času je umrlo 141.026 ljudi ali 8295 na leto, ugotovimo, da je prebivalstvo letno narastlo za okoli 1900 oseb.

Če se malo poigramo s številkami, dobimo podatek, da je na 48.417 poročenih parov ali 2848 na leto prišlo 172.371 otrok ali trije otroci na nov zakonski par, kar je za tiste čase relativno malo.

Po ocenah je imel arhidiakonot med Dravo in Muro (obsegal je večji del Štajerske) okoli 236.000 prebivalcev in glede na to je skoraj 12.000 umrlih za kugo predvsem v letih 1681/83 relativno veliko, če vemo, da so bili posamezni deli pokrajine precej bolj prizadeti od ostalih (del slovenske Štajerske). Če temu dodamo še vojno s Turki, ki se je leta 1683 odvijala tudi na tem področju (33 ljudi je bilo umorjeno od Turkov ali razbojnikov, 286 pa so jih Turki odpeljali v ujetništvo) lahko razumemo tako gospodarsko nazadovanje tega področja, kot tudi ponovno oživljanje luteranstva; tako imamo v tem času uradno 84 krivovercev, 40 so jih pokopali brez krsta in 46 so jih pokopali izven pokopališča. K ponovnemu oživljanju luteranstva pa ni pripomogla le nemoč duhovščine ob kugi v letih 1681/83, temveč tudi bližina Ogrske.

Delež slovenskih župnij v statistiki o prebivalstvu v arhidiakonatu med Dravo in Muro med leti 1645—1685

Število	arhidiakonot	slovenske župnije	%
Obhajani	3.779.228	1.277.797	34 %
Krščeni zakonski	164.742	68.433	42 %
Krščeni nezakonski	7.629	3.695	48 %
Poročeni	48.417	20.602	43 %
Umrli	128.555	49.978	39 %
Cerkve in kapele	217	65	30 %
Krivoverci	84	32	38 %
Neposlušni	121	25	21 %
Pokopani brez krsta izven pokopališča	86	145	?
Odvezani od krivoverstva	339	97	29 %
Živijo ločeno	176	97	55 %
Zadušeni	293	97	33 %
Umrli za kugo*	8.835	8.268	94 %

V slovenskem delu arhidiakonata med Dravo in Muro je bilo 30 župnij, razdeljenih med več cerkvenih fevdnih gospodov. Tako je bil sekovski škof fevdni

* brez mesta Gradec, kjer je za kugo umrlo 3163 ljudi

gospod (po posebnem dovoljenju salzburškega nadškofa kot generalni vikar) devetih župnij, in sicer župnij v Vidmu ob Ščavnici, Ljutomeru, Negovi, Benediktu, Cerkvjenjaku, Križevcih, Radgoni, Apačah in Mali Nedelji. Krški škof je bil fevdni gospod v štirih župnijah, in sicer v Mariboru, Malečniku, Selnici ob Dravi in Kamnici. Opat v Admontu je bil fevdni gospod treh župnij, in sicer v Jarenini, Svečini in Lenartu. Štajerski deželni knez je bil fevdni gospod ptujske župnije, medtem ko so bili ptujski župniki fevdni gospodje petih župnij, in sicer v Destrniku, Juršincih, Gorišnici, Spodnji Voličini in v župniji sv. Obžalta izven Ptuja.

Precej bolj zapletena slika pa je bila na področju odvetništva teh župnij. Ker je odvetniška služba ob majhnih obveznostih prinašala velike dohodke (odvisno od premožnosti župnije) so se tako cerkveni kot posvetni gospodje zelo zanimali za opravljanje takih služb. Prav zato so se mnogokrat zapletali med seboj v spore, v katerih pa so ponavadi svojo voljo uveljavili lokalni zemljiški gospodje.

Tako je bil sekovski škof odvetnik le v dveh od svojih 9 župnij, in sicer v Cerkvjenjaku in v Radgoni. V Vidmu ob Ščavnici je odvetniške posle med leti 1645 in 1672 opravljalo gospostvo Schakenambt (sedež gospostva je bil v Ljutomeru), od leta 1672 do 1685 pa je odvetniške posle opravljal von Wildenstain, računovodja (rationi) posestva Schakenambt.

V Ljutomeru je odvetniške posle opravljalo gospostvo Ljutomer, od leta 1672 pa jih je imel v zastavi magistrat v Ljutomeru.

V Negovi je odvetniške posle med leti 1645 in 1677 opravljalo gospostvo v Negovi. Od leta 1677 do 1685 je bil odvetnik grof Ferdinand Ernst von Trauttmandorff (lastnik gospostva v Negovi).

Tudi v Apačah je bilo podobno kot v Negovi. Tako je odvetniške posle med leti 1645 in 1677 opravljalo gospostvo v Negovi. Od leta 1677 do 1685 je bil odvetnik grof Ferdinand Ernst von Trauttmandorff (lastnik gospostva v Negovi).

V Benediktu pa je bilo že v teh 40 letih (1645—1685) več pretendentov za odvetnika. Tako je od leta 1645 do 1659 odvetniške posle opravljalo Mindorfsko (»Mindorfischen«) gospostvo v Radgoni. Leta 1659 je bilo kot odvetnik zapisano gospostvo v Negovi (najprej je napisano Mindorfsko gospostvo iz Radgone, ki pa je nato prečrtano, vendar je ob strani pripisano, da je odvetniške posle opravljalo prav Mindorfsko gospostvo). Leta 1666 je zapisano, da je te posle že vrsto let opravljalo gospostvo v Negovi, ki se nato kot odvetnik pojavlja vse do leta 1685; zadnji dve leti je vpisan tudi imetnik negovske gospoščine grof Trauttmandorff.

Tudi v Križevcih pri Radgoni so se v kratkih 40 letih zamenjali kar trije odvetniki. Tako je odvetniške posle med leti 1645 in 1679 opravljalo gospostvo Mallegg. Nato je bil med leti 1679 in 1684 odvetnik Janez Ernest grof Paredeiser. Leta 1685 pa je bil odvetnik grof Ratkai.

V Mali Nedelji je odvetniške posle med leti 1645 in 1679 opravljalo gospostvo Schackhen Ambt. Od leta 1679 do 1685 se kot odvetnik omenja grof Wildenstain.

Za razliko od sekovskega škofa pa je bil krški škof v vseh štirih svojih župnijah hkrati tudi odvetnik (Maribor, Kamnica, Selnica ob Dravi in Malečnik).

Podobno kot krški škof je tudi opat iz Admonta bil hkrati odvetnik v svojih treh župnijah. Vendar je v Jarenini in Svečini moral vizitacije prepustiti arhidiaconu, obdržal pa je pravico do potrditve in instalacije naslednikov ter sodstvo v vsakem pogledu. Zaradi župnije v Lenartu je bil očitno v sporu z lastniki (Herbersteini?) gospostva Hrastovec, ki si je prilaščalo pravico do vizitacije in sodstva. Leta 1650 je zapisano, da je odvetniške posle po »razgovoru«^{admontskega} opata opravljalo posestvo Hrastovec. Leta 1653 je ponovno zapisano, da odvetništvo zahteva zase posestvo Hrastovec, vendar pa je šele leta 1666 izrecno zapisano, da te posle tudi v resnici opravlja. Admontski opat je zahteval zase pravico do konfirmacije in instalacije.

Podoben spor je imel opat tudi s sekovskim škofom glede župnije v Svečini, kjer je celo do leta 1659 zapisano, da sta bila fevd in odvetništvo predpostavljena sekovski škofiji, in šele od leta 1659 se admontski opat izrecno navaja kot fevdni gospod in odvetnik.

Odvetnik ptujske župnije, ki je bil hkrati tudi njen lastnik, je bil deželni knez Štajerske. V njenih podružnicah pa naj bi bil odvetnik ptujski župnik, ki je bil hkrati fevdni gospod, vendar je bil odvetnik podružnične cerkve sv. Doroteje grof Sauser, podružnične cerkve sv. Marka pa gospod Hoffmon. V Juršincih je bil ptujski župnik odvetnik le do leta 1665, od tega leta pa do 1685 je odvetniške posle opravljal gospodstvo Gornji Ptuj. V Spodnji Voličini je odvetniške posle zahteval zase gospodstvo Hrastovec, ker je cerkev ležala na njegovi zemlji, ni pa bilo nobenega dokaza — dokumentov — o tem. Od leta 1659 do 1661 je odvetniške posle opravljal ptujski župnik, od leta 1665 do 1685 je odvetniške posle opravljal gospodstvo Hrastovec, le leta 1666 je kot odvetnik ponovno zapisan ptujski župnik in leta 1673 gospodstvo Gornji Ptuj. Za župnijo v Destrniku je ptujski župnik opravljal odvetniške posle do leta 1659. Med leti 1661 in 1678 je odvetništvo opravljal gosposočina gornji Ptuj. Sicer je za leto 1666 ponovno vpisan kot odvetnik ptujski župnik, ki pa se nato več v takšni funkciji ne omenja. Od leta 1678 do 1683 se kot odvetnik omenja gosposočina Ptuj, v letih 1684 in 1685 pa lastnik ptujske gosposočine grof Lesslie.

Tako je ptujski župnik bil v teh 40 letih odvetnik ves čas le v župniji v Gorišnici. V večjih krajih — mestih in trgih — pa so se naseljevali tudi nekateri samostanski bratje. Tako so v Mariboru delovali (imeli samostan) kapucini in minorigi, v Ptujju so delovali dominikanci in kapucini, v Radgoni pa je bil kapucinski samostan. Poleg tega so tukaj nastajale tudi razne bratovščine. Tako je bila v Ljutomeru ustanovljena bratovščina Rožnega venca. V Lenartu so delovale kar tri bratovščine: Corporis Kristi, Sv. Andreja in Sv. Roka in Sebastjana, a tedaj še nobena ni bila konfirmirana ali obdarjena z odpustki in s tem potrjena, niti ni bila inkorporirana drugi bratovščini. V Miklavžu pri Ormožu sta bili dve bratovščini, in sicer Sv. Trojice in Blažene device Marije. V Ormožu je delovala bratovščina Sv. telesa Kristusovega-Telovo. Bratovščino Kristusovega telesa v Svečini je potrdil pokojni sekovski škof Janez Marko. V Spodnji Voličini pa so bile kar štiri bratovščine: 1. Naše ljube gospe, 2. Sv. Urbana, 3. Sv. Mihaela, 4. Sv. Miklavža (Nikolaj). V Središču ob Dravi pa so delovale tri bratovščine, in sicer Blažene device, Vseh svetih in Sv. Križa.

Slovenske župnije v arhidiakonatu med Dravo in Muro po zapisnikih cerkvenih zborov med leti 1645—1685:

Apače — Marijino vnebovzetje

Št.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Leto	1645—1685									
Skup.	57.616	2.385	170	864	2.643	80	4	3	6	46

1 — Obhajanih	6 — Umrli za kugo
2 — Krščeni zakonski	7 — Živijo ločeno
3 — Krščeni nezakonski	8 — Neposlušni
4 — Poročeni	9 — Zadušeni
5 — Umrli	10 — Pokopani izven pokopališča brez krsta

Fevdni gospod je bil po posebnem dovoljenju salzburškega nadškofa sekovski škof kot generalni vikar. Odvetnik je bilo gospostvo v Negovi. Od leta 1677 do 1685 je bil odvetnik grof Ferdinand Ernst von Trauttmansdorff.

Leta 1681 je 80 prebivalcev umrlo za kugo, kar je relativno majhno število za faro, ki je v tem obdobju imela okoli 2200 ljudi. Za štiri pare je župnik vpisal, da so živeli ločeno. Zadušenih je bilo šest otrok. Neposlušni župniku v verskih zadevah so bili trije. Ogromno pa je število pokopanih izven pokopališča brez krsta, kar 46 (samo leta 1672 22), kar nam govori o prisotnosti protestantov v župniji, ki pa jih župniki posebej ne omenjajo, za kar so imeli vsekakor določene vzroke (veliko število krivovercev v poročilu na letnih sinodah bi metalo slabo luč na njihovo delo v fari).

Benedikt — Sv. Benedikt v Slovenskih goricah

Št.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Leto	1645—1685									
Skup.	33.393	1.384	158	429	1.005	3	5	5	2	4

- 1 — Obhajani
- 2 — Krščeni zakonski
- 3 — Krščeni nezakonski
- 4 — Poročeni
- 5 — Umrli
- 6 — Odvezani od krivoverstva — spreobrnjeni v katoliško vero
- 7 — Živijo ločeno
- 8 — Neposlušni
- 9 — Zadušeni
- 10 — Pokopani izven pokopališča

Fevdni gospod je bil po posebnem dovoljenju salzburškega nadškofa sekovski škof kot generalni vikar. Leta 1667 je zapisano, da je bil fevdni gospod po posebnem dovoljenju salzburškega nadškofa lipniški (?) škof kot generalni vikar. Od leta 1645 je odvetniške posle opravljalo Mindorfsko gospostvo v Radgoni. Leta 1659 je bilo kot odvetnik zapisano gospostvo v Negovi (najprej je napisano Mindorfsko gospostvo iz Radgone, ki pa je nato prečrtano, vendar je ob strani pripisano, da je odvetniške posle opravljalo prav Mindorfsko gospostvo). Leta 1666 je zapisano, da je odvetništvo že vrsto let opravljalo gospostvo v Negovi, ki se nato kot odvetnik pojavlja vse do leta 1685, zadnje dve leti je vpisan tudi imetnik negovske gosposčine grof Trauttmansdorff.

V župniji so nad cerkvijo sv. Benedikta zgradili lepo in veliko cerkev sv. Treh kraljev, kamor so romali tudi iz okoliških krajev.

Leta 1675 je župnik odvezal od krivoverstva tri osebe, leta 1657 pa so pokopali štiri ljudi izven pokopališča, kar nam govori o prisotnosti protestantov v župniji; zaradi bližine meje z ogrskim Prekmurjem to ni bilo nič čudnega. V tem obdobju (1645/85) je v fari ločeno živelo pet parov, pet faranov pa je bilo župniku neposlušnih v verskih zadevah. Leta 1657 je župnik vpisal tudi dva zadušena otoka. Župnija je imela v tem času okoli 1300 prebivalcev.

Cerkvenjak — Sv. Anton v Slovenskih goricah

Št.	1	2	3	4	5	6
Leto	1645—1685					
Skup.	23.043	1.389	52	352	1.029	3

- 1 — Obhajani
- 2 — Krščeni zakonski
- 3 — Krščeni nezakonski
- 4 — Poročeni
- 5 — Umrli
- 6 — Zadušeni

Fevdni gospod in odvetnik je bil po posebnem dovoljenju salzburškega nadškofa sekovski škof kot generalni vikar. Cerkvene račune sta opravljala dekan iz Radgone in župnik iz sv. Benedikta.

Leta 1682 se je župnik pritoževal, da je v fari mnogo neposlušnih in upornih ljudi, ker se posvetna oblast za to ne zmeni. Leta 1683 pa novi župnik M. Andrej Raputh piše, da v župniji ni ne krivovercev ne neposlušnih niti tistih, ki živijo ločeno. Med leti 1683 in 1685 so matere (?) zadušile tri otroke. Župnija je v tem času imela okoli 900 prebivalcev.

Desternik — Sv. Urban (Trnovska vas — Sv. Bolfenk)

Št.	1	2	3	4	5	6	7
Leto	1645—1685						
Skup.	27.478	2.576	159	716	1.226	94	3

- 1 — Obhajani
- 2 — Krščeni zakonski
- 3 — Krščeni nezakonski
- 4 — Poročeni
- 5 — Umrli
- 6 — Umrli za kugo
- 7 — Zadušeni

Fevdni gospod in odvetnik je bil ptujski župnik. Med leti 1665 in 1678 je odvetništvo opravljala gosposčina Gornji Ptuj. Sicer je za leto 1666 ponovno vpisan kot odvetnik ptujski župnik, ki pa se nato v takšni funkciji ne omenja več. Od leta 1678 do 1683 se kot odvetnik omenja gosposkna Ptuj, v letih 1684 in 1685 pa lastnik ptujске gosposčine grof Lesslie. V župniji sta bili poleg župnijske cerkve še cerkev sv. Bolfenka — kapela, katere odreditelj je bil v mestu, in cerkev sv. Duha. Leta 1650 je v vikariatu deloval en kaplan in ker so bili pokopi redki, pokopališča niso blagoslovili. Tako so umrle vse do leta 1657 pokopavali na Ptuju. Zato so leta 1657 vpisovali umrle iz Sv. Urbana posebej, kljub temu pa so še v le-

tih 1659 in 1661 posebej zapisali, da v Destrniku ne pokopavajo. V letih 1681 do 1683 je 94 ljudi umrlo za kugo, kar pomeni desetino vsega prebivalstva v fari, če ocenimo, da je župnija imela v tem času okoli 1100 prebivalcev. V celotnem obdobju pa naštejemo tudi tri zadušene otroke.

Gorišnica — Sv. Marjeta nižje Ptuja

Št.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Leto	1645—1685								
Skup.	15.069	990	53	386	688	169	1	1	4

- 1 — Obhajani
- 2 — Krščeni zakonski
- 3 — Krščeni nezakonski
- 4 — Poročeni
- 5 — Umrli
- 6 — Umrli za kugo
- 7 — Živijo ločeno
- 8 — Neposlušni
- 9 — Zadušeni

Fevdni gospod in odvetnik je bil ptujski župnik. Med leti 1681 in 1683 je zaradi kuge umrlo 169 prebivalcev, kar je pomenilo dobro tretjino vsega prebivalstva v župniji, ki je v tem obdobju imela okoli 600 prebivalcev. V tem istem obdobju je en par živel ločeno in župnik je enega farana (faranko) vpisal kot neposlušnega, poleg tega pa so bili zadušeni štirje otroci.

Jarenina — Blažena devica Marija

Št.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Leto	1645—1685									
Skup.	13.6511	6.582	568	1.693	4.818	235	6	3	8	65

- 1 — Obhajani
- 2 — Krščeni zakonski
- 3 — Krščeni nezakonski
- 4 — Poročeni
- 5 — Umrli
- 6 — Umrli za kugo
- 7 — Živijo ločeno
- 8 — Neposlušni
- 9 — Zadušeni
- 10 — Pokopani izven pokopališča brez krsta

Fevdni gospod in advokat je bil opat v Admontu, ki je obdržal tudi pravico do potrditve in instalacije naslednikov (vse to je sprejel hkrati), ki pa je vizitacije prepustil arhidiakonu. Župnija je imela tri podružnične cerkve, kjer so kaplani opravljali božjo službo ob nedeljah in praznikih.

Sv. Egidij — Ilija v Slovenskih goricah

Sv. Jakob v Slovenskih goricah

Sv. Kunigunda v Slovenskih goricah

Leta 1681 je za kugo umrlo 235 faranov, kar je relativno malo glede na to, da je župnija imela v tem obdobju okoli 5300 prebivalcev. V teh štiridesetih letih je šest parov živelo ločeno in matere (?) so zadušile osem otrok. Med farani se trije niso uklanjali župniku pri verskih zadevah in kar 65 so jih pokopali izven pokopališča brez krsta, kar vsekakor daje slutiti prisotnost protestantov.

Juršinci — Sv. Lovrenc v Slovenskih goricah

Št.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Leto	1645—1685								
Skup.	43.673	2.709	118	622	1.392	151	7	3	3

- 1 — Obhajani
- 2 — Krščeni zakonski
- 3 — Krščeni nezakonski
- 4 — Poročeni
- 5 — Umrli
- 6 — Umrli za kugo
- 7 — Živijo ločeno
- 8 — Zadušeni
- 9 — Umrli brez krsta

Fevdni gospod in odvetnik je bil ptujski župnik. Od leta 1665 je odvetniške posle opravljala gosposčina Gornji Ptuj.

V letih 1681/82 je v fari umrlo za kugo 151 ljudi, kar je relativno malo glede na to, da je župnija imela v tem času okoli 1700 prebivalcev. V tem obdobju (1645/85) je ločeno živelo sedem parov, trije otroci so bili zadušeni in trije so umrli brez krsta.

Kamnica — Sv. Martin

Št.	1	2	3	4	5
Leto	1645—1685				
Skup.	63.232	3.244	209	731	2.438

- 1 — Obhajani
- 2 — Krščeni zakonski
- 3 — Krščeni nezakonski
- 4 — Poročeni
- 5 — Umrli

Fevdni gospod in odvetnik je bil krški škof. V župniji je bila podružnična cerkev sv. Janeza Krstnika in kapela Blažene device Marije blizu Viltuša, kjer so določene dni na leto opravljali verske obrede in h kateri so ljudje pogosto zahajali.

Župnija je imela v tem času okoli 2500 prebivalcev.

Križevci — Sv. Križ nad Ljutomerom ali pod Radgono

Št.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Leto	1645—1685									
Skup.	82.527	3.324	144	1.087	2.745	11	3	8	1	100

- 1 — Obhajani
- 2 — Krščeni zakonski
- 3 — Krščeni nezakonski
- 4 — Poročeni
- 5 — Umrli
- 6 — Odvezani od krivoverstva — spreobrnjeni v katoliško vero
- 7 — Pokopani izven pokopališča brez krsta
- 8 — Aponchas habet
- 9 — Zadušeni
- 10 — Umrli za kugo

Fevdni gospod je bil po posebnem dovoljenju salzburškega nadškofa sekovski škof kot generalni vikar. Odvetništvo je opravljalo gospostvo Malegg. Od leta 1679 do 1684 je bil odvetnik Janez Ernest grof Paredeiser. Leta 1685 pa je bil odvetnik grof Ratkai.

Leta 1682 je 100 prebivalcev župnije umrlo za kugo, kar je malo glede na to, da je župnija v tem času imela okoli 3200 prebivalcev. V tem obdobju je 11 ljudi prestopilo v krščansko — rimokatoliško vero, trije so bili pokopani izven pokopališča brez krsta in en otrok je bil zadušen. Poleg tega pa je bilo 8 prebivalcev »Aponchas habet«(?).

Lenart — Sv. Lenart v Slovenskih goricah

Št.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Leto	1645—1685								
Skup.	88.493	4.180	331	1.188	3.258	196	31	4	11

- 1 — Obhajani
- 2 — Krščeni zakonski
- 3 — Krščeni nezakonski
- 4 — Poročeni
- 5 — Umrli
- 6 — Umrli za kugo
- 7 — Zadušeni
- 8 — Mrtvorojeni otroci
- 9 — Umrli brez krsta

Pri Sv. Lenartu v Slovenskih goricah je bila lepa farna cerkev. Fevdni gospod in odvetnik je prelat iz Admonta, ki si je pridržal pravico do sodstva, medtem ko si pravico do vizitacije in odvetništva prilašča gospostvo Hrastovec.

Cerkvene in račune bratovščin sta letno skupaj pregledala v župnišču župnik in oskrbnik gosposčine Hrastovec. Tukaj so bile tri bratovščine: Corporis Kristi, Sv. Andreja in Sv. Roka in Sebastjana, a tedaj še nobena ni bila konfirmirana ali obdarjena z odpustki in s tem potrjena ali pa inkorporirana drugi bratovščini.

V župniji sta bili poleg farne še dve cerkvi, podružnična cerkev pri sv. Juriju v Slovenskih goricah, kjer je imel obrede kaplan, in cerkev sv. Trojice, ki je bila zgrajena na lepem kraju z miloščinami in zaobljubnimi darovi vernikov. Tam so bila srečanja skozi vse leto. Cerkev je sekavski škof zaradi spora med odvetnikom in fevdnim gospodom izročil v upravljanje avguštincem iz redu puščavnikov, vendar ob pogoju, da ne škodujejo farni cerkvi. Zaradi tega je bila ta cerkev odtegnjena fari, ki je zato imela enega kaplana manj.

V letih 1681 in 1683 je za kugo umrlo 196 ljudi, kar je malo glede na to, da je župnija imela takrat okoli 3400 prebivalcev. Presenetljivo visoko pa je število zadušenih otrok, saj jih v štiridesetih letih naštejemo kar 31, poleg tega pa so se štirje otroci že rodili mrtvi. Da lahko tudi tukaj najdemo drugoverce, nam govori podatek, da so 11 umrlih pokopali brez krsta.

Ljutomer — Sv. Janez Krstnik

Št.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Leto	1645—1685											
Sk.	71.837	4.304	84	1.438	4.064	16	6	47	1	3	24	1

- 1 — Obhajani
- 2 — Krščeni zakonski
- 3 — Krščeni nezakonski
- 4 — Poročeni
- 5 — Umrli
- 6 — Odvezani od krivoverstva — spreobrnjeni v katoliško vero
- 7 — Živijo ločeno
- 8 — Umrli za kugo
- 9 — Zadušeni
- 10 — Neposlušni
- 11 — Krivoverci
- 12 — Pokopani izven pokopališča

Župnija sv. Janeza Krstnika v Ljutomeru je sicer ležala v popolnoma kmečkem okolju, vendar je trg Ljutomer s svojimi tržnimi posebnostmi močno vplival na strukturo prebivalstva ne le v samem trgu, temveč tudi v njegovi okolici.

Fevdni gospod je bil po posebnem dovoljenju salzburškega nadškofa sekovski knezoškof in je deloval kot generalni zastopnik. Odvetništvo je opravljalo gospostvo Ljutomer, od leta 1672 pa ga je imel v zastavi magistrat v Ljutomeru. V župniji je bila v tem času ustanovljena bratovščina Rožnega venca.

Cerkev — župnija je bila bogata z vinogradi, s katerimi pa so gospodje razpolagali kakor s svojo lastnino. Cerkvene račune sta enkrat letno pregledala župnik in odvetnik.

V letih 1665 do 1674 je bilo odvezanih od krivoverstva (prestopilo v katoliško vero) 16 faranov. Od leta 1680 do 1685 pa je župnik naštel 6 parov, ki živijo ločeno. Zanimiv je podatek, da je od leta 1645 do 1685 v ljutomerski župniji umrlo za kugo le 47 prebivalcev in še ti so umrli leta 1656, medtem ko je v času največje kuge na slovenskem Štajerskem v letih 1681/82 v ljutomerski župniji za kugo umrlo neugotovljeno število prebivalcev (*Pestiferorum morsuorum numerus n Scitz*). Glede na to, da je župnija v obdobju med 1645 in 1685 imela okrog 2800 prebivalcev, je število umrlih za kugo 47 zelo majhno, po drugi strani pa je moralo biti leta 1681 grozljivo veliko umrlih za črno smrtjo, da si župnik ni upal zapisati niti približnega števila umrlih in da je to edini kraj na slovenskem Štajerskem, kjer niso vodili nobene evidence o številu umrlih za kugo, pač pa so le lakonično zapisali, da je število umrlih za kugo veliko.

Leta 1680 je vpisan en zadušen otrok (mati je svojega otroka verjetno zadušila po nesreči). V teh štiridesetih letih so ljutomerski župniki vpisali le tri neposlušne farane (le za leto 1681 je župnik zapisal, da je bilo v fari mnogo (multi) neposlušnih) in kar 24 krivovercev. Leta 1657 je bilo v trgu šest krivovercev, družina Obrán, starši in štirje otroci. Velika večina krivovercev je vpisanih po letu 1681. Izven pokopališča pa so leta 1677 pokopali nekega farana (najverjetneje krivoverca). Velik porast neposlušnih in krivovercev po letu 1681 ni naključen, kajti v času množičnih smrti zaradi kuge so se ljudje obrnili od ustaljenih vrednot rimokatoliške cerkve in se naslonili na luteranstvo, ki je bilo zaradi bližine meje z Ogrsko v tem delu Štajerske vseskozi živo.

Mala Nedelja (Bučkovci) — Sv. Trojica

Št.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Leto	1653—1685										
Skup.	23.760	1.288	60	337	709	78	3	2	1	2	1

- 1 — Obhajani
- 2 — Krščeni zakonski
- 3 — Krščeni nezakonski
- 4 — Poročeni
- 5 — Umrli
- 6 — Umrli za kugo
- 7 — Živijo ločeno
- 8 — Krivoverci
- 9 — Neposlušni
- 10 — Umrli brez krsta
- 11 — Odvezani od krivoverstva

Za leto 1645 in 1650 ni podatkov, ker se cerkev vodi kot podružnica sv. Jurija ob Ščavnici in kjer je imel kaplan iz sv. Jurija bogoslužje le ob nedeljah in praznikih. Cerkev se je imenovala po sv. Trojici, med ljudstvom pa se je kraj imenoval Mala Nedelja.

Fevdni gospod je bil po posebnem dovoljenju salzburškega nadškofa sekovski škof kot generalni vikar. Odvetniške posle je opravljalo gospostvo Schaecken Amt. Od leta 1679 se kot odvetnik omenja grof Wildenstain. Cerkvene račune imata gospod dekan iz Radgone in oskrbnik gospostva Schackhen amt, kakor tudi pri Sv. Juriju.

V letih 1681 in 1682 je v fari umrlo za kugo 78 ljudi, kar je glede na okoli 1100 prebivalcev župnije relativno malo. V fari so imeli dva krivoverca, enega neposlušnega farana in enega, ki ga je župnik odvezal od krivoverstva, poleg tega so dva umrla pokopali brez krsta. V letih 1676/77 so trije pari živeli ločeno.

Malečnik — Sv. Peter nižje Maribora

Št.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Leto	1645—1685									
Skup.	68.155	3.650	293	993	2.283	3	5	3	1	90

- 1 — Obhajani
- 2 — Krščeni zakonski
- 3 — Krščeni nezakonski
- 4 — Poročeni
- 5 — Umrli
- 6 — Odvezani od krivoverstva — spreobrnjeni v katoliško vero
- 7 — Živijo ločeno
- 8 — Neposlušni
- 9 — Zadušeni
- 10 — Umrli za kugo

Fevdni gospod in odvetnik je bil krški škof. V župniji je bila poleg farne še cerkev Blažene device Marije, na hribu (Gorci), ki je bila že v veliki meri obnovljena in okrašena z zlatim (pozlačenim?) oltarjem, kjer so določene dni v letu opravljali obrede — božja služba in procesije.

Glede na to, da je župnija imela v omenjenem času okoli 2700 prebivalcev je 90 umrlih za kugo leta 1681 relativno malo, še posebej, če upoštevamo, da je v bližnjem mestu Mariboru umrla za kugo kar tretjina prebivalstva. Župniku je tudi uspelo spreobrniti tri krivoverce, vendar je poleg njih imel v fari še tri neposlušne v cerkvenih zadevah. Leta 1677 je kar pet parov živelo ločeno. V vsem obdobju je bil zadušen le en otrok.

Maribor — Sv. Janez Krstnik

Št.	1	2	3	4	5	6	7	8
Leto	1645—1685							
Skup.	77.867	3.494	230	973	3.151	32	10	483

- 1 — Obhajani
- 2 — Krščeni zakonski
- 3 — Krščeni nezakonski
- 4 — Poročeni
- 5 — Umrli
- 6 — Odvezani od krivoverstva — spreobrnjeni v katoliško vero
- 7 — Živijo ločeno
- 8 — Umrli za kugo

Fevdni gospod in odvetnik je bil krški knezoškof, ki je obdržal pravico do potrjevanja in nastavitve vikarja v mariborski župniji, opustil (prepusil jih je sekovskemu škofu) pa je vizitacije in osebno vizitiranje. Župnijska cerkev in beneficiji leta 1653 niso bili v dobrem stanju.

Pred mestom je bila podružnična cerkev sv. Ulrika. Beneficiji v mestu so bili: sv. Marije Magdalene, sv. Tomaža Cantterburyskega, sv. Katarine, sv. Ruperta, sv. Florijana, Vseh svetih, sv. Marije Device, sv. Mihaela in sv. Apostolov. Ob mestnem gradu je grofica Khisl dala zgraditi lepo loretansko kapelo.

V mestni župnijski cerkvi je pridigal en kapucin. V kapeli sv. Duha (v špitalu) pa je imel kaplan iz župnije pridige tudi v slovenščini. V kapeli Vseh svetih so opravljali na dan vseh svetih mašo zadušnico.

Beneficiji so bili v nadležnosti krškega škofa in mariborskega magistrata. Ordinariji za župnijo in beneficije je bil salzburški nadškof. Upravljali so jih krški škof, mestni župnik in magistrat, pač glede na to, kakor so si jih lastili. Da je zaradi tega prihajalo med njimi do nenehnih sporov, je samo po sebi razumljivo, še posebej če vemo, kako donosni so bili beneficiji.

V mestu sta bila dva samostanska redova, kapucini in minoriti.

Cerkveni račun je naredil magistratni uradnik v prisotnosti mestnega župnika.

Od leta 1667 do 1685 je bilo iz krivoverstva v katolištvo spreobrnjenih 32 ljudi. Tukaj ni mišljena le spreobrnitev iz luteranstva nazaj v rimokatolištvo, temveč tudi prestop od islama v krščanstvo, kajti to je čas turških vojn (1664 in 1683) in pokristjanjevanja turških ujetnikov. V tem obdobju (1645—1685) je v mestu deset parov živelo ločeno. Leta 1681 pa naj bi za kugo umrlo 483 ljudi. Glede na to, da je župnija v omenjenem obdobju imela okoli 3000 prebivalcev, je za kugo umrla šestina vsega prebivalstva.

Miklavž pri Ormožu — Sv. Miklavž v predgorju Ljutomera

Št.	1	2	3	4	5	6	7	8
Leto	1675—1685							
Skup.	32.881	1.937	3	605	1.242	1.137	2	3.022

- 1 — Obhajani
- 2 — Krščeni zakonski
- 3 — Krščeni nezakonski
- 4 — Poročeni
- 5 — Umrli
- 6 — Umrli za kugo
- 7 — Živijo ločeno
- 8 — Izpovedani

V župniji so bile kar tri podružnične cerkve: sv. Bolfenka, Vseh svetih in Blažene Marije. Bratovščini sta bili dve: sv. Trojice in Blažene device Marije.

V letih 1681/82 je v župniji umrlo za kugo 1137 ljudi ali več kot tretjina vsega prebivalstva fare, ki je v tistem času imela okoli 3000 prebivalcev. Leta 1680 sta dva para živela ločeno. Leta 1680 pa je župnik pod posebno rubriko izpovedani zapisal število 3022.

Negova — Blažena Marija devica

Št.	1	2	3	4	5
Leto	1645—1685				
Skupaj	11.851	578	43	191	516

- 1 — Obhajani
- 2 — Krščeni zakonski
- 3 — Krščeni nezakonski
- 4 — Poročeni
- 5 — Umrli

Fevdni gospod je bil po posebnem dovoljenju salzburške nadškofije sekovski škof kot generalni vikar (Vicarius Generalis). Odvetnik je bilo gospostvo v Nego-
vi, sicer last Trautmansdorfov (grof Ernest von Trautmansdorf). Župnija je imela
v omenjenem času okoli 500 prebivalcev.

Ormož — Sv. Jakob

Št.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Leto	1675—1685								
Skupaj	8.377	743	11	284	461	313	1	652	29

- 1 — Obhajani
- 2 — Krščeni zakonski
- 3 — Krščeni nezakonski
- 4 — Poročeni
- 5 — Umrli
- 6 — Umrli za kugo
- 7 — Živijo ločeno
- 8 — Izpovedani
- 9 — Otroci spovedani, toda ne obhajani

Župnija je imela eno podružnično cerkev — kapelo sv. Janeza Krstnika.
V mestu je delovala bratovščina Sv. telesa Kristusovega — Telovo.

Glede na to, da je imela župnija v omenjenem času okoli 800 prebivalcev, je
v letih 1681/83 za kugo umrla skoraj polovica prebivalcev (313). Leta 1684 je en
par živel ločeno. Leta 1683 je župnik pod posebno rubriko vpisal 652 spovedanih,
leta 1684 pa je vpisal, da je bilo 29 otrok spovedanih, ne pa obhajanih.

Ptuj — Sv. Jurij

Št.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Leto	1645—1685									
Skup.	38.258	1.739	97	722	1.938	319	4	2	5	4

- 1 — Obhajani
- 2 — Krščeni zakonski
- 3 — Krščeni nezakonski
- 4 — Poročeni
- 5 — Umrli
- 6 — Umrli za kugo
- 7 — Odvezani od krivoverstva
- 8 — Živijo ločeno
- 9 — Zadušeni
- 10 — Krivoverci

Sveti Jurij na Ptuj s podružnicami Sv. Ožbalt pri mestu, Sv. Margareta pod mestom, Sv. Lovrenc v Slovenskih goricah, Sv. Rupert v Slovenskih goricah, Sv. Urban — Destrnik, Sv. Bolfenk — Trnovska vas, kapela Vseh svetih v mestu in cerkev sv. Duha.

Fevdni gospod in odvetnik je bil deželni knez Štajerske. Confirmator (porok) je bil salzburški nadškof. Leta 1659 je bil v župniji krivoverec en rokodelec, ki pa je spet prestopil v pravo vero. Leta 1666 sta bili v mestu dve kapeli, Vseh svetih in Svetega duha. Mestni župnik se je skupaj s cerkvenim proštom Matijo Ashiom pritožil, da župljani in ostali verniki nočejo več obiskovati cerkve ali kapele Vseh svetih, ker je v njej pokopana pokojna Suzana Vesterin, ki je bila za časa svojega življenja obtožena čarovništva, ki pa ni bila nikoli obsojena. Tako naj bi kapela sčasoma popolnoma propadla. V tej župniji so bili dominikanci in kapucini. Leta 1680 sta ločeno živela Janez Paumon na Ptuj in njegova žena Ana Barbara v Gradcu.

Med leti 1645 in 1685 je imela župnija okoli 1550 prebivalcev. Glede na to je 313 umrlih za kugo med leti 1681/83 predstavljalo petino vsega prebivalstva. V istem obdobju je župnik štiri ljudi odvezal krivoverstva, medtem ko so štirje zapisani kot krivoverci. V tem času sta dva para živela ločeno, zadušenih pa je bilo pet otrok.

Ptuj — Sv. Ožbalt

Št.	1	2	3	4	5	6	7	8
Leto	1645—1685							
Skup.	38.334	2.951	149	812	2.275	874	12	4

- 1 — Obhajani
- 2 — Krščeni zakonski
- 3 — Krščeni nezakonski
- 4 — Poročeni
- 5 — Umrli
- 6 — Umrli za kugo
- 7 — Živijo ločeno
- 8 — Zadušeni

Fevdni gospod in odvetnik je bil ptujski župnik. Cerkev je imela dve podružnični cerkvi, cerkev sv. Doroteje in cerkev sv. Marka.

V župniji, ki je imela v tem obdobju okoli 1500 prebivalcev, je leta 1681 umrlo za kugo kar 589 ljudi ali več kot tretjina prebivalstva. Vendar kuga še ni odneha-

la in tako je leta 1683 umrlo še 285 ljudi ali slaba tretjina vsega prebivalstva iz obdobja pred kugo ali kar polovica vseh, ki so preživeli kugo leta 1681. Relativno veliko je bilo tudi število parov, ki so živeli ločeno, namreč 12, poleg tega pa so bili zadušeni še štirje otroci.

Radgona — Sv. Janez Krstnik

Št.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Leto	1645—1685									
Skup.	91.623	7.099	199	2.627	5.745	2.608	26	2	4	1

- 1 — Obhajani
- 2 — Krščeni zakonski
- 3 — Krščeni nezakonski
- 4 — Poročeni
- 5 — Umrli
- 6 — Umrli za kugo
- 7 — Odvezani od krivoverstva
- 8 — Krivoverci
- 9 — Zadušeni
- 10 — Neposlušni

Fevdni gospod in odvetnik je bil po posebnem dovoljenju salzburškega nadškofa sekovski škof kot generalni vikar. V mestu so bile cerkve sv. Duha in Blažene device Marije, ki je bila na novo obnovljena in preimenovana v cerkev Marije pomočnice, ter cerkev sv. Jakoba pri kapucinskem samostanu. Župnija je imela naslednje podružnice in kapele: 1. Kapela Svetega duha, 2. Kapela bratovščine rožnega venca Naše ljube gospe, 3. Cerkev Svetega Petra izven mesta, kjer so bili vsi Slovenci (Windisches alle son) in kjer so se zbrali ob praznovanjih in pobožnostih.

V mestu je bila lepo pozidana kapela Naše ljube gospe, »kjer je velika pobožnost«. Ta kapela je imela duhovnika, ki je živel od miloščine. Pri ljudeh je bila pobožnost duhovnikov zelo cenjena.

Izven mesta je stala cerkev Sv. Petra. Fevdni gospod in odvetnik je bil po posebnem dovoljenju sekovski škof. Tudi vikar je bil isti kot v mestu, kajti še enega mesto ni moglo vzdrževati. Deželni knez je bil lastnik vseh svetnih in cerkvenih stvari.

V tem mestu so imeli samostan kapucini, ki so tudi pridigali v svoji cerkvi. Župnija je imela v omenjenem obdobju okoli 3700 prebivalcev. Glede na to, da je kuga leta 1681 pobrala 2608 (v mestu 554 in predmestju 2054) ljudi, lahko trdimo, da je umrlo okoli dve tretjini vsega prebivalstva župnije. V mestu samem je umrlo za kugo 554 ljudi ali okoli tretjina prebivalstva, če ocenimo število prebivalcev Radgone med 1500 in 2000 prebivalcev. Poleg tega lahko na podlagi doslej dostopnih podatkov trdimo, da je kuga v 17. stoletju od vseh župnij v sedanji Sloveniji najbolj prizadela radgonsko župnijo. Veliko je bilo v tem času tudi število odvezanih od krivoverstva, kar 26, poleg njih pa sta bila v župniji še dva krivoverca in en župniku neposlušen faran (faranka). V vsem obdobju so bili zadušeni samo trije otroci.

* — za leto 1681 imamo podatke o naravni smrti le za samo mesto Radgono (20 umrlih in 554 umrlih za kugo), medtem ko so pri Sv. Petru tistih, ki so umrli naravne smrti, in umrlih za kugo niso ločevali (umrli pri Sv. Petru skupno — 2054);

Selnica ob Dravi — Sv. Margareta

Št.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Leto	1645—1685								
Skup.	50.019	2.069	186	562	1.818	8	27	40	3

- 1 — Obhajani
- 2 — Krščeni zakonski
- 3 — Krščeni nezakonski
- 4 — Poročeni
- 5 — Umrli
- 6 — Zadušeni
- 7 — Živijo ločeno
- 8 — Umrli za kugo
- 9 — Neposlušni

Odvetnik in fevdni gospod je bil krški škof, ki je obdržal pravico do nastavitve in potrditve (vikarja), opustil je samo vizitacije.

Župnija je v tem času imela okoli 2000 prebivalcev in glede na to je 40 umrlih za kugo leta 1681 malo. Zato pa je bilo relativno veliko parov, ki so v tem obdobju živeli ločeno, kar 27, poleg tega pa je bilo v fari še 8 zadušenihi otrok in 3 neposlušni farani.

Spodnja Voličina — Sv. Rupert v Slovenskih goricah

Št.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Leto	1645—1685								
Skup.	40.616	1.866	133	624	1.271	103	1	2	3

- 1 — Obhajani
- 2 — Krščeni zakonski
- 3 — Krščeni nezakonski
- 4 — Poročeni
- 5 — Umrli
- 6 — Umrli za kugo
- 7 — Živijo ločeno
- 8 — Neposlušni
- 9 — Zadušeni

Fevdni gospod je bil ptujski župnik. Odvetniške posle je zahtevalo zase gospostvo Hrastovec, ker je cerkev ležala na njegovi zemlji, ni pa bilo za to nobene-ga dokaza — dokumentov. Od leta 1659 do 1661 je odvetniške posle opravljal ptujski župnik. Od leta 1665 do 1685 pa je odvetniške posle le opravljal gospostvo Hrastovec. Le leta 1666 je kot odvetnik ponovno zapisan ptujski župnik in leta 1673 gospostvo Gornji Ptuj. Cerkvene račune so letno pregledali. Pri tej cerkvi so bile štiri bratovščine: 1. Naše ljube gospe, 2. sv. Urbana, 3. sv. Mihaela in 4. sv. Miklavža (Nikolaj). V župniji je bila podružnična cerkev sv. Barbare. Leta 1675 se je pri Sv. Trojici spovedalo okoli 400 ljudi, samo iz gradu 30.

V drugi polovici 17. stoletja je imela župnija okoli 1600 prebivalcev. Med leti 1681/82 so za kugo umrli 103 prebivalci. V tem obdobju je en par živel ločeno, dva župljana sta bila neposlušna župniku, trije otroci pa so bili zadušeni.

Središče ob Dravi — Sv. Duh

Št.	1	2	3	4	5	6	7	8
Leto	1675—1685							
Skup.	9.979	745	3	302	550	570	1	82

- 1 — Obhajani
- 2 — Krščeni zakonski
- 3 — Krščeni nezakonski
- 4 — Poročeni
- 5 — Umrli
- 6 — Umrli za kugo
- 7 — Odvezani od krivoverstva
- 8 — Izpovedani

Podružnica Blažene device v trgu Središče še ni bila posvečena, niti zvonovi še niso bili blagoslovljeni. V trgu so bile tri bratovščine: Blažene device, Vseh svetih in sv. Križa. Cerkvene račune so shranjevali v župnišču.

V drugi polovici 17. stoletja je imela župnija okoli 900 prebivalcev. Glede na to je 570 umrlih za kugo med leti 1681/82 (le 6 leta 1681) pomenilo, da se je število prebivalstva v fari več kot preplopolilo. Presenetljivo je, da v teh 11 letih najdemo v župnji le enega odvezanega od krivoverstva in nobenega krivoverca, čeprav je župnija ležala ob sami meji z Ogrsko. Leta 1682 je župnik pod posebno rubriko vpisal še 82 izpovedanih.

Svečina — Sv. Andrej

Št.	1	2	3	4	5	6	7	8
Leto	1645—1685							
Skup.	59.709	2.804	212	713	1.920	1	7	14

- 1 — Obhajani
- 2 — Krščeni zakonski
- 3 — Krščeni nezakonski
- 4 — Poročeni
- 5 — Umrli
- 6 — Umrli brez krsta
- 7 — Zadušeni
- 8 — Pokopani izven pokopališča

Fevd in odvetništvo je bilo (opat iz Admonta je prečrtan) predpostavljeno sekovski škofiji. Od leta 1659 pa je zapisano, da je bil fevdni gospod in odvetnik opat v Admontu, ki je obdržal tudi pravico do nastavitve in potrditve ter sodstvo

v vsakem pogledu, vizitacije svojega vikariata pa je prepustil arhidiakonu, ki mu je predal dobro opravljene vsakoletne cerkvene račune (najverjetneje župnijske-mu odvetniku, kajti v zapisniku iz leta 1676, kjer je podoben zapis, je dodano, da to opravi odvetnik v župniji).

V tej župniji so bile tri podružnične cerkve: sv. Jurija, sv. Roka in Sebastijana. Vsako drugo nedeljo so v njih opravljali božjo službo.

Župnik je dal zgraditi lepo kapelo sv. Avgušтина. Tukajšnjo bratovščino Kristusovega telesa je potrdil pokojni sekovski škof Janez Marko. Leta 1675 so izven pokopališča pokopali tri otroke in enega odraslega.

Župnija je imela v omenjenem obdobju okoli 2300 prebivalcev, od katerih je eden umrl brez krsta, sedem jih je bilo zadušeni (otrok), 14 pa so jih pokopali izven pokopališča, kar daje slutiti prisotnost protestantizma.

Velika Nedelja — Sv. Trojica

Št.	1	2	3	4	5	6	7
Leto	1645—1685						
Skup.	39.315	2.064	37	563	1.145	107	5

- 1 — Obhajani
- 2 — Krščeni zakonski
- 3 — Krščeni nezakonski
- 4 — Poročeni
- 5 — Umrli
- 6 — Umrli za kugo
- 7 — Živijo ločeno

V župniji sta bili dve kapeli sv. nadangela Mihaela na pokopališču in sv. Ane izven njega. Podružnična cerkev sv. Lenarta pa še ni bila posvečena. Cerkevne račune so posebej pregledovali vsako ali vsako drugo leto. Tukaj ni bilo nobene bratovščine. Leta 1684 je bilo zapisano, da ločeno živijo Jakob Ossmez in Janez Krauagra v vasi Vizanz. Župniku neposlušen pa je bil Andrej Cossa, vdovec, podložnik sekovskega prošta, kmet v Vizanzi, ker njegova hči stanuje skupaj z dveh možema Jakobom Osmezom in Janezom Kraugno.

V drugi polovici 17. stoletja je imela župnija okoli 3600 prebivalcev in glede na to je 107 umrlih za kugo v letih 1682/83 majhno število. Poleg tega sta leta 1682 dva in leta 1683 trije pari živeli ločeno.

Videm ob Ščavnici — Sv. Jurij ob Ščavnici v Slovenskih goricah

Št.	1	2	3	4	5	6	7
Leto	1645—1685						
Skup.	44.181	2.339	111	668	1.355	474	3

- 1 — Obhajani
- 2 — Krščeni zakonski
- 3 — Krščeni nezakonski
- 4 — Poročeni
- 5 — Umrli
- 6 — Umrli za kugo
- 7 — Zadušeni

* — večina je umrla za kugo

Fevdni gospod je bil po posebnem dovoljenju salzburskega nadškofa sekovski škof kot generalni vikar. Odvetniške posle je opravljalo gospostvo Schakenambt (sedež gospostva je bil v Ljutomeru). Od leta 1672 je odvetniške posle opravljal von Wildenstain, računovodja (rationi) posestva Schakenambt. Cerkvene račune je hranil dekanat v Radgoni. V župniji je bila ena podružnična cerkev sv. Trojice, ki so jo ljudje imenovali Mala Nedelja in kjer je imel kaplan službo božjo ob nedeljah in praznikih.

V letih 1681 in 1682 je v župniji razsajala kuga, ki je pomorila 474 prebivalcev. Če vemo, da je imela župnija med leti 1645 do 1685 okoli 1700 prebivalcev, je v dveh letih (1681/82) umrla zaradi kuge skoraj tretjina prebivalcev fare. (3)

Viri in literatura :

- (1) Zgodovina cerkve na Slovenskem, Mohorjeva družba, Celje 1991, str. 66;
- (2) Jože Mlinarič: Župnije na slovenskem Štajerskem v vizitacijskih zapisnikih arhidiaconata med Muro in Dravo 1656—1774, Acta Ecclesiastica Sloveniae 9, Ljubljana 1987, str. 7—10;
- (3) Protokoli zapisnikov arhidiaconatskih sinod v arhivu sekavske škofije v Gradcu 1645—1685. (Fond Graz — viertl — Vorau (1), (2), (3), XXd34, XXd35, XXd36).

SLOWENISCHE PFARREN IN DEM ARCHIDIAKONAT ZWISCHEN DER DRAU UND MUR 1645—1685

Zusammenfassung

In der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts hat die Gegenreformation ihre Arbeit auch in der slowenischen Steiermark (Untersteiermark) beendet und hiermit auch im Archidiaconat zwischen der Drau und Mur. Die Resultate der Wirkung der katholischen Gegenreformation sind aufgrund der Protokolle der archidiaconischen Synoden ersichtlich. Die Zahl der Andersgläubigen — Protestanten, ist äußerst gering und auch diese befinden sich in den Städten oder in den an Ungarn grenzenden Ortschaften. Aus den Protokollen kann man wenigstens teilweise oder indirekt herauslesen, in was für einer Finanzlage sich die einzelnen Pfarren befanden. Gut ersichtlich sind der relative Wohlstand der städtischen Pfarren und die große Armut in so mancher kleineren Pfarre auf dem Lande.

Die meisten übrigen statistischen Angaben dienen uns als Hilfe für die Feststellung demographischer Eigenheiten wie Fruchtbarkeit, Sterblichkeit und ihre Ursachen. Am anschaulichsten, und in gewisser Weise erschütternd, werden uns die katastrophalen Auswirkungen der Pest auf diesem Gebiet in den Jahren 1680—1683 vor Augen geführt. Nach den vorgefundenen Angaben konnte sich so manche Ortschaft (hinsichtlich der Einwohnerzahl) erst im 18. Jahrhundert von der Pest erholen.

PTUJSKI GRADBENIKI MED RENESANSO IN HISTORICIZMOM

Jože Curk*

UDK 929(082):69(497.12 Ptuj)

CURK Jože: Ptujski gradbeniki med renesanso in historicizmom. (Die Baumeister von Ptuj zwischen Renaissance und Historizismus.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 65 = 30(1994)2, str. 232

Izvirnik v slov., povzetek v nem., izvleček v slov. in angl.

Avtor v sestavku na osnovi arhivskih virov rekonstruira razvoj ptujskega gradbeništva med koncem 16. in koncem 19. stoletja ter ugotavlja, da sploh ni bilo tako skromno, kot se navadno misli. Vsa ta stoletja je bilo celovsko organizirano ter v glavnem omejeno na svoje območje, vendar pa je v nekaj primerih preseglo ta okvir tako po geografski kot po kvalitetni in celo umetnostni plati.

UDC 929(082):69(497.12 Ptuj)

CURK Jože: Ptuj constructors between the renaissance and historicism. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 65 = 30(1994)2, p. 232

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

The author reconstructs, on the basis of archival sources, the development of Ptuj civil construction between the end of the XVI and the end of the XIX century. He concludes that it was not modest at all, as is usually thought of. During all these centuries civil construction was organised through guilds and mostly limited to its territory, though in certain cases it surpassed this frame, as to the geographic, the quality and even the artistic aspect.

Podobno kot Maribor je tudi Ptuj doživel v 2. polovici 16. stoletja svojo veliko renesančno prenovu. Njeni začetki sicer segajo še v 1. polovico, vendar pa je prav v 2. dosegla obseg, ki je bil mnogo širši in temeljitejši kot v Mariboru. Zlasti z utrjevanjem mesta in nato gradu se je pojavila v mestu ob nekaj domačih mojstrih vrsta tujih, zlasti italijanskih gradbenikov, ki so s svojo dejavnostjo zapustili v mestu mnoge, danes na žalost precej zabrisane sledove. Šlo je predvsem za utrdbeno dela. Ta so se začela leta 1527, nadaljevala med 1530—1538, dosegla višek med 1549—1559, ko je sredstva prispevala dežela, ter se po nekajletni prekinitvi nadaljevala do začetka 17. stoletja.

V tem času je Ptuj dejansko zamenjal svojo srednjeveško utrdbeno strukturo z renesančno. Ta je, obnovljena v letih 1664, 1704 in 1759, dočakala 1. polovico 19. stoletja, ko se je začelo njeno rušenje, ki se je dejansko končalo leta 1931 z odstranitvijo minoritske bastije. Ohranjeno arhivsko gradivo nam omogoča rekonstrukcijo tega dogajanja. Gre predvsem za postavitev obeh bastij, ki sta mesto zaščitili z vzhodne, najbolj ranljive in od grajske utrdbe najbolj oddaljene strani. Tako imenovana Spodnja ali Minoritska bastija je nastala med 1549—1551, čeprav je bila dokončana in opremljena šele leta 1555. Tako imenovana Gornja ali

* Jože Curk, umetnostni zgodovinar, Ljubljana

Špeharska bastija pa je nastala med 1555—1559, a dokončana in opremljena ni bila še niti leta 1575. Ta bastija, ki je bila mnogo večja od minoritske, je predstavljala glavno mestno utrdbo, ki je po gradbeni zahtevnosti in zato tudi po stroških presegala finančne zmogljivosti Ptujja. Sočasno so obnovili tudi ostale mestne utrdbe, ki so jih deloma na novo zgradili, deloma pa vsaj temeljito prezidali.

Arhivski podatki, ki le redko govorijo o samih gradbenih objektih, nam dobro predstavljajo organizacijsko razsežnost gradbišč pa tudi materialne in zlasti finančne težave, s katerimi so se morali spoprijemati organizatorji gradnje in njeni izvajalci. Sistematično utrjevanje mesta se je začelo leta 1549. Superintendent **Domenico de Lallo** († 1563), ki je po pripravi načrtov leta 1550 sklenil pogodbo z gradbenimi izvajalci, je vodstvo del prepustil bratu **Gianmarii** in kamnoseškemu polirju **Jacopu Paracci**, katerima so se postopoma pridružili zidarji: leta 1552 **Štefan Bratec**, **Francesco Vagat** in **Žiga Forlan**, leta 1553 **Giovanni Benedetto de la Porta** (de Riva) in domačin **Pernhard**, leta 1555 **Antonio Cassin** in **Pietro Carlone**, leta 1556 **Antonio (de la Porta) de Riva** in **Antonio Spaniol**, leta 1557 **Jernej Peitler** in leta 1559 mojster **Peter**. Leta 1551 in 1552 se je v Ptujju mudil **Gianbatista Walch**, ki je prej delal v Mariboru in pozneje v Brežicah. Občasno pa so pri utrdbenih delih sodelovali tudi domačini: **Ivan Malic**, **Erhard Pämer**, **Janez Ferber**, **Tomaz Ritzinger**, ki je leta 1551 zgradil hišo na ogalu Neidecka, in še nekateri.

Z nastopom vlade nadvojvode Karla (1564—1590) se je utrjevanje Ptujja preneslo iz mesta na grad in se še bolj velikopotezno nadaljevalo. Od superintendentov je za Ptuj še posebej skrbel **Francesco Tebaldi** (1564—1569), ki se je to večkrat mudil. Sledili so mu **Salust Peruzzi** (1569—1572), ki se je brugal predvsem za grad, **Hieronim Arcanat** (1573—1575) in **Giuseppe Vintana** (1576—1584), ko so bila zgrajena Nova, Pivska ali Špeharska vrata, ter **Francesco Marmoro de Pone** (1584—1594) in **Cesare Porta** (1595—1597); v tem obdobju sta nastala proviantna hiša in mestni stolp. Marmorov sin **Jacopo** je namreč v letih 1586—1588 postavil proviantno hišo, pri čemer mu je pomagal kamnoseški polir **Marcantonio Canaval di Lancio**. Z zgraditvijo mestnega stolpa, verjetno po načrtih **Francesca Marmora**, ki pa je bil zgotovljen šele za časa superintendenta **Alessandra Pasqualina** (1598—1603) na začetku 17. stoletja, se je skoraj simbolično končalo obdobje italijanske prevlade v gradbeni dejavnosti Ptujja. Od sočasnih neitalijanskih stavbenikov iz Ptujja je omembe vreden **Sebastijan Duras**, eden od treh uradnih deželnih cenilcev požarne škode na gradu v Rogatcu decembra 1574, ki je bil v deželni službi, zato smemo upravičeno domnevati, da je bil zaposlen pri gradbenih delih na ptujskem gradu.

V prvi fazi mestnega utrjevanja so bili izdelani polkrožni Dravski ali Veliki stolp (1551) ter eskarpasta kurtina in oba stolpa pri dominikancih (1553), prezidana Smodniški in Župnijski stolp, zgrajeni obe kazematirani bastiji pri minoritih (1549—1551) in pri Pivskih ali Špeharskih vratih (1555—1559), ter modernizirana Ogrska vrata. V drugi fazi je grad doživel bistvene spremembe, saj so mu obrnili funkcionalno os. Dobil je južno, notranjo in večino vzhodne bastije, vse tri portale (oba Karlova in Peruzzijevega) ter močne kazemate, grajsko jedro pa novo obzidje, veliko stopnišče, slopastostebriščne dvoriščne arkade in vzhodni podaljšek severnega trakta. V tretji fazi so nastala Nova vrata (med 1574—1584), deželna proviantna hiša na mestu treh odstranjenih meščanskih hiš (1586—1588) in končno mestni stolp, ki je bil dokončan šele na začetku 17. stoletja in je bil do požara leta 1705 šestetažen. Vzporedno z izgradnjo utrdb so v mestu nastale tudi druge stavbe, ki ne skrivajo svojega italijanskega porekla: stari rotovž, zahodna polovica prošcije, štubenberški dvor, nekdanja Sauerjeva palača, Mali grad, nekdanja ordočna hiša, lutenberška hiša ter meščanske hiše na Slovenskem trgu 3, Murkovi 1, Prešernovi 3, 21, 25, Hrvatskem trgu 2, Cankarjevi 7, Jadranski 4, Aškerčevi 8 itd.

Ko so leta 1618 razpustili graški dvor in je gradnja obmejnih utrd (Radgone 1612, Feldbacha 1626, Gradca 1632) prenehala, se je začel vpliv Italijanov postopoma manjšati, čeprav so še vso 1. polovico 17. stoletja obvladovali štajersko gradbeno dejavnost. Leta 1638 je bilo od 12 graških zidarjev in kamnosekov 11 Italijanov; 1632 so bili v Ptujju oba zidarja Stefano de la Porta in Giovanni B. Zero ter kamnosek Giovanni Gabrilin Italijani. Prišlo je do obratnega razvoja: obseg domače gradbene dejavnosti je polagoma naraščal, importirane italijanske pa padal. Tako sta se v 3. četrtini stoletja srečali na ravni, ki je stilno ustrezala našemu okolju, saj se je to po eni strani otreslo tradicionalnih, deloma celo še gotških sedimentov, po drugi pa sprejelo toliko tujega, da je zmoglo storitve, ki so že ustrezale stilnim hotenjem zgodnjega baroka. Med mojstri se je pojavilo vedno več domačinov, ki so v teku 2. polovice 17. stoletja postopoma prevladali. V tem procesu se kaže stilna preorientacija od italijanskih vzorov pozne renesanse in zgodnjega baroka k severnjaškim virom zrelega in poznega baroka. Kasneje je le še enkrat (sredi in v 2. polovici 19. stoletja) v naše kraje pljusnil močnejši val Italijanov, a takrat je ostal njihov vpliv omejen, saj so večinoma prevzemali le gradbeno-izvajalsko in tehnično plat gradbene dejavnosti, ne pa projektiranja. Ljudstvo jih je ohranilo v spominu predvsem kot solidne in dobre zidarje ter kamnoseke.

Italijanska zidarska in kamnoseška dejavnost (tesarska je ostala ves čas v rokah domačinov) v Ptujju v 17. stoletju torej ni zamrla. K temu so največ pripomogli mestni požari v letih 1619, 1678 in 1684 (ko je v tridnevem požaru posledično umrlo 36 ljudi) ter vrsta manjših, lokalno omejenih, ki so prizadevali le posamične hiše ali pa skupine hiš. Ve se, da sta v 1. polovici 17. stoletja v Ptujju delovali dve priseljeni italijanski gradbeni družini: **Marenzi** (stranska veja sicer trgovske rodbine) med okoli 1610 in 1670 ter **De la Porta (de Riva)** med okoli 1600 in 1640. Od prve družine se leta 1618 omenja Marko in 1664 Antonio, od druge bratje Antonio († 1613), zidar in lastnik opekarne blizu morišča (ki je leta 1616 prešla v last minoritov), Giorgio (okoli 1620), kamnosek in lastnik kamnoloma na Ptujski gori, in Paolo, mestni stavbenik v Ptujju in nato v Mariboru, ter Antonijev sin Stefano, ki se omenja še leta 1640. Ohranjeni nagrobniki govore ob teh dveh gradbenih tudi za prisotnost dveh italijanskih klesarskih delavnic; prva, bolj plastično-maniristično razpoložena, je delovala med leti 1570 in 1610, druga, izrazito ploskovito-klasicistično nastrojena, pa med leti 1610 in 1640. Tudi po sredini stoletja so se v Ptujju še naseljevali italijanski prišleki, kot na primer **Giovanni Maria Orsolino** pred letom 1667, **Joan Carlo Mangin** pred letom 1684 in **Francesco Isidoro Terugi** pred letom 1687. Neznani mojster italijanskega porekla je med leti 1660–1670 zgradil oziroma prezidal Leslijeva trakta na gradu, katerih fasade členijo plastično poudarjeni okenski okviri, med leti 1689–1693 pa je **Dionisio Merlino** iz Lugana pri minoritih postavil eno prvih tektonsko pojmovanih in plastično oblikovanih baročnih fasad pri nas, saj je frančiškanska v Ljubljani nastala šele na začetku 18. stoletja, torej ne dosti prej kot stilno mnogo naprednejša fasada dominikanske cerkve v Ptujju. Sočasno so v Ptujju delali tudi štukerji **Giuseppe Antonio Sereni**, **Giuseppe Antonio Quadrio** in **Pietro Bettini** s svojim plastičnim, tektonsko pojmovanim štukom, ki ga je že okoli 1710 nadomestila atektonsko igriva trakasta ornamentika že omenjene fasade dominikanske cerkve. Z deli pri dominikancih in minoritih v 17. stoletju se je italijanska gradbena dejavnost v Ptujju izpela, z barokizacijo župne in drugih mestnih cerkva v 18. stoletju pa jo je dokončno nadomestila domača, ki se je medtem tudi cehovsko organizirala.

Kot je mogoče sklepati iz ohranjenih virov, gradbena dejavnost Ptujja v 17. in 18. stoletju ni bila skromna, saj je zlasti v 2. polovici 17. in 1. polovici 18. stoletja presejala regionalni okvir. K tej povečani dejavnosti so pripomogli pogosti

mestni požari, povečana rečni in cestni promet zaradi vojnih dogodkov na Madžarskem in v Slavoniji po letu 1683 ter živahnješa gradbena aktivnost vseh treh oziroma štirih gosposčin, ki so imele svoje sedeže v Ptuj (grajska, obe samostanski in malograjska), ter cerkve (obnova vseh cerkva, postavitev nove sv. Jožefa v Kaniži leta 1683). Posebno požari so sprožali obsežne, čeprav zaradi obnovitvene naglice ne vedno kvalitetne gradbene akcije, ki so mesto prikrajšale za mnoge srednjeveške in renesančne stilne vrednote, kot to dokazujejo mestne vedute iz tega časa. Tudi ptujski gradbeniki so se ob teh akcijah enako kot mariborski borili proti konkurenci pogosto slabše usposobljenih »šušmarjev«, ki so z nižjo ceno »odjedali kruh« rednim članom ceha, dolžnim poravnati vse družbene dajatve.

Ptujski zidarji, tesarji in kamnoseki (ZTK), ki so do leta 1679 spadali pod graško cehovsko upravo, nato pa pod mariborsko, so se proti njim borili z zaščitnimi pismi in cehovskimi redi. Ptujška bratovščina ZTK (pogajalci Andrej Pachher, Janez Mihael Mangin in Simon Schmalzl), ki se je leta 1697 ločila od mariborske, je ustvarila lastno cehovsko organizacijo s svojim območjem, skrinjo in knjigami. Gre za glavno knjigo, začeto leta 1698, ki sega do leta 1873, za vpisni register mojstrov in pomočnikov z evidenco plačila njihove obvezne članarine (Quattembergeld), ohranjen za leta 1720—1837 ter za vpisno knjigo sprejetih in izučenih vajencev, ohranjeno za leta 1757—1883. Prvotne cehovske pravice je nekoliko omejil že generalni obrtni red z dne 21. 6. 1732, močnejše dvorna uredba z dne 24. 4. 1790, ki je cehom vzela pravico do imenovanja svojih predstojnikov in do izdajanja mojstrskih nazivov, saj je te funkcije prevzela deželna gradbena direkcija, popolnoma pa sprejem novega obrtnega reda leta 1859, ki je cehe dejansko spremenil v strokovna združenja z omejenimi učnimi pravicami do vajencev. Ptujski ceh ZTK se je formalno razpustil leta 1885. Nadomestila ga je Zadruga stavbenih obrti v Ptuj, ki je delovala med leti 1885 in 1927/28. Ustanovljena je bila na osnovi dekreta c. k. namestništva v Gradcu z dne 25. 10. 1885. Na njeni prvi seji v Muršecovi gostilni dne 29. 11. 1885 je izbrala svoj odbor kot vodstveni organ v sestavi: predstojnik Franc Breznik, namestnik Jurij Muršec, člani Janez Maister, Janez Kräber, Mihael Brenčič, Jakob Macun, Izidor Tolazzi, Boštjan Scheibl, Franc Vogl, Janez Breznik ter Jožef Vežjak in Jožef Breznik. Z njeno ustanovitvijo se je 200-letno obdobje cehovske organizacije ptujskih obrtnih panog s področja gradbeništva, h katerim so leta 1885 prišteli še opekarstvo, pečarstvo, steklarstvo, kleparstvo in soboslikarstvo, končalo.

Na njegovem začetku pa se je ob koncu 17. stoletja bila borba za osamosvojitve ptujške bratovščine ZTK in s tem za njeno lastno območje s sedežem v Ptuj. Kot vemo, so bili prvotno vsi podravski gradbeniki združeni v enotni cehovski organizaciji s sedežem v Gradcu. Njena pravila je potrdil že cesar Ferdinand II. 22. 1. 1605, ponovno pa cesar Leopold I. 11. 12. 1658. Ta red je graški ceh v overjenem prepisu z dne 3. 3. 1698 posredoval osamosvojenim ptujskim gradbenikom, ki pa so kmalu nato, vsekakor pa po letu 1699 (po zmagovito končani turški vojni) dobili od cesarja Leopolda I. svoj lasten cehovski red, ki je obsegal 36 členov in 17 določil, zadevajočih vajeništvo. Cesar ga je izdal na prošnjo gradbenikov iz kormornega mesta Ptuja, Ormoža, Ljutomera, Zavrča, Ptujске gore, Studenic in Slovenske Bistrice. S tem statutom so se ptujski gradbeniki le še formalno, slovenjebistriški pa tudi dejansko osamosvojili nasproti Mariboru oziroma Gradcu ter dobili lastni cehovski območji. Cehovski red je ptujskim gradbincem zaradi zaslug v vojni proti Turkom in zaradi obubožanja po velikem požaru leta 1705 potrdil najprej cesar Jožef I. 3. 7. 1707, nato cesar Karel VI. 6. 1. 1717 in končno cesarica Marija Terezija 8. 7. 1761 (proti plačilu 100 gld dvorne takse).

Oglejmo si zadnjega med njimi, saj je po določilih in celo po dikciji skoraj identičen s starejšima. Veljal je za ozemlje, omejeno s črto Vurberk—Andraž—

Središče—Žetale—Majšperk—Ravno polje—Vurberk. Njegovi mejaši so bila cehovska območja Radgone, Maribora, Slovenske Bistrice, Celja in Varaždina. Njegova določila so bila oblikovana v 26 členih splošne in posebne veljave:

1. V komornem mestu Ptuj in na njegovem cehovskem območju naj bodo zaposleni samo pošteni mojstri. Urejeni naj bosta cehovska skrinja in knjige. Mojstri naj letno opravijo obračun dohodkov in izdatkov in se tudi sicer spodobno obnašajo.

2. Cehovski mojstri naj vzamejo v bratovščino (ceh) vse, ki žele vanjo vstopiti. Preberejo naj jim cehovska pravila posamično ali pa naj to opravijo na sestankih, vsekakor pa vsaj enkrat na leto.

3. Če želi pomočnik postati mojster, mora napraviti mojstrsko delo ter ga predložiti zapriseženim mojstrom s posredovanjem mojstra, ki ga pozna. Če takega mojstra nima, mora kandidat v določenem času predložiti pismeno potrdilo o svojem zakonitem rojstvu in učno pismo.

4. Kdor je v bratovščino vpisan in spoznan za sposobnega, da postane mojster, mora v cehovsko blagajno (skrinjo) vplačati en rajniš, pripraviti mojstrsko pogostitev, primerno svojemu gmotnemu stanju, in vsake kvatre plačati po en groš ali 12 pf članarine.

5. Vsak mojster mora na vsake kvatre plačati po en groš ali 12 pf članarine v cehovsko blagajno. Če tega ne stori, je kaznovan.

6. Vsak na cehovskem območju živeči mojster mora skupaj s pomočniki vsaj enkrat na leto priti v komorno mesto Ptuj, se tu srečati s kolegi in vsemi tistimi, ki so si proti plačilu enega rajniša kupili članstvo v bratovščini, ter vsake kvatre plačati po en groš ali 12 pf članarine. Tudi morajo na praznik Rešnjega telesa vsi člani priti k cehovskemu mojstru, sodelovati pri maši, se z gorečimi svečami udeležiti procesije ter pogostiti na račun bratovščinske blagajne ubožne člane s kosilom. Enako morajo na kvatrine nedelje in na praznik sv. Roka sodelovati pri naročenih mašah v tukajšnji župni cerkvi. Sicer pa naj v okviru ceha pošteno opravljajo svoja strokovna in druga za obrt potrebna dela. Kdor se razen iz objektivnih razlogov ne bi udeležil maše na praznik Rešnjega telesa in omenjenih nedelj, mora za kazen takoj plačati v bratovščinsko blagajno denar za nabavo dveh (mojster) ali enega (pomočnik) funta voska.

7. Zidarski mojstri jemljejo vajence v uk za tri leta, kamnoseški za pet, tesarški pa za dve leti. Potem ko sta mojster in vajenec dva tedna delala preizkuse pred odprto skrinjo in zapriseženim mojstrom ter se je vajenec izkazal za izučnega, postane svoboden ter dobi učno pismo, kot je v deželi v navadi. Če se je vajenec v svojih obveznih učnih letih izkazal za pridnega, mu da mojster na priporočilo cehovskega mojstra primerno plačilo in ga razveseli z darilom; če pa se ni, mu zapriseženi mojster to plačilo za kazen vzame. Če so bili prestopki vajenca veliki, se mu učna leta črtajo ali pa se ga celo izključi iz stroke. Če je vajenec brez upravičenega vzroka prekinil uk ali celo zbežal, ga ne sme sprejeti ali zaposliti noben drug mojster.

8. Če ima mojster, ki skozi leto in dan vodi dve gradbišči in zaposluje osem pomočnikov, dva vajenca, mora biti med njima polletna učna razlika, kar velja tudi za njun preizkus in osvoboditev.

9. Če se pošten vajenec iz nevednosti uči pri nepoštenem mojstru, mu je to priznано, če se je, potem ko je to izvedel, javil pri cehovskem mojstru z željo, da nadaljuje uk pri drugem mojstru.

10. Noben mojster naj drugemu ne javno ne tajno ne ščuva delavcev. Kdor se pregreši, naj bo takoj kaznovan.

11. Noben mojster naj drugemu ne posega v delo, ga omalovažuje ali sicer ovira pri delu. Če pa se zgodi, da mojster dela nejevoljno in zamuja z delom, ga lahko naročnik zamenja in si poišče drugega, bolj primerneega.

12. Če se dva mojstra zaradi strokovnosti dela razideta, naj ju pomiri zapri-seženi mojster. Če mu to ne uspe, naj ju po svoji presoji kaznuje.

13. Zadrževati se na cehovskem območju, pa se ne včlaniti v bratovščino ali pa se vsaj držati njenih pravil, je nedovoljeno. Pri takem mojstru naj ne bo na delu noben pomočnik, če pa je, ne more biti sprejet v bratovščino, niti biti pri-znan za poštenega. Izjema je le, če je to delal iz nevednosti.

14. Če se mojster obnaša nedostojno in nečastno, tako da njegova nevred-nost škoduje ugledu in obstoju njegove žene in otrok, ali če skozi vse leto ne hodi k zakramentom in pridigam, naj ga v začetku na to opozori cehovski mojster. Če to niti drugič niti tretjič ne zaleže, naj ga javi neposredni oblasti ali pa notranje-avstrijski vladi.

15. Če poštenega mojstra prizadene požar, dolgotrajna bolezen ali druga ne-sreča in ga osiromaši, naj se mu iz bratovščinske blagajne posodi potrebna po-moč. Če mu Bog da milost, da si opomore, mora pomoč vrniti, v primeru, da umre in ni ničesar zapustil, pa se mu ta pomoč iz ljubezni črta.

16. Če nekdo, ki ni potreben pouka in ima vsa potrebna dovoljenja, javno pred mojstri in cehom zaprosi za obrtno dovoljenje, ga dobi takoj. Vsak tuj pomočnik pa mora najprej pred odprto skrinjo in bratovščinsko skupščino pokazati učno pismo, nato se vpiše v knjigo k drugim pomočnikom ter šele s tem postane član bratovščine.

17. Vsak mojster naj da pomočniku primerno plačo. Plača naj mu po njego-vem delu, spretnosti in pridnosti, da lahko dostojno živi. Pomočniki se morajo s plačili zadovoljiti in ne smejo mojstra z njimi obremenjevati ter mu dajati vzro-ka, da mora delo prekiniti ali pa tudi sicer doživljati težave in utrpeti škodo. V ta-kem primeru jih mora zapriseženi predstavnik ceha kaznovati.

18. Če umre mojster, pomočnik ali član bratovščine, naj se člani ceha zbere-jo na kraju smrti, prisostvujejo pogrebu in se udeleže maše zadušnice.

19. Mojster, ki vodstvo dela prepusti polirju, na katerega se zanese, da ga bo v redu opravil, ne sme dovoliti nereda. Zato morajo delavci v času mojstrove od-sotnosti izkazovati polirju vso potrebno poslušnost, sicer so kaznovani.

20. Noben polir ali pomočnik ne sme nasproti naročniku vrednost in delo svojega mojstra podcenjevati ali spodkopavati, sicer ga zadene visoka kazen. Vsak polir ali pomočnik mora mojstru o takih primerih poročati.

21. Noben pomočnik naj ne išče prednosti, saj je dolžan slediti zahtevam za-obljube, da se bo držal reda. Tudi ne more biti noben pomočnik, ki vedoma išče prednost pri nepoštenem mojstru, sprejet v bratovščino, še manj pa lahko od nje dobi priporočilo za prednost pri delu.

22. Noben pomočnik ne sme zaprositi drugega za prednost pri delu. Za to sme zaprositi samo mojstra ali njegovega polirja, ki mu edina lahko data pred-nost pri delu. Brez vednosti in dovoljenja mojstra tudi ne sme noben pomočnik med tednom manjkati in s tem ovirati delo mojstra. V takem primeru je kazno-van tako, kot to razsodi cehovski mojster.

23. Če pomočnik ve o svojem mojstru kaj nepoštenega, naj to v manjših pri-merih potihem sporoči zapriseženim mojstrom, ki nato stvar uredijo tako, da ne pride v javnost. Če pa gre za večje prestopke, ki imajo sodni značaj, takrat bra-tovščina to posreduje odgovarjajoči oblasti. Pomočnik nikoli ne sme drugim storiti kaj neprimernega, žaljivega ali čast zadevajočega. Če pa se kaj takega zgodi, naj se to v nedeljo ali na bližnji praznik javi zapriseženim mojstrom, ki kaznujejo opravičljiveca. Vendar naj nobeden od njiju (ne tožnik ne toženi) ne manjkata naslednji dan na delu, da ne bi zaradi tega utrpela naročnik in mojster kako škodo.

24. Vsi pošteni pomočniki, ki so vdani temu cehu in bratovščini, se pri odho-du od mojstra in drugih poslovijo pošteno, brez tožb in pritožb. Če se ne, niso pri-

znani za dobre in urejene, dokler vse ne pourede tako, da lahko tudi drugje (na novih delovnih mestih) veljajo za dobre in urejene delavce.

25. Če pomočnik, član te bratovščine, ne iz lahkomiselnosti, ampak zaradi zle usode zbolí in zaide v revščino, lahko dobi od bratovščine primerno podporo, ki jo, če se pozdravi, vrne, če pa umre, mu je iz ljubezni odpuščena.

26. Če pomočnik umre brez testamenta in je kaj zapustil, naj tisto dobe njegovi bližnji prijatelji. Če pa je bil iz daljnih krajev, ali pa se po letu in dnevu ni oglasil noben njegov prijatelj, bratovščina zapuščino proda ter po odtegnitvi stroškov za zdravljenje in pogreb, denar, če znaša več kot 20 gld, preda mestnemu magistratu. Ta ga po preteku 32 let (če se ni medtem oglasil noben dedič) odvede davčni upravi (aerarium fisci).

Ceh je imel od vsega začetka svojo zastavo in lesteneč v župni cerkvi, ki so ju ponovno priskrbeli leta 1726 in 1781 (zastavo) ter leta 1729 (lesteneč). Med člani ceha je vladala določena hierarhija, saj so v njegovem okviru obstajali mestni mojstri in somojstri ter območni, zunanji in deželški mojstri (Stadtmeister, Beibali Mitmeister, Gaymeister, Aussenmeister, Landmeister), nato polirji in pomočniki, med njimi »stari« kot njihov predstavnik v vodstvu ceha. Po teh stopnjah se je ravnala tudi pristojbina, ki je za mestne mojstre in somojstre znašala 1 rajniš (24 fl), za ostale mojstre 12 fl, za polirje 6 fl, za pomočnike 3 fl in za vajence 1,5 fl, cehovska članarina pa se je gibala med 3 in 12 pfenigi četrtletno, vendar z pogostimi odstopanji. Z majem 1844 se je članarina podvojila.

Ker ni namen sestavka govoriti o cehu kot takem, ampak o njegovih članih, se bom v nadaljevanju posvetil predvsem njihovi strokovni in osebni usodi. O ptujskih gradbenikih pred letom 1684 nam posredujeta podatke predvsem kroniki dominikanskega in minoritskega samostana, o gradbenikih po letu 1684 pa matične knjige, ki so za župnijo sv. Jurija ohranjene od leta 1684, za župnijo sv. Ožbalta/Petra in Pavla pa od leta 1726 dalje. Starejših matrik ni, ker so jih uničili požari leta 1684, 1705 in 1710. Z njihovo pomočjo in s pomočjo cehovskega arhivskega gradiva, shranjenega v Zgodovinskem arhivu v Ptujju, se pred nami razpre panorama dolge vrste zidarjev, tesarjev in kamnosekov, doslej večinoma neznanih mojstrov, iz katere delavniških, družinskih in poklicnih povezav je mogoče sestaviti razvojno shemo ptujskega gradbeništva, segajočo do konca njegovega cehovskega obdobja. Gre za prvi poskus, vnesti v to doslej neznano in neobdelano področje sistematičen vpogled kot izhodišče za nadaljnje podrobnejše raziskave. Pri tem zaradi boljše preglednosti ne bom sledil kronološki zaporednosti celotnega gradbenega dogajanja, ampak ločeno posameznim strokam (zidarstvu, tesarstvu, kamnoseštvu), ki so do leta 1885 sestavljale cehovsko združenje in še danes predstavljajo temeljno osnovo gradbene dejavnosti. Šele v zaključnem poglavju kot sintezi podatkov, zbranih v vseh treh strokah, bom poskušal podati celovito podobo ptujskega gradbeniškega razvoja v tristoletnem obdobju med renesanso in historicizmom, to je okvirno med leti 1580 in 1880.

Vrsto zidarjev začenjajam z družino **De la Porta**, ki sem jo že omenil med italijanskimi priseljenci v Ptujju. **Stefano de la Porta** in **Domenico Vasall** sta leta 1619 zgradila minoritski dvor (m. št. 138) na Živinskem trgu nasproti samostana za plačilo 45 kr po klaftri zidu. Stefano je leta 1640 skupaj z mestnima tesarskima mojstroma Lukom Görgerjem in Petrom Wolfom za isti samostan obnavljal njegov vzhodni trakt. Odtlej se Stefano ne omenja več. Tudi njegov stric **Paolo** je bil leta 1621 zaposlen pri minoritih, saj je začel z obnovo njihove cerkve, v letih 1623—1624 pa je predelal stolničn zvonik v Mariboru. Takrat ali pa nekaj let pozneje se je preselil v Maribor, kjer pa ni dočakal sredine stoletja, saj se je njegova vdova Marija 31. 1. 1650 poročila s krojaškim mojstrom Adamom Naglom.

V letih 1626—1627 je zidarski mojster **Cantlitz Jožef** na novo zgradil in opremil z oboki pred kratkim zrušeni vzhodni trakt minoritskega samostana za plačilo 55 kr po klaftri zidu. Ta trakt se je namreč potem, ko je leta 1622 dobil novo, vendar pretežno ostrešje, zrušil, kar je zahtevalo nujno obnovo.

Leta 1634 je mestni zidarski mojster **Giovanni Battista Zero** (Janez Krstnik Kherer, Kherr, Scherr) zgradil zid z vrati in poslopje z oboki med minoritsko bastijo in Dravskim stolpom. Šlo je za jugovzhodni prizidek na eni in mestno obzidje na drugi strani samostana, ki sta stala nad južnim mestnim cvingerjem in jarkom. Cena je znašala 42 kr po klaftri zidu ob hrani in potrebnem gradbenem materialu. Isti mojster je leta 1641 za ometanje cerkve dobil 60 gld in hrano, za obnovo stopnic pri zakristiji in vzidavo kamnitih okenskih okvirov pa 8 gld in 9 korcev pšenice. Že prej, leta 1631, pa je Zero skupaj z zidarskim mojstrom **Krištofom Pečarjem** v cerkvi zamenjal staro gotsko zahodno emporo z novo, stoječo na dveh toskanskih stebrih in treh križnih obokih. Plačilo je znašalo 25 gld ob hrani, stanovanju, gradbenem materialu in pomožnih delavcih. Ker se je empora kmalu izkazala za preozko, so jo leta 1687 razširili in opremili z leseno balustradno ograjo. J. K. Khererja omenjajo še leta 1652 pod imenom Scherr, nakar zgine iz ptujske gradbene zgodovine. Pač pa leta 1697 in 1698 nastopa kot poročna priča neki Valentin Scher, ki je umrl 28. 5. 1702. Po priimku sodeč je bil verjetno njegov potomec.

V protokolih mestnega sveta iz let 1653—1655 nastopata kot mestna gradbena mojstra **Jakob Utrin** in **Matija Friz**.

Mestni gradbeni mojster **Antonio Marenzi** je spomladi 1664 po naročilu mestnega sodnika Franca Guffanteja ter po navodilih in pod vodstvom vojnega inženirja Bällyja za ceno 3000 gld popravil mestno obzidje. Obnova se je začela v Pivski ulici pri Zimmermanovi hiši in se nadaljevala okoli vsega mesta tako, da sta vzhodni bastiji dobili kamnite stražarnice, severozahodni del obzidja pa nov zidni venec. S temi obnovami je obzidje doseglo poprečno višino 14 čevljev (ok. 4,6 m) in debelino 4 čevlje 3 cole (ok. 1,4 m). Ob tem je bil popravljen tudi dravna most, kar je stalo 1000 fl, nadalje padna mreža pri Ogrskih vratih ter palisade na rečnem bregu med Velikim (Dravskim) stolpom in mesarskimi lopami. Mestni poveljnik general Spork je dal tedaj požgati in odstraniti vsa predmestja na severnem bregu Drave.

Kmalu po teh dramatičnih dogodkih je priseljeni **Giovanni Maria Orsolino** postal zunanji mojster, ki je aprila 1667 ocenil požarno škodo na konjiškem gradu na 3860 gl. Leta 1675 je bil pri njem v uku Franc Izidor Derugi, doma iz Domense pri Milanu, ki je imel leta 1698 spore z njegovim nečakom, graškim zidarskim mojstrom Domenicom Orsolinijem, zaradi del na Borlu. Leta 1678, ko je pogorelo mestno župnišče, je nastopil kot cenilec požarne škode skupaj s tesarskim mojstrom Petrom Wolfom, ki se takrat zadnjič omenja, mestni zidarski mojster **Pietro Giuliani** (Peter Julian). Dne 3. 6. 1684 pa je naredil predračun za obnovo pogorele proviantne hiše v znesku 2283 fl graški zidarski mojster Franc Izidor Carlone, a je oktobra istega leta umrl, zato je obnovo opravil neimenovani domači mojster.

Zidarska dela pri dominikanski cerkvi med leti 1691 in okoli 1710 so anonimna, kar pa ne velja za dela pri minoritski cerkvi od leta 1689 dalje, ko je izdelavo njene fasade prevzel **Dionisio Merlino** iz Lugana in jo dokončal do leta 1691, pri samostanu pa je delal še naslednji dve leti. Plačilo za to visoko kvaliteto delo je znašalo 3 gld 30 kr tedensko in hrano. Razen omenjenih se v tem času pojavljata še dva zidarska mojstra: leta 1658 **Jörg Obermayer** in leta 1672 **Jurij Wimer**, ki je tega leta zaprosil za mesto somojstra.

Z letom 1684 se arhivski viri zgoste, s tem pa tudi podatki o nadaljnjem razvoju gradbeništva v Ptujju. V vpisni knjigi meščanov, začetni po tridnevnem požaru

ru leta 1684, v katero so vse do leta 1917 zapisovali vsakoletni sprejem novih članov v mestno skupnost na dan sv. Lucije (takrat 14. oktobra), se med prvimi pojavili zidarski mojster **Joan Carlo Mangin**, doma iz južne Tirolske, ki se je moral v mestu naseliti že precej let poprej. Poročen je bil z Barbaro, s katero je imel še 3. 11. 1687 hčer Marijo Elizabeto. Med leti 1686 in 1700 je večkrat nastopil kot poročna priča (22. 9. 1693 kar trem ženinom hkrati, zidarjem Jožefu Kešmanu, Filipu Bebeviču in Primožu Lagusniku, ki pa je že čez dve leti umrl, star 35 let) in boter, pokopal pa je tudi lastne otroke (leta 1689 kar dva). Dne 9. 4. 1701 je predal svojo obrtno pravico skupaj z delavnico nečaku Janezu Mihaelu Manginu, vendar je želel še dokončati (ometati) minoritsko stavbo v Halozah in obnovo cerkve v Stopercah. Janez Karl je nastopil še leta 1704 skupaj z zidarskim mojstrom Andrejem Pacherjem kot cenilec požarne škode pri grajski pristavi v Ptujju. Vse kaže, da je umrl to ali naslednje leto, star preko 60 let, njegova žena Barbara pa 29. 10. 1716, stara okoli 70 let (torej rojena okoli leta 1646).

Zanimivejši od strica je nečak **Janez Mihael Mangin**, ki je dosegel izredno starost 94 let (1669—1763) in za pet let preživel svojega istoimenskega sina. Zelo mlad se je 30. 4. 1687 poročil s 4 leta starejšo Marijo, po njeni smrti 5. 5. 1695 pa 1. 8. i. l. s Katarino Hrovatnik. Še kot polir je leta 1695 sodeloval pri gradbenih delih na Borlu (obnova pristave za 4483 fl), leta 1697 je bil med pogajalci za lastno cehovsko organizacijo v Ptujju, 26. 5. 1698 pa je gradbeni ceh v Gradcu obvestil ceh v Ptujju, da je polir J. M. Mangin uspešno opravil mojstrski preizkus. Ve se, da je okoli leta 1700 vodil prezidave v zakristiji zagrebške stolnice, leta 1706 pa obnovitvena dela na Borlu, kjer je ocenil požarno škodo na 2866 gld. Istega leta je skupaj z zidarskima mojstroma A. Pacherjem in M. Stubnerjem ocenil tudi požarno škodo pri mestnem župnišču, za katerega obnovo je pripravil predračun, in pri meščanskem špitalu. Ko mu je stric 9. 4. 1701 predal obrtno pravico, je postal najprej somojster, že 26. 3. 1704 pa mestni zidarski mojster, ki je takoj in v celoti plačal vse stroške sprejema ter bil 14. 10. 1704 vključen med meščane. Vse kaže, da se je 13. 9. 1700 ponovno poročil, in to z Marijo Rozino Divjak (priči mestni sodnik Filibert Steuber in senator Mihael Math). Iz tega zakona se je 25. 9. 1701 rodil sin Janez Mihael ml., za njim pa še vrsta otrok: 1706, 1711, 1714, 1719, 1721, 1725. Kot poročna priča je nastopil 3. 5. 1724 skupaj z zidarskim mojstrom Gregorjem Abberjem pri poroki svoje hčerke Marije Terezije s Francem Novakovičem. Dne 27. 5. 1717 si je pri cehu sposodil 150 fl, kar je vrnil na račun Franca Derugija in Janeza Jamnika do 13. 6. 1721. Dne 17. 2. 1718 je poravnal tudi spor med njim in F. Derugijem, takrat še polirjem, ki je s tem dobil možnost, da postane mestni zidarski mojster. Umrl je 23. 3. 1763, vendar je delavnico že leta 1730 prepustil **istoimenskem sinu**, ki se je 6. 8. 1730 že kot vdovec ponovno poročil z Marijo Ano Wagner (priče Andrej Dirnberger in Andrej Pölzl ter Franc Novakovič in Janez Frauenberger). Kot poročna priča je nastopil večkrat med leti 1730 in 1745. Dne 4. 2. 1733 in 24. 1. 1745 je omenjen kot senator. Poročna priča pa je bil tudi svojim bližnjim: 23. 1. 1736 bratu Janezu Jožefu, ki se je oženil z Marijo Terezo Dobinger, 16. 8. 1738 sestri Barbari (druga priča Jožef Pölzl) in 2. 10. 1741 sestri Kristini. Večkrat je bil boter, pa tudi sam je imel več otrok: 1736 (botra Jožef in Katarina Pölzl), 1739, 1740 . . . Dne 14. 8. in 5. 10. 1750 sta nastopili kot botri njegova žena Marija Ana in bratova žena Marija Terezija. Mojster je umrl 15. 3. 1758, star 57 let. Vse kaže, da je z njegovo smrtjo delavnica prenehala delovati, saj je obrtna pravica že 15. 2. 1751 prešla v roke Simona Plimicha. Dve leti po mojstrove smrti se je njegova hči Marija Tereza 4. 8. 1760 poročila z Lovrencem Mittermajerjem.

Nekaj let pozneje kot Janez Karl Mangin se je v Ptujju pojavil Frančišek Derugi. **Francesco Isodoro Terugio** iz Domense pri Milanu je bil leta 1675 v uku pri Giovanniju Mariji Orsoliniju. Leta 1687 je prvič zaman zaprosil za mojstrsko me-

sto, potem ko se je za trajno naselil v Ptuj, kjer je julija 1688 nastopil kot poročna priča, 30. 8. 1688 pa se je poročil z vdovo Ano Magdaleno Furtner (priči J. K. Mangin in Leopold Chometer). Julija 1690 je obnavljal cerkev na Ptujski gori za ceno 2600 fl, leta 1695 je ponovno zaman zaprosil za mojstrsko mesto, 14. 10. 1697 pa je bil kot polir sprejet med meščane. Dne 26. 5. 1698 je gradbeni ceh iz Gradca obvestil ceh v Ptuj, da je F. Derugi kot polir delal pri njihovem članu zidarskemu mojstru Domenicu Orsolinu († 1700) na Borlu ter mu ostal dolžan večjo vsoto denarja. Zato naj se mu ne zaupa nobenega novega dela, dokler ne poravna dolga. Iz zakona z Magdaleno je imel več hčera, petletnega sina Franca pa je pokopal 27. 3. 1700. Dne 25. 7. 1714 je nastopil kot poročna priča, 5. 4. 1719 pa se mu je rodil sin, ponovno imenovan Franc, iz zakona z neko Cecilijo. Zaradi nasprotovanja J. M. Mangina dolgo ni postal mestni zidarski mojster. To se mu je posrečilo šele leta 1718. Dne 17. 2. je namreč ponovno zaprosil za tretje mojstrsko mesto, saj sta bili v mestu na voljo le dve, a obe zasedeni (J. M. Mangin in G. Abber), ter ga 20. 3. dobil po sporazumu z J. M. Manginom. Postal je mestni zidarski (so)mojster, za kar je plačal pristojbino 24 fl in nabavil sveče za cehovski lesteneč v župni cerkvi, v naslednjih letih pa redno plačeval cehovsko članarino. Dne 20. 6. 1726 je podpisan pod cehovskim letnim obračunom kot njegov podpredstojnik. Mojster je umrl 14. 9. 1728, star 70 let, torej se je rodil leta 1658.

Matija Stubner iz Radgone se je 4. 11. 1696 poročil z vdovo Ano Marijo Klimpacher (priča slikar Sebastijan Schiffkorn), 3. 5. 1698 pa plačal cehovsko letno članarino 12 kr (= 48 pf). Leta 1706 je bil med cenilci požarne škode pri meščanskem špitalu in mestnem župnišču v Ptuj. Umrl je pred letom 1725, saj se 21. 2. 1725 omenja kot pokojni lastnik obrtne pravice, ki pa je bila le kupljena in ne mestna.

Andrej Pacher se omenja 11. 2. 1691, ko je bil pokopan pri njem zaposleni zidar Matija, leta 1694, ko je popravljaval zvonik na Ptujski gori za 1316 fl, 1697, ko je vodil pogajanja za osamosvojitve ptujskega ceha, in 3. 5. 1696, ko je plačal cehovsko letno članarino. Kot poročna priča je nastopal med leti 1702 in 1713, kot cenilec požarne škode pa leta 1704 pri grajski pristavi v Ptuj in leta 1706 pri meščanskem špitalu. Leta 1704, v času bojov s Kruci, je za 2150 fl popravil mestno obzidje. Januarja 1712 je skupaj s polirjem G. Abberjem naredil predračun za obnovo pogorele proviantne hiše v višini 4541 fl; samo zidarska dela so zahtevala nabavo 50.000 opek in plačilo 450 fl. Dne 23. 11. 1700 je imel z ženo Marijo sina Andreja, dne 11. 4. 1712 pa se mu je hči Marija Ana omožila z zidarskim polirjem Gregorjem Abberjem, doma s Koroškega (priči tesarski mojster Pankrac Jamnik in kantor Janez Gašper Denneller). Kdaj je umrl, ni znano, vendar domnevno leta 1716.

Gregor Abber (tudi Aber) je bil 14. 10. 1716 sprejet med meščane, 6 dni nato pa je postal mestni zidarski mojster ter prevzel delavnico svojega tasta. Kot poročna priča je nastopal med leti 1713 in 1724. Iz plačil cehovske članarine je razvidno, da je leta 1723 zaposloval 10 pomočnikov, 1724 pa 13. Leta 1725 je članarino še plačal sam, leto pozneje pa že njegova vdova.

Razen Andreja Pacherja se okoli 1700 pojavlja tudi Urban Pacher iz Varaždina, ki je 5. 1. 1700 opravil v Ptuj mojstrski izpit, že 29. 12. 1699 pa sta mu mestni sodnik in svet Varaždina dovolila včlanitev v tamkajšnji ceh kot zidarskemu mojstru. Poklicno in sorodstveno nedoločljiv je Jožef Pacher, omenjan med leti 1719 in 1741, ki je bil poročen najprej z Marijo Terezo Katzpeck in nato z Ano Marijo Kranec. Omembe vreden je tudi **Valentin Messner**, zidarski mojster iz Varaždina, ki je bil 14. 6. 1702 sprejet s strani ptujskega ceha kot zunanji mojster, za kar je plačal 8 fl 15 kr takoj, 4 fl pa se je obvezal poravnati do sv. Mihaela. Zidarski polir Peter Puštivnik je 17. 6. 1710 dobil s strani varaždinskega magistrata npravstveno spričevalo, ker bi se rad včlanil v ceh ZTK v Ptuj, 19. 3. 1719

pa je **Jakob Selan** iz Varaždina postal tukajšnji območni mojster. Zanimiv je tudi primer zidarskega mojstra **Blaža Pillacha** (tudi Pillicha) iz Ruš, ki je 16. 6. 1700 postal zunanji mojster ptujskega ceha, za kar je plačal 8 fl. Bil je iz falskega gospostva. Že 13 let je živel v Rušah in želel postati somojster v Ptujju. Priporočilo zanj je s strani gospostva 8. 6. 1700 napisal njegov upravnik p. Lovrenc Ebner, zatrjujoč, da se je v stroki že izkazal z delom v trgu, pri župnišču in drugod po gospostvu. Dne 14. 10. 1696 je bil sprejet med ptujske meščane zidar Ulrik Lauerer, ki je leta 1697 dobil hčer, medtem ko se je njegov brat Vid, ki je bil tudi zidar, 7. 2. i. l. poročil.

Med veljavne ptujske obrtnike je sodil zidarski mojster **Andrej Dirnberger** (tudi Tirnperger), ki se je 24. 11. 1726 poročil z Marijo, vdovo po Gregorju Abru, katerega delavnico je prevzel. Dne 14. 2. 1727 je postal mestni mojster in plačal vse zahtevane prispevke, 14. 10. i. l. pa je bil sprejet med meščane. Hčerki Mariji Rozi, rojeni 26. 8. 1727 (boter Janez Jožef Pözl), je sledila še vrsta otrok, ki pa so tudi umirali, med njimi 2. 1. 1757 28-letni sin Franc. Dne 19. 5. 1739 in 29. 2. 1740 je nastopil kot poročna priča. Dne 23. 9. 1729 se omenja ob nabavi novega cehovskega lestenca v župni cerkvi, vrednega 56 fl, dne 9. 7. 1743 pa je v imenu ceha plačal 8 gld deželnemu revizorju za uradni prepis cehovskih pravil. Ve se, da je v letih 1737—1738 in 1741 zgradil kapelo ŽMB (ki je zamenjala Rupertovo) pri župni cerkvi in v njej grobnico. Leta 1743 sta skupaj z Jožefom Hofferjem iz Maribora popravila proviantno hišo za 5197 fl, leta 1750 pa je skupaj z Jožefom Hueberjem iz Gradca preuredil mestni grad v Celju v kasarno. A. Dirnberger, ki je leta 1726 še plačal cehovsko članarino kot pomočnik, je naslednje leto že vodil delavnico, ki je v času gradbene sezone leta 1727 štela 15 pomočnikov, 1728 10, 1729 16, 1730 12, 1731 celo 20 (a izven sezone le 3) itd. Leta 1754 je v deželnem davčnem popisu omenjen med ptujskimi meščani. Med leti 1747 in 1756 je kot pomočnik plačeval cehovsko članarino tudi sin **Franc** (1729—1757). Mojster Andrej je umrl 21. 12. 1757, star 54 let (1703—1757). Preživel je sina Franca, kot je njegova mati Marija Ana, ki je umrla 18. 3. 1758, stara 80 let (1678—1758), preživela njega.

Sočasno z Andrejem se pojavlja **Ferdinand Dirnberger**, ki je bil poročen najprej z Marijo Katarino roj. Frauenberger, s katero je imel otroke 1719, 1722, 1723, 1725, 1726, 1728, 1730, 1732, in nato z Ano Marijo Drašič, s katero je imel otroke od leta 1737 dalje. Leta 1747 je označen kot mestni senator. Gotovo je bil v sorodu z Andrejem, morda mu je bil celo brat. Kaj je bil po poklicu, ni čisto jasno, vendar se leta 1730 v seznamu plačane cehovske članarine omenja kot zidarski mojster z 12 pomočniki. Ena od njegovih potomk, Regina Dirnberger, se 28. 4. 1773 omenja kot botra.

Janez Jurij Penzenleitner je cehu povzročal mnogo preglavic. V Ptujju se je pojavil 30. 10. 1723, ko je kot zidarski polir zaprosil mestni magistrat za mojstrsko mesto. V prošnji je trdil, da ima učno pismo, izdano 16. 8. 1715, da si je v mestu že uredil hišo in da zato prosi za mesto somojstra. Delovne izkušnje si je nabiral pri gradnji cerkve v Caruški pri Križu na Hrvaškem, dve leti pri gradnji neke palače na Dunaju in na večih drugih gradbiščih ter naj bi bil usposobljen za prevzem in vodenje gradbenih del. Dne 9. 1. 1724 je prošnjo ponovil na vodstvo ceha, a jo je to 9. 11. i. l. odklonilo, ker sta bili mesti obeh mestnih mojstrov zasedeni. Dne 10. 11. 1724 je Penzenleitner zaprosil magistrat za sprejem v meščansko skupnost in v zidarski ceh, 30. 11. pa se je pritožil magistratu v zvezi s cehom, saj so bili takrat v Ptujju 3 mestni mojstri M. Stubner, G. Aber in F. Derugi in ne dva, torej bi lahko ceh tudi njega sprejel kot somojstra. Cehovsko vodstvo je na pritožbo odgovorilo 21. 2. 1725, češ da je J. M. Mangin sporazumno odstopil svojo pravico F. Derugiju, zato sta bila dejansko v mestu le dva mojstra, Derugi in Aber, tretji, M. Stubner, priseljeni mojster iz Radgone, pa si je tukajšno mojstrsko pravico sicer kupil, vendar ga ceh kot mestnega mojstra ni priznal. Ceh na-

dalje ugotavlja, da je Penzenleitner pri naštetih delih res sodeloval, ni jih pa vodil. Ker je prišel iz rezidenčnega Dunaja v mali Ptuj, to dokazuje, da se je zaradi slabega dela moral od tam umakniti. Zato naj vse svoje navedbe tudi verodostojno dokaže. Penzenleitner se je istega dne ponovno pritožil na magistrat, ki je cehu zagrozil z 20 tolarji kazni, če se ne sporazume z Penzenleitnerjem in ga sprejme kot somojstra, kot je to magistrat že napravil. Ker je Aber marca 1725 umrl, se je položaj spremenil. Cehovsko vodstvo je Penzenleitnerja 4. 4. 1725 na priporočilo magistrata sicer sprejelo kot somojstra, vendar 6. 4. dodalo pogoj, da se Penzenleitner dogovori z vdovo po M. Stubnerju in kupi od nje mojstrsko pravico, predložiti pa mora tudi učno pismo in mojstrsko delo. Dva dni nato, 8. 4., ga je naknadno zaradi samovolje demonstrativno kaznovalo z 1 fl kazni, kar mu je odpustilo šele po daljšem pravdanju 22. 5. 1728. Ko je Penzenleitner vse te sprejme premagal, ga je ceh na praznik Rešnjega telesa 1725 končno vendarle sprejel kot mestnega mojstra, potem ko je plačal vse zahtevane pristojbine. Leto nato, dne 14. 10. 1726, je bil sprejet tudi med meščane. Leta 1727 je zaposloval 7 pomočnikov, 1728 8, 1730 6, 1731 4 itd. Med vsemi temi prepiri se je Penzenleitner leta 1724 poročil z Ano Marijo roj. Zittin, s katero je 12. 8. 1725 in 28. 12. 1727 dobil hčerki. Kot poročna priča se omenja 14. 1. 1728 in 24. 11. 1738, kot boter pa 20. 4. 1743. V okviru ceha je nekajkrat nastopil kot podpisnik letnih obračunov (1726, 1747), sodeloval pa je tudi (23. 9. 1729) pri nabavi cehovskega lestenca v župni cerkvi. Nemirni Penzenleitner se je 16. 11. 1739 vmešal v spor med radgonskim zidarskim somojstrom Vidom Brunnerjem in njegovim pomočnikom Janezom Kopičem, s tem da je slednjemu izdal navrstveno spričevalo, ki ga je pred cehovskim razsodiščem v Gradcu opralo krivde. Začela se je dolgotrajna pravda med radgonskim in ptujskim cehom, ki se je končala šele 25. 7. 1749 s tem, da je radgonski ceh dobil namesto zahtevanih 57 gld odškodnine le 2 dukata, Penzenleitner pa je preklical spričevalo, ki ga je dal Kopicu pred 10 leti. Neljuba posledica tega spora je bila, da ptujski pomočniki med leti 1747 in 1749 niso imeli dostopa na območje radgonskega ceha in jih tam niso zaposlovali. Penzenleitner je svoje razborito življenje končal 16. 4. 1751, star 56 let (1695—1751).

Pomembna je tudi družina Knöbl (ali Knebl). **Boltežar Jernej Knöbl**, katerega prednik Janez Knöbl se je 15. 11. 1693 poročil z Marijo, hčerko meščana in tesarja Jurija Krasnika (priča mestni tesarski mojster Matija Lagusnik), se je v začetku leta 1729 poročil z vdovo Terezo Witschwar roj. Lepuš, kot vdovec pa 29. 5. 1737 s Katarino Prochl in 28. 7. 1743 z vdovo Marijo Regino roj. Prunck. Iz prvega zakona se je 2. 1. 1730 rodil sin Boltežar Andrej, ki mu je sledilo še več otrok, med njimi Jurij in Ferdinand. Kot poročna priča je nastopil 1731, 1734, 1737, 1739, 1740. Leto smrti ni znano, ve pa se, da se je sin Ferdinand že po njegovi smrti dne 27. 8. 1759 poročil s Frančiško Nogat in imel z njo naslednje leto sina Franca. Pomembnejši od Ferdinanda je bil prvi sin **Boltežar Andrej**, ki je s privolitvijo Dirnbergerjevih dne 28. 2. 1759 postal ob takojšnjem plačilu vseh stroškov mestni zidarski mojster, 14. 10. 1762 pa so ga sprejeli med meščane. Andrej Knöbl je skupaj s Simonom Plimichom leta 1759 za 3006 fl zadnjič popravil mestno obzidje med Dominikanskim rondelom in Smodniškim stolpom, vzdolž Grajene in pri obeh vzhodnih bastijah. Leta 1762 je izdelal še ohranjeni načrt za nov kapucinski samostan. Med leti 1759 in 1775 je imel vedno mnogo vajencev, med njimi od 6. 6. 1769 dalje sina Mihaela. Andrej Knöbl se je dvakrat poročil. Iz prvega zakona z Elizabeto Rukhin je imel otroke 1764, 1766, 1768, iz drugega z Jerico Skoriz pa 1770, 1772, 1774. Dne 20. 11. 1760 je nastopil kot priča pri poroki Simona Arnečka z vdovo Jerico Schütz, saj je bil ženin sin njegovega prijatelja, zidarja in meščana Simona Arnečka. Leto mojstrove smrti ni znano, ve pa se, da je živel v hiši št. 52. Njegov sin **Jakob** je 25. 5. 1780 postal mestni zidarski mojster in bil 14. 10. i. l. sprejet med meščane. Od njega je obrtna pravica 19. 3. 1803 prešla na

Blaža Robana, kar govori za to, da je takrat njegova delavnica formalno prenehala delovati.

Zidarska polirja Primož Koritzl in Jožef Haberič sta bila 14. 10. 1735 sprejeta med ptujske meščane. Zidarski mojster **Mihael Martin Kölbl** (verjetno brat kamnoseka Jožefa) je dal leta 1766 sina Filipa v uku h kamnoseškemu mojstru Francu Schubadtu na Ptujsko goro. Zidar Janez Reinweiler se je 15. 7. 1776 poročil s Katarino Plusko, hčerko slovenjebistriškega slikarja Antona. Zidarska družina **Dominic** je štela več članov. Oče **Jurij** se omenja 3. 2. 1723, ko je imel z ženo Marijo Jero hčerko Julijano (boter Jožef Dobinger). Vse pa kaže, da je imel tudi dva sinova: tesarja **Lovrenca** (1731—24. 10. 1773), ki se je 31. 8. 1757 poročil z Elizabeto, hčerko tesarskega mojstra Martina Danzerja in Cecilije (priči Jožef Mangin in Anton Fieger) ter zidarja **Štefana** (1721—1. 3. 1764), kateremu je žena Marija Ana roj. Schwaiger 20. 2. 1746 rodila sina Matijo († 1752) in nato še več otrok (1748, 1752). Štefan Dominic je leta 1754 naštet med meščani, leta 1762 pa je zabeleženo, da sta Lovrena in Štefan plačala cehovsko članarino.

Imenitnejša od njih je zidarska družina **Plimichov**. **Simon Janez** je 15. 2. 1751 postal mestni zidarski mojster, za kar je takoj plačal 24 fl pristojbine in daroval sveženj sveč, 14. 10. i. l. pa je bil sprejet med meščane. Poročen je bil z Ano Konstancijo Hoffer, ki se omenja še leta 1765, že 25. 4. 1768 pa se je kot vdovec poročil s Terezo Frankl. S prvo in drugo ženo je imel več otrok, med njimi kot prvega sina Franca, rojenega okoli 1748, ki je bil pri njem v uku med leti 1757 in 1760. Dne 1. 8. 1756 se omenja kot poročna priča, 1759, 1760 in 1765 kot boter. Pri njemu je bilo vedno v uku dosti vajencev. V deželnem popisu iz leta 1754 se omenja med meščani. Leta 1759 je skupaj z Andrejem Knöblom popravljaj mestno obzidje, leta 1760 pa kvartirno hišo v Celju. Umrl je 4. 4. 1771, star 44 let (1727—1771). **Franc**, ki je bil vajenec pri svojem očetu med leti 1757—1760, je postal 4. 3. 1779 mestni zidarski mojster, za kar je plačal 12 fl takoj, ostalih 12 pa do leta 1782. Dne 11. 2. 1779 se je poročil s Terezo Plentl (tudi Blendl), hčerko vrvarskega mojstra iz Maribora (priči zidarski mojster Amadej Petzolt in senator Janez Muskar), s katero je imel otroke 1780, 1781, 1783, 1785, 1787, 1789, 1791, 1793... (večim med njimi je bila botra tesarska mojstrica Marija Ana Schicklgruber). Kot poročna priča je nastopil še 10. 1. 1796, kot boter pa skupaj s hčerko Frančiško 1. 7. 1798. Naslednje leto, 2. 3. 1799, mu je umrla žena Tereza, stara 48 let. Mojster je bival v hiši št. 52, pozneje na št. 204. V seznamu plačane cehovske članarine se kot pomočnik omenja leta 1770, kot mojster pa nastopa med leti 1781 in 1796. Leta 1794 je zaposloval 9 pomočnikov. Kdaj je umrl, ni znano, vendar zagotovo po letu 1804. Njegov sin Franc je bil med leti 1805—1807 v uku pri zidarskem mojstru Blažu Robanu. Nato se sled za Plimichi kot zidarji izgubi. V ZAP hranijo načrt samostana poznobaročnega koncepta, ki ga je kot mojstrsko delo leta 1779 izdelal Franc Plimich.

Gottlieb Petzolt (tudi Pätzelt, Pezold) je postal 27. 2. 1772 mestni zidarski mojster, za kar je plačal 12 fl takoj, ostalih 12 in pogostitev pa šele do leta 1780. Dne 14. 10. 1772 je bil sprejet med meščane. Dne 14. 6. 1781 se pomotoma omenja kot območni mojster, dejansko je leta 1779 postal somojster. V ZAP hranijo načrt samostana poznobaročnega koncepta s tlorisno razgibano cerkvijo, ki ga je leta 1771 kot mojstrsko delo narisal Gotlib (Amadej) Pätzolt. Od 2. 3. 1772 je bil poročen s Terezo, vdovo po Simonu Plimichu, s katero je živel v hiši št. 156. Otroci so se mu rojevali 1772, 1774, 1777, 1778, 1780, pa tudi umirali 1774, 1778, 1780. Kot poročna priča je nastopil 15. 8. 1775, kot boter skupaj z ženo 19. 8. 1789. Imel je mnogo učencev vse od 30. 4. 1772 naprej, med njimi med leti 1787—1791 sina Andreja in med leti 1790—1793 sina Jožefa. Med plačniki cehovske članarine se prvič omenja leta 1773, nato 1779, ko je imel 7 pomočnikov, 1781 in 1794. Umrl je 11. 10. 1797 v hiši št. 156, star 54 let (1743—1797).

Leta 1791 se je v Ptujju pojavila družina **Wagnerjev**. Njen začetnik **Peter** je prišel iz Celja, kjer se je rodil leta 1764. Dne 19. 5. 1796 je postal mestni zidarski mojster, 14. 10. i. l. pa je bil sprejet med meščane. Poročen je bil od 4. 2. 1788 s Katarino Schrom (poročna priča Janez N. Fuchs iz Maribora). Prvi sin Janez Anton se mu je rodil leta 1790 še v Celju, nekaj otrok pa je imel tudi v Ptujju; otroku iz leta 1801 je botrovala Tereza, žena Janeza Fuchsa. Sam je bil večkrat poročna priča in boter. Stanoval je najprej v hiši št. 125, nato 41. V letih 1791—1792 se večkrat omenja v L. Schicklgruberjevi knjigi upnikov in dolžnikov. Leta 1794 je zaposloval 14 pomočnikov, kot je razvidno iz seznama plačane cehovske članarine. V letih 1799—1802 je opravljal funkcijo cehovskega predstojnika. V 1. četrtletju 19. stoletja je bil gotovo osrednja osebnost ptujškega zidarstva. Umril je leta 1831, star 67 let. Peter Wagner je leta 1801 jugovzhodno od minoritske bastije zgradil mestno strelišče. Šlo je za kvalitetno klasicistično 9-osno stavbo z dvignjenim 5-osnim osrednjim rizalitom in mansardno streho, ki je bila na žalost v zadnji vojni uničena. Leta 1809 je opravil prezidave v prezbiteriju župne cerkve v zvezi z njegovo preureditvijo. Za to delo je slikar Matija Schiffer dobil 1875 fl, tesar Leopold Schicklgruber 1166 fl in Peter Wagner 1000 fl. Ob zidavi mejnega carinskega poslopja v Volarjih v Halozah mu je bilo 2. 8. 1812 dodeljenih v pomoč 11 haloških tesarjev. Med leti 1801 in 1807 je poleg zidarske imel v lasti tudi eno od tesarskih pravic. Dne 29. 3. 1820 pa je dobil od ceha tudi dovoljenje, da lahko dela na deželi. Njegov sin Janez Anton (1790—1849) je bil v letih 1802—1813 najprej v uku pri Leopoldu Schicklgruberju, nato pri očetu, pri katerem je 29. 5. 1807 končal vajensko dobo in postal pomočnik. Leta 1814 je opravil mojstrski izpit pri deželni gradbeni direkciji v Gradcu. Dne 29. 6. 1814 je postal mestni zidarski mojster, ki je takoj vzel v uk dva vajenca. Dne 14. 10. 1815 je bil sprejet med meščane. Vendar ni ostal dolgo v Ptujju. Preselil se je v Maribor, kjer je 22. 8. 1819 postal član ceha, si leta 1823 kupil hišo št. 123 na sedanji Slovenski 22, bil 25. 1. 1824 sprejet med meščane in se 11. 2. 1827 poročil z Ivanka Staudinger. V Ptujju pa je ostal njegov mlajši brat **Alojzij**, ki je 21. 3. 1813 končal pouk pri očetu, 23. 9. 1827 postal mestni zidarski mojster, 14. 10. i. l. pa je bil sprejet med meščane. Alojzij je z ženo Ano Pichler živel v hiši št. 205, pozneje 105. Imel je več otrok: 1827, 1829, 1832, 1834 . . . , kot boter je nastopil 1828, 1829, 1831, 1832, 1834, 1835, Ana kot vdova pa še 11. 12. 1862. Imel je dosti vajencev, saj jih je npr. 29. 6. 1833 osvobodil kar 8 naenkrat. Alojzij je umrl 11. 7. 1837 zaradi epilepsije, star komaj 41 let (1796—1837). Njegova hči Karolina je očetu sledila 17. 5. 1845, stara 11 let. Vse kaže, da se je s smrtjo Alojzija leta 1837 zidarska tradicija Wagnerjev v Ptujju končala, nadaljevala pa z Antonom v Mariboru vse do leta 1849.

V Ormožu so v tem času živeli in delovali 4 zidarski mojstri. Prvi je bil **Jožef Zaglacher**, ki se je 43-leten 19. 11. 1787 poročil s 36-letno Marijo, hčerko Jožefa Šašlerja, tesarskega mojstra iz Lenarta v Slovenskih goricah št. 36 (priča zidarski polir Gregor Schacher). Drugi je bil **Jernej Abel** (tudi Appel), ki je kot zidarski mojster že leta 1794 zaposloval 6 pomočnikov, dne 2. 7. 1797 pa je tudi formalno postal deželni mojster v Ormožu. Njegov oče Matija, ki se kot polir omenja med leti 1759 in 1769, je umrl pred 1. 8. 1773, saj se je tega dne njegova vdova Uršula ponovno omožila. Jernej se je 9. 2. 1784 poročil s kmečko hčerko Uršulo Muršek iz župnije sv. Ruperta (priči zidarski mojster Franc Plimich in zidar Pavel Radler), s katero je imel otroke 1785, 1786, 1789, 1791 . . . Jernejev brat Matija je 8. 1. 1789 nastopil kot boter, sestra Jožefa se je 29. 1. 1781 omožila z zidarskim polirjem Janezom Šumijem (priči Gotlib Petzolt in Mihael Klemenčič), po njegovi smrti pa 7. 1. 1787, stara 26 let, z Jurijem Weissom, zidarskim pomočnikom iz Bavorske, starim 22 let (priča brat Jernej Appel), s katerim je imela 27. 9. 1787 hčerko Terezo. Druga Jernejeva sestra Katarina pa se je omožila z zidarskim pomočnikom Janezom Jurijem Klemenčičem, s katerim je imela otroke 1785, 1787,

1789... Jernej je umrl februarja 1802. Preden se je preselil v Ormož, je živel v Ptujju v hiši na št. 20. Tretji je bil **Martin Töpfer**, ki je 23. 9. 1810 opravil mojstrski izpit in plačal 12 fl pristojbine ter zasedel mesto deželskega mojstra v Ormožu. Rojen leta 1781 se je 13. 9. 1807 poročil s 33-letno Magdaleno Šablak (priča mestni zidarski mojster Blaž Roban). Leta 1816 je postal ptujski meščan. Imel je mnogo učencev, med njimi med leti 1818—1820 svojega sina Martina. Četrti je bil **Gašpar Tauber**, ki je 18. 6. 1820 postal tukajšni zidarski mojster, omenjen še leta 1823.

Blaž Roban, ki je kot mojster že od leta 1801 jemal v uk vajence, je 19. 3. 1803 postal mestni zidarski mojster. Dne 14. 10. i. l. je bil sprejet med meščane. Poročen je bil z Ano Marijo, s katero je imel sina Janeza Jožefa. Leta 1806 in 1807 je nastopil kot poročna priča, žena pa leta 1816 kot botra. Umrl je 21. 3. 1825, star 51 let (1774—1825). Pri njem je bilo vedno v uku dosti vajencev. Njegova vdova Ana Marija Svetič, stara 46 let, se je 7. 6. 1825 omožila s 57-letnim privatnikom Antonom Kleinom (priča mestni zidarski mojster Peter Wagner). Roban je sicer dolgo živel v hiši št. 31, vendar pa je umrl v hiši št. 112. Njegov sin **Janez Jožef**, ki je bil tudi mestni zidarski mojster, je imel z ženo Marijo Pinter več otrok. Živel je v hiši št. 127. V ZAP hranijo njegov načrt pokopališke kapele z dne 1. 2. 1834 ter predračun za njeno postavitev v znesku 2466 fl 6 kr. Kdaj je umrl, ni znano, vendar verjetno v 1. polovici leta 1835.

Zelo malo je podatkov o zidarskem mojstru **Schratlu Francu**, poročenem z Elizabeto Leiter in stanujočem v hiši št. 193, ki se mu je 22. 9. 1797 rodil sin Janez. Več je znano o zidarskih mojstrih **Janezu Fahru** in Juriju Omersiju. Prvi je bil sin zidarskega mojstra Matije Fahra iz Gieslingena na Virtemberškem, kjer se je rodil 17. 4. 1802. Dne 14. 10. 1838 je bil kot zidarski mojster sprejet med ptujске meščane, 24. 11. 1844 pa se je poročil z Alojzijo Werner, 35-letno hčerko ptujске mizarskega mojstra Vida in njegove žene Tereze. Z njo je imel več otrok: 1845, 1846, 1848, 1850... , ki pa so tudi umirali. Kot botra sta nastopila z ženo leta 1855 in 1856. Stanoval je najprej v hiši št. 113, nato 206. Preden je prišel v Ptuj, je nekaj let živel v Konjicah. V Ptuj se je preselil šele leta 1838 in tu deloval še leta 1854. Ve se, da je leta 1840 po navodilih kurata Simona Povodna regotiziral fasado župne cerkve in 1842 izdelal predlog prenove Malega gradu na Prešernovi 33.

Jurij Omersi je bil kmečki sin iz okolice Celja, kjer se je rodil 5. 4. 1809. Dne 25. 10. 1835 se je poročil s 30-letno Ano Elizabeto Bouvier, hčerko slovenjgraškega trgovca (priča mestni tesarski mojster Janez Strelb). Takrat je Omersi že bival v Ptujju na št. 141, vendar se je pogosto selil (na št. 46, nato 63 in končno 206). Pri njem je bilo v uku vedno dosti vajencev. Imel je več otrok: 1837, 1839, 1842, 1844, 1846. Leta 1846 se je preselil v Maribor, kjer je bil 8. 11. 1846 s strani ceha sprejet kot mojster. Živel je v hiši št. 166 na Koroški cesti 12. Dne 12. 1. 1851 je bil sprejet med mariborske meščane. Ko je 20. 2. 1860 nastopil v Ptujju kot poročna priča, žena pa 29. 1. 1864 kot botra, sta veljala že za Mariborčana. Omersi je leta 1836 izdelal načrt za povečavo stare župne cerkve v Markovcih pri Ptujju, vendar ni bil uresničen, ker so se župljani leta 1866 odločili za novo cerkev, ki je bila zgrajena do leta 1874.

Mihael Brandtner (tudi Prantner) je bil 20. 6. 1824 sprejet v ceh kot deželski mojster v Ljutomeru, za kar je plačal 12 fl pristojbine, ter še isti dan vzel v uk vajenca Leopolda Leonarda. Naslednji dve leti se omenja kot plačnik cehovske članarine v zneskih po 24 kr letno.

Jožef Zorko, ki se večkrat omenja kot gradbeni mojster, je imel z ženo Jožefo 31. 10. 1828 sina Karla, katerega boter je bil mestni tesarski mojster Janez Strelb. Zorko sam je nastopil kot boter 14. 7. 1873. Živel je v Ptujju na št. 153.

Gotlib Čeh, zidarski mojster, je bil 14. 10. 1846 sprejet med meščane.

Janez Stresold, mestni zidarski mojster, je nastopil 17. 7. 1848 skupaj z mestnim tesarskim mojstrom Janezom Streblom kot poročna priča.

Matija Kratohvil, zidarski mojster, se omenja kot krstni boter 21. 5. 1860, **Franc Lenhard**, zidarski mojster, pa v letih 1862 in 1863.

Edvard Bernhardt, rojen 5. 1. 1812 v Spittalu na Koroškem, vendar živeč že od leta 1846 kot zidarski mojster na Ptuj, se je 1. 11. 1858 poročil z vdovo Kristino Umschauer roj. Sartori, s katero je imel več otrok: 1857, 1858, 1860, 1863, 1866 ... Stanoval je v Ptuj na št. 90, nato 250 in končno 171. Kot poročna priča je nastopil 8. 7. 1867 in 30. 12. 1882.

Njegov sodobnik enakega priimka, mestni zidarski mojster **Janez Bernhard**, domačin iz Kaniže, rojen leta 1801, se je 19. 10. 1834 poročil z 28-letno Frančiško Deller iz Radgone, živečo pri bratu v Ptuj na št. 158, ter jo odvedel v svoj dom na št. 94. Ker se je 14. 2. 1791 poročil 29-letni tesarski pomočnik Martin Bernhard s 33-letno Evo Toplak, smemo upravičeno domnevati, da gre za njegove starše.

Vrsto cehovsko organiziranih zidarskih mojstrov zaključuje italijanski priseljenec **Izidor Tolazzi**, ki je postal 14. 10. 1884 ptujski meščan, naslednje leto pa je že nastopil kot soustanovitelj Zadruga stavbenih obrti v Ptuj.

Za razliko od zidarske obrti je bila tesarska vedno v domeni domačih mojstrov. Njihovo vrsto začenjaj s tesarskim mojstrom **Valentinom Grazerjem**, ki je po pogodbi z dne 13. 4. 1622 za ceno 250 gld, štrtin vina ter hrano zanj ali polirja v času montaže med aprilom in avgustom i. l. ostrešil vzhodni samostanski trakt pri minoritih (zgradbo ob samostanskem vrtu), ki pa se je, kot vemo, kmalu nato zrušil, nakar ga je tesarski mojster **Luka Kregar** po obnovi leta 1627 na novo ostrešil ter obnovil pripadajoče leseno stopnišče. Že prej je bila 12. 4. 1626 sklenjena pogodba s tesarskim mojstrom **Jernejem Grailom** za izdelavo novega strešnega stola na prezbiteriju za 250 gld in štrtin vina, 5. 8. 1640 pa pogodba s tesarskima mojstroma **Lukom Görgerjem** in **Petrom Wolfom** za obnovo ladjine strehe od fasade do zvonika za 130 gld in štrtin vina. Osem let pozneje je graški tesarski mojster **Mihael Weber** obnovil zvonikovo ostrešje za 80 gld, dukat predujma in dnevno pijačo, leta 1688 pa ga je zamenjal mariborski tesarski mojster **Vid Pirkher**, za kar je dobil 100 gld, štrtin vina, hrano, 3 korce pšenice, 5 korcev rži, 6 tolarjev, vrednih 9 gld, in kot pomoč 6 težakov. Tesarski mojster **Peter Wolf** je po preselitvi v Maribor, kjer se je ponovno poročil z Marjeto, hčerko zidarskega mojstra **Gašperja Fischerja**, v letih 1650—1651 za 220 gld obnovil ostrešje tamkajšnje župne cerkve na vseh 3 ladjah, zakristiji in stopniščnem stolpiču. Dne 29. 4. 1666 je bila z njim sklenjena pogodba za ostrešitev južnega trakta minoritskega samostana med njegovim jugozahodnim vogalom pri obrambnem stolpiču in dimnikom nad samostansko kuhinjo za ceno 50 gld in pol štrtina vina. **Peter Wolf** se zadnjič omenja leta 1678. Leta 1683 je mariborski tesarski mojster **Vid Pirkher** ostrešil novo zgrajen del zahodnega trakta od njegovega jugozahodnega vogala preko velikega stopnišča do stare jedilnice za ceno 150 gld, korec pšenice, korec rži in dukat predujma. V 2. polovici leta 1692 je ptujski tesarski mojster **Gregor** ostrešil južni trakt od velikega stopnišča do letnega refektorija za 105 gld, 2 dukata v zlatu, korec pšenice in korec rži ter hrano za mojstra ali polirja v času montaže. V letu 1694 je ptujski tesarski mojster **Matija Zaveršek** (tudi **Zaveršnik** in celo **Zagošek**) postavil novo ostrešje, segajoče od letnega refektorija do jugovzhodnega vogala ter od tam do zimskega refektorija za 45 gld, dukat v zlatu in mojstrovo hrano med montažo, v letu 1695 pa novo ostrešje od zimskega refektorija do konca vzhodnega trakta in ob prezbiteriju do začetka ladje za 55 gld, dukat v zlatu in mojstrovo hrano med montažo. Imenovani mojster je 3. 5. 1698 plačal cehovsko članarino v znesku 29 kr, 20. 2. 1702 pa je nastopil kot priča pri poroki **Sebastijana Oberländerja**.

Ob koncu 17. stoletja se na Ptujju omenja še kopica tesarjev: tesarski mojster **Matija Lagusnik** (brat že omenjenega zidarja Primoža), ki je leta 1693 kar trikrat nastopil kot poročna priča, enkrat pa tesar Jurij Krasnik, tesar Martin Vremšek, ki se je 18. 1. 1688 poročil z vdovo Suzano Jung (priča Janez Mittermayer), tesar Jurij Mayer, ki se je 12. 1. 1688 poročil z Marijo Fürst, tesar Jožef Lednik, ki je 20. 4. 1687 dobil hčer Heleno, tesarski polir iz Turnišča **Jernej Koter**, ki je 18. 6. 1698 zaprosil ptujski magistrat za naselitev v mestu in mojstrsko mesto ter Simon Kaučič, ki se je 30. 8. 1693 poročil z Magdaleno Jelenček (priči tesarski mojster Matija Lagusnik in tesarski pomočnik Janez Jamnik).

Janez Jamnik st. se prvič omenja 30. 8. 1693 kot poročna priča. Dne 8. 2. 1696 je kot tesarski polir zaprosil za mesto mestnega tesarski mojstra in za sprejem med meščane. Prvo se mu je izpolnilo že pred 3. 5. 1698, ko je plačal cehovsko članarino 12 kr za tekoče četrtletje, drugo pa šele 14. 10. 1699, ko je bil sprejet med meščane. Nazadnje je bil poročen z Marijo. Vse kaže, da se je Janez Jamnik, ki se je moral roditi med 1640—1645, razmeroma pozno preselil v Ptuj, tako da ni dolgo užival ne mojstrstva in ne meščanstva, saj je umrl že poleti 1701. Imel pa je dva sinova, **Pankracija** in Janeza. Prvi je postal mestni tesarski mojster že 18. 10. 1701, za kar je plačal 24 fl pristojbine (8 takoj, 4 do Rešnjega telesa, 12 pa do sv. Roka), 15 kr vpisnine ter 1 fl 45 kr za sveče na cehovskem lestencu v župni cerkvi in pogostitev. Dne 21. 8. 1702 se je poročil z Dorotejo Prettinger (priča m. zid. m. Andrej Pacher), s katero je imel otroke 1703 (sina Janeza), 1706, 1707, 1710, 1715. Po njeni smrti se je ponovno poročil z Marijo Elizabeto, s katero je imel otroke 1718, 1720, 1722, 1725. Kot poročna priča svojemu bratu Janezu je nastopil 21. 1. 1704, nato še 1710, 1711, 1719 in 1730. Leta 1723 je zaposloval 8 pomočnikov, 24. 8., 27. 11., 28. 11., 29. 6., 30. 11., 31. 10. Večkrat je bil tudi predstojnik ceha. Kot tak je podpisan pod obračunom za 142 fl 27 kr z dne 20. 6. 1726, enako pa tudi pod obračunom za novi cehovski lesteneč v župni cerkvi, vreden 56 fl, z dne 23. 9. 1729. Kdaj je umrl, ni znano, vsekakor pa po letu 1731. Njegov mlajši brat **Janez** je na osnovi prošnje z dne 24. 7. 1710, iz katere je razvidno, da je že dolga leta delal v Ptujju, 18. 1. 1711 zasedel mesto umrlega mestnega tesarskega mojstra Sebastijana Oberländerja, za kar je plačal 8 fl 15 kr takoj, 8 fl do praznika Rešnjega telesa, 8 pa do konca leta. Dne 14. 10. 1713 je bil sprejet med meščane. Poročil se je 21. 1. 1704 z vdovo Ano Cecilijo Repich (priči Pavel Pukl in brat Pankracij), s katero je imel otroke 1704, 1706, 1709, 1714 . . . Kot poročna priča je nastopil 27. 9. 1711 in 27. 1. 1712. Dne 20. 6. 1726 je še podpisan pod cehovskim obračunom kot Hans Jänich, že 15. 10. 1726 pa je umrla najprej njegova žena Cecilija, stara 59 let (1667—1726), kmalu nato, 22. 2. 1727, pa mojster sam, star okoli 50 let (okoli 1677—1727).

Že omenjeni **Sebastijan Oberländer** je bil tesarski polir iz Turnišča, ki je 13. 1. 1702 zaprosil mestni magistrat za mojstrsko mesto v Ptujju, kamor bi se rad priselil. Dne 20. 2. 1702 se je poročil z Marijo, vdovo po mestnem tesarskem mojstru Janezu Jamniku starejšemu (priči mestni zidarski mojster Andrej Pacher in mestni tesarski mojster Matija Zaveršek), dne 19. 3. 1702 pa je bil sprejet kot mestni tesarski mojster, za kar je plačal 24 fl pristojbine (6 takoj, 8 do sv. Roka, ostalo do 29. 9.), 15 kr za vpis in 15 kr za sveče. Na smrtni postelji je 12. 3. 1710 volil 10 dukatov cehovski bratovščini, da zanj 10 let na dan sv. Roka berejo maše zadušnice. Tesarski pomočnik **Janez Klin(e)c** iz Varaždina je 7. 8. 1718 postal območni mojster, za kar je plačal zahtevano pristojbino in še posebej 4 fl za usluge Janezu Mihaelu Manginu. Kot poročna priča je nastopil 30. 1. 1735 in še 29. 1. 1744, nakar se ne omenja več. Pač pa se je 6. 5. 1761 tesar Jurij Klinc poročil z Evo, hčerko Jožefa in Uršule Griher. V kakem sorodu je bil z Janezom, ni znano, morda je bil celo njegov sin.

Leta 1720 sta plačala cehovsko članarino tudi dva varaždinska tesarska mojstra, namreč Jakob Škraj in Jakob Sacerizy.

V 2. četrtini 18. stoletja se omenja še nekaj tesarskih mojstrov. **Kristijan Pirš** je postal 16. 1. 1733 mestni tesarski mojster in je za to plačal 24 fl pristojbine, nakar je bil 14. 10. i. l. sprejet med meščane. Priseljenca iz Slov. Bistrice sta bila brata Blaž in Pankracij **Plusko** (tudi Plesko). **Blaž** se je kot ptujski tesar 10. 2. 1738 poročil z Marijo, vdovo po Martinu Ribičiču, **Pankracij** pa se je 28. 6. 1738 poročil s Kunigundo, hčerko Luke Ozmiča iz Slov. Bistrice. Za leto 1737 je plačal cehovsko članarino, 24. 1. 1740 je nastopil kot poročna priča, 2. 4. 1743 pa se mu je rodil sin Jurij. Oba sta živela v predmestju.

Pomembnejši od naštetih je bil **Janez Jožef Pözl** (tudi Pelzl), ki se je 7. 1. 1728 kot vdovec poročil s Katarino Planner (priči J. M. Mangin in Matija Damiš, tudi Tamiš), s katero je imel otroke vsaj v letih 1728 in 30. Bil je večkrat boter (1717, 1719, 1723, 1725, 1727 . . .) in poročna priča, med drugim 16. 8. 1738 pri poroki J. M. Manginove hčerke. Z ženo Katarino sta bila 16. 5. 1738 tudi botra otroku J. M. Mangina in njegove žene Marije Ane. Umril je 7. 4. 1749, star 70 let (1679—1749), medtem ko se Katarina kot botra pojavlja še leta 1755. Dne 14. 2. 1768 se je Jakob Pözl poročil z Marijo Ano (priči mestni mizarski mojster Franc Wasser in Janez Weiss). Če je bil v sorodu z našim mojstrom, je bil najverjetneje njegov vnuk.

Zanimiva je družina **Danzer** (tudi Tanzer), nosilka mestne tesarske pravice med leti 1740 in 1777. Oče **Martin** je bil poročen dvakrat, najprej s Cecilijo Strasek, s katero je imel od leta 1721 dalje sina Andreja, hčer Marijo in še več otrok, ter z Uršulo, rojeno leta 1730, ki je aprila 1764 že omenjena kot vdova, sama pa je umrla šele 20. 1. 1792 v hiši št. 184, stara 62 let. Martin, ki se je gotovo rodil že pred letom 1700, se je moral v Ptuj priseliti, saj je bil šele 14. 10. 1739 sprejet med meščane, dne 3. 4. 1740 pa je postal mestni tesarski mojster, za kar je takoj plačal 18 fl, ostalih 6 in stroške za sveče pa šele do leta 1743. Umril je po letu 1758. Sin **Andrej**, ki je leta 1762 že sam plačal cehovsko članarino, je kot tesarski polir 11. 4. 1764 prevzel od matere Uršule, vdove po očetu Martinu, obrtno pravico, nakar je zaprosil mestni magistrat za posredovanje pri cehu, da ga sprejme kot tesarskega mojstra. Dne 24. 8. i. l. je še kot polir predložil cehu reverz glede obrtne pravice, ki jo je preko matere podedoval po očetu, nakar je bil 10. 2. 1765 izbran za mestnega tesarskega mojstra. Od mojstrske pristojbine je takoj plačal 13 fl, ostalih 11 pa šele do konca leta 1769, ko je bil 14. 10. sprejet med meščane. Medtem se mu je v zakonu z Uršulo Petek rodilo več otrok 1764, 1766, 1769 . . . Mojster je umrl 23. 7. 1773, star 52 let, nakar poročila o njegovi delavnici presahnejo, pravica pa je 20. 4. 1777 prešla na tesarskega mojstra Jožefa Brandstättnerja.

Kot nosilka druge mestne tesarske pravice je sočasno delovala delavnica **Vernglič** (tudi Bernklič). Njen začetnik **Janez Jakob** je 19. 1. 1728 postal mestni tesarski mojster, za kar je plačal 24 fl pristojbine (Pankrac Jamnik mu je bil porok za plačilo). Dne 4. 2. 1728 se je poročil s 25-letno Ano Marijo, hčerko Pankraca Jamnika (priči njen oče in Ferdinand Ignacij Schmölzer), s katero je imel otroke 1728, 1730, 1734, 1737, 1740 . . . Dne 14. 10. 1730 je bil sprejet med meščane, še prej, 23. 9. 1729, pa je sodeloval pri nabavi novega cehovskega lestenca v župni cerkvi. Med leti 1732 in 1754 se omenja njegov brat Jožef kot tesarski pomočnik. Jakob pa je bil med leti 1757 in 1762 cehovski predstojnik. Dne 31. 1. 1748 mu je umrla žena Ana Marija, stara 45 let, nakar se je 24. 4. i. l. ponovno poročil z Julijano Pucher (priča mestni mizarski mojster Franc Wasser), s katero je imel leta 1749 hčer Terezo, ki pa je že čez 5 let umrla. Dne 10. 2. 1762 se mu je hči Marija Ana omožila z Janezom Huberjem. Umreti je moral pred letom 1770, saj je 14. 6. t. l. vzel v uk dva učenca že njegov istoimenski sin, ki ga je nasledil. **Jakob**,

rojen leta 1734, je kot meščan in mestni tesarski mojster umrl 2. 1. 1776, star komaj 42 let. Z njim in z leta 1782 omenjenim Štefanom se sled za Verngliči izgubi.

Izmed takratnih polirjev so vredni omembe **Franc Mörber**, ki je 26. 4. 1750 postal deželski mojster in za to plačal 12 fl pristojbine, Pavel Rich, ki je pogosto nastopal kot porok vajencev med leti 1763 in 1779, Matija Ertl, ki je bil leta 1754 na spisku meščanov, ter bratje Blaž, Jožef in Jakob Gobec. Blaž, ki je živel v Ptuj na št. 16, se je trikrat poročil in imel vrsto otrok med leti 1769 in 1790, ko je umrl, nakar se je njegova vdova Marija roj. Močnik še istega leta omožila s tesarskim pomočnikom Jurijem Poharičem, živečim v Ptuj na št. 12, ter imela z njim otroke leta 1791, 1792 . . . Jožef Gobec je imel z ženo Marijo 27. 7. 1775 sina Mihaela, ki se je rodil v hiši št. 23, Jakob Gobec pa se je 17. 1. 1774 poročil s kmečko hčerko Nežo Planešek, s katero je imel več otrok.

Med leti 1773 in 1796 je v Ormožu deloval tesarski mojster **Gabrijel Werneck** (tudi Pernek, Vernik). Njegov sin Jožef je bil pri njem v uku med leti 1791 in 1794. Gabrijel je 24. 1. 1773 postal območni mojster, za kar je takoj plačal 4 fl, ostalih 8 pa do 16. 8. 1774.

Jožef Brandstättnr je postal 20. 4. 1777 mestni tesarski mojster, za kar je plačal 24 fl pristojbine in stroške za nabavo sveč ter pogostitev. Dne 5. 5. i. l se je poročil z Marijo Ano, hčerko mestnega senatorja Ferdinanda Pucherja, pri katerem sta začasno stanovala, vendar pa se kmalu preselila na svoje v hišo št. 34, kjer se jima je rodilo več otrok: 1780 (botra Benedikt in Marija Schicklgruber), 1781, 1783 . . . Leta 1779 je zaposloval 5 pomočnikov. Dne 14. 10. 1781 so ga sprejeli med meščane. Umrl je spomladi leta 1788. Njegovo obrtno pravico je kupil **Simon Hipfl** (tudi Hiepfl, Hüpfl), ki je na ta način 6. 7. 1788 postal mestni tesarski mojster, za kar je takoj plačal 12 fl, ostanek pa do leta 1790. Dne 23. 8. 1789 se je kot 35-letni mojster, rojen v Gradcu, poročil s kmečko hčerko Marijo Ano Cipeš, vdovo po Antonu Bučarju, staro 45 let, s katero sta živila v hiši št. 33. Vendar je Marija Ana že 25. 7. 1791 v svojem 48. letu umrla, nakar se je mojster še istega leta poročil z Marijo Machne, s katero je imel otroke 1792 (botra pl. Korpan), 93 in 96 (botra Janez in Tereza Fuchs iz Maribora). Dne 14. 10. 1790 je bil sprejet med meščane. V njegovi delavnici je bilo vedno dosti vajencev. Dne 23. 1. 1800 je mojster v svoji hiši št. 33 umrl, star 46 let (1754—1800). Njegovo obrtno pravico, ki jo je upravljal vdova Marija, si je na licitaciji 22. 7. 1801 za 300 fl dobil mestni zidarski mojster Peter Wagner, ki si je tako razen zidarske pridobil še tesarsko obrtno pravico. Njegova hči Marija Hipfl se še 22. 5. 1831 omenja kot krstna botra. Simon Hipfl je leta 1792 prekril mestni stolp v Ptuj na čebulasto-laternasto streho. Za to je dobil 1800 fl, pozlatar 600 fl, bakrena pločevina je stala 2340 fl, klepar je dobil 624 fl in zidar 40 fl, skupni stroški so torej znašali 5404 fl. S tem delom si je Hipfl postavil trajen spomenik v gradbeni zgodovini mesta.

Osrednja nosilka tesarske dejavnosti v zadnji četrtini 18. in prvi četrtini 19. stoletja v Ptuj je bila družina **Schicklgruberjev** (tudi Schittlgruberjev in podobno). O dedu **Anton** je malo znanega, ve se le, da mu je 18. 4. 1758 umrl dveletni sin. Oče **Benedikt** je postal 29. 5. 1774 mestni tesarski mojster, za kar je plačal 12 fl takoj, ostalih 12 in pogostitev pa šele do leta 1780. 14. 10. istega leta je bil sprejet med meščane. Večkrat je nastopil kot poročna priča (1778, 1781) in boter (1781, 1783, 1787, 1788, 1790), kar velja tudi za njegovi ženi. Prva, Jožefa, je umrla med julijem 1781 in septembrom 1783, druga, Marija Ana, pa ga je preživela in umrla v starosti 64 let šele 11. 4. 1804 v hiši št. 182. V njegovi delavnici je bilo vedno mnogo vajencev vse od leta 1774 do leta 1793, ko jo je predal sinu Leopoldu. Kdaj je umrl, se ne ve, vendar zelo verjetno ob koncu leta 1793, saj je mestna tesarska pravica s 1. 1. 1794 prešla na sina Leopolda, ki jo je posedoval do 19. 8. 1827, ko jo je za 1000 fl prodal Janezu Brandstätterju. **Leopold** je najpomembnejši med družinskimi člani. Rojen je bil 15. 10. 1772 v Ptuj. Dne

14. 10. 1793 je bil sprejet med meščane, dne 1. 1. 1794 pa je postal mestni tesarski mojster, za kar je takoj plačal 12 fl, vendar je mojstrsko delo obljubil predložiti šele čez dva meseca. Poročen je bil s 26. 1. 1776 rojeno Elizabeto Vizjak (tudi Bizjak), hčerko gosposčinskega oskrbnika v Ptuj, s katero je živel v hiši št. 52, nato 56 in končno 182, zgrajeni leta 1803 v sedanji Cankarjevi ulici št. 7. V mestu pa je imel tudi dva vrta, enega blizu minoritskega samostana in drugega med Ogrskimi in Špeharskimi vrati. Pri hiši je bilo več otrok, rojenih 1797, 1800, 1801 (vsakič botra Janez in Tereza Fuchs iz Maribora), 1804, 1808, vendar sta ostala živa le dva, sin Anton (rojen 5. 4. 1801, ki je bil pri očetu v uku med leti 1817—1819) in hči Ana Rozalija (rojena 28. 8. 1808, ki se je 16. 10. 1828 omožila s Francem Wibmerjem). Zelo pogosto je skupaj z ženo nastopal kot boter: 1791, 1799, 1802, 1805, 1809, 1820, 1822, 1825. Leta 1809 je sodeloval pri obnovi prezbitarija v župni cerkvi, za kar je dobil 1166 fl. Z dne 27. 6. 1818 je ohranjen dopis okrožnega urada v Mariboru, s katerim ta zavrača Schicklgruberjevo vlogo za odmero letne dohodnine. Nedatiran tlorisni načrt ostrešja za cerkev in samostan z dvema notranjima dvoriščema ter za cerkev v prerezu, ki ga hrani ZAP, predstavlja skoraj gotovo ohranjeni del njegovega mojstrskega dela iz leta 1794. Razen s tesarstvom se je podjetni Leopold ukvarjal tudi s trgovino z lesom in gradbenim materialom, kar dokazuje ohranjena knjiga njegovih upnikov in dolžnikov za leta 1785—1798, ki pa začenja s podatki še iz časa njegovega očeta Benedikta. V njej se kot stranke pojavljajo Jakob Marnzeller, Gotlib Petzolt, Peter Wagner, Jurij Schoberle, Franc Stumpf in drugi. Njegovo razgledanost in načitanost, pa tudi občutek za zgodovino in umetnost, dokazuje njegova zapuščina, najdena jeseni 1980 nad preklado vrat v nekdanji Wibmerjevi hiši, zgrajeni leta 1818 v haloškem Hrastovcu na št. 130. Tja je bila skrita ob pozidavi hiše, vredne 7000 gld. V njej avtor skicira kratko zgodovino Ptuja, nato splošne in posebne razmere v mestu na začetku 19. stoletja ter na koncu predstavi sebe, svojo družino in prijatelje, med njimi Antona Wagnerja, Mihaela Muhovca in svakinjo Ano, omoženo Leuzendorf. Schicklgruber je haloško posest leta 1823 povečal z dokupom sosednjega zemljišča, ki je bilo dotlej v posesti Tomaža Preloga iz Gajevcev, za kar je plačal 196 gld. Leta 1809 je v dogovoru s mestnim magistratom prevzel skrb za dravski in grajski most ter druge mostiče v mestu. Leta 1792 je narisal znamenito veduto Ptuja s pogledom na mesto z južne strani. Več o mojstru, ki je umrl 7. 6. 1843, star 71 let, in leži pokopan skupaj z ženo Elizabeto v grobnici medičarjev in svečarjev Wibmerjev na starem mestnem pokopališču, je mogoče izvedeti v sestavku Marije Hernje-Masten, objavljenem v Kroniki 39/1991 na straneh 71—76.

Schicklgruberjev polir Matija Wolfenhard je bil 14. 10. 1793 sprejet med meščane, tesarski polir Franc Stumpf pa se omenja leta 1798 v Schicklgruberjevi knjigi upnikov in dolžnikov.

V času L. Schicklgruberja je v Ptuj, na hišni št. 8 živel tesarski mojster **Vencelj Mihalek** (1770—31. 12. 1816), ki mu je žena Ana Fischer 4 mesece po smrti, 27. 4. 1817, rodila sina Janeza Posthumusa. Polir **Jožef Fürst** je 29. 4. 1807 postal tesarski mojster. Sočasno je deloval v Ormožu tesarski mojster **Jožef Roderich** (tudi Ruderich), ki je leta 1806 opravil mojstrski izpit v Gradcu, od koder se je leta 1818 preselil v Ormož kot komisionirani tesarski mojster. Dne 5. 6. 1820 je zaprosil ptujski ceh, da ga sprejme kot tesarski mojstra, saj se je predtem odpovedal svoji obrtni pravici v Gradcu ter zasedel ustrezno delovno mesto v Ormožu. Ceh ga je 18. 6. 1820 sprejel kot tesarski mojstra v Ormožu. Roderichu je žena Ana Herzl (ali Kerzl) dne 15. 2. 1818 v Ptuj, v hiši št. 198 rodila mrtvorojenega sina.

Zanimiva je tesarska družina **Hirti**. Oče **Jožef** je najprej živel v Gradcu, kjer je 3. 4. 1805 kot mojstrsko delo napravil projekt in predračun za samostansko ostrešje. Že 13. 6. i. l. je postal tesarski mojster v Radgoni, a kmalu nato zaprosil

za prestop iz radgonskega v ptujski ceh, kar mu je prvi 17. 5. 1806 odobril ter mu vrnil polovico vplačane mojstrske pristojbine v znesku 24 fl. V Ptuj si je Jožef 24. 2. 1807 od Petra Wagnerja kupil tesarsko obrtno pravico, za kar mu je plačal 1500 fl. Že leto prej se je poročil z Ano Fischer iz Kaniže 1, s katero je kot stanovalec živel v hišah št. 108, nato 203 in končno 175. Z njo je imel med leti 1806 in 1815 več otrok, med njimi kot zadnjega Matijo. Kot poročna priča je nastopil 15. 6. 1806 in 6. 9. 1814. Dne 14. 10. 1808 je bil sprejet med meščane, leta 1815 pa je kot mestni tesarski mojster umrl. Vdova Ana se je nato omožila z Vencljem Mihalekom ter se preselila k njemu v hišo št. 8, kjer pa je že 31. 12. 1816 ponovno ovdovela, 20. 9. 1817 pa izgubila tudi 7-letnega sina Jakoba. Ker so bili otroci mladoletni, je mati Ana mestno tesarsko pravico 26. 7. 1818 za 3000 fl prodala Janezu Jožefu Streblu. Od otrok sta za nas zanimiva starejši **Janez** in mlajši **Matija Matej**, saj sta oba postala tesarska mojstra. Prvi se kot tak omenja leta 1845, o drugem pa je nekaj več podatkov. Živel je v Kaniži na št. 2. Rojen je bil 6. 9. 1815, poročil pa se je 24. 3. 1846 s kmečko hčerko Katarino Vabič, rojeno leta 1823, ki pa je že 15. 3. 1853 v svojem 30. letu umrla. Z njo je imel več otrok. Pogosto je nastopal kot boter (1849, 1851, 1852, 1853), kot poročna priča pa leta 1850. Dne 9. 6. 1844 je postal mestni tesarski mojster, za kar je plačal dvakrat po 12 fl pristojbine. S tem je postal formalni naslednik Janeza Strebla, čeprav je ta živel še do jeseni 1850. Od leta 1844 dalje je imel v uku vedno dosti vajencev. Tudi Matija Hirti je umrl mlad, v 40. letu življenja, dne 11. 9. 1854 zaradi zloma noge. Z usodo Hirtijev se je prepletala usoda **Janeza Jožefa Strebla**, rojenega okoli 1785, ki je bil najprej poročen z Elizabeto Frölich, rojeno leta 1790, od leta 1819 pa z Viktorijo Dirnböck, s katero je živel v hiši št. 164 in imel več otrok, med njimi Otilijo, ki se je leta 1841 omožila. Dne 26. 7. 1818 je za 3000 fl kupil tesarsko obrtno pravico od vdove Ane Hirti-Mihalek, 14. 10. 1819 je bil sprejet med meščane, leta 1821 pa je bil že v vodstvu ceha. Moral je biti zelo družaben, saj je med leti 1825 in 1850 često nastopal kot poročna priča (npr. 11. 1. 1847 zidarskemu mojstru **Janezu Zechmannu** iz Ljutomera št. 115) in boter (npr. 30. 5. 1850 dvojčkoma zidarja Janeza Anžela iz Krčevine št. 145). Leta 1837 je bil obveščen, da je njegova obrtna pravica postala realna, torej kupna. Imel je vedno dosti vajencev, med njimi je leta 1835 osvobodil svojega sina Antona. Po njegovi smrti jeseni 1850 je delavnica prenehala obstojati, saj je njeno pravico že leta 1844 prevzel Matija Hirti, ki pa je tudi sam že čez 4 leta umrl.

, rojen leta 1804, se je 9. 7. 1832 kot tesarski polir, hišni posestnik in gostilničar v Kaniži poročil z leta 1796 rojeno vdovo Marijo Lagrais roj. Welner (priča mestni tesarski mojster Janez Brandstätter), s katero je imel leta 1834 sina, ki pa je naslednje leto umrl. Dne 14. 10. 1833 je bil sprejet med meščane, dne 1. 6. 1834 pa je postal mestni tes. mojster, za kar je plačal 24 fl pristojbine. Umrl je komaj 32 let star 6. 1. 1836, nakar se je njegova vdova še isto leto poročila z Janezom Weissenegom, ki je leta 1844 prevzel delavnico.

Janez Brandstätter je bil doma iz Kötschacha v sodnem okraju Goldenstein na Zgornjem Koroškem. Njegov oče Janez je bil tesarski somojster, pri katerem je bil sin v triletnem vajeniškem uku med leti 1808 in 1811. Njegovo učno pismo je bilo izdano 19. 3. 1811 v trgu Mauthenu na Zg. Koroškem ter je shranjeno v ZAP. Kdaj je prišel v Ptuj, ni znano, vendar pa se je to zgodilo med 24. 7. 1826, ko se je hči Alojzija rodila še v Kötschachu, in 1. 3. 1828, ko se je že v Ptuj v hiši št. 141 rodila hči Jožefa. Od tam sta se mojster in njegova žena Helena Johann že leta 1829 preselila v Kanižo na št. 3, kjer se jima je leta 1830 rodila hči Julijana, leta 1831 pa dvojčici. Dne 19. 8. 1827 je za 1000 fl kupil tesarsko pravico od L. Schicklgruberja, nakar je postal mestni tesarski mojster. Dne 14. 10. 1830 je bil sprejet med meščane, vendar je umrl mlad že spomladi leta 1834, tesarska

pravica pa je s 1. 6. i. l. prešla na Franca Rohrbacha. Dne 4. 2. 1849 se je omožila njegova 23-letna hči Alojzija, ki je bila zaposlena kot sobarica pri Wibmerjih.

Janez Weissenegg je bil sin svečarskega mojstra Kajetana iz Lipnice, kjer se je rodil leta 1812. Dne 5. 6. 1836 je napravil mojstrski izpit v rodni Lipnici, nakar se je 10. 10. i. l. poročil s 40-letno Marijo, vdovo po mestni tesarski mojster in hišnem posestniku Francu Rohrbachu v Kaniži (priča mestni tesarski mojster Janez Strelb), pri kateri se je zaposlil kot polir. Leta 1837 je bila Marija kot nosilka tesarske pravice obveščena, da je le-ta postala kupna, torej realna. Dne 6. 1. 1844 ga je ceh sprejel kot tesarskega mojstra v Ptuj (tedaj je formalno prevzel vodstvo delavnice), za kar je plačal 12 fl, dne 28. 6. 1848 pa mu je naknadno priznal mesto mestnega tesarskega mojstra, za kar je doplačal še 12 fl. Večkrat je bil predstojnik ceha. Kot poročna priča je nastopal v letih 1843, 1844, 1849, 1856, 1864, 1868, 1870, kot boter pa 1840, 1845, 1849, 1850, 1860. V njegovi delavnici se je šolalo mnogo vajencev, med njimi sin Franc, ki je leta 1863 opravil preizkušnjo, s čemer je postal pomočnik. Mojster je umrl 26. 6. 1872, star 60 let.

Vrsto pomembnejših tesarskih mojstrov nadaljuje češki priseljenc **Martin Kissela**, ki je bil najprej deželski mojster v Vranskem, dne 6. 6. 1858 pa so ga kot mestnega tesarskega mojstra sprejeli v ptujski ceh, za kar je plačal polovico pristojbinske razlike, to je 6 fl. Živel je v Kaniži na št. 23. Leta 1857 se je poročil s Katarino Selan, s katero je imel od leta 1858 dalje nekaj otrok, med njimi sina Viljema in hčer Terezo. Katarina je umrla 5. 8. 1866, stara 40 let, nakar se je mojster ponovno poročil z Otilijo Stanec roj. Anton, s katero je tudi imel nekaj otrok, med njimi sina Franca Ignacija. Večkrat je nastopil kot poročna priča (1863, 1865, 1867, 1868) ali boter (1858, 1863, 1866) in tudi sicer je moral voditi precej družabno življenje. Vedno je zaposloval dosti vajencev. Leta 1876 je imel Kissela zadolžnico za 134 fl, ki se je med cehovskimi izdatki vodila kot obligacija. Umrl je leta 1882. Iz leta 1877 je ohranjeno veroučno spričevalo njegovega sina **Viljema**, ki je 3. 6. t. l. postal pomočnik, čez pet let prevzel očetovo delavnico ter 20. 10. 1886 pristopil k Zadrugi stavbenih obrti.

Med sodobniki naštetih tesarskih mojstrov je več takih, ki dobro izpopolnjujejo podobo stanja te obrti v srednjih dveh četrtinah 19. stoletja v Ptuj. Tak je bil **Janez Indres**, ki se prvič omenja 4. 6. 1820 kot tesarski pomočnik v Ormožu, katerega ilegalno delo je sprožilo spor med tesarskima mojstroma Janezom Strelblom in Leopoldom Schicklgruberjem. Dne 20. 6. 1824 ga je ceh sprejel za tesarskega mojstra v Ormožu, za kar je plačal 12 fl pristojbine. Dne 25. 6. 1833 ga je ceh napozval, naj poravna zaostalo članarino, ki jo je nato plačal tudi za leto 1834. Naslednji je **Anton Martin Rižner** iz Krčevine, ki se omenja že leta 1842. Poročen je bil z Ano Breznik iz znane tesarske družine iz Kaniže. Dne 26. 6. 1859 je postal tesarski mojster v Ormožu (za kar je plačal dvakrat po 6 fl 30 kr pristojbine), kjer se omenja še leta 1866. Sledi **Janez Jakob Fritz** iz Kamenščaka pri Ljutomeru, ki je 13. 6. 1847 postal tesarski mojster za mesto in okraj Ormož, za kar je takoj plačal polovico od 12 fl pristojbine. V seznamu cehovske članarine se pojavlja do leta 1855, v seznamu vajencev pa do leta 1856. **Friderik Dörflinger**, tesarski mojster iz Vičave (1822—1856), je bil poročen z Uršulo Flucher, ki mu je 18. 2. 1856 rodila sina Ferdinanda (boter milarski mojster in mestni župan Ferdinand Köfler). **Karolina Wurstbauer**, tesarska mojstrica iz Ptuj, se omenja leta 1845 kot krstna botra. **Janez Knez**, tesarski mojster, je za leta 1855 do 1858 plačeval cehovsko članarino kot lastnik do leta 1854 M. Hirtiju pripadajoče realne obrtne pravice. **Janez Pavel Simoner**, deželski tesarski mojster, doma iz Kötschacha pri Paternonu na Zg. Koroškem, je umrl 27. 11. 1859 v hiši št. 192 (mestnem špitalu), star 43 let. **Janez Breznik**, mestni tesarski mojster, doma iz Kaniže, ki se kot pomočnik omenja leta 1868 in kot mojster leta 1876, je leta 1885 postal odbornik Zadruge. Njegov starejši brat **Franc Breznik**, kot pomočnik omenjen leta 1864, je

15. 6. 1873 postal po plačilu 24 fl 20 kr pristojbine mestni tesarski mojster, 14. 10. 1880 so ga sprejeli med meščane. Dne 29. 11. 1885 je postal prvi predstojnik takrat ustanovljene Zadruge stavbenih obrti v Ptujju, ki je nadomestila dotlej obstoječo cehovsko stanovsko organizacijo.

Vrsto kamnosekov in klesarjev začenjajm z anonimnima italijanskima klesarskima delavnicama, ki sta delovali med leti 1570—1610—1640 in nam zapustili vrsto nagrobnikov, a nobenega imena. Malo verjetno je, da bi v njihovo skupino sodil **Georgio de la Porta**, ki je bil v 1. četrtini 17. stoletja lastnik kamnoloma in delavnice na Ptujjski gori, saj je bil verjetno bolj kamnosek kot klesar. Vsekakor pa je bil klesar **Giovanni Gabrilin(o)**, ki je po pogodbi z dne 24. 5. 1659 izklesal tri stopnice in balustradno ograjo v prezbiteriju minoritske cerkve za 130 gld, pol v denarju in pol v žitu. Med pomembne klesarske dosežke iz tega časa lahko štejemo nov glavni oltar iz leta 1625 (od katerega je ohranjena le še menza iz rdečega marmorja) in črno beli tlak z grobnico iz leta 1673 v prezbiteriju župne cerkve. Nekaj pozneje sta bila pri minoritih zaposlena kamnoseška mojstra **Adam Pilass** in **Janez Puz**. Prvi, doma s Ptujjske gore, je 1. 2. 1681 sklenil pogodbo za izdelavo 6 okenskih okvirov in 24 stopnic glavnega stopnišča, izdelanih iz samostanskega haloškega peščenca po ceni en rajniš za stopnico, drugi, domačin, pa je leta 1684 izdelal kamnite vratne podboje in okenske okvire za nov del samostana (južno polovico zahodnega trakta), leta 1693 pa je skupaj z ormoškim klesarjem in kiparjem **Janezom K. Mittermayerjem** tlakoval letni refektorij s 636-imi črnimi in 106-imi belimi marmornimi ploščami; izdelal je tudi več kamnitih portalov, vratnih in okenskih okvirov ter klopi, za kar pa ni ohranjenih točnih podatkov. Cena za kompletno delo je znašala 456 gld in štrtin vina. Tudi naslednje leto je bil zaposlen pri minoritih, saj je za 40 gld tlakoval prizidano loretansko kapelo. Še prej, leta 1664 je kamnoseški mojster **Simon Link** napravil nov tlak v cerkvi dominikanskega samostana. Razen Puza se ob koncu 17. stoletja omenjata še dva kamnoseška mojstra: **Simon Schmalzl** in **Janez Vernik** (tudi Vernek) s Ptujjske gore, ki sta 3. 5. 1698 plačala cehovsko članarino. Za Janeza Vernika se ve, da je leta 1701 delal v Štatenbergu in se takrat zaobljubil, da se bo včlanil v slovenjebistriški ceh. Tega pa ni storil, ampak se je na prigovarjanje ptujjskega naslednje leto včlanil v le-tega. Zaradi tega sta se mariborski in slovenjebistriški ceh pritožila na notranjeavstrijsko vlado. Ta je 3. 2. 1703 pokarala ptujjski ceh, kateremu sta sosednja ceha odrekala celo avtentičnost njegovih pravil in s tem povezanih privilegijev. Zato je ptujjski ceh 23. 8. 1703 in ponovno 16. 1. 1706 preko ptujskograjske gosposčine zaprosil vladarja za potrditev njegovih pravic in privilegijev, kar je cesar Jožef I. dne 3. 7. 1707 tudi storil, s tem da je potrdil cehovski red zidarjev, tesarjev in kamnosekov s ptujjskega območja. Janez Vernik se omenja še 30. 5. 1720, ko je plačal 12 kr četrletne cehovske članarine. Njegov sin **Štefan** je naslednje leto, 12. 6. 1721, postal mestni kamnoseški somojster, za kar je takoj plačal 3 fl, ostalih 21 pa postopoma do leta 1726.

Malo se ve o **Matiji Taupperju**, ki je 14. 6. 1702 postal mestni kamnoseški mojster, za kar je plačal 10 fl takoj, 8 do praznika sv. Roka, 6 pa naslednje leto in še 15 kr za stroške vpisa v glavno cehovsko knjigo.

Nekaj več je znanega o **Matiji Ožbaltu Schusswaldtu** (tudi Schosswadtu in celo Scheidtwaltu). Dne 14. 10. 1712 je bil sprejet med meščane, 16. 8. 1717 je postal mestni kamnoseški mojster, za kar je takoj plačal 12 fl pristojbine ter en fl za vpis, sveče in pogostitev, ostalo pa šele do leta 1724. Dne 20. 6. 1726 je podpisan pod cehovskim obračunom v znesku 142 fl 27 kr, dne 23. 9. 1729 se omenja ob nabavi novega lestenca v župni cerkvi, 24. 12. 1732 pa je umrl, star 67 let (1665—1732). Zadnji dve leti je njegovo delavnico vodil **Leopold Schusswaldt**, ki mu je bil morda sin ali pa vsaj bližnji sorodnik. Tudi Matijeve sorodstvene zveze

z mariborskim mestnim kamnoseški mojstrom Janezom Krstnikom, ki je leta 1708 delal v ptujski minoritski cerkvi, a še istega leta umrl, niso znane. Lahko je bil njegov mlajši brat, a še verjetneje njegov sin.

V 2. in 3. četrtini 18. stoletja nastopa več kamnosekov: **Ignacij Dulnik** je bil 14. 10. 1739 sprejet med meščane, **Matija Kelber** je 24. 3. 1731 postal somojster in zato doplačal 11 fl pristojbine, **Janez Mihael Furman** (tudi Fuhrmann, Färbmann) je 5. 6. 1733 postal mestni kamnoseški mojster in zato plačal 12 fl takoj, ostalih 12 pa šele do leta 1738, za kar mu je bil porok mestni zidarski mojster Andrej Dirnberger. Dne 14. 10. 1734 je bil sprejet med meščane. Leta 1766 se omenja kot kamnoseški mojster **Jurij**, brat mestnega zidarskega mojstra Andreja **Knöbla**, na Ptujski gori pa se sredi stoletja pojavi **Franc Schubadt** (tudi Schawak), ki je 25. 7. 1752 postal deželski mojster in za to plačal 12 fl pristojbine. Med leti 1757 in 1782 je imel v uku vrsto vajencev, med njimi sina, zidarskega mojstra Mihaela Martina Kölbla Filipa, ki je stopil v uk 29. 5. 1766. Mojster je umrl 24. 12. 1797, star 65 let (1732—1797). Omembe vreden je tudi mestni kamnoseški mojster **Avguštin Störman** (tudi Stöhman), ki se omenja leta 1754 med meščani in je 16. 8. 1756 vzel v uk vajenca Lovrenca Dežmana.

Osrednjo kamnoseško družino v Ptujju sredi 18. stoletja so predstavljali **Schnabli**. **Janez Jurij** se je rodil leta 1711. Morda je bil priseljenc, saj je šele 11. 4. 1743 postal mestni kamnoseški mojster in za to do leta 1744 plačal vse stroške. Dne 14. 10. i. l. je bil sprejet med meščane (kot tak se omenja leta 1754), že 28. 4. i. l. pa se je tudi poročil z Ano Katarino Hal. Imel je več otrok, ki pa so hitro umirali; umrl je tudi njegov mlajši brat Andrej (1724—1745). Med leti 1745 in 1748 je v družbi z Boltežarjem Knöblom in Francom Wasserjem pogosto nastopal kot poročna priča. Schnabl je mnogo delal za župno cerkev. Tako je leta 1736 položil tlak v Frančiškovi kapeli, 1743 črno-beli tlak v kapeli ŽMB, 1748 tlak v Križevi kapeli (takrat Dizmovi) kapeli in 1752 tlak v vseh treh cerkvenih ladjah, ki je zamenjal tlak iz leta 1590. Leta 1748 je izklesal marmorni balustradni ograji v kapelah ŽMB in sv. Križa, že leta 1736 ograjo v Frančiškovi in okoli 1775 ograjo v Dizmovi kapeli. Mojster je umrl v hiši št. 157 dne 18. 2. 1788, star 77 let (1711—1788). Sledil mu je sin **Jernej**, ki se je 25. 6. 1758 izučil pri očetu ter 4. 8. 1771 postal mestni kamnoseški mojster, za kar je takoj plačal 12 fl, 12 pa do leta 1772. Kmalu nato, 14. 10. i. l., je bil sprejet med meščane. Dne 3. 2. 1778 se je poročil z Rozo, hčerko Matije Mechtiga (priči m. miz. m. Anton Dobinger in m. zid. m. Gotlib Petzolt), s katero je imel več otrok (1778, 1780, 1781...). Živel je v hiši št. 157. Umrl je leta 1786 ali 87, tako da očeta ni preživel. Primož Schnabl, ki se je 26. 2. 1753 poročil z Barbaro Alther (priči Jakob Vernklič in Karel Mader), je bil verjetno Janezov brat, Franc, ki se omenja leta 1774 kot tesarski pomočnik, pa Jernejev sin.

V istem času se omenja tudi kamnosek **Jožef Kölbl**, verjetni brat zidarskega mojstra Mihaela Martina, ki se mu je iz zakona s Terezo Ribič 9. 10. 1774 rodila hči Marija Tereza. Stanoval je v hiši št. 176.

V zadnji četrtini 18. stoletja je deloval mestni kamnoseški mojster **Jurij Schober(1e)**, ki je bil 14. 10. 1787 sprejet med meščane, teden kasneje, 22. 10., pa se je, star 33 let, poročil z Rozo Mechtig, vdovo po Jerneju Schnablu, staro 32 let (priča mestni zidarski mojster Gotlib Petzolt), ki je živela v hiši št. 157. Zakonca sta se naselila najprej v hiši št. 158 in nato 174 ter imela otroke 1790, 1791, 1793... Tam je Roza 21. 12. 1793, stara 36 let, umrla, nakar se je 43-letni mojster 4. 9. 1796 ponovno poročil s 25-letno Ano Zorko, ki pa je tudi, stara dobrih 26 let, 17. 2. 1798 umrla v hiši št. 210. Mojster svoje druge žene ni za dolgo preživel, saj je v svoji hiši na št. 174 umrl 14. 1. 1800 v 47. letu starosti (1754—1800).

Manj pomembna sta bila kamnoseška mojstra **Jakob Stefančič** (tudi Stepančič) in **Anton Hassellperger**. Prvi je bil iz Vičave. Živel je med leti 1763 in 16. 6. 1836. Leta 1802 je poročil 32-letno Marijo Topolovec, s katero je živel v Ptu-

ju na h. št. 46. Kot boter se omenja v letih 1792 in 1811. Ob drugem je znano samo, da je 15. 8. 1803 vzel v petletni uk vajenca.

Mnogo važnejši od omenjenih je mestni kamnoseški mojster **Karl Mihael Muhovec** (tudi Muhavic, Muhovič). Rodil se je 7. 11. 1772 v Mariboru očetu Gašperju, kamnoseški mojstru (1739–1803), in materi Terezi Schwitzer. Priselil se je v Ptuj, kjer je 19. 3. 1803 postal mestni kamnoseški mojster in bil 14. 10. i. l. sprejet med meščane. Živel je v hiši št. 149. Poročil se je z Ano Tschapla, s katero je imel več otrok, pa tudi sam je često nastopal kot boter. Ana mu je, stara 46 let, umrla 5. 7. 1824, nakar se je 23. 5. 1825 ponovno poročil s 37-letno Jožefo Mejač iz Kamnika. Od leta 1813 je bil večkrat predstojnik ceha, vajence pa je imel vse do svoje smrti. Umrl je v 67. letu starosti 18. 8. 1838 v svoji hiši na št. 149, vdova Jožefa pa v 71. letu starosti 6. 9. 1859 v hiši št. 192 (mestnem špitalu). 27. 9. 1806 se je kamnoseku Jakobu Muhovcu in ženi Mariji Lipper rodil sin Jožef. Jakob je bil zelo verjetno mojstrov mlajši brat.

Zanimiv je **Janez Stichl**, kamnoseški mojster, rojen 12. 12. 1814 pri Jakobu v Slov. goricah očetu Simonu, tamkajšnjemu kamnoseškemu mojstru. Bil je lastnik realne obrtne pravice v Ptuj, od koder je hodil na delo v Maribor, kjer se je 11. 2. 1839 poročil s Katarino, hčerko mestnega kamnoseški mojstra Lovrenca Tripolda in njegove žene Helene roj. Gratt (priča Anton Wagner) ter začasno prebival v tastovi hiši št. 60 (danes Gosposka 12). Pozneje se je preselil v lastno hišo na št. 249. Po tastovi smrti 25. 8. 1842 je prevzel njegovo delavnico. Dne 2. 7. 1848 je bil sprejet v mariborski ceh kot mestni kamnoseški mojster, potem ko je prejšnje leto opravil izpit za mojstra okrožnega mesta. Zato ga lahko smatramo bolj za mariborskega kot ptujskega mojstra. V Mariboru je tudi umrl 11. 7. 1874 v 60. letu svoje starosti.

V Ptuj, pa je ostala kamnoseška družina **Muršecov**. **Janez**, rojen leta 1800, kamnosek in lastnik velikega vinograda v Koreni pri Vurbergu, je postal kamn. mojster že pred letom 1835, 14. 10. 1839 pa je bil sprejet med meščane. Postal je nosilec mestne tesarske pravice. Vajencev je imel veliko že od leta 1835 dalje. Umrl je 8. 3. 1847 v svoji hiši na št. 125. Njegov sin **Jurij**, ki se je rodil 9. 4. 1833 v Koreni pri Vurbergu, a živel že od leta 1839 v Ptuj, je nasledil očeta in bil 14. 10. 1855 sprejet med meščane. Dne 20. 2. 1860 se je kot mestni kamnoseški mojster poročil z Jožefo Trethan, rojeno 12. 10. 1830 v Slovenj Gradcu, s katero je imel otroke 1861, 1863, 1864, 1866, 1868 . . . Živel je v družinski hiši na št. 125. Jurij je sodeloval pri ustanovitvi Zadruga stavbenih obrti v Ptuj, ter 29. 11. 1885 postal namestnik njenega predstojnika mestnega tesarskega mojstra Franca Breznika.

Z njim se zaključuje vrsta kamnosekov in klesarjev, ki so živeli in delovali v Ptuj, ter njegovi okolici v cehovskem obdobju njihove obrtne organizacije. Ta se je končala 29. 11. 1885 z ustanovitvijo zgoraj omenjene obrtne zadruga.

Povzetek

Prikaz gradbene dejavnosti v Ptuj, med koncem 16. in koncem 19. stoletja, ki smo ga uspeli sestaviti na osnovi študija razpoložljivih arhivskih virov, nas prepričuje, da ta nikakor ni bila majhna, kot se navadno misli. To dokazuje že veliko število nastopajočih gradbenikov (zidarjev, tesarjev, kamnosekov), katerih dela nam sicer res večinoma niso znana, zato pa nam omogočajo skicirati njihovo družbeno pogojeno in stanovsko opredeljeno življenjsko usodo, ob kateri lahko pogojno sklepamo tudi o njihovi strokovni uspešnosti pri delu. Tridnevni požar maja 1684 je tako usodno posegel v mestno življenje, da ga lahko z reprizami v letih 1705 in 1710 imamo za mejnik v mestnem razvoju. Srednjeveško, rene-

sančno in zgodnjebaročno prenovljeno mesto se je posledično umaknilo visokoin pozno-baročnemu. Nenadno povečana gradbena potreba je povzročila zaposlitev velikega števila stavbenikov, med njimi tudi »šušmarjev«, proti katerim so se člani ptujske bratovščine leta 1697 čvrsteje povezali in v imenu takrat ustanovljene lastnega ceha začeli borbo za »svoj kos kruha«. V času renesančne preнове v 2. polovici 16. stoletja je bila posebno aktivna deželno knežja oblast. Sledil je manirističen predah 1. polovice 17. stoletja in nato zgodnjebaročni zagon 2. polovice istega stoletja, ko so vse tri velike gosposčine (grajska in obe samostanski) ustvarile svoje rezidence, ki predstavljajo še danes temeljne stavbne spomenike Ptuja, saj jih požari med leti 1684 in 1710 niso prizadeli, medtem ko so ostalo mesto dobesedno uničili. S prenovno je Ptuj stopil v visoki in pozni barok, ki se je lotil obnove njegovih cerkva in hiš, vendar zaradi skromnosti bolj fasad in opreme kot pa večjih novogradenj. Če so do 2. polovici 17. stoletja igrali pri izgradnji mesta odločilno vlogo Italijani, se je to do začetka 18. stoletja bistveno spremenilo, prevladali so domači gradbeniki. Pri strokovnem presojanju njihovega dela je seveda treba upoštevati, da so umetnostni izraznosti bližje klesarji in deloma zidarji kot kamnoseki ali tesarji. Ker ni namen sestavka, da bi umetnostno analizirali nastopajoče mojstre, smo pri vrednotenju upoštevali predvsem njihove obrtnostrokovne in podjetniško-poslovne uspehe in le mimogrede tudi umetnostne.

V 17. stoletju so zaradi svojih dosežkov omembe vredni anonimni pripadniki obeh italijanskih klesarskih delavnic iz let 1570—1610—1640, anonimni fasadni oblikovalec obeh Leslijevih traktov na gradu, Dioniz Merlino s fasado minoritske cerkve ter anonimni oblikovalec fasade dominikanske cerkve, ki sodi enako kot minoritska po času svojega nastanka med prve v Sloveniji. Z naštetimi arhitektonskimi stvaritvami si je Ptuj zagotovil pomembno mesto v umetnostnem snovanju 17. in začetka 18. stoletja pri nas.

Gledano z lokalnega zornega kota so v ptujskem stavbeništvu 17. stoletja prevladovali Italijani: Anton, Pavel in Štefan de la Porta, Dominik Vasall, Janez Krstnik Zero, Marko in Anton Marenzi, Peter Juliani, Janez Marija Orsolino in Janez Karlo Mangin, ki se pojavljajo mnogo pogosteje kot domačini Kristof Pečar, Jožef Kantlitz, Jurij Obermayer ali Jurij Wimer. V nasprotju s stavbarstvom so v tesarstvu vedno prevladovali domačini: Luka Kregar, Jernej Grail, Luka Görger, Peter Wolf (ki se je okoli 1650 preselil v Maribor), Matija Zaveršek in Matija Lagusnik, med katerimi so nekateri, kot npr. Peter Wolf ali Matija Zaveršek, prevzemali tudi velika naročila. Med kamnoseki so do srede stoletja izrazito prevladovali Italijani, med znanimi Jurij de la Porta in Janez Gabrilin, nato pa so se uveljavili domačini Simon Link, Adam Pilass in Janez Puz, ki je mnogo delal tudi za minoritski samostan (glavno stopnišče, letni refektorij).

Z letom 1697 je ptujsko gradbeništvu prešlo iz bratovščinske v cehovsko organizacijo, dobilo svoje delovno območje in se organizacijsko konsolidiralo. V mestu so bili dovoljeni 2 zidarski, 2 tesarski in eno kamnoseško mojstrsko mesto; ti položaji so bili rezervirani za meščane in povezani s posebno obrtno pravico (jusom). Izjemno so ob njih lahko obstojali tudi somojstri, ki so si to pravico navadno kupili, vendar ta ni bila niti trajna niti dedna in ni mogla biti podeljena brez soglasja mestnih mojstrov. Za delovna mesta izven Ptuja so prišli v poštev brez soglasja mestnih mojstrov. Za delovna mesta izven Ptuja so prišli v poštev območni, zunanji ali deželski mojstri, ki so plačali ob imenovanju pol manjšo pristojbino (12 fl), a plačevali enako članarino, ki je znašala četrletno po en groš (= 3 kr ali 12 pf).

Gradbena dejavnost je torej prešla v 18. stoletje bolje organizirana, kot je bila v 17. V stavbarstvu je prednjačila družina Mangin. Šlo je za Janeza Mihaela (1689—1763) in njegovega istoimenskega sina (1701—1758), ki sta si primopredala delavnico leta 1730, pravico, ki jo je prvi prevzel 9. 4. 1701 od strica Janeza Karla, pa je drugi 15. 2. 1751 prepustil Simonu Plimichu. S tem je delavnica Mangin

formalno prenehala obstajati. Bila je pomembna, saj je s svojo dejavnostjo segla prav do Zagreba. Po daljšem zavlačevanju je leta 1718 priznala kot somojstra Frančiška Derugija (1658—1728), še večje ovire pa je postavljala sprejemu prepirljivega Janeza Jurija Penzenleitnerja (1695—1751), ki je postal somojster šele leta 1725. Medtem ko je bil priseljeni Matija Stubner († pred 1725) toleriran le kot lastnik kupljene obrtne pravice, pa je bil Andrej Pacher († okoli 1716) nosilec druge mestne obrtne pravice, ki jo je za njim podedoval njegov zet Gregor Aber († 1720), od njega pa s poroko njegove vdove leta 1727 Andrej Dirnberger (1703—1757), graditelj kapele ŽMB pri župni cerkvi. Ker mu je sin Franc kot naslednik umrl že leta 1757, je družina obrtno pravico leta 1759 predala Andreju Knöblu (1730—ok. 1779), ki je med drugim leta 1759 zadnjič popravljaval mestno obzidje. Sledil mu je sin Jakob Knöbl, temu pa 19. 3. 1803 Blaž Roban, ki pa je že mojster 19. stoletja. Obrtna pravica, katere nosilec je bila družina Manginov, je 15. 2. 1751 prešla v roke Simona Plimicha (1727—1771) in nato s poroko njegove vdove dne 27. 2. 1772 na Gotliba Petzolta (1743—1797). Ta je vzel za somojstra pastorka Franca Plimicha (1748—ok. 1805), ki se mu je 19. 5. 1796 pridružil Celjan Peter Wagner (1764—1831) in ga kmalu nadomestil. Tako sta na pragu 19. stoletja razpoložljivi obrtni pravici posedovala Blaž Roban in Peter Wagner. Ob naštetih vrsti mojstrov, nosilcev obeh mestnih obrtnih pravic v 18. stoletju, je seveda živel in delovalo na cehovskem območju še precej drugih mojstrov. Razen Franca Derugija, Janeza Jurija Penzenleitnerja in Matije Stubnerja je treba omeniti vsaj še Andrejevega očeta Boltežarja Jerneja Knöbla, Mihaela Martina Kölbla, družino Dominic in Franca Schratla, v Ormožu pa Jožefa Zaglachnerja, Jerneja Abla, Martina Töpferja in Gašparja Tauberja.

Nosilca tesarske obrtne pravice na pragu 18. stoletja sta bila Janez Jamnik starejši († 1701) in Matija Zaveršek († po 1702). Pravico prvega je po poroki z njegovo vdovo dobil 19. 3. 1702 Sebastijan Oberländer, ki pa je marca 1710 umrl, nakar je bila pravica 18. 1. 1711 dodeljena njegovemu pastorku Janezu Jamniku ml. Z njegovo smrtjo 22. 2. 1727 se je pravica preselila k družinskemu prijatelju Manginov, skoraj 50-letnemu Janezu Jožefu Pözlzu ter ostala pri njemu 12 let. Zaradi starosti jo je 3. 4. 1740 za njim prevzela družina Danzerjev (oče Martin in sin Andrej), pri kateri je ostala kljub Andrejevi smrti julija 1773 do začetka leta 1777. Tega leta, dne 20. 4., jo je dobil zet senatorja F. Pucherja Jožef Brandstättnar, ki pa je umrl že čez 11 let. Pravico je 6. 7. 1788 z nakupom prevzel graški priseljenc Simon Hiepfel, avtor strehe mestnega stolpa, po njegovi smrti januarja 1800 pa jo je naslednje leto izlicitiral mestni zidarski mojster Peter Wagner ter jo 24. 2. 1807 za 1500 fl odstopil graškemu priseljencu Jožefu Hirtiju, ki pa sodi že v 19. stoletje. Vrsta mojstrov, imetnikov druge obrtne pravice, je strokovno zanimivejša od prve. Matiji Zaveršku je 18. 10. 1701 sledil Pankrac Jamnik, sin Janeza starejši in brat Janeza mlajši, ki ga je 19. 1. 1728 zamenjal zet Jakob Vernglič starejši, tega pa sin Jakob mlajši, ki je umrl sicer šele 2. 1. 1776, a je obrtno pravico že maja 1774 odstopil Benediktu Schicklgruberju. Z Benediktom in njegovim sinom Leopoldom se je uveljavila družina, ki je obvladovala mestno tesarsko stroko vse do leta 1827, torej več kot pol stoletja.

Ob delavnicah nosilkah obeh mestnih obrtnih pravic, so seveda delovale še nekatere druge, manjše in nižjega ranga, ki so jih vodili: v mestu Kristijan Pirš, v predmestju slovenjebistriška prišleka brata Blaž in Pankracij Pluško, v Ormožu pa Gabrijel Vernek.

Kamnoseška dejavnost se je ves čas razvijala v dveh delavnicah: ena je delovala na Ptujski gori, druga, ki je bila nosilka mestne obrtne pravice, pa v Ptujju. V 1. polovici 18. stoletja je delavnico na Ptujski gori vodila družina Vernik (oče Janez in sin Štefan), v 2. polovici pa Franc Schubadt. Delavnica v Ptujju je imela za svoja predhodnika Janeza Puza in Simona Schmalzla, ki jima je 14. 6. 1702 sledil

Matija Taupper, temu pa 16. 8. 1717 Matija Schusswald. Po njegovi smrti 24. 12. 1732 je obrtna pravica 5. 6. 1733 prešla na Janeza Mihaela Furmana, pri katerem je ostala 10 let. Sledila je družina Schnabl, s katero je ptujsko kamnoseštvo doseglo svoj vrh. Dne 11. 4. 1743 jo je uvedel Janez Jurij, ki je zapustil mnoga svoja dela v župni cerkvi, nadaljeval sin Jernej, ki pa očeta ni preživel, saj je umrl pozimi 1786/87, zaključil pa mož Jernejeve vdove Jurij Schober(le), ki je umrl 14. 1. 1800, s čimer se je tradicija delavnice končala. Ob tej osrednji delavniški vrsti je v mestu in okolici živelo in delovalo še nekaj kamnoseških mojstrov nižjega ranga: Matija Kelber, Jurij Knöbl in Avgustin Störman.

V 19. stoletje je ptujsko gradbeništvo stopilo podobno organizirano, kot je bilo v 18., saj so se šele z letom 1837 obrtne pravice spremenile v realne, to je kupne. S tem je odpadel odločujoči vpliv ceha na izbiro mojstrov, ki jih je že od leta 1790 potrjevala deželna gradbena direkcija. Vendar se to v 1. polovici 19. stoletja še ni močnejše čutilo, saj so še vedno prevladovale delavnice, opremljene z mestnimi (cehovsko potrjenimi) obrtnimi pravicami. V zidarstvu sta bili to delavnici Petra Wagnerja in Jakoba Knöbla. Delavnica Wagnerjev (očeta Petra, ki se je leta 1791 priselil iz Celja, sina Antona, ki se je leta 1818 odselil v Maribor, in brata Alojza, ki je leta 1837 umrl zaradi epilepsije) je v vsakem oziru obvladovala vso 1. tretjino 19. stoletja in prav s Petrom dosegla tudi svoj vrh, vendar pa je razmeroma hitro propadla. Kot nosilec mestne obrtne pravice jo je nasledil Vitenberžan Janez Fahr, ki se je leta 1837 priselil iz Konjic v Ptuj in v njem živel še leta 1854. Kdo ga je neposredno nasledil, ni znano, saj so v 3. četrtini stoletja v mestu živeli kar 4 mojstri: Gotlib Čeh, Janez Stresold, Matija Kratohvil in Franc Lenhardt. Druga obrtna pravica je 19. 3. 1803 prešla na Blaža Robana († 1825) in njegovega sina Janeza Jožefa († 1835); nasledil jo je Celjan Jurij Omersi, ki pa se je leta 1846 preselil v Maribor, in končno dobil Korošec Edvard Bernhardt, ki se je priselil leta 1846 ter tu živel in deloval vsaj do leta 1883. Vrsto zidarskih mojstrov iz njenega cehovskega obdobja zaključuje italijanski priseljenec Izidor Tolazzi, ki je leta 1884 postal ptujski meščan, naslednje leto pa že aktivno sodeloval pri ustanovitvi Zadruga stavbenih obrti v Ptuj.

Vrsti tesarskih delavnic, opremljenih z mestno obrtno pravico, sta na začetku 19. stoletja zastopala Jožef Hirti in Leopold Schicklgruber. Jožef Hirti je umrl leta 1815, nakar se je njegova vdova omožila z Vencijem Mihalekom, a je že na silvestrovo 1816 ponovno ovdovela. Ker sama ni mogla voditi delavnice, je njeno pravico leta 1818 za 3000 fl prodala Janezu Jožefu Streblu. Ta je umrl sicer šele jeseni 1850, vendar pa je pravico že leta 1844 odstopil najmlajšemu Jožefovemu sinu Matiji Hirtiju, ki je delavnico vodil do svoje smrti leta 1854. Naslednja tri leta je s pravico razpolagal Janez Knez, dne 6. 6. 1858 pa jo je pridobil češki priseljenec Martin Kissela, ki jo je leta 1882 zapustil sinu Viljemu, ta pa se je 20. 10. 1886 vključil v Zadrugo stavbenih obrti. Drugo obrtno pravico je Leopold Schicklgruber 19. 8. 1827 za 1000 fl prodal koroškemu priseljencu Janezu Brandstätterju, a je ta že spomladi 1834 umrl, obrtna pravica pa je 1. 6. i. l. prešla na Franca Rohrbacha, vendar je tudi pri njemu zaradi zgodnje smrti leta 1838 ostala le dve leti. Njegova vdova se je še istega leta omožila z Janezom Weisseneggom iz Lipnice ter nanj 6. 1. 1844 prenesla delavnico skupaj z obrtno pravico. Pri njem je ostala do smrti junija 1872, leto pozneje pa jo je prevzel domačin iz Kaniže Franc Breznik, ki je 29. 11. 1885 postal prvi predstojnik Zadruga stavbenih obrti v Ptuj. Razen naštetih mestnih mojstrov so v ptujski okolici živeli še drugi mojstri: Jožef Fürst, Friderik Dörflinger, Janez Simoner in Francev brat Janez Breznik, v Ormožu pa Jožef Roderich, Janez Indres, Anton Martin Rižner in Janez Jakob Fritz.

Kamnoseško obrtno pravico je 19. 3. 1803 po triletni vakanci dobil Mariborčan Mihael Muhovec (1772—1838); njegov občasni somojster je bil Slovenjegori-

čan Janez Stichel (1814—1874), ki pa se je leta 1838 preselil v Maribor. Zato je za Muhovcem obrtna pravica dne 14. 10. 1839 prešla na družino Muršec: očeta Janeza (1800—1847) in sina Jurija, ki je 14. 10. 1855 postal mestni kamnoseški mojster in kot tak sodeloval pri ustanovitvi Zadruga stavbenih obrti trideset let pozneje.

Dodatek

Čeprav ne sodijo neposredno med opisane obrtne panoge, so vendar omembe vredni tudi nekateri mizarji, štukerji, kiparji in slikarji iz tega časa, ki so se uveljavili tako v svoji stroki kot v mestnem življenju.

Med mizarji velja omeniti **Janeza Jurija Gasta**, ki je bil 14. 10. 1731 sprejet med meščane, družino **Dobinger** (tudi Tobinger, oče Jožef je bil leta 1760 mestni sodnik, sin Anton leta 1779 četrtni mojster) in zlasti družino **Wasser-Marenzeller**. **Franc Wasser** (1695—1772) je bil 14. 10. 1725 sprejet med meščane, nakar se je poročil z Marijo Ano Schaffer roj. Schibl ali Schippl, s katero je imel otroke v letih 1726, 1728, 1729, 1730, 1734, 1737, 1740, 1743, 1745, 1748. Kot vdovec se je 11. 2. 1754 ponovno poročil s Katarino Pözl, hčerko mestnega tesarskega mojstra Jožefa in njegove žene Katarine Pözl, s katero je imel otroke 1756, 1757, 1759, 1761, 1762, 1764, 1766, 1768, 1769, 1770, 1772. Večkrat je nastopal kot poročna priča in boter. Franc Wasser pa ni bil le strokovno (klopi v župni cerkvi) in družinsko (otroke je imel vse do svoje smrti!) aktiven, ampak tudi družbeno in družabno. Njegovo priljubljenost med meščani dokazuje dejstvo, da je bil kar 19 let mestni sodnik, trikrat pa je sodeloval pri objezdi mestnega ozemlja (1730, 1747 in 1769). Ko je 4. 10. 1772 umrl, star 77 let, je vseh 8 četrtih mojstrov nosilo njegovo krsto za pogrebom. Dne 8. 11. 1773 se je hči Katarina omožila s svečarjem Matijo Petrom.

Wasserjev najljubši pomočnik je bil **Peter Marenzeller**, ki je s svojimi izdelki dosegal umetniško raven (v župni cerkvi v Ptujju leta 1747 zakristijske omare, 1748 popravilo gotskih kornih klopi, 1752 velika svečnika, 1754 spovednice, 1763 prižnica razen plastike, v župni cerkvi na Ptujski gori 1762 prav tako prižnica razen plastike). Leta 1722 rojeni Peter je bil zaposlen pri Wasserju, kjer je kot pomočnik opravljal zahtevnejša mizarско-rezbarska dela. Dne 25. 6. 1753 se je poročil z Wasserjevo hčerko Katarino, nakar je nadaljeval delo pri tastu kot mojster, ki je bil 14. 10. 1753 sprejet med meščane. Otroci so se mu rodili 1754, 1755, 1757, 1758, 1760, 1762, 1762, 1765, 1767, 1770. Kot poročna priča je nastopil vsaj štirikrat, še večkrat kot boter. Leta 1779 je postal četrtni mojster. Umrl je 26. 3. 1785 v hiši št. 53, star 63 let, medtem ko je žena Katarina umrla šele 2. 12. 1800 v hiši št. 183, stara 72 let. Delavnico je prevzel sin **Filip Jakob** (1754—1831), ki se je 29. 4. 1787 poročil z Marijo Ano Reiser iz Maribora, h. št. 31, s katero je živel v podedovani hiši na št. 53 in imel z njo več otrok. Leta 1793 je postal kot meščan član mestnega konjeniškega korpusa. Dne 7. 12. 1820 mu je umrla 29-letna hči Marija, 24. 4. 1831 pa je umrl v 78. letu starosti kot ovdoveli bivši mestni mizarški mojster v Ptujju v hiši št. 192 (torej v mestnem špitalu). Sledil mu je sin **Franc**, rojen leta 1794, ki se je 1. 5. 1824 kot mestni mizarški mojster poročil z Marijo Deller (tudi Teller), 23-letno hčerko glavnika iz Radgone, in jo pripeljal domov v hišo št. 53. Otroci so se jima rodili 1826, 1829, 1832, 1833, 1835 . . . Dne 14. 10. 1824 je bil sprejet med meščane. Dne 22. 11. 1858 se je njegov 29-letni sin **Mavricij Rupert**, mizarški mojster na Dunaju (Landstrasse 363, župnija sv. Roka) poročil s 24-letno Ano Alojzijo, hčerko pekovskega mojstra Jakoba Zirngasta iz Kanize (priča Ignacij Marnzeller, urarski mojster na Dunaju). Dne 23. 11. 1863 se je omožila 30-letna Ana, hči pokojnega očeta Franca in še živeče matere Marije Deller. To-

rej je moral mojster umreti med leti 1858 in 1863. Z njegovo smrtjo zaključujem poglavje o pomembnejših mizarskih delavnicah in prehajam na poglavje o štukerskih.

Štukerstvo je bilo prvotno združeno z zidarstvom, a se je od njega leta 1679 po zaslugi graškega štukerskega mojstra Janeza Antona Derugija ločilo. Ker pa dejansko vendarle dekorativno dopolnjuje zidarstvo, ga lahko po svoje štejemo med gradbeniške dejavnosti. V Ptujju so v 2. četrtini 18. stoletja delovali trije štukerji: Jožef A. Quadrio, Jožef Haas in Andrej J. Sereni. Prvi, označen kot pl. gospod **Jožef (Anton) Quadrio**, je umrl v Ptujju 24. 3. 1729, star 63 let, torej je živel med leti 1666 in 1729. Dne 3. 11. 1743 se je njegova hči (?) Julijana Quadrio omožila z vdovcem Ferdinandom Korneggerjem iz Radgone (priči J. M. Mangin in Janez Math). Kot vemo, je Jožef Anton Quadrio skupaj s Petrom Bettinijem iz Maribora med koncem marca in koncem julija 1693 štukiral letni refektorij pri minoritih za 200 gld in 18 tolarjev predujema. Quadrio se je, kot kaže, precej selil. Ve se, da je med leti 1699 in okoli 1710 živel v Slov. Bistrici in nato v Mariboru, kjer so se mu rodili otroci med leti 1713 in 1729, zadnji verjetno že po smrti, ki ga je doletela v Ptujju. Njegova vdova Ana Marija Aschauer se je 8. 1. 1731 poročila z vdovcem Simonom Toplakom in s tem prekinila delavniško tradicijo. Quadrio je kljub precej številnim podatkom (glej moj sestavek v ČZN NV 22/1986, str. 303 in 310) še vedno dokaj skrivnostna, vendar zaradi svojih umetnostnih dosežkov vse pozornosti vredna osebnost. Po šolski kroniki naj bi leta 1690 obiskoval ruško gimnazijo, vendar je ta podatek nezdržljiv z drugimi iz njegovega življenja in vsaj za nekaj let prepozen, saj je Quadrio že od leta 1688 dalje nastopal kot sicer mlad, vendar priznan štuker.

Drugi je **Jožef Haas** (tudi Hass), ki je leta 1745 v družbi z mojstrico vdovo Cecilijo Pielich izdelal oltar iz štukalustra v kapeli ŽMB pri župni cerkvi in naslednje leto iz enakega materiala stenska okvira stranskih slik za skupaj 526 fl. Tretji je **Andrej Jožef Sereni**, ki se omenja med 25. 7. 1723, ko se je poročil z Ano Marijo Stembler, in 6. 3. 1733, ko mu je žena umrla. V tem času se mu je rodilo več otrok, nekaj pa jih je tudi umrlo. Krstni imeni Andrej in Jožef sta zelo pogosti in po svoje kar razpoznavni za kiparsko in štukersko družino Sereni, katere glavni na je prebivala v Gradcu.

Med kiparji je treba najprej omeniti **Antona Železnika** iz Lovrenca v Slov. goricah, ki je bil leta 1655 učenec ruške gimnazije in nato kipar v Ptujju, ter **Jurija Danijela Filzmoserja**, kateremu je med občasnim bivanjem v Ptujju žena Marija rodila sina Karla Emanuela, krščenega 7. 3. 1701 (botra senator Mihael Math in Marija Suzana Caccia).

Janez Gabrič je bil 14. 10. 1760 sprejet med meščane, dne 1. 6. 1773 pa je nastopil kot poročna priča. Domnevno se je dvakrat poročil: prvič 14. 4. 1760 z Ano Kristino Spisser (priča Ferdinand Scheidtnagl), drugič z njeno bližnjo sorodnico, verjetno sestro Ano Marijo Spisser, ki je umrla kot vdova 16. 1. 1792, stara 64 let. Imel je več otrok. Živel je v hiši št. 98. Med ohranjenimi deli mu S. Vrišer pripisuje plastike glavnega oltarja iz dominikanske cerkve, ki so sedaj v župni cerkvi Marije na Muri na Hrvaškem.

Janez Jurij Potočnik se je rodil leta 1740. Dne 14. 10. 1778 je bil sprejet med meščane. Umrl je 6. 3. 1788 za pljučnico v hiši št. 55. Poročen je bil s Terezo Hellwirth s katero je imel otroke 1782, 1783, 1784, 1786, 1788. Kot botra večih Potočnikovih otrok nastopata Jožef in Tereza Habič, vzdrževanca mestnega špitala.

Matiya Gallo, rojen leta 1762 v Celju kot drugi sin tamkajšnjega kiparja Ferdinanda, je bil verjetno pomočnik pri J. J. Potočniku, katerega vdovo, 39-letno Terezo, je 27. 7. 1788 poročil in tako prevzel delavnico ter hišo št. 55 v Ptujju. Vendar je Tereza že naslednje leto 31. 3. 1789 umrla, nakar se je mojster 21. 6. i. l. ponovno poročil z 22-letno Jožefo, hčerko lončarskega mojstra Čeliga iz Slov. Bistrice,

ki mu je leta 1790 in 1792 rodila hčerki. Jeseni leta 1792 se je preselil v Ormož, od koder je hodil kipariti predvsem na Hrvaško.

O **Janezu Krstniku Peternelu** (1700—1779), doma s Kranjskega in **Karlu Jožefu Risnerju** (okoli 1703—1758), ki je živel in deloval večinoma v Ormožu, ni podatkov, ve se le, da se je Risnerjeva hči Jožefa 12. 9. 1784 omožila s čevljariskim mojstrom Antonom Müllerjem. Ob tej priložnosti je Risner omenjen kot (pokojni) mestni kipar.

Prve podatke o slikarjih je mogoče dobiti iz obeh samostanskih kronik, ki poročata o **Frideriku Malku** in **Francu Rupertu Wallauerju**. Prvi je med leti 1644—1648 sodeloval pri postavitvi glavnega oltarja v dominikanski cerkvi, drugi, ki se prvič omenja leta 1674, pa je poleti 1693 poslikal letni refektorij pri minoritih ter umrl ob koncu istega leta. V ruški gimnazijski kroniki so omenjeni trije učenci iz Ptuja, ki so pozneje postali pomembni slikarji: leta 1656 **Sebastijan Shartinger**, leta 1659 **Sebastijan Lerchinger** in leta 1683 **Janez Krstnik Arch**. Najbolj uporabne podatke nam seveda nudijo matični viri, ker nam posredujejo raznovrstna dejstva iz njihovih življenj.

Melhor Spann se je 14. 2. 1689 poročil z vdovo Marijo Ivano (priči Mihael Purger in slikar Sebastijan Schiffkorn).

Valentin Winkler je bil 14. 10. 1696 sprejet med meščane. Dne 22. 4. 1713 mu je umrla žena Magdalena, stara 49 let.

Družina **Schiffkorn**: oče **Jožef Sebastijan** umrl 28. 6. 1694, star 51 let. Sin **Sebastijan** se je 27. 4. 1688 poročil z vdovo Ano Marijo Mangin, s katero je imel otroke 1689, 1690 in 1692. Po njeni smrti 26. 7. 1693 se je 12. 7. 1694 ponovno poročil z Marijo Magdaleno Guffante, s katero je imel dolgo vrsto otrok. Kot poročna priča je nastopil v letih 1694, 1695, 1696, 1700. Leta 1701 se omenja kot senator, bil pa je tudi mestni sodnik. Leto smrti ni znano. Dne 18. 11. 1748 se je **Jožef Karl Schiffkorn** poročil z vdovo Marijo Katarino Skočaj (priče Ignacij Schiffkorn, Janez Mihael Aichmayer in Franc Peršon).

Družina **Fellner**: **Janez Anton**, ki je 14. 10. 1713 postal meščan, je umrl 19. 4. 1723, star okoli 40 let. Dne 12. 2. 1711 se je poročil z Marijo Terezo Frančiško Winkler, hčerko slikarja Valentina, s katero je imel otroke leta 1712, 1714, 1715, 1716, 1718, 1720, 1721, 1722. Večkrat je nastopil kot poročna priča. Dne 28. 3. 1733 je umrl 18-letni sin Franc Anton, dne 21. 9. 1770 pa sin — naslednik **Franc Jožef**, star 49 let (1721—1770), avtor votivne slike Ptuja, leta 1766.

Franc Anton Pachmayer je bil 14. 10. 1726 sprejet med meščane. Umrl je 1. 10. 1748, star 47 let. Dne 9. 2. 1726 se je poročil z vdovo po Fellnerju, Marijo Terezo, s katero je imel otroke 1727, 1728, 1730, 1731, 1733... Po njeni smrti se je ponovno poročil z Alojzijo Strimizzer, s katero je imel kot zadnjega otroka dne 15. 1. 1749 posthumno rojeno hčerko Marijo Rebeko. Dne 22. 1. 1744 je bil poročna priča slikarju Janezu Girtniku, 6. 11. 1746 pa je nastopil kot boter. Vemo, da je skupaj s pomočnikom Antonom Lerchingerjem leta 1741 freskiral kapelo ŽMB pri župni cerkvi.

Janez Girtnik, sin istoimenskega očeta iz Ormoža, se je 22. 1. 1744 poročil z Marijo Ano Haberc iz Konjic, ki se je preselila k njemu v Kanižo (priči Franc Anton Pachmayer in Jožef Reitter). Z njo je imel otroke leta 1744, 1746, 1747...

Ferdinand Scheidtnagl je bil 14. 10. 1753 sprejet med meščane. Živel je v hiši št. 40. Dne 2. 7. 1752 se je poročil s Frančiško Pözlner, ki pa je ob porodu umrla, nakar je vzel za ženo Konstancijo Purgauer, s katero je imel otroke 1754, 1755, 1756, 1758, 1760... 1768, 1770, 1773, vendar so mu med 10. in 14. 2. 1764 umrli kar 3 otroci, stari 9, 6, in 5 let. Kot poročna priča je nastopal med leti 1760 in 1771, kot boter skupaj z ženo leta 1773.

Matija Ivšek (tudi Jaušek, Jušek in podobno) se je 19. 5. 1772 poročil s Terezo Peer, s katero je imel dolgo vrsto otrok 1773, 1774, 1775, 1776, 1777, 1778, 1778,

1779, 1780, 1783, 1785, 1787, 1790 . . . Leta 1772 se je začasno odselil iz mesta. Dne 16. 8. 1784 se omenja kot poročna priča. Živel je v hiši št. 60, nato 62 in končno 72.

Jožef Paradis, rojen leta 1753, se je 8. 11. 1785 poročil z Jožefo Mraček iz Sv. Lenarta. Živel je v hiši št. 164.

Janez Pirker, slikar, pozlatar in hišni posestnik, je bil iz Litzena na Zg. Štajerskem, kjer se je leta 1787 rodil tamkajšnjemu slikarju in pozlatarju Janezu. Leta 1806 se je poročil z Marijo Hoch, s katero je imel 9. 2. 1807 sina Janeza in nato še več otrok. Dne 14. 10. 1808 je bil sprejet med meščane. Z Marijo je najprej živel v hiši št. 7 in nato v hiši št. 164. Kot vdovec se je 14. 1. 1828 ponovno poročil z Elizabeto Neupauer iz Slov. Bistrice, staro 34 let, s katero je živel v hiši št. 184. Otroci so se mu rodili 1829, 1832 . . . Umrl je 26. 5. 1842, star 55 let, vdova Elizabeta pa nekaj mesecev pozneje, 26. 9. 1842, stara 50 let.

Jožef Haimlinger, slikarski mojster, nastopa z ženo Ano Marijo 28. 1. 1773 kot krstni boter.

Jožef Horvat, slikar in pozlatar, je bil 14. 10. 1831 sprejet med meščane.

Jožef Mayer, meščanski slikar, rojen leta 1821, je umrl v hiši št. 164 dne 22. 10. 1857, star 36 let.

Jožef Jacober, meščanski slikar in pozlatar, je bil 14. 10. 1848 sprejet med meščane. Najprej je stanoval izven mesta na območju gosposčine Ptuj, nato v mestu na št. 54. Leta 1857 in 61 so mu umrli 17-letni sin, 11-letna hči in 8-letni sin.

Anton Klauer se je kot 30-letni slikar dne 29. 8. 1866 poročil s 37-letno Ano Zapp.

Viri:

- Vpisna knjiga meščanov deželno knežjega komornega mesta Ptuj 1684–1917
- Glavna knjiga zidarskega, tesarskega in kamnoseškega ceha v Ptuj 1698–1873
- Vpisni register mojstrov in pomočnikov ceha ZTK v Ptuj 1720–1837
- Vpisna knjiga sprejetih in izučenih vajencev ceha ZTK v Ptuj I, II in III za leta 1757–1804, 1799–1883 in 1834–1864 (zadnja samo za zidarje in kamnoseke)
- Zadruga stavbenih obrti v Ptuj 1885–1928
- Cehovski red ZTK v Gradcu, potrjen od cesarja Leopolda I. leta 1658, prepis iz leta 1698
- Cehovski red ZTK v Ptuj, potrjen od cesarja Leopolda I. okoli leta 1700
- Cehovski red ZTK v Ptuj, potrjen od cesarja Karla VI. leta 1717
- Cehovski red ZTK v Ptuj, potrjen od cesarice Marije Terezije leta 1761
- Varia, cehovski spisi iz let 1696–1882, škatla 1-ovoj 7, š. 5-ovoj 5 in š. 12-ovoj 194
- Kronika dominikanskega samostana v Ptuj I iz leta 1673 (Vincenc Abel) in II iz leta 1696 (Ambrož Capello)
- Kronika minoritskega samostana v Ptuj iz leta 1861 (Ludvik Pečko)
- Ptujaska kronika I in II za leta 1857–1887 in 1888–1898 (Ferdinand Raisp)
- Kronika mestne župnije v Ptuj 1732–1755, nadaljevanje (S. Povoden) do leta 1838 in leta 1842 začeto nadaljevanje (M. Modrinjak) do leta 1939
- Arhiv mesta Ptuja. Vpisnik obrtnih zaznamb za leta 1750–1820. ZAP
- Glavna knjiga upnikov in dolžnikov za leta 1785–1798 (Leopold Schicklgruber); ZAP
- Simon Povoden: Meščanska čitanka I in II, Ptuj 1821 in 1825. ZAP
- Vodnik po fondih in zbirkah ZAP. Ptuj 1985, strani 108–109
- Nada Jurkovič: Varia 1634–1983. Publikacije ZAP. Inventarji 3, zvezek 2, Ptuj 1984
- Marija Hernja-Masten: Človek, ki se je v zgodovino zapisal sam – Ptujčan Leopold Schicklgruber. Kronika 39/91, strani 71–76
- Jože Curk: Mariborski gradbeniki v času baroka in klasicizma. ČZN NV 22/1986, p. 289–314
- Matrike: župnija sv. Jurija
- poročne knjige: 1684–1743, 1743–1785, 1785–1837, 1837–1865, 1866–1888
- pokopne knjige: 1684–1742, 1743–1784, 1785–1804, 1805–1838, 1839–1864, 1865–1885
- krstne knjige: 1687–1742, 1743–1773, 1773–1785, 1785–1802, 1803–1822, 1822–1853, 1854–1873

župnija sv. Ožbalta od 1637, sv. Petra in Pavla od 1789
 poročne knjige: 1726—1729, 1730—1755, 1756—1780, 1780—1784, 1785—1789,
 1790—1797, 1806—1828, 1829—1848, 1848—1861, 1862—1871
 pokopne knjige: 1758—1779, 1780—1784, 1785—1789, 1790—1804, 1805—1821,
 1821—1835, 1835—1847, 1847—1872, 1873—1896
 krstne knjige: 1738—1757, 1757—1765, 1770—1784, 1774—1784, 1785—1789, 1786—1790,
 1790—1792, 1798—1804, 1804—1815, 1810—1815, 1816—1828, 1829—1837, 1830—1838,
 1838—1849, 1849—1860, 1859—1870.

Iz seznama pregledanih matrik je razvidno, da so matrike župnije sv. Jurija iz let po požaru 1684 v celoti ohranjene, manjkajo pa začetne matrike župnije sv. Ožbalta/Petra in Pavla izpred let 1726, 1758 in 1738 ter nekaj vmesnih (poročna iz let 1798—1806 ter krstni iz let 1766—1770 in 1793—1798).

DIE BAUMEISTER VON PTUJ ZWISCHEN RENAISSANCE UND HISTORIZISMUS

Zusammenfassung

Abriß der Bautätigkeit von Ptuj zwischen dem 16. und 19. Jahrhundert beweist, dass sie nicht so gering am Umfang gewesen war, wie man gewöhnlich angenommen hat. Die dreitägige Brandkatastrophe in Mai 1684 bedeutete einen Wendepunkt in der Entwicklung der Stadt. Die mittelalterliche, zur Zeit der Renaissance und des Frühbarocks erneuerte Stadt musste der hoch- und spätbarocken Umbauung weichen. Der jäh vergrößerte Baubedarf hat eine grössere Zahl der Bauleute beschäftigt, unter ihnen auch viele »Pfuscher«, was eine festere Organisation der heimischen Meister verursacht hat. Im Jahr 1697 ist die Zunft der Maurer, Zimmerleute und Steinhauer entstanden, die Ptuj und seine breitere Umgebung während der folgenden zwei Jahrhunderte beherrscht hat. In der Zeit der Renaissance, in der 2. Hälfte des 16. Jahrh. war besonders die landesfürstliche Regierung bautätig gewesen, es folgte eine manieristische Pause der 1. Hälfte des 17. Jahrh. und dann der frühbarocke Schwung der 2. Hälfte desselben Jahrhunderts, als alle drei grosse Herrschaften (die Burg und die beiden Klöster) ihre Residenzen ausgebaut haben und damit der Stadt eine neue, frühbarocke Prägung gegeben haben. Die grossen Stadtbrände aus den Jahren 1684, 1705 und 1710 haben diesen Schwung abgebrochen, darum aber die Erneuerung der Stadt ausgelöst und in sie die hoch- und spät-barocke Formen eingeführt. Obwohl die Italiener die Hauptrolle im Baugeschehen der Stadt im Laufe des 17. Jahrhunderts gespielt haben, hat sich das nach den Bränden stark verändert. Die heimischen Kräfte haben sich baulich durchgesetzt, die italienischen zurückgezogen.

Im 17. Jahrhundert waren in Ptuj einige anonyme aber bedeutende Meister anwesend, unter ihnen zwei Werkstätten der italienischen Meissler (1570—1640), der Fassadengestalter der beiden Leslietrakten auf der Burg, weiter Dionis Merlino als der Schöpfer der Fassade der Minoritenkirche und der anonyme Autor der Fassade der Dominikanerkirche. Im 17. Jahrhundert bildeten die Italiener noch die Mehrheit als Maurer- und Steinmetzmeister, nie war aber ihre Zahl unter den Zimmerleuten überwiegend. Mit dem Jahr 1697 hat sich die Bautätigkeit von Ptuj zunfartig organisiert. In der Stadt waren zur Verfügung zwei Stellen für die Baumeister, zwei für die Zimmermeister und eine für die Steinmetzmeister, ausserdem aber noch einige Stellen für die Bei- oder Mitmeister in der Stadt und die Gau- Aussen- oder Landsmeister auf dem Lande (in der Stadtumgebung). Wegen der festeren Zunftorganisation war die Bautätigkeit im 18. Jahrhundert besser organisiert als im 17. In der Maurerei der 1. Hälfte des 18. Jahrhunderts hat die führende Rolle die Familie Mangin (1701—1751) gehabt, diese hat mit ihrer Tätigkeit sogar bis Zagreb gereicht. Die zweite Werkstatt leiteten Andreas Pacher, sein Schwiegersonn Gregor Aber und der Mann seiner Witwe Andreas Dirnberger (1691—1759). In der 2. Hälfte des Jahrhunderts war die erste Werkstatt im Besitz von Simon Plimich, Gottlieb Petzolt, Hans Plimich und seit 1796 der Familie Wagner gewesen, die zweite aber im Besitz der Familie Knöbl (1759—1803). Ähnliche Entwicklung bemerkt man auch auf dem Gebiet des Zimmerhandwerks. Die Führer der beiden Werkstätten waren am Anfang des 18. Jahrhunderts die Meister Hans Jamnik und Mathias Zaveršek. Das Recht der ersten Werkstatt hat mit der Heirat der Meisterswitwe Sebastian Oberländer (1702—1710), nach seinem Tode aber der Meistersohn Hans Jamnik der Jüngere übernommen. Im Jahr 1727 ist das Recht in die Hände des Hans Pölzl, dreizehn Jahre später aber der Familie Danzer gelangt, die sie bis 1777 im Besitz gehabt hat. Bis zum Ende des Jahrhunderts folgten noch Josef Brandstättnr und Simon Hiepl, der Schöpfer des jetzigen Zwiebdaches auf dem Stadtturm von Ptuj. Im Besitz des zweiten Rechtes folgten dem Mathias Zaveršek Pankracius Jamnik, sein Schwieger-

sohn Jakob Wernglitsch und dessen Sohn Jakob der Jüngere der sein Recht im Jahr 1774 dem Benedikt Schicklgruber abgetreten hat. Mit dem Benedikt und seinem Sohn Leopold hat sich in Ptuj eine Familie durchgesetzt, die das Zimmermannsfach über fünfzig Jahre beherrscht hat.

Die Steinmetzerei entwickelte sich in zwei Werkstätten, die äussere arbeitete auf Ptujška gora, die städtische in Ptuj. Diejenige von Ptujška gora war in der 1. Hälfte des 18. Jahrhunderts in dem Besitz der Familie Vernik, in der zweiten Hälfte des Meisters Franz Schubadt; jene von Ptuj, bereichert mit der Tradition von Simon Schmalzl, leitete zwischen 1702—1717 Mathias Taupper, dann Mathias Schusswaldt und Hans Fuhrmann, zwischen 1743 und 1800 aber die Familie Schmalzl-Schoberl, mit der die Steinmetzerei von Ptuj sein Höhepunkt erreicht hat.

Im 19. Jahrhundert hat sich die Tradition des zunftartig organisierten Bauhafes fortgesetzt, obwohl das Gewerberecht seit 1837 käuflich geworden ist und die Meisterprüfungen seit 1790 auf der Landesbaudirektion abgelegt worden waren.

In dem Maurerhandwerk waren am Anfang des 19. Jahrhunderts die führenden Werkstätten jene von Peter Wagner und Jakob Knöbl. Die Werkstatt von der Familie Wagner war erfolgreich, aber sie erlosch schon im Jahr 1837 und räumte ihren Platz derjenigen von Hans Fahr, welcher die Regotisierung der städtischen Pfarrkirche im Jahr 1840 begonnen hat. Dieser Werkstatt sind nach 1854 zwar diejenigen von Gottlieb Čeh, Hans Stressold, Mathias Kratohvil und Franz Lenhardt gefolgt, doch waren sie nicht bereichert mit der Tradition des alten Zunftrechtes. Die zweite Werkstatt hat zuerst die Familie Roban übernommen (1803—1835), dann Georg Omersi, nach seiner Übersiedlung nach Maribor im Jahr 1846 aber Edward Bernhardt, der sie mindestens bis 1883 im Besitz gehabt hat. Mit dem italienischen Einsiedler Isidor Tolazzi war im Jahr 1885 die Zeit des zunftartig organisierten Maurerhandwerks zu Ende. Sie wird durch die Zadruga stavbenih obrti, bei deren Gründung Tolazzi eine aktive Rolle gespielt hat, ersetzt.

Die Werkstätten des Zimmermannhandwerks waren um 1800 im Besitz von Peter Wagner und Leopold Schicklgruber. Die erste war zwischen 1807 und 1854 im Besitz der Familie Hirti—Mihalek—Strebl, seit 1858 aber der Familie Kissela, die sie im Jahr 1886 zur Zadruga stavbenih obrti eingeschlossen hat. Die zweite hat im Jahr 1827 Hans Brandstätter bekommen, im Jahr 1834 aber Familie Rohrbach-Weissenegg, die sie bis 1872 besessen hat. Nach ihrem Erlöschen ist ihr Besitzer Franz Breznik geworden, der sie im Jahr 1885 in die Zadruga stavbenih obrti eingeschlossen hat. Ähnliches Schicksal hat die städtische Steinmetzwerkstatt gehabt. In den Jahren 1803—1838 hat sie Michael Muhovec geführt, seit 1839 aber die Familie Muršec, die sie im Jahr 1885 in die Zadruga stavbenih obrti eingeschlossen hat. Die Werkstatt auf Ptujška gora hat wegen des Abkommens der dortigen Steinbrüche an seiner Bedeutung viel verloren.

Am Ende des Aufsatzes sind noch einige Tischler, Stuccateure, Bildhauer und Maler, die mit den behandelten Fächern zwar nicht eine unmittelbare Verbindung haben, doch ihre Arbeit für das Aussehen der Bauten nicht ohne Bedeutung war, aufgezählt. Unter den Tischlern sind zu erwähnen die Familien Dobinger (1719—1790) und Wasser-Marenzeller (1725—1860), die mit dem Peter (†1785) seinen Höhepunkt erreicht hat; unter den Stuccateuren Josef Anton Quadrio (1666—1729), Josef Haas (um 1745) und Andreas Josef Sereni (um 1723/33); unter den Bildhauern Johann Gabrič, Hans Georg Potočnik, Mathias Gallo und Karl Josef Risner; unter den Malern aber Franz Wallauer, Sebastian Schiffkorn, Hans Anton und Franc Josef Fellner, Franz Anton Pachmayer, Johann Girtnik, Ferdinand Scheidtnagl, Mathias Ivšek, Josef Paradis und Johann Pirker.

LEKARNA PRI SV. ŠTEFANU V RIBNICI

Štefan Predin*

UDK 615.1(497.12 Ribnica na Dolenjskem)(091)

PREDIN Štefan: Lekarna pri sv. Štefanu v Ribnici. (Die Apotheke bei St. Stefan in Ribnica.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 65 = 30(1994)2, str. 266

Izvirnik v slov, povzetek v nem, izvleček v slov in angl

Ustanavljanje ribniške lekarne lepo ilustrira neusmiljeni boj za vsakdanji kruh, ki ne pozna ne strokovnih ne socialnih razlogov pri podeljevanju koncesije, čeprav so v tem primeru še posebej prepričljivi in nazorni

UDC 615.1(497.12 Ribnica na Dolenjskem)(091)

PREDIN Štefan: The pharmacy at Sveti Štefan in Ribnica. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 65 = 30(1994)2, p. 266

Orig in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl

The foundation of the Ribnica pharmacy illustrates well the merciless struggle for economic resources, which acknowledges no professional nor social reasons at the awarding of licences, even though these reasons were so very appreciable in this case

Po doslej znanih podatkih naj bi prva lekarna v Ribnici na Dolenjskem nastala pred sto leti. Pri zbiranju podatkov pa se je izkazalo, da je tam obstajala lekarna že prej (1).

Prav mogoče je, da tudi ta ni bila prva javna lekarna v Ribnici, ampak je tudi ona imela svojo predhodnico, kar bo šele treba podrobneje raziskati (2).

Po selitvi ribniške lekarne leta 1841 v Kočevje so v Ribnici zopet začele delovati hišne lekarne tamkajšnjih krajevnih ranocelnikov (Ribnica, Velike Lašče, Turjak).

Med ribniškimi ranocelniki velja omeniti predvsem Johanna Bobka, ki je tam deloval od leta 1856 naprej. Leta 1862 je višjim zdravstvenim oblastem poročal, da v Ribnici dotlej ni opazil trahoma (3).

Bobka omenjam zato, ker mu je dr. Kapler, distriktni zdravnik iz Kočevja in njegov predpostavljani, dal veliko priznanje, ko je deželni vladi v Ljubljano poročal, da je oblasti že leta 1862 obvestil o nujnosti, naj se cepljenje proti kozam ponovno uvede. Tedaj je namreč v Kočevju in v okolici Velikih Lašč razsajala epidemija črnih koz velikega obsega, le v Ribnici, ki leži med obema krajema, ni bilo nobenega primera! To pa ni le slučajnost, ampak zasluga tamkajšnjega ranocelnika Johanna Bobka, ki je tam že pred leti uvedel revakcinacijo, kar najlepše dokazuje, kakšnega pomena je revakcinacija, je še poudaril Kapler (4).

Kaplerjevo poročilo so potrdile tudi ribniške oblasti (5).

* mag Štefan Predin, direktor Mariborskih lekarn, v pokoju

Ribnica pa je z leti napredovala; leta 1870 je bila tam ustanovljena narodna čitalnica. Med njenimi ustanovnimi člani je bil tudi ranocelnik Ivan Bobek (6).

Ciril-Methodovo društvo je v Ribnici nastalo pozneje, leta 1886. Med njegovimi odborniki je bil ribniški župan, zdravnik dr. Anton Šifrer (6).

Razvilo se je premogovništvo, cvetela pa je tudi prodaja lesa; vse to je dajalo Ribničanom polet za prizadevanje, da dobijo na dolenski železnici, ki so jo prav v tistih časih gradili, tudi svojo železniško postajo. Pri tem so jih podpirali tudi Kočevci (7); med njimi tudi lekarnar Braune, ki je bil član odbora za gradnjo železnice. V nekem pismu predstojniku lekarnarskega gremija namreč Braune to izrecno omenja (8).

Med velike načrte za napredek kraja so Ribničani uvrstili tudi izgradnjo novega hotela. Celo novo bolnišnico so imeli v mislih.

Prvi vlak, ki je tudi uradno pripeljal na njihovo postajo, so slovesno pričakali. Ribnica je tedaj bila zadnja postaja na »slovenski zemlji«. Okolico železniške postaje so lepo uredili, zgradili dovozne poti, zasadili drevored, leta 1894 pa so slovesno odprli tudi ribniški vodovod (7).

Nič čudnega torej, da so v takem vzdušju razmišljali tudi o svoji javni lekarni. Pobudo za njeno ustanovitev je menda dal Zastop ribniškega zdravstvenega okrožja (Sanitaetsdistriktsvertretung) že 15. januarja 1890. Oblastem je bilo znano, da so v Ribnici že pred desetletji imeli svojo javno lekarno.

Do kranjskega lekarnarskega gremija pa je zadeva prišla šele 12. decembra tega leta, ko je predstojnik Mayr sklical posvet o odredbi za ustanovitev lekarne v Ribnici.

Na seji so načeloma soglašali z njeno ustanovitvijo; zahtevali so le, da se ukinita hišni lekarni ranocelnikov iz Ribnice in Velikih Lašč, saj naj bi se nova lekarna vzdrževala prevsem iz prometa le-teh (1).

Predstojnik Kranjskega lekarnarskega gremija Mayr je bil o nameri za ustanovitev nove javne lekarne v Ribnici seznanjen že prej. Kočevski lekarnar R. Braune mu je že poleti 1890 pisal, da bodo distriktno lekarno v Ribnici le odprli, saj se je menda posebna distriktna komisija za to že odločila.

Braunejev asistent Camillo Linhardt si je med službovanjem pri njem pridobil naklonjenost glavarja Thomanna in krajevnega zdravnika v Ribnici, ki naj bi mu ob prizadevanju za podelitev koncesije za lekarno dajala vso podporo.

V tem pismu Braune tudi lepo opisuje Linhardtov značaj. Linhardta ima za zelo dejavnega, pametnega in v vsakem pogledu izkušenega lekarnarja. Toda, piše Braune, Linhardt zna biti tudi neprijeten, zato mu je že odpovedal službo s 1. aprilom (1890, op. p.) v dobri veri, da ga bo ta v 14-tih dneh zapustil. Toda Linhardt, ki mu je bilo v interesu, da pri njem ostane čim dlje, ga je zaprosil za 6-tedenski odpovedni rok. Tega pa mu Braune ni mogel kratiti.

V tem času naj bi Linhardt v Ribnici navezal dobre stike, zato se mu bo namera, da bi si pridobil lekarniško koncesijo, mogoče posrečila, je še menil Braune.

V pismu pa Braune namiguje tudi na to, da bi se Linhardta bilo najbolj znebiti, morda tako, kakor so se nadležnega Pečnika. V Ljubljani bi mu priskrbeli kruh ali pa mu tam omogočili odpreti novo lekarno in ga šele potem onemogočili (tako so namreč ravnali s Pečnikom, ki je prosil za koncesijo 6. lekarne v Ljubljani, op. p.).

Braunejevo pismo izzvenci tako, kakor da bi mu bilo sosodstvo z Linhardtom zelo neprijetno in da bi raje imel v Ribnici za soseda drugega lekarnarja (9).

Žal natančnih podatkov o poteku dogodkov v zvezi z ustanavljanjem ribniške lekarne ni, saj je fascikel 17-6 Kranjske deželne vlade v zvezi s sanitetnimi zadevami za obdobje 1880—1900 izgubljen, zato je bilo potrebno podatke zbirati po drugih dokumentih in jih posredno povezati.

Braune je bil torej dobro poučen o poteku vseh dogodkov, saj je bila odločba za ustanovitev javne lekarne v Ribnici izdana že 29. 4. 1890, št. 3454. Potrdilo jo je tudi notranje ministrstvo. Deželni glavar je namreč obvestil lekarnarski gremij v Ljubljani, da je notranje ministrstvo zaradi pritožbe že 13. februarja 1891, št. 2876, potrdilo odločbo št. 3454, ki jo je izdalo okrajno glavarstvo v Kočevju. Prav zato deželno glavarstvo gremij obvešča in od njega zahteva, da naj ta da mnenje o ureditvi javne lekarne v Ribnici in o podelitvi te koncesije. Glavarstvo si more namreč pridobiti tudi mnenje gremija, zato ga obvešča tudi o vloženi pritožbi dne 4. 9. 1890, ki mu jo pošilja v vednost.

Mayr pa je pismo deželnega glavarja dal na sejo gremija šele 12. 6. 1891 (10). Braune je torej omenjeno pismo (9) napisal v začetku aprila 1890.

Kaj pa se je dogajalo medtem?

Koncesijo za ribniško lekarno so podelili Camillu Linhardtu, kar se je Brauneju zdelo napačno, saj bi se lahko lekarnar Ruprecht iz Trebnjega pritožil, je Braune menil v drugem pismu, ki ga je pisal gremiju v Ljubljano (11).

Prvi postopek, po katerem je komisija podelila koncesijo Linhardtu, očitno ni bil povsem regularen. Pritožba, ki je v pismu deželnega glavarstva omenjena (10), je bila verjetno Ruprechtova.

To se je izkazalo za resnično šele mnogo pozneje, namreč leta 1909. Tedaj se je državno namestništvo iz Innsbrucka pri deželni vladi v Ljubljani zanimalo glede podelitve lekarniške koncesije v Ribnici Camillu Linhardtu. Ta mu je po poizvedbi pri okrajnem kočevskem glavarstvu in po lastnih podatkih o tem podrobneje odgovorila (12).

Iz tega dopisa spoznamo, da je deželna vlada z odločbo št. 3454 dne 29. 4. 1890 dala soglasje k razpisu natečaja za javno lekarno v Ribnici. To je notranje ministrstvo 13. februarja 1891 tudi potrdilo (11).

Okrajno glavarstvo iz Kočevja je natečaj objavilo šele 23. 4. 1891, št. 5802.

Razpis za koncesijo lekarne v Ribnici je zbudil zanimanje petih prosilcev; njihove vloge je dr. Thomann poslal lekarnarskemu gremiju takoj po izteku razpisa (13).

Posebne zasluge za prednost pri podelitvi koncesije si je pripisoval Ferdinand Haika, provizor lekarne v Novem mestu, ki je gremiju v Ljubljano pisal, da mu kot najstarejšemu prosilcu pripada prednost, saj že 32 let dela v stroki. O njegovem delu dotlej ni bilo prav nobene pripombe, piše, zato upa, da mu bo gremij v svojem predlogu dal prednost (14).

Prvi zaplet v zvezi s podelitvijo koncesije za ribniško lekarno (11) pa je predstojnika Mayrja le zaskrbel (zadevo je gremij obravnaval 19. 12. 1890), saj se je takoj po sprejemu dospelih vlog (13), o katerih se je moral izreči tudi gremij in podati svoj »terna« predlog, za nasvet obrnil na A. J. Sicha, tedanjega urednika vseavstrijskega časopisa za farmacijo in zelo uglednega farmacevta. Ta mu je »v najstrožji diskretnosti, namenjeni samo Mayrju«, kmalu odpisal naslednje:

a) v dunajskem lekarnarskem gremiju nikoli ne podelijo koncesije osebi, ki lekarno že poseduje;

b) koncesijo načeloma podelijo osebi, ki ima najdaljšo službeno dobo;

c) koncesija se naj podeli tam, kjer se ugotovijo možnosti za obstoj lekarne, da se pozneje ta ne ukinja;

d) za Linhardta meni, da sploh ne more priti v poštev, saj je dotlej posedoval že več lekarn in to ne najslabših, ki so vse donosne, če se jih le pravilno upravlja. Linhardt je že posedoval lekarne v Waidhofnu, Bodenbachu in Dornbachu. Razi-skati bi še bilo treba, ali je Linhardt še kje dobil koncesijo, zato naj se za podrobnejše informacije obrne na dunajski in czaslavski lekarnarski gremij;

e) tudi prosilec Ruprecht ne pride v poštev, saj že ima veljavno koncesijo;

f) v zvezi s Haiko pa tole, piše Sicha: njegova lekarna v Pfraumbergu je bila med najslabšimi in so jo pred dvema letoma prodali za 8500 gld (15).

S Sichovimi napotki in z izkušnjami dotedanjih zapletov je Mayr ljubljanske kolege gremija povabil na sejo v svoje stanovanje. O vseh gremijskih zadevah so tedaj odločali ljubljanski lekarnarji; lekarnarji iz ostalih krajev so se udeleževali le gremijskih skupščin, pa še to samo nekateri. Zato je Mayr tudi o tej zadevi poročal na skupščini gremija šele 15. 12. 1891.

Za podelitev lekarniške koncesije v Ribnici so se potegovali: Camillo Linhardt, Johann Ruprecht, Ferdinand Haika, Johann Padar in Ladislav Hanak.

Svoje »terna« predlog je gremij utemeljil in oblikoval takole:

1. Camillo Linhardt je bil že trikrat lastnik lekarnice: V Bodembachu ob Elbi na Češkem in v Dornbachu pri Dunaju; obe lekarni sta v boljšem položaju od ribniške. S svojim očetom Francem Linhardtom je bil tudi solastnik lekarnice v Dobrišu na Češkem. Zaradi navedenega ima po mnenju gremija najmanj pravice do koncesij in zanjo sploh ne pride v poštev.

2. Iz podobnih razlogov kakor Linhardt tudi Ferdinand Haika, najemnik lekarnice v Novem mestu, med kandidate za koncesijo ne pride v poštev, čeprav sicer osebno zasluži vso pohvalo. Pripominja se še, da nekdanja Haikova lekarna v Pfraumbergu na Češkem ne prinaša dobička, saj pogosto menja svoje lastnike.

3. Prošnja Johanna Ruprechta, lekarnarja iz Trebnjega, pa zasluži posebno obravnavo. Ruprecht se odpoveduje koncesiji v Trebnjem, če se mu ta podeli v Ribnici. Gremiju so namreč znane težke razmere v Trebnjem; če se omeni le to, da tamkajšnje sistemizirano mesto distriktnega zdravnika še po večkratnih razpisih ni zasedeno. Ta in še drugi razlogi Ruprechtovi številni družini zelo otežujejo življenje.

Pri podelitvi koncesije Ruprechtu bi šlo pravzaprav le za dislokacijo njegove lekarnice in deželni vladi bi bilo prepuščeno, če bo zanjo v Trebnjem ponovno razpisala koncesijo. Tudi je J. Ruprecht med kandidati najstarejši, njegova strokovna usposobljenost pa je nesporna.

Zato se je gremij odločil za naslednji »terna« predlog:

a) primo loco: J. Ruprecht, lekarnar iz Trebnjega, ki tam istočasno odpoveduje koncesijo;

b) secundo loco: Johann Padar, mr. ph. iz Gradca;

c) tertio loco: Ladislav Hanak, mr. ph. iz Celja (13).

Torej je gremij deloma upošteval Sichove nasvete; le v pri Ruprechtu je našel izhod v dislokaciji koncesije, kar bi oblasti lahko upoštevale, kakor so to storile, ko je šlo za preselitev prve ribniške lekarnice v Kočevju (2).

Toda tokrat so pristojne vodili drugačni interesi. Kaže, da je imel Braune prav, ko je zapisal, da si je Linhardt znal pridobiti naklonjenost glavarja in ribniškega zdravnika. Pa ne samo njune, tudi njegovo! Braune je najbrž pozabil, kaj je pisal Mayrju (9), saj je pozneje Linhardtu obljubil, da bo lahko ostal pri njem v službi, dokler se zadeva v Ribnici ne uredi. Tokrat je Braune Linhardta hvalil in Mayrja prosil, naj Linhardtu priskrbi službo v Ljubljani pri Groetschlu (lekarnar v Ljubljani, op. p.), ki bo naslednje leto začel oskrbovati bolnišnico, pa ga bo morda potreboval (16). Videti je, da Braune ne ve, kaj bi rad, ali pa tako spretno pomaga Linhardtu!?

Dne 9. junija 1891 se je natečaj iztekkel, že 28. 6. 1891 pa je kočevsko okrajno glavarstvo za bodočega lekarnarja v Ribnici izbralo prav Camilla Linhardta (12). Torej se ni oziralo na mnenje gremija, ki Linhardta kot možnega kandidata sploh ni vzel v poštev (13). To je bilo za gremij grenka izkušnja, toda še večje razočaranje za Ruprechta!

O svojem izboru je kočevsko glavarstvo ostale konkurente sicer obvestilo, vendar brez vsakega pojasnila, kar pa se J. Padarju ni zdelo prav. Ta je gremiju

v Ljubljano pisal, da je od kočevskega glavarstva dobil samo sporočilo o podelitvi koncesije Linhardt, ničesar pa o svoji vlogi. Zato je gremij prosil, naj mu sporoči, ali so njegovo vlogo sploh obravnavali (17). Iz vsebine pisma je moč razbrati, da ga postopek in izbor presenečata.

Najbolj pa je bil prizadet in razočaran Ruprecht, kar je v svojem pismu gremiju tudi jasno zapisal. Saj se ne bi oglasal, piše, če ne bi bili prizadeti njegovi vitalni interesi! Ko se je potegoval za ribniško koncesijo, je Linhardt celo ponudil, da mu odstopi svojo koncesijo v Trebnjem, s čemer je soglašalo tudi okrajno glavarstvo (v Novem mestu, op. p.)! Toda četudi ima 14 let prakse v lekarni in pravico do samostojnega vodenja lekarne, ga je prehitel konkurent, ki ima le 10 let lekarniške prakse in je le eno do dve leti na Kranjskem. Niti slovenskega jezika ne zna!

Tudi sicer ga Linhardt v nobenem pogledu ne prekaša, je menil Ruprecht. Razen tega bi oblastva že zaradi pravičnosti in obzirnosti ne smela izpustiti tega izpred oči, saj jim je znano, da so Trebnje majhna vas s 26-imi hišami in z zelo revno okolico. Pa še tri hišne lekarne so tamkaj, zaradi česar je njegova lekarna zelo slabo situirana. Ročne prodaje praktično ni, recepture pa zaradi nezasedenega mesta zdravnika tudi ne; zato tudi repeticij ni! Zaradi navedenega Ruprecht navaja, da se je prisiljen pečati tudi z ordiniranjem (česar po predpisih ne bi smel, op. p.). Ruprecht navaja še družinske težave in prosi kolege iz gremija, naj mu vendar pomagajo, da bi le kako prišel do ribniške koncesije (18).

Ruprechtovi pritožbi je Kranjska deželna vlada z odločbo 1. 9. 1891, št. 9525 ugodila, toda Linhardt se je pritožil na notranje ministrstvo, ki je odločbo deželne vlade zavrnilo in potrdilo pravomočnost odločbe kočevskega okrajnega glavarstva ž dne 28. 6. 1891. To je bilo 15. februarja 1893 (12).

Ruprecht je najbrž spoznal, da kljub podpori deželne vlade ne bo uspel, zato se cesarju ni pritožil, kar bi sicer še lahko storil. Linhardt pa se tudi ni obotavljal; »Novice« so že 18. 8. 1893 objavile obvestilo, da je »novo lekarno v Ribnici te dni otvoril g. Rom. Linhardt« (očitno se je pisec zmotil, ko je zapisal »Rom.«, saj je bil Linhardt Camillo, op. p.).

»Novice« so kmalu po tem, 15. 9., na strani 312 objavile tudi novico, da je bil ribniški praktični zdravnik (to je zdravnik s privatno prakso) dr. Anton Šifrer imenovan za deželnega zdravnika za ribniški zdravstveni okraj. Letna plača je znašala 600 gld (19).

Okrožni zdravnik dr. Ivan Bobek iz Ribnice (ribniški ranocelnik; takrat so ranocelnikom rekli »zdravnik« in so jim pogosto pripisovali tudi doktorski naslov, op. p.) se je upokojil 10. julija, torej tik pred otvoritvijo nove lekarne, so pisale »Novice« (»Novice«, 28. 7. 1893, str. 257).

Bobek je verjetno tedaj svojo hišno lekarno opustil ali pa jo je prodal Linhardt, saj pozneje ni več najti podatkov o njeni vizitaciji.

Linhardt je lekarno odprl pred 8. avgustom, saj je tega dne mr. ph. Simeon Sladojevič, pl. Sladojevič, lastnik lekarne »Pri angelu« v Novem mestu, pisal lekarnarskemu gremiju v Ljubljano, da je Linhardt dobil koncesijo za lekarno v Ribnici. Linhardt da ima istočasno v najemu tudi lekarno v Kočevju in misli posedovati obe, zato Sladojevič gremij sprašuje, ali je s tem seznanjen in kaj misli v tej zadevi ukreniti (20). Ista oseba namreč po tedanjih predpisih ni mogla posedovati dveh ali več lekarn.

Res je, da je Braune dal svojo lekarno 1. 12. 1891 Linhardt v najem, sam pa se je odpravil v Gradec (21).

Verjetno je lekarnarski gremij pri kočevskem glavarstvu v zvezi s tem vložil pritožbo, saj je 14. novembra 1893 sprejel ostro pismo samega deželnega glavarja. Tega je kočevsko glavarstvo o tem obvestilo in mu zagotavljalo, da med lekar-

nama v Kočevju in Ribnici ni povezanosti, ki bi nasprotovala predpisom. Zato je deželni glavar v pismu gremiju ostro zapisal, naj se zadeva končno preneha (22).

Očitno je, da je tokrat lekarnarski gremij zaradi svoje nedvoumne podpore Ruprechtu prišel v nasprotje s kočevskimi oblastmi. Te so proti strokovnim in drugim argumentom pretežirale Linhardta, ki sicer ni užival dobre reputacije, kakor smo videli tudi v sporočilu Sicha z Dunaja in dvoumnega pisanja Brauneja iz Kočevja. Imenovanje Linhardta za ribniškega lekarnarja je prizadelo ugled gremija. Zato je tudi razumljivo, da je gremij izrabil vsako priložnost za protest. Tako so mu tudi Sladojevičeve trditve prišle prav.

Linhardt je torej v miru pripravljaval vse potrebno za ustanovitev nove lekarne, zadnji mesec pred otvoritvijo pa mu je pri tem pomagal še njegov asistent mr. ph. Cornelius Mauler, ki je bil pred tem asistent v kočevski lekarni! Pri delu se je dobro izkazal, je pripisal Linhardt, ko je to sporočal gremiju v Ljubljano (23).

Tedaj je bilo v navadi, da ima lekarna tudi zavetnika, po katerem so jo poimenovali. Premeteni Linhardt si je izbral kar ribniškega farnega patrona sv. Štefana (24). Sedanji župnik Maks Ipavec piše, da je ribniška župnija edina na Slovenskem, ki ima za zavetnika papeža Štefana, na stranskem oltarju v ribniški župnijski cerkvi pa je tudi slika Kozme in Damijana (25). Kozma in Damijan pa sta bila zavetnika ribniških krznarjev, kar smo že omenili (2).

Ribniški sv. Štefan goduje 16. avgusta.

Slika sv. Štefana, ki danes krasi glavni oltar farne cerkve, je naslikal znani slovenski impresionist Ivan Grohar (26).

Ali je lekarni dal ime že Linhardt, nisem mogel zanesljivo ugotoviti, je pa zelo verjetno. Prvi dokument, na katerem se ime omenja, izvira iz leta 1904 (27).

Linhardt pa najbrže po vseh teh dogodivščinah, ki jim redko najdemo primerjavo, v Ribnici ni več ugajalo; morda je bil tudi zaslužek manjši, kot si ga je obetal. Takoj ko je dobil potrditev svoje kupno-prodajne pogodbe z Dunaja, je lekarno za 33.000 Kr 1. februarja 1895 prodal Jožefu Ančiku st. (26). S tem datumom je tudi odpovedal svojo koncesijo (12).

Jožef Ančik st. je bil rojen leta 1857 v Kunovicah na Moravskem, ki so tedaj sodile v politični okraj Madžarski Hradisch. Prakticiral je v kraju Tobischau pri Olomoucu od leta 1874, tirocinalni izpit je opravil leta 1877, magister farmacije pa je postal leta 1881 na Dunaju (27, 28).

V Ribnico je prišel že leta 1894, ko je lekarno kupil; le na potrditev kupne pogodbe sta z Linhardtom čakala do 1. februarja leta 1895. Tedaj je Linhardt lekarniško koncesijo, za katero si je toliko prizadeval, odpovedal. Kot personalno koncesijo jo je odtlej imel Ančik. Pred tem časom je bil Ančik lastnik lekarne s personalno koncesijo v Oberplanu na Češkem (1884—1893), ki jo je podedoval po očetu (27).

Jožef Ančik st. se je v ribniške razmere dobro vživel; bil je med člani upravnega odbora ribniške posojilnice (26), zanimal pa se je tudi za stanovsko delo, saj je bil med člani vseavstrijskega lekarnarskega društva na Dunaju kakor še nekateri drugi lekarnarji s Kranjskega (29).

Tudi v Kranjskem lekarnarskem gremiju so mu zaupali; leta 1905 je bil član njegovega nadzornega odbora (30).

Jožef Ančik st. je ostal ribniški lekarnar do 20. 3. 1927, ko je lekarno predal svojemu sinu Jožefu Ančiku ml. (31), umrl pa je v Ribnici 29. 4. 1931 (32).

Med njegovimi sodelavci so bili številni lekarnarski vajenci in asistenti, predvsem Moravci, Čehi in Hrvati. Že prvo leto svojega dela v Ribnici je Ančik kot svojega asistenta prijavil Kolomana von Čaića (33), naslednje leto pa že prvega praktikanta Franca Černeta, ki je prakso nastopil 1. avgusta 1896 (34).

Črnetu je sledil Jožef Kopečny iz Smeržic na Moravskem, ki je praktical na Ribnici od 20. 9. 1897 do 18. 9. 1898 (35), nakar je odšel na Moravsko, od 20. aprila 1899 pa je prakso vnovič nadaljeval pri Ančiku (36).

Kopečnyja je nasledil drugi Moravec Franc Till, doma iz kraja Gewitsch. Bil je absolvent medicine in je pri Ančiku praktical dvakrat: od 1. 9 do 1. 12. 1899 in od 16. 2. do 1. 5. 1900 (35).

Moravcema so sledili trije Hrvati: od 1. 8. 1901 do 15. 6. 1903 je tod praktical Nikola Zebec iz Varaždina (35), ki je odšel opravljat tirocinalni izpit na Hrvaško. Na pregledu lekarne leta 1902 je preglednik zapisal, da ima Zebec vsako drugo nedeljo in vsak drugi praznik prosto in še 14 dni letnega dopusta (37).

Zebcu je od 29. 6. 1903 do 9. 9. 1903 sledil Artur Grimani iz Sinja v Dalmaciji (35), za njim pa je nastopil Štefan Kovačić, rojen 1884 v Vrbovcu na Hrvaškem. Njegov oče Nikola je bil notar v Gjurgevcu pri Koprivnici. Kovačić je pri Ančiku praktical od 29. 8. 1903 do 20. 6. 1906 (35).

Kovačiću je sledil Hubert Jaklin, doma iz Vitanja pri Celju. Praktical je kot vajenec od 1. 9. 1904 do 30. 9. 1905 (35), tirocinalni izpit pa je opravil 26. 2. 1907 v Ljubljani; pozneje se je kot asistent zaposlil pri Ančiku (38).

V času od 1. 10. 1907 do 15. 7. 1908 je praktical Štefan Graif, doma iz Vrabč pri Zagrebu, 19. 9. 1908 pa je Ančik prijavil za vajenca še svojega sina Jožefa, ki je prakso pri očetu končal 11. 4. 1911, ko je v Ljubljani opravil tirocinalni izpit (35).

Domačemu sinu sta kot lekarnarska vajenca sledila Moravec Franc Šterba iz Kunovic (1. 10. 1909 do 30. 11. 1909) in Čeh Jan Nalepa iz Janovic (1. 10. 1910 do 1. 6. 1911) (35).

Za Teodorjem Leisserjem iz Varaždina (1. 10. 1911 do 29. 1. 1914) je lekarniško prakso pri Ančiku nastopil domačin Josip Oblak, rojen 5. 3. 1893 v Grabnu pri sv. Gregorju na Dolenjskem. Začel je pri lekarnarju Prorazilu v Slovenskih Konjicah (od 1. 10. 1913 do 20. 8. 1913), nadaljeval pa jo je od 1. 10. 1913 do 7. 10. 1914 pri Ančiku, tirocinalni izpit pa je predčasno polagal 28. 12. 1914 v Ljubljani (35). V času, ko je bil pri Ančiku, je »bil priden in zvest ter v svoji stroki dobro poučen«, kakor je Ančik v svojem pismu pospremil njegovo prošnjo za tirocinium (39). Diplomiral je šele leta 1923 v Zagrebu in potem služboval pri ljubljanskih lekarnarjih Leusteku, Trnkoczyju, Kmetu in Ramorju (40).

Vpogled v strokovno ureditev in delo lekarne v Ribnici spoznamo po ohranjenih zapisnikih o pregledih lekarne. Pregled leta 1901 je pokazal, da so prostori lekarne svetli in suhi, da ima lekarna dve večji in več manjših tehtnic, toda uteži bi bilo treba pregledati. Zaloge so primerne in po predpisih; opravljenih je bilo nekaj analiz zdravil, ki so ustrezala predpisom, le melisne kapljice so bile slabo signirane. Strupov v lekarni ni. V rubriki »opomba« je preglednik ugotovil, da so signature na stojnicah »Tabula I in II izrabljene in se jih mora takoj ustrezno obnoviti« (41).

Slednjega pa Ančik st. ni jemal preveč resno. Signatur ni obnovil vse do leta 1906, kar je preglednik ob pregledu lekarne tudi zapisniško ugotovil (42).

Leta 1902 je lekarna izdala zdravila na 7000 receptov, od teh jih je bilo 1200 od bolniške blagajne. Da bi si Ančik izboljšal gmotni položaj, je izdeloval tudi malinovec (37).

Leta 1903 je bilo izdanih zdravil na 7623 receptov, od tega za bolniško blagajno že 2500! Prodaja brez recepta pa je bila zelo slaba. Lekarna je bila odprta poleti od 6. do 21. ure, pozimi pa od 7. do 20. ure (27).

Leta 1906 je pregled lekarne pokazal približno enako sliko glede števila receptov, le da je Ančik izdeloval razen malinovca še sodavico (43).

K slabemu gmotnemu položaju ribniške lekarne so pripomogle še druge okoliščine. Ob ustanavljanju lekarne oblasti niso upoštevale zahteve gremija, da se

hišne lekarne ranocelnikov in zdravnikov v Ribnici in v njeni okolici ukinejo, saj naj bi se nova javna lekarna v Ribnici napajala prav iz prometa le-teh (1).

Hišno lekarno v Velikih Laščah je še vse do leta 1903 imel dr. Portik, ki pa se ni oskrboval v najbližji lekarni, kakor je bilo tedaj določeno, torej v Ribnici, temveč pri lekarnarju Trnkoczyju v Ljubljani (37). Tedaj je Portik prenehal s prakso in hišno lekarno zaprl. Toda že naslednje leto jo je zopet usposobil dr. Franc Raznožnik, ki je v Velikih Laščah zamenjal dr. Portika in od njega kupil tudi hišno lekarno. Tudi Raznožnik se je oskrboval pri Trnkoczyju, deloma tudi v Kočevju in ne v Ribnici, kjer bi se praviloma moral. Ko je leta 1915 vizitiral Raznožnikovo hišno lekarno, je dr. Boehm v poročilu zapisal, da je lekarna lepo urejena in da so zdravila lepo spravljena v omarah, da so tehtnice pregledane, da so zdravila v porcelanskih in steklenih posodah ter da so zdravila močnega in zelo močnega učinka posebej zaklenjena. Knjige so lepo urejene; ima tudi farmakopejo iz leta 1915 (44).

Preglede lekarn so večinoma opravljali okrajni zdravniki iz Kočevja. Med kočevskimi zdravniki, ki so pred prvo svetovno vojno v Kočevju »uživali sloves in so bili zaslužni tudi za Slovence«, Skubic posebej omenja dr. Hoffmanna in dr. Schleimerja; slednji je bil ustanovitelj 1. privatnega sanatorija v Ljubljani (t. i. Šlajmerjev dom). Med ribniškimi zdravniki pa Skubic omenja dr. Antona Schiffrerja, dr. Janeza Oražma, dr. Ludvika Kožuha in dr. Franja Boha (26).

Novo odredbo o prometu pripravljenih zdravil so ljubljanski lekarnarji izkoristili. Zelo so začeli propagirati svoje izdelke, ki so jih pošiljali celo na podeželje! Zato so leta 1896 podeželski lekarnarji pri gremiju silovito protestirali in so svojim kolegom očitali celo mazaštvo (45).

Lekarnar Braune iz Kočevja je Ančika zelo spodbujal k protestu zaradi neloyalne konkurence, saj je neki ljubljanski lekarnar celo pismeno ponudil ribniškemu trgovcu, naj prodaja njegove izdelke; Braune o tem predstojniku gremija Mayrju piše, da ima Ančik to pismo celo v rokah! (46).

Ančika je torej ogrožalo več konkurentov; vsi po vrsti so delovali proti predpisom ali proti poslovnim običajem, toda oblasti jim niso tega preprečile. Zato je tudi Ančik ostal pred njimi brez moči in si je pomagal, kakor je vedel in znal, tudi z izdelovanjem malinovca in sodavice!

Jožef Ančik st. je tudi pri okrajnem zdravniku dr. Boehmu v Kočevju užival velik ugled. To se je lepo pokazalo v primeru, ko je kočevski lekarnar Starkel nenadoma umrl in je bilo potrebno poskrbeti za nadomestilo v lekarni. Prav tu se vidi praktična nemoč lekarnarskega gremija, na katerega so se obračali tako Starklova vdova kot tudi Ančik in dr. Boehm. Gremij je »pomagal« le z dopisi! Zato je Boehm naprosil Ančika, da naj bi pomagal lekarno ponovno odpreti, kar je Ančik tudi prizadevno sprejel in je na vse strani telegrafiral po pomoč, a brez uspeha. Nazadnje je takoj poslal svojega aspiranta, ko se je ta vrnil z dopusta, da so pod nadzorstvom R. Brauneja st. lekarno lahko zopet odprli (47).

Ančik st. je breme lekarne čedalje težje prenašal. Posebno hudo je bilo med 1. svetovno vojno, ko je bilo vpoklicanih tudi precej farmacevtov in lekarnarskih asistentov. Med prvimi sta bila mr. ph. Bogdan Devide, poznejši lekarnar pri sv. Lenartu v Slov. goricah, in mr. ph. Jožef Ančik ml. (48).

Jožef Ančik ml. je sledil očetu v poklicu in pozneje v lekarni v Ribnici; zaradi istega imena ju razlikujem s st. in ml.

Jožef Ančik ml. se je rodil 29. 3. 1889 še na Češkem v Veliki Plani, kjer je njegov oče tedaj imel lekarno (49).

V lekarniško prakso je stopil pri svojem očetu leta 1908 (35), tirocinium pa je položil 19. 11. 1911 pri lekarnarskem gremiju v Ljubljani; študij farmacije je z diplomom zaključil 19. 7. 1913 v Pragi. Usposobljenost za samostojno vodenje lekarne (kvinkvenij) pa si je pridobil leta 1918 (50).

Po tirociniju je služboval pri lekarnarju Sušniku v Ljubljani, v vojaški službi pa je bil s krajšo prekinitvijo od novembra 1913 do 1. 11. 1818, kjer je dosegel tudi oficirsko stopnjo apotekarskega stotnika II. vrste. Zadnji čas vojaške službe je bil v lekarni garnizijske bolnišnice v Ljubljani (31).

Leta 1918 se je vrnil v očetovo lekarno v Ribnico, kjer je bil nekaj časa provizor. V letih 1920 do 1922 je služboval v lekarni Karbovih v Kamniku, nakar je odšel za provizorja lekarne v Krško, od koder se je leta 1924 vrnil v Ribnico (51).

Tedaj je zaprosil za lekarniško koncesijo v očetovi lekarni, ki se ji je bil oče Ančik st. pripravljen odpovedati sinu v prid. Postopek je trajal skoraj tri leta, saj so pri tem vsak po svoje sodelovali lekarniška zbornica, deželna vlada ter veliki ljubljanski župan, ki je predlog za podelitev koncesije priporočil (35). Ančik ml. je potrditev koncesije iz Beograda dobil šele marca 1927 (52).

Tudi Ančiku ml. so konkurirali krajevni trgovci in lekarnarji; proti njim se je pri lekarniški zbornici pritoževal predvsem v letih 1927—1929 tudi zaradi nedopustne reklame in prodajanja izdelkov »Alga« (35).

Ančik ml. je kupil nekaj delnic pri valedrogeriji Salus v Ljubljani in postal član njenega upravnega odbora (53).

Na skupščini lekarniške zbornice 13. 2. 1938 so lekarnarji zelo kritizirali Salus, ki bi naj nezakonito oskrboval zdravnike. Ančik ga je močno branil in ga zagovarjal, saj da je šlo le za oskrbo zdravnikov v ambulantah pri bratovskih skladnicah (54).

V Ribnici so dočakali tudi prvo magistro farmacije; to je bila Nika Peganova, rojen 30. junija 1917 v Idriji. Diplomirala je na farmacevtski fakulteti v Zagrebu leta 1936. Tega leta se je pri Ančiku tudi zaposlila (55).

Jožef Ančik ml., ki je že med 1. svetovno vojno preživel kar pet let v vojaški suknji, pač ni slutil, kakšna usoda ga čaka v 2. svetovni vojni! Že konec leta 1942 so ga aretirali; Lekarniška zbornica (v njenem imenu lekarnar Piccoli, op. p.) je intervenirala za Ančika, Emilijo Fonovo (Kostanjevica) in Uroša Ruprehta (Trebne), ki so bili tedaj v zaporu (56). Toda za Ančika neuspešno, saj so ga obsodili in odpeljali v internacijo (Padova, Tervizo), pozneje pa v Dachau (60), kjer je dočkal konec vojne (53). V zaporu, internaciji in v Dachau je preстал dve leti, enajst mesecev in štiri dni! (60).

Med Ančikovo Golgoto v taborišču je lekarniška zbornica skušala reševati strokovno pomoč v ribniški lekarni, pa tudi v drugih lekarnah, ki so ostale brez farmacevtov.

Zbornica je pomagala tudi nekaterim nezaposlenim farmacevtom in študentom farmacije, ki so se pred Nemci zatekli v Ljubljano. Med njimi je bil tudi mr. ph. Franjo Rems. Ta je prosil za socialno pomoč pri zbornici, in ker je bilo tedaj mesto farmacevta v Ribnici prosto, je Ramor (ljubljski lekarnar, op. p.) zahteval, naj tja napotijo Remsa. Temu pa je lekarnar dr. Stanko Kmet (iz Ljubljane, op. p.) nasprotoval in je na Remsovo prošnjo pripisal, da »sedaj ni mogoče tja oditi, zato se naj Remsu pomoč odobri«. To je bilo 8. avgusta 1942 (57).

Pozneje so predlagali, naj v Ribnico odide mr. ph. Ivan Hubad (58). Vendar se v tedanjih vojnih razmerah zlepa ni nihče mogel odločiti, da bi odšel tja.

Kakor v vsaki vojni je tudi v tej zelo primanjkovalo zdravil, saj je bilo oskrbovanje omejeno ali onemogočeno. Zato je tedaj OF po svojih močeh skušala reševati pomanjkanje zdravil z organizacijo zbiranja zdravilnih zelišč, voska, medu in žganja, predvsem seveda za partizanske enote in partizanske bolnišnice, živinorejcem pa so na sestankih svetovali, kako naj skrbijo za živali in da naj tudi zanje zbirajo zdravilna zelišča. Seznanjali so jih z njihovo rabo.

Vosek in med so uporabljali za izdelavo zdravilnih mazil. Za partizanske bolnišnice so zbirali tudi žganje, živinorejcem pa svetovali, kako naj zdravijo živali in da naj pogosteje belijo hleve (59).

Ančik se je iz taborišča vrnil, mnogi pa so — med njimi tudi lekarnar Maver — tam umrli. Nesrečno usodo mr. ph. C. Maverja smo že opisali. Kljub nevarnosti pa je Ančik pošteno pričal o Maverju, ki so ga obdolžili in tudi obsodili kot narodnega izdajalca. V taborišču mu je pomagal, kolikor je mogel, saj je Maverjevo težko bolezen poznal (53).

Tako se lahko pridružimo piscu Ančikovega nekrologa, kjer je zapisal, da je bil Ančik »vedrega, dobrohotnega značaja in poštenjak, ki se je vsakomur prikupil« (49).

Po vrnitvi iz taborišča se je takoj lotil dela za obnovo lekarne in zdravstvene službe na Dolenjskem. Po nacionalizaciji lekarne, ki jo je »prostovoljno brez odškodnine« v zameno za delovno dobo »izročil državi«, je ostal njen upravnik do upokojitve 1. 4. 1952 (60).

Jožef Ančik ml. se je v Ribnici oženil z domačinko Vido Pickovo, s katero je imel tri otroke, sina in dve hčerki.

Oba z ženo sta bila kulturno zelo dejavna. »Oče je režiral in igral v amaterski igralski družini, pel v moškem zboru, sodeloval pri pihalni godbi, mama pa je spremljala vse prireditve na klavirju,« piše Ančikova hči Vida (60).

Zaradi težkih družinskih razmer in še drugih razlogov je Ančik svojo hišo v Ribnici leta 1956 prodal in se preselil v Celje, kjer je živel njegov sin Jože (60).

Prvotno je bila lekarna v Ribnici v hiši na Gorenjski cesti št. 1, tedaj v lasti Janeza Lovšina, pozneje pa je Ančik st. sezidal novo hišo v Kolodvorski ul. št. 9, kjer je lekarna poslovala do leta 1982, ko se je preselila v sedanje prostore (60).

Tako se leta 1949 zaključi zgodovina ribniške Lekarne pri sv. Štefanu; lekarno so tedaj nacionalizirali, njeno poslanstvo pa nadaljuje sedanja lekarna.

Viri in literatura za Lekarno pri sv. Štefanu

1. Lekarniški gremij, šk. 1880, pag. 305, 12., 1890, ARS.
2. Š. Predin: Zgodovina ribniške lekarne, Prva lekarna, Farm. vestn. 1992; 43: 273—82.
3. Kranjska dež. vlada, fasc. 17-1, šk. 862, št. 501, 1862, 12. 3., ARS.
4. Kranjska dež. vlada, fasc. 17-1, 1850—1918, št. 96, 1864, 8. 13., ARS.
5. Kranjska dež. vlada, fasc. 17-1, 1850—1918, št. 1500, 1864, 8. 13., ARS.
6. A. Vorko: Ribniška društva do l. 1918 v luči njihovih pravil, Kronika št. 2, letn. 30, str. 122—131, Ljubljana 1982.
7. P. Vodopivec: Prispevek k zgodovini kočevske železnice, Kronika št. 2, letn. 30, str. 117—122, Ljubljana 1982.
8. Kranjski lekarnarski gremij, šk. 1880, pag. 1910, 1891, 4. 22., ARS.
9. Kranjski lekarnarski gremij, šk. 1880, pag. 885—887, ARS.
10. Kranjski lekarnarski gremij, šk. 1880, pag. 845—847, 1898, 9. 13., ARS.
11. Kranjski lekarnarski gremij, šk. 1880, pag. 329, 1891, 3. 16., ARS.
12. Kranjska deželna vlada, fasc. 17-6, šk. 864, 1906—1910, ovitek 1909, št. 29645, št. 25904/1605 in št. 26654/1647, 1909, 11. 13., ARS.
13. Kranjski lekarnarski gremij, šk. 1800, pag. 280—282, št. 8637, 1891, 6. 9., ARS.
14. Kranjski lekarnarski gremij, šk. 1800, pag. 297—299, 1891, 5. 29., ARS.
15. Kranjski lekarnarski gremij, šk. 1880, pag. 323—325, 1891, 6. 16., ARS.
16. Kranjski lekarnarski gremij, šk. 1880, pag. 291—292, 1898, 12. 8., ARS.
17. Kranjski lekarnarski gremij, šk. 1880, pag. 273—274, 1891, 7. 15., ARS.
18. Kranjski lekarnarski gremij, šk. 1800, 1891, 7. 20., ARS.
19. »Slovenec«, št. 172, 29. 7. 1893, Univerzitet. knjiž. Maribor.
20. Kranjski lekarnarski gremij, šk. 1893, 8. 8. 1893, ARS.
21. Apotekarska komora, šk. 1880, pag. 1900, 1891, 12. 10., ARS.

22. Kranjski lekarnarski gremij, šk. 1893, 1893, 9. 14., ARS.
23. Kranjski lekarnarski gremij, šk. 1893, 1893, 7. 25., ARS.
24. B. Otorepec: Doneski k zgodovini Ribnice in okolice v srednjem veku, Kronika št. 2, letn. 30, str. 79—87, Ljubljana 1982.
25. Pismo ribniškega župnika Maksa Ipavca, marec 1993, hrani avtor.
26. A. Skubic: Zgodovina Ribnice in ribniške pokrajine, Buenos Aires 1976, 1—786.
27. Kranjska deželna vlada, fasc. 17-6, 1900—1905, šk. 863, ovitek 1900, zapisnik/vprašalnik, ARS.
28. Kranjski lekarnarski gremij, šk. 1909, 1—1470, ovitek 1907, pag. 1376, ARS.
29. Kranjski lekarnarski gremij, šk. 1914, pag. 699, ARS.
30. Kranjska dež. vlada, fasc. 17-6, šk. 863, 1900—1905, ovojnica 1905, ARS.
31. Lekarniška zbornica, Lekarniška zadruga, mapa MW, pag. 325, ARS.
32. Farm. vjes., št. 8, letn. 21, 1931, Zagreb.
33. Lekarnarski gremij, knjiga lekarniških vajencev od 1. 1. 1878, pag. 284—334, pag. 302, ARS.
34. Kranjski lekarnarski gremij, šk. 1896, pag. 635—637, pag. 709, ARS.
35. Lekarnarski gremij, šk. 1422, f, knjiga študentov farmacije, pag. 127—283, pag. 228, ARS.
36. Apotekarski gremij, šk. 1872—1890, 1899, 5. 1., ARS.
37. Kranjska dež. vlada, fasc. 17-6, 1900—1905, šk. 863, ovojnica 1903, ARS.
38. Kranjska dež. vlada, fasc. 17-6, šk. 863, ovojnica 1907, pag. 1376, ARS.
39. Kranjski lekarnarski gremij, šk. 1916, 1914, 10. 7., ARS.
40. Lekarniška zbornica, zelena mapa, okrožnice, pag. 673—735, pag. 764, ARS.
41. Kranjska dež. vlada, fasc. 17-6, 1900—1905, ovitek 1901, 1901, 6. 27., ARS.
42. Kranjska dež. vlada, fasc. 17-6, 1906—1910, šk. 864, ovitek 1906, 1. 12., ARS.
43. Kranjska dež. vlada, fasc. 17-6, šk. 864, ovitek 1906, ARS.
44. Kranjski dež. vlada, fasc. 17-6, šk. 867, 1916—1918, ovitek 1916, ARS.
45. Š. Predin: Kranjski lekarnarski gremij, str. 1—26, tipkopis, 1993, hrani avtor.
46. Kranjski lekarnarski gremij, š. 1886, pag. 687—689, ARS.
47. Kranjski lekarnarski gremij, šk. 1909, 1—1470, pag. 745—756 in pag. 749—750, ARS.
48. Kranjski lekarnarski gremij, šk. 1438, pag. 623—629, ARS.
49. Farm. vestn. 1958, 9: 123.
50. Odbor službujočih farmacevtov, ovitek 1925, pag. 1—807, ARS.
51. Lekarniška zbornica, šk. 1943—1945, j, 1—1063, pag. 182, ARS.
52. Lekarniška zbornica, mapa KAVVAK, pag. 325, ARS.
53. Š. Predin: O življenju mr. ph. Cirila Maverja, zadnjega legalnega lastnika Lekarne pri zamorcu v Mariboru, Farm. vestn. 1992; 43: 167—179.
54. Lekarniška zbornica, l, šk. 1938, 1—766, mapa 1—100, pag. 96, ARS.
55. Lekarniška zbornica, šk. 1936, mapa 401—500, ARS.
56. Lekarniška zbornica, uprava, m, 1—236, sejni zapisniki 1941—1945, pag. 18, ARS.
57. Lekarniška zbornica, 1941—1945, g, pag. 25—27, ARS.
58. Lekarniška zbornica, šk. 1943—1945, 1—1009, siva mapa 1301—1400/1944, pag. 303, ARS.
59. I. Zajc-Cizelj: Partizansko gospodarstvo v ribniškem okrožju, Kronika št. 2, 30, 1982, str. 160—169.
60. V. Jarc: Pismo poročilo o svojem očetu J. Ančiku ml., 7. 4. 1993, hrani avtor.

DIE APOTHEKE BEI SV. STEFAN IN RIBNICA

Zusammenfassung

Bei der Errichtung der Apotheke in Ribnica wird das Verhalten einzelner Parteien sichtlich. Die Anregung zur Errichtung der Apotheke sollte von der Gesundheitsbehörde kommen, doch offensichtlich handelte dieselbe während des Ausschreibungsverfahrens und der Erteilung der Konzession nach den persönlichen Interessen des künftigen Gründers. Eine wichtige Rolle hatte dabei — doch hintergründig — der einflußreiche Apotheker Braune aus Kocevje (Gottschee).

Auch das Landesapothekengremium konnte sich mit seinem fachbegründeten, doch verspäteten Vorschlag nicht durchsetzen. Seine Schwäche zeigte sich auch darin, daß es für seine Entscheidung Rat und Unterstützung in der Hauptstadt Wien suchte.

Der gesamte Ablauf hinsichtlich der Konzessionsausschreibung und Erteilung belehrt uns auch über das komplizierte bürokratische Verfahren, welches insgesamt etwas länger dauerte als der Gründer der Apotheke Camillo Linhardt für die eigentliche Erschaffung benötigte.

Der Apotheker Ruprecht aus dem naheliegenden Trebnje, welcher in äußerst schweren Verhältnissen lebte, konnte auch mit Hilfe des Landesapothekengremiums — und anfangs mit Hilfe der Landesregierung in Ljubljana — die Konzession in Ribnica nicht bekommen; man ließ ihn weiterhin vegetieren.

Die späteren Inhaber der Apotheke in Ribnica lösten ihre finanzielle Lage mit zusätzlichen Tätigkeiten und zahlreichen Praktikanten, die damals auch die billigste Arbeitskraft waren.

Einzigartig und interessant war diese Apotheke auch wegen ihres letzten Besitzers Jozef Ancik, der trotz schwerer Lebenserfahrungen seinen Optimismus und einen echten Kontakt zu den Bewohnern von Ribnica erhalten hat. Als solcher bleibt er auch den slowenischen Apothekern in Erinnerung.

RAZVOJ IN DELOVANJE ŽELEZNIČARSKIH ORGANIZACIJ NA SPODNJEM ŠTAJERSKEM PRED LETOM 1914

Franc Rozman *

UDK 656.2(497.12 Štajerska):329.14/15"1868/1914"

ROZMAN Franc: Razvoj in delovanje železničarskih organizacij na Spodnjem Štajerskem pred letom 1914. (Entwicklung und Tätigkeit der Eisenbahnorganisationen in der Untersteiermark vor dem Jahre 1914. (Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 65 = 30(1994)2, str. 278

Izvirnik v slov., povzetek v nem., izvleček v slov. in angl.

Avtor v razpravi opisuje delovanje železničarskih delavskih organizacij socialdemokratske usmeritve od konca devetdesetih let prejšnjega stoletja do prve svetovne vojne. Poleg teritorialne razširjenosti železničarskih strokovnih podružnic se ukvarja tudi z nacionalno pripadnostjo, strokovnim delovanjem, prvomajskimi praznovanji in sestavo posameznih železničarskih organizacij.

UDC 656.2(497.12 Štajerska):329.14/15"1868/1914"

ROZMAN Franc: The development and activities of railwaymen's organisations in lower Styria prior to 1914. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 65 = 30(1994)2, p. 278

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

The author depicts the activities of railway workers' organisations of a social-democratic inclination at the end of the nineteenth century. Beside the territorial distribution of the railway occupational affiliations, he deals with the ethnic pertinance, occupational activities, May Day celebrations and the composition of individual railwaymen's organisations.

Delavci in uslužbenci železnic so že zaradi svoje specifičnosti dela predstavljali tudi v političnem življenju poseben sloj, ki se je v delavskem gibanju kazal v dobri organiziranosti in aktivnosti. Poleg rudarjev so prav železničarji odločilno prispevali k izoblikovanju delavskih, političnih in strokovnih organizacij na Slovenskem. Krasila jih je velika solidarnost, povezanost in pripadnost poklicu, zanemarjati pa ne gre tudi njihove večje politične kulture in splošne izobraženosti, ki je izhajala iz narave njihovega dela ter njihove mobilnosti, s katero so spoznavali razmere tudi drugod. Po tej plati so se mogli z njimi primerjati le tiskarski delavci, ki pa jih je bilo seveda veliko manj. Tudi njihov materialni položaj je bil relativno ugodnejši kot pri drugih delavcih, pa tudi bolj trden. Vsi ti razlogi so omogočili, da so bili železničarji kmalu najbolj in najbolje organizirani med slovenskimi delavci. Tudi njih je politična pripadnost organizirala v treh

* dr. Franc Rozman, redni profesor na Pedagoški fakulteti v Mariboru

različnih stanovskih organizacijah, krščansko-socialni, liberalni in socialno demokratski, ki je bila vseskozi najbolj številčna in o tej bomo tudi največ govorili. Prav na Štajerskem je obstajala še četrta organizacija, nemško nacionalna, ki pa je bila na naših tleh najšibkejša, vendar so se vanjo vključili tudi nekateri pomemčeni slovenski delavci in pa seveda delavci nemške narodnosti, ki jih na Štajerskem ni bilo tako malo.¹

Do samostojnih železničarskih strokovnih organizacij je prišlo ne le pri nas, ampak v vsej Avstriji v devetdesetih letih preteklega stoletja, ko so bile skupaj s politično stranko, socialno demokratsko, ustanovljene tudi strokovne organizacije po posameznih gospodarskih panogah.² V času do ustanovitve socialno demokratske stranke 1889 se je delavsko gibanje razvijalo v delavsko izobraževalnih društvih po posameznih mestih. Do pravega povezovanja med njimi zaradi nasprotovanja oblasti ni prišlo, poskusi v to smer pa so bili že v kali zadušeni. V tem obdobju lahko spremljamo delovanje železničarjev v posameznih delavsko izobraževalnih društvih, kjer pa niso delovali za specifično svoje zahteve, ampak so se vključevali v program delovanja društev, ki so jim pripadali. V večji meri so bili na Štajerskem bolj organizirani le v Mariboru, kjer je bilo delavsko izobraževalno društvo ustanovljeno že avgusta 1868 kot prvo na Slovenskem. Od vsega začetka je bilo v njegovih vrstah tudi precej železničarjev. Drugje (Ljubljana, Celje, Ptuj, Trst, Celovec) se železničarji niso organizirali, izjema je le še Beljak, kjer pa slovenskega deleža ni čutiti; pripadniki društev so bili tukaj obrtniki, pomočniki in vajenci. Drugače je bilo v Mariboru, kjer je zlasti izgradnja delavnice Južne železnice, ki so od 1863 zaposlovale preko 1000 delavcev, privedla do tega, da je bil Maribor dolgo časa največje delavsko središče, če seveda izznamemo Trst, kjer so razmere povsem specifične. Zaradi mariborskih delavnic, kurilnice, vzdrževanja proge in seveda same postaje je prišlo v Maribor tudi veliko tujcev nemške narodnosti ter Čehov, tudi Hrvatov. Zgrajena je bila delavska kolonija, za železničarske otroke so zgradili posebno osnovno šolo, tu je kmalu začel delovati pevski zbor, pa športno društvo i. p. Skratka, v Mariboru je bila že v začetku sedemdesetih let prava železničarska delavska kolonija. Živahnega delovanja mariborskega delavskega izobraževalnega društva je bilo po sedmih letih sredi leta 1874 konec in nato je petnajst let delavsko gibanje v Mariboru tako kot tudi sicer na Slovenskem in po vsej monarhiji le životarilo.³ Šele ustanovitev socialdemokratske stranke in pa bolj toleranten odnos oblasti, ki je socialno demokracijo sprejela kot enakovrednega političnega partnerja, je prinesla v delavsko gibanje nove čase in organizacije so se začele obnavljati, nastajale pa so nove in nove.

Spomladi 1892 je bilo na Dunaju ustanovljeno Strokovno društvo prometnih uslužbencev avstrijskih in v letu ali dveh so nastale podružnice tudi v vseh večjih krajih ob Južni železnici. Leta 1895 je na Dunaju začel izhajati *Der Eisenbahner* (Železničar), centralni organ avstrijskih železničarskih uslužbencev, kot se je imenoval v podnaslovu. Izhajal je trikrat mesečno, vsakega prvega, desetega in dvajsetega, vse do konca monarhije. Njegov glavni urednik je bil Josef Tomschik, ki je bil tudi sicer eden glavnih organizatorjev železničarjev, omenimo pa naj, da je bil glavni urednik nekaj časa tudi naš Etbin Kristan. *Eisenbahner* je bil sicer list v nemščini, toda kot glavno strokovno glasilo železničarjev je imel tudi pri nas veliko odjemalcev in je o slovenskih razmerah tudi relativno pogosto pisal. Istega leta, torej 1895, je začel izhajati tudi *Delavec*, glasilo slovenskih pro-

¹ Mirko Stuplovek: Značilnosti razvoja in delovanja strokovnih sindikalnih organizacij na Slovenskem od začetkov leta 1868 do NOB, v *Pripravkih za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem*, Založba Obzorja, Maribor 1989, *Documenta et studia historiae recentioris* 7, zlasti str. 10–21. Tudi razprava v isti knjigi: *Železničarji – prvo jedro revolucionarnega strokovnega sindikalnega gibanja na Slovenskem*, str. 176–179.

² Fritz Klenner: *Die österreichischen Gewerkschaften I*, Wien 1953, str. 15–109.

³ Franc Rozman: *Socialistično delavsko gibanje na slovenskem Štajerskem do prve svetovne vojne*, Ljubljana 1980, str. 29–83.

metnih služabnikov in obrtnijskih delavcev, ki pa je izhajal le do srede leta 1898. Že leta 1897 je oblast železničarsko organizacijo razpustila, naslednje leto pa je bila ta že spet obnovljena, le da zdaj z drugim imenom: Splošno pravovarstvo in strokovno društvo za Avstrijo. L. 1907 je bilo v Trstu ustanovljeno strokovno tajništvo tega društva za južne pokrajine (kot so rekli) in je organiziralo železničarje od Trsta do Pragerskega; kraji bolj severno so sodili pod Gradec. Mariborski železničarji so torej sodili pod Gradec, bili pa so dobro organizirani in so imeli okrog 3000 članov. Poleg socialno demokratskih so bile še železničarske organizacije drugačnega svetovnega nazora. Tako je bila 1901 ustanovljena krščansko-socialna Prometna zveza, ki pa je med Slovenci uspela organizirati le kakšnih 600 železničarjev. Omenimo tudi, da se njeni člani niso hoteli vključiti v slovensko krščansko-socialno strokovno centralo, Jugoslovansko strokovno zvezo. Izdajali so list *Železničarski glasnik* (1913—1914). Liberalno usmerjeni delavci so l. 1907 ustanovili Narodno delavsko organizacijo, ki je 1909 osnovala svojo Zvezo jugoslovanskih železničarjev in pa Društvo jugoslovanskih železniških uradnikov; tako zveza kot društvo sta imela precej več članov kot pa krščansko-socialna Prometna zveza (liberalni značaj, nad 2000 članov), z listoma *Časopis jugoslovanskih železniških uradnikov* (1911—14) in *Jugoslovanski železničar* (1919—31). Ob tem je bila v Mariboru tudi organizacija nemško nacionalne rajhovske železničarske zveze, ki je bila protislovenska in tudi protisocialno-demokratska. Ta kratka razdelitev slovenskega gibanja železničarjev je potrebna, da si lažje predstavljamo, kako je bilo organizirano železničarsko delavstvo na slovenskem Štajerskem. V letu 1890 se je delavsko gibanje začelo obnavljati; najprej je spet zaživelo delavsko izobraževalno društvo, ustanovljala pa so se še nova in 1893 tudi strokovno društvo železničarjev. Na njihove društvene shode so prihajali tudi vodilni predstavniki železničarskih strokovnih organizacij z Dunaja, državnozborni poslanci, člani vodstva štajerske deželne organizacije, neredki gostje pa so bili tudi slovenski socialni demokrati, ki so tja zahajali, ker je bilo v Mariboru vendarle veliko slovenskih železničarjev, čeprav je bila do 1919 večina nemško govoreča ali pa nemško usmerjena. L. 1891 so železničarji praznovali 1. maj in zato je v delavnicah 400 delavcev dobilo odpoved.⁴ To dejanje uprave je tudi v naslednjih nekaj letih gotovo vplivalo na dejstvo, da je bilo praznovanj prvega maja manj, oziroma jih niso organizirali samostojno, ampak so se priključili praznovanjem drugih delavcev. 1891 je vodstvo delavnic dalo 1043 zaposlenim prosto zadnji dve uri, pa vendar so na shodu 1. 6. 1895 morali s strani dunajskih kolegov poslušati očitke, da prvomajsko praznovanje ni bilo organizirano. Večina delavcev je očitno šla tedaj kar domov, ne pa na praznovanje. Kot vidimo še iz poročila občnega zbora, je imelo društvo v letu 1895 418 gld. dohodkov in le 7 gld. manj izdatkov, imeli pa so že kar solidno knjižnico z 210-imi zvezki, pa tudi dejstvo, da je bilo izposojenih knjig 621, priča, da so železničarski delavci sorazmerno pridno brali.⁵ Poleg delavskega je obstojala tudi mariborska podružnica železničarskih uslužbencev, ki je imela aprila 1896 že 465 društvenikov, ob ustanovitvi marca 1895 pa jih je bilo 269. Imelo je tudi 57 članski pevski zbor *Frohsinn* (*Veselost*). Društvo je v letu dni imelo štiri javne društvene shode in pa protestno zborovanje, ker je bil njegov predsednik Karl Fleischer odpuščen iz službe. Zanimivo je tudi poročilo o časnikih, ki jih je društvo naročevalo. Tedaj so dobivali *Der Eisenbahner*, *Delavec*, *Arbeiter Zeitung* (centralno socialnodemokratsko glasilo), *Arbeiterwille* (glasilo štajerskih socialnih demokratov), *Volkstribune*, *Neue Glühlichter* in *Gewerkschaft* (centralno strokovničarsko glasilo). Kar 419 društvenikov je imelo naročen *Der Eisenbahner*. Delavca pa le 46, kar tudi kaže na nacionalno strukturo društva. Društvena knjižnica se je v dobrem letu dni obstoja

⁴ Rozman, nd str 240

⁵ *Der Eisenbahner*, št 2, 10 1 1896

povečala od 297 na 457 zvezkov. To društvo je bilo tudi finančno znatno močnejše od prej omenjene krajevne podružnice, saj je imelo kar 2085 gl. dohodkov, pri čemer so centrali na Dunaj odvedli 818 gl., za tisk (torej za Delavca in Eisenbahnerja), pa 549 gl. Njihov predsednik se je tudi udeležil prvega avstrijskega kongresa železničarjev.⁶ Predsednik Karl Fleischer je 26. aprila 1896 govoril na predprvomajskem shodu, na sam prvi maj pa so se delavci zadrževali bolj po gostilnah, kot je državnemu namestništvu v Gradcu sporočila žandarmerija. Mariborskega občnega zbora se je udeležil tudi Josip Kopač, ki je bil tedaj vodilni organizator slovenskih železničarjev in jim v slovenščini govoril o rezultatih železničarskega kongresa. Govorili so tudi o kastinskem duhu, ki še kar vlada med mariborskimi železničarji, saj so bile še vedno velike razlike med strojevodjo, spredvodniki in delavci. Nato so izvolili nov društveni odbor, ki mu je načeloval spredvodnik Anton Burkner, med člani odbora pa je bilo le nekaj Slovencev.

Ko je bila vsedržavna železničarska organizacija razpuščena, je v Križnem dvoru v Mariboru prišlo do velikega protestnega shoda mariborskih železničarjev, ki se ga je 22. maja 1897 udeležilo nad 1200 mož in žena. Glavni govornik, državno zborni poslanec in član dunajskega vodstva železničarske organizacije Schrammel, je največjo krivdo za razpust pripisal krščanskim socialcem, ki da zdaj na terenu skušajo pridobiti železničarje za svojo organizacijo. V resoluciji so udeleženci obsodili tudi tiste državnozbornske poslance, ki so podprli vladno ob razpustu železničarske organizacije; med njimi je bil tudi Janez E. Krek.⁷ Tudi v tem letu so mariborski železničarji praznovali prvi maj in na shodu je bil med govorniki tudi njihov predstavnik Rožanc, ki je predlagal resolucijo (bila je sprejeta), da naj delavski zaupniki v delavnicah Južne železnice nič več ne prosijo, naj bi bil prvi maj dela prost dan, ker so te prošnje tako in tako zaman, ampak naj raje kar odložijo svoje funkcije. Na prvomajski proslavi zvečer je v Križnem dvoru pel železničarski pevski zbor, igrala pa je železničarska godba Južne železnice. Priznati je treba, da je vseh 1075 delavcev v delavnicah tega leta dobilo pol dneva prosto.⁸

Prvi kongres avstrijskih železničarjev je 1895 v svoji resoluciji med drugim tudi sprejel zahtevo, da naj bi bil sleherni nameščenec po enem letu pripravništva sprejet v redno delovno razmerje. O tem vprašanju je bil velik shod v Mariboru 23. 5. 1897, na katerega so prišli tudi železničarji z Dunaja, iz Gradca, Innsbrucka, Celja, Ljubljane, Trsta, Beljaka, Celovca in Linza ter se zavzeli, da mora biti vsak delavec ne glede na starost po enem letu redno nameščen. Natančno so tudi določili minimalne mezde in napredovanja. Delovni čas naj bi trajal največ 9 ur, tedenski počitek pa naj bi bil 36 urni, in to nepretrgan. Za določena dela (kurjači, čuvaji, postajni delavci, premikači), kjer se dela v izmenah, naj bi bil dvanajsturni delavnik s 24 urnim odmorom. Vsak zaposleni nad eno leto naj bi dobil boleznino, po 20 letih delovne dobe pa tudi vsak polno pokojnino. Nadalje so zahtevali še proste vožnje za uslužbence in režijske za njihove družinske člane, pa boljše stanje skupnih prenočišč, sanitarij in umivalnic.⁹ Podobno zborovanje o zaščitni delavski zakonodaji je bilo tudi 30. maja 1899 v Mariboru, spet v križnodvorski dvorani, kjer so poročali o rezultatih zakona o nezgodnem zavarovanju iz leta 1887 in dodatnih novelah iz 1894 ter poudarili, da je bilo vse doslej malo narejeno za železničarje, kljub številnim peticijam in memorandumom; šele v zadnjih letih, ko so se pričeli železničarji organizirati in so ustanovili tudi prve strokovne organizacije, se je položaj začel izboljševati.¹⁰ Tudi v letu 1899 so delavci v železniških delavnicah dobili prosto popoldne ob prvem maju in organi-

⁶ prav tam, št. 17, 2. 6. 1896.

⁷ prav tam, št. 28, 20. 6. 1897.

⁸ Rozman, n. d., str. 246.

⁹ Der Eisenbahner, št. 28, 20. 6. 1897.

¹⁰ prav tam, št. 19, 1. 7. 1899.

zirali izlet v Radvanje.¹¹ Istega leta sta bili v Mariboru ustanovljeni tudi dve železničarski organizaciji Splošnega pravovarstvenega in strokovnega društva za Avstrijo, in sicer takoimenovana Maribor I. (19. 2. 1899), 18. 3. istega leta pa še Maribor II.; slednja je organizirala ne le mariborske delavce, ampak je segala vključno do revirjev.¹² V letu 1898 je bilo v vsej monarhiji 473 železničarskih shodov in zborovanj, od tega 14 na slovenskem Štajerskem in to 11 v Mariboru, dve v Zidanem Mostu in eno v Celju. Od teh zborovanj so bila v Mariboru vsa v nemščini, ostala pa v slovenščini.¹³ V letu 1897 je bilo zborovanj sedem, v slovenščini eno v Celju in Zidanem Mostu ter 5 nemških v Mariboru.¹⁴ Pač pa je število shodov poraslo v letu 1899 na 658, na spodnjem Štajerskem je bil 1 slovenski v Zidanem Mostu ter 9 nemških v Mariboru. Leta 1900 je imel Maribor 8 zborovanj, spet vsa nemška, v Celju je bilo 1 slovensko, prav tako po eno v Sevnici in Brežicah, Zidani Most pa je imel dva nemška shoda in pet slovenskih.¹⁵ Število shodov se je v letu 1901 vzpelo na področju spodnje Štajerske na 20, kjer je bil po en shod v Velenju, na Ptujju in na Pragerskem, v Mariboru pa 10. Vsi so bili v nemščini. Slovenski je bil v Bresternici, v Zidanem Mostu pa trije, kjer sta bila tudi dva nemška, eden pa je bil nemško slovenski.¹⁶ Leta 1902 sta bila spet dva slovenska shoda v Zidanem Mostu, eden pa nemško slovenski, nemški pa so bili predvsem na Ptujju in Pragerskem ter 10 v Mariboru.¹⁷ Zadnje podatke imamo za leto 1903, ko je bilo v vsej Avstriji kar 947 železničarskih zborovanj, kar kaže na njihovo dobro organiziranost in razvejano dejavnost. Na slovenskem Štajerskem je bilo shodov 29, največ doslej. Novim krajem sta se pridružila Ljutomer z enim in Poljčane s tremi shodi v nemščini, po trije so bili na Ptujju in Pragerskem ter 15 v Mariboru. Tudi vsi ti shodi so bili v nemščini. Edini kraj, kjer so bili shodi v slovenščini, je bil Zidani Most, kjer je bil en shod v nemškem, eden v nemškem in slovenskem, dva pa v slovenskem jeziku.¹⁸

V letu 1900 je imela krajevna mariborska železničarska organizacija 381 članov. Med društveno dejavnostjo omenimo shod 10. 3. 1900, na katerem je govoril Ferdinand Skaret z Dunaja, član strankinega vodstva,¹⁹ 23. 10. 1900 pa je bil govornik na javnem shodu Etbin Kristan, ki je govoril o tržaški stavki. To kaže, da se je JSDS zanimala tudi za mariborske delavce ter ji ni bilo vseeno, da so bili tako močno pod vplivom Gradca.²⁰ O tem priložje tudi poročila o velikem izletu na Ptuj 29. julija 1900, ki se ga je udeležilo okrog 3000 ljudi in za katerega je Marburger Zeitung zapisala, da je bil pravo praznovanje nemško nacionalno čutečih železničarjev. Železničarsko glasilo Eisenbahner je ta članek demantiralo in zapisalo, da je bil izlet čisto socialno demokratičen, slišal se ni niti en klic Heil, tudi nemške pesmi Die Wacht am Rhein niso peli, pač pa nekajkrat Pesem dela, sicer v nemščini.²¹ Podobno je bilo tudi na prvomajskem praznovanju v letu 1900, ko je bila v Mariboru velika proslava s kakšnimi 1500 udeleženci in je celo Marburger Zeitung zapisala, »da je mariborsko delavstvo spet pokazalo, da ve, kaj je organizacija in da ne pozna bedarij, s katerimi jo skušajo razni nacionalni šovinisti zavesti. Radostno je bilo videti, kako z roko v roki Slovan in Nемеc kličeta Živela socialna demokracija in Hoch der Erste Mai.« Vseh 1250 delavcev železničarskih delavnic je tudi dobilo ves dan prosto.²²

¹¹ Rozman, n. d., str. 247

¹² Der Eisenbahner, št. 8, 10, 3. 1899

¹³ prav tam, št. 11, 10. 4. 1898

¹⁴ prav tam, št. 5, 10. 2. 1898

¹⁵ prav tam, št. 9, 20. 3. 1901

¹⁶ prav tam, št. 14, 10. 5. 1902

¹⁷ prav tam, št. 16, 1. 6. 1903

¹⁸ prav tam, št. 17, 10. 6. 1904

¹⁹ prav tam, št. 13, 1. 5. 1900

²⁰ prav tam, št. 33, 20. 11. 1900

²¹ prav tam, št. 26, 10. 9. 1900

²² Rozman, n. d., str. 249

Tudi naslednje leto, torej 1901, so v mariborskih železniških delavnicah došli prosto popoldne in organiziran je bil izlet na Lajtersberg, kjer se je zbralo kakšnih 400 ljudi. Spreveda po mestu pa ni bilo, ker je padal dež, pač pa so se zbrali v Götzovi pivnici, kjer jim je igrala godba železničarskih delavnic, pel pa tamkajšnji pevski zbor. Tudi leta 1902 so v delavnicah in tudi v kurilnici imeli prosto popoldne. Popoldne je bilo zborovanje, na katerem je govoril znani socialnodemokratski voditelj Vincenc Muchitsch. Leta 1902 se je položaj glede prvomajskega praznovanja delno poslabšal, saj je od 300 zaposlenih v kurilnici v Mariboru dobilo prosto popoldne le 25 delavcev, zato pa spet vseh 1180 iz železničarskih delavnic. Tudi udeležba na shodih je bila slaba; v gostilni Novak v Mariboru se je zbralo le 30 delavcev, nekaj več pa v gostilni Zur Brühl, pa tudi na Lajtersberg jih je šlo le okrog 100. Leta 1903 je bilo 114 delavcev v kurilnici deležnih popoldanskega prvomajskega dopusta, po večini spet v delavnicah (od 1401 kar 1210), novost pa je, da so v popravljalnici železniških vagonov na Ptujju v tem letu dobili prosto. Zelo skopi so podatki o prvem maju 1904, morda zato, ker je praznik padel na nedeljo. Velik delavski shod je bil v Mariboru, kjer je govoril Julius Hilari iz Gradca, ki je bil dolga leta član vodstva štajerske deželne socialnodemokratske stranke. Štajersko glasilo stranke Arbeiterwille je pisalo, da je bil shod impozanten. Za 1. maj 1905 je med mariborskimi železničarji prišlo do dogodka, ki je odmeval do Dunaja. Kot običajno so namreč v kurilnici in železniških delavnicah imeli delavci prosto popoldne in so se v večjem številu udeležili shoda na mariborskem Glavnem trgu, kjer se je vseh udeležencev zbralo nad 2000. Že naslednjega dne pa je sekcijski predstojnik odpustil 53 delavcev, ki so na Koroškem kolodvoru vzdrževali proge. Sindikalno dobro organizirani železničarji so še isti večer sklicali velik demonstracijski shod, na katerem sta govorila člana deželnega vodstva Muchitsch in Büchl. Poslali so tudi resolucijo državnozbornemu poslancu Ellenbognu, ki je železničarje zastopal. Ta je interveniral pri direkciji Južne železnice in že naslednjega dne je bilo vseh 53 delavcev ponovno sprejetih na delo. Nekateri so bili že 30 let zaposleni pri železnici. Tudi v naslednjih letih so bila praznovanja podobna. Leta 1907 so bili vsi shodi v znamenju boja za splošno volilno pravico in so bili še posebej dobro obiskani. V Mariboru so kot običajno pri Južni železnici dobivali delavci prosto popoldne, leta 1908 pa so prvič dobili prosto ves dan (takrat je bilo zaposlenih v delavnicah 1197 in v kurilnici 340 delavcev). Tega leta so dobili ves dan prosto tudi v ptujski popravljalnici vagonov, in sicer vseh 54 zaposlenih. Prav tako je bilo tudi naslednje leto. Tudi v naslednjih letih do izbruha prve svetovne vojne je bil položaj podoben, le na Ptujju od 1912 zaposleni pri železnici spet niso dobili prostega dne, pač pa le popoldne.²³

Na shodu 16. aprila 1901 v Götzovi pivnici v Mariboru je glavni govornik Steinbauer iz Gradca ugotavljal, da je le ena tretjina železničarjev strokovno organizirana. V sprejeti resoluciji so železničarji obsodili nacionalni boj, ki je že skoraj povsem paraliziral parlament, in obsodili vse tiste poslance, ki jim je nacionalno vprašanje pred gospodarskimi interesi. Polno podporo in zaupanje pa so izrazili klubu socialnodemokratskih državnozbornih poslancev.²⁴

Po mnenju zastopnika dunajske železničarske strokovne centrale je bilo z mariborskega področja največ pritožb o neurejenih razmerah pri organizaciji dela. To so na javnem shodu 15. 3. 1903 delavci tudi povedali in sprejeli posebno resolucijo, ki so jo naslovili na direkcijo Južne železnice. V tem letu je v Mariboru spet prišlo do spora s krščanskimi socialci, ki so med železničarji skušali osnovati svoje društvo. V križnodvorski dvorani je bil tako 4. oktobra 1903 javni shod,

²³ prav tam, str. 250–268.

²⁴ Der Eisenbahner, št. 15, 20. 5. 1901.

na katerem je o temi Krščansko socialno in socialnodemokratsko govoril Gröll z Dunaja. Napadel je krščanske socialce in njihovega vodjo med mariborskimi železničarji Beberiča, češ da hoče le-ta speljati delavce v klerikalni tabor. V istem smislu je govoril tudi Petelinschek, ki je bil nekaj časa predsednik mariborskega delavskega društva in večkratni delegat na štajerskih deželnih konferencah socialno demokratske stranke. Nek neimenovani krščanski sociallec je sicer obema govornikoma skušal ugovarjati, kar pa mu ni uspelo. Situacija se je še zaostрила, ko je Beberič 25. 12. v Klimškovi gostilni organiziral, kot je Der Eisenbahner nekoliko zlobno pripisal, »ničkolikokrat sklicano ustanovno zborovanje« za svojo Prometno zvezo. Na ta ustanovni občni zbor krščansko socialnega društva so prišli tudi številni socialni demokrati, ki jih je vodil Petelinschek. Mestni policaj je Petelinschku celo prepovedal vstop, češ da Židje in socialni demokrati nimajo vstopa. Nek krščanski sociallec pa je nato navrgel, da roparji nimajo vstopa. Po poročilu v Eisenbahnerju naj bi lastnik gostilne šele takrat izvedel, za kakšne delavce gre in je krščanskim socialcem odpovedal gostoljubje. Ti so potem odšli v lokale katoliškega delavskega društva in tam osnovali svoje društvo, medtem ko so socialnodemokratski železničarji pri Klimšku imeli svoj shod. Ta dogodek sem namenoma obširneje prikazal, ker plastično prikaže strankarske razmere in silovito srditost, ki je prevečala delavce različnega svetovnega nazora.²⁵

V začetku leta 1905 so mariborski delavci pri Južni železnici dosegli, da so lahko dvigali svoje plače do 30 % na račun, čeprav so sicer zahtevali do 50% akontno izplačilo. O tem sta železničarje na shodu 18. 2. 1905 obvestila njihova zastopnika Bernhard in Schorn. Delavci so potem sprejeli ta kompromisni predlog. Takrat so tudi izvolili petčlansko zastopstvo za občni zbor dunajske železničarske strokovne centrale.²⁶

Prvi podatki o tretjem društvu železničarjev v Mariboru segajo v leto 1906, ko so 8. 1. 1906 podali obračun svojega delovanja v preteklem letu. Za novega predsednika društva je bil izvoljen Gaukler, za namestnika Wildauer, za odbornike Höchtl, Hanke, Spudič, Omelko, Bibič in Herle, za revizorja pa Zwenk in Franschek. Iz poročila je razvidno, da je med železničarji še vedno vladala pretirana stanovska zavest, prava razdelitev na kaste, in to kljub prizadevanjem socialnih demokratov, da bi to čimprej odpravili. Tako si vsaj moremo razlagati izvajanja Ružička iz Beljaka, ki je v svojem govoru zelo podčrtal uspeh, ki ga predstavlja sporazum o enotnem političnem delovanju med klubom strojevodij in centralno organizacijo železničarjev ter splošnim pravovarstvenim in strokovnim društvom za Avstrijo.²⁷ Svoj redni občni zbor so kmalu nato, 23. 1. 1906, imeli tudi železničarji s postaje Maribor—glavni kolodvor, ki so tovorili krajevno organizacijo II, premikači, zavirači, delavci na postaji in v skladišču, sprevodniki itd.²⁸ Med mnogimi shodi, ki so bili v letu 1907 večinoma posvečeni volitvam v državni zbor, omenimo shod v Zidanem Mostu 29. marca 1907, kjer je Josip Kopač obvestil delavce o svoji intervenciji pri obratnem ravnateljstvu Južne želenice glede službe v kurilnici, kjer so nameravali delavcem odvzeti dvanajsturni delovnik in ga nadomestiti s štirinajsturnim. Delavci so izjavili, da si nikakor ne puste odvzeti že pridobljene pravice. Sprejeli so resolucijo, v kateri so izrazili trdno voljo braniti pridobljene pravice, če je treba, tudi z bojem.²⁹ Velik shod, ki je bil že v znamenju boja za dosego nove pogodbe o delu pri Južni železnici, ki je bila podpisana šele 30. septembra 1907, je bil v Mariboru 1. junija 1907. Zbralo se je do 2.500 železničarjev. »Shod je bil bojovito razpoložen in videlo se je lahko, da navzoči položaja ne premotrivajo s stališča šale, temveč da se z vso resnostjo pri-

²⁵ prav tam, št 35, 10 12 1903

²⁶ prav tam, št 9, 20 3 1905

²⁷ prav tam, št 4, 1 2 1906

²⁸ prav tam

²⁹ Rdeči prapor, št 21, 13 4 1907

pravljajo na boj, ki jim ga utegne železniška uprava vsiliti prav po nepotrebnem. Na shodu je bilo opaziti mnogo novih, na železničarskih zborovanjih nenavadnih obrazov. Bili so osiveli delavci, uradniki, sprevodniki, strojevodje in drugi, ki vse je družil boj proti skupnem sovražniku. Navdušeno aklamirani so poročali Tuček Kopač, Nikolič, Kejžar in več drugih. Železničarji do pa od Maribora naprej so pripravljeni. Aut, aut!³⁰

Sredi leta 1907 so zaposleni pri Južni železnici postavili direkciji zahteve o zvišanju plač, akordnih plač, izboljšanju delovnih pogojev ipd. Do sporazuma je prišlo 30. septembra 1907, vendar pa si je direkcija izgovorila, da objavi sporazum šele 19. oktobra. Med delavci je to povzročilo precejšnjo napetost, ker so menili, da njihove zahteve niso v celoti izpolnjene. To se je dejansko zgodilo, vendar kompromisne rešitve vendarle ne moremo imeti za poraz delavstva, saj so bili novi pogoji vendarle bistveno boljši. Priprave za ta sporazum so se s strani železničarjev vlekli že od spomladi 1907, ko so pripravljali gradivo za železničarski kongres na Dunaju. Tako je že shod v Mariboru 23. maja 1907 postavil zahteve, da se plače povečajo. Podobno je bilo tudi v Zidanem Mostu, kjer so protestirali sekijski delavci, večinoma Hrvati, ki so morali po dva dni čakati na plače, preden jim jih je direkcija končno izplačala. Namesto 2,80 krone pa so dobili le 2,20 krone.³¹

V septembru je direkcija najprej zavrnila zahteve mariborskih železničarjev in ti so 22. septembra 1907 imeli veliko konferenco, kjer se je zbralo nad 800 delegatov. Deželno strokovno komisijo je predstavljal Muchitsch, z Dunaja pa je prišel načelnik splošnega pravovarstvenega in strokovnega društva Grüll. Potem ko so natančno pretresli nastali položaj, je konferenca sklenila, naj direkcija Južne železnice njihove zahteve sprejme, sicer bodo štrajkali. Po napornih, štiri dni trajajočih pogajanjih od 27. septembra do 30. septembra 1907 so dosegli sporazum: od 1. 1. 1908 se uvede podporni sklad, delna provizija za vdove in sirote, tudi če njihovi svojci še niso bili dovolj dolgo v službi, nastavitve se bo izvajala po shemi Državnih železnic po dveletni službeni dobi, v letu 1908 se uvede shema dopustov, tudi tisti delavci, ki nimajo sistemiziranih delovnih mest, dobe odškodnino v primeru vojaških vaj, v kolikor so poročeni, vzdržujejo otroke ali starše, in sicer v višini 50 % mezde, nihče ne more dobiti manjšega zvišanja mezde kot 20 krajcarjev dnevno, ter slednjič uvede se takšen delovni čas, kakršen je v veljavi na Državnih železnicah. Delavci mariborskih železniških delavnic in kurilnice so 5. oktobra imeli svoj javni shod prav o novem sporazumu z direkcijo. Glavni govornik je bil sam predsednik splošnega pravovarstvenega in strokovnega društva za Avstrijo Grüll z Dunaja. Shoda pa se je udeležil tudi državnozborni poslanec Johann Resel iz Gradca, ki je pred nekaj meseci prav v mariborski občini dobil svoj državno zborni mandat. Tako Grüll kot tudi Resel sta delavcem dopovedovala, da so vendarle precej dosegli, še več pa bi, če bi bili bolje organizirani. Nazadnje so pogodbo, s posebno resolucijo čeprav s pridržki, sprejeli.³²

Krajevna organizacija I. Splošnega pravovarstvenega in strokovnega društva za Avstrijo v Mariboru je 23. 2. 1908 slavila svojo desetletnico. O desetletnem delovanju društva je poročal njegov predsednik Petelinschek. Po njegovih besedah je društvo naredilo velik napredek in je po desetih letih štel nad 1.000 članov. V križnodvorsko dvorano, kjer je bila proslava desetletnice, je prišlo mnogo gostov, govorili pa so še generalni sekretar dunajske centrale Tomschik, državnozborni poslanec Resel, graška delegata Wengust in Kollegger, odposlanec iz Beljaka Ružička, predstavnik železničarjev iz Ptuja, govor v imenu mariborske socialno demokratske organizacije je imel Topf, Tomschik v imenu strankinega

³⁰ prav tam, št. 65, 21. 6. 1907.

³¹ Arbeiterwille, št. 166, 18. 7. 1907.

³² prav tam, št. 239, 9. 10. 1907, Der Eisenbahner, št. 30, 20. 10. 1907.

vodstva z Dunaja in Resel v imenu kluba državnozborskih socialno demokratiških poslancev.³³

Splošno pravnovarstveno in strokovno društvo za Avstrijo je imelo svojo podružnico tudi na Pragerskem, vendar šele v letu 1908 najdemo o njej prve podatke. Dne 25. 2. 1908 je namreč društvo imelo v Pošankovi gostilni svoj občni zbor, na katerem je predsednik Pičinin poročal, da je v začetku 1907. leta društvo štelu 268 članov, septembra istega leta že 382, od oktobra do decembra istega leta je število padlo spet na 286, do dneva zborovanja pa se je število povečalo na 293 članov. Iz enega samega podatka si je težko ustvariti sliko, zakaj takšno variiranje, verjetno pa je, da so vključevali tudi sezonsko zaposlene delavce pri železnici. V novi društveni odbor so bili izvoljeni: Alfred Pičinin za predsednika, za namestnika Josef Kitele, za tajnika Wilhelm Lahn in Bartholomëa Ratej, za blagajnika Simon Wesiak, Georg Pacht in za revizorje Karl Lipautz in Franz Kramaršič, za odbornike pa Josef Raitmayer, Josef Dečman, Andress Petrovič, Matthäus Kunej, Franz Čretnik, Karl Esih in Anton Iršič. O gibanju železničarjev pa je potem govoril Josip Kopač. V zvezi z novim tarifnim sporazumom med direkcijo Južne železnice in njenimi delavci so z resolucijo sporazum sprejeli še na dveh shodih železničarjev, in sicer na zborovanju 16. aprila 1908 in na javnem zborovanju 22. aprila istega leta, na katerem je govoril Skaret z Dunaja.³⁴

Železničarji s proge Spielfeld—G. Radgona—Ljutomer so imeli svoj shod o že večkrat omenjeni tarifni pogodbi 31. 5. 1908 v železniški restavraciji v Radgoni. Sodrug Kollegger iz Gradca je posebej pozdravil žene, ki so prišle na ta shod v velikem številu, in dejal, da delavci sicer niso preveč zadovoljni z novo pogodbo, ki je minimalno plačo zvišala na 1.000 kron letno, toda delavci naj upoštevajo tudi druge olajšave in ugodnosti, ki so jih dobili, kot npr. starostno zavarovanje za ženske in otroke, ki velja od 1. julija 1908, izplačilo polovične dnevne mezde za primer vojaških vaj, uveden je bil fond za provizijo in podobno.³⁵

Tpujski železničarji so svoj društveni odbor na novo izvolili 3. julija 1909, in sicer iz tehle članov: predsednik Ludwig Illeschitz, namestnik Josef Emerschitz, blagajnik Alois Blagaz, namestnik Josef Brunflicker, tajnik Josef Förpass, namestnik Heinrich Kosmath, knjižničarja Schegula in Mahr, preglednika Mele in Nucak.³⁶

V Mariboru je delovala tudi podružnica Zveze nemških železničarjev (Reichsbund deutscher Eisenbahner), ki je bila sindikalna organizacija, v kateri se delavci niso združevali na podlagi programa socialne demokracije, ampak je bila organizacija nemških nacionalcev. Šele iz leta 1905 imamo v delavskem tisku prvo omembo tega društva, ki je imelo v Mariboru javni shod 28. 6. 1909; na tem shodu so napadli socialno demokracijo in internacionalo. Po poročilu v Eisenbahnerju je bil shod sicer kar dobro obiskan, vendar z mariborskimi meščani, ne pa z železničarji.³⁷

O železničarski organizaciji v Zidanem Mostu imamo le nekaj podatkov, več ali manj le za odbornike društva.

Novi odbor za leto 1910, izvoljen 24. 1. 1910, je bil takšen: predsednik je postal Josef Pečnik, namestnika Andreas Moučnik in Josef Zupanc, blagajnik Florian Stigl, namestnika Johann Vodisek in Ferdinand Vodisek, knjižničarja Anton Firm in Franc Rožič, tajnika Ignaz Stropnik in Barth. Pohor, revizorja Josef Skorč in Franc Krajšek, odborniki pa Johann Struhl, Alois Krohne, Franc Hojkar in Anton Goršek. Istočasno so bili izvoljeni zaupniki, in sicer za postajo Zidani Most Gottfried Rettinger, Johann Strubl, Matthias Korinek, Alois Krohne, Jo-

³³ Der Eisenbahner, št 8, 10 3 1908

³⁴ prav tam, št 15, 20 5 1908

³⁵ prav tam, št 18, 20 6 1908

³⁶ prav tam, št 21, 20 7 1909

³⁷ prav tam

hann Skerl, Johann Skabe, Franc Ribič, Stephan Tusar in Anton Strauss. Za Hrastnik so postali zaupniki Johann Krajsek, Johann Lisej, Lorenc Golouh in Franc Hojkar, za Trbovlje Matija Jelovšek, Anton Vizjak, Andrej Poglajen, Franc Vodišek, za Zagorje Johann Čač, Anton Goršek, Ignac Kovčan, Anton Horstisch, za Litijo pa Leopold Skerget in Johann Kosjak.³⁸

Ptujsko društvo železničarjev je 20. 2. 1910 imelo svoj shod, na katerem je Topf iz Maribora govoril o podražitvah stanovanj in prehrambenih artiklov. Poročevalec sicer pravi, da je bil obisk znaten, vendar da je še vedno določen del železničarskega delavstva, ki se ne udeležuje delavskih zborovanj. Ptujsko društvo je bilo bolj aktivno, kot je razvidno iz skopih časopisnih vesti, iz katerih podrobnejšega delovanja žal ne moremo rekonstruirati. Na občnem zboru, ki je bil v Simoničevi gostilni 6. 7. 1910, so v poročilu povedali, da je v preteklem letu društvo organiziralo 16 shodov in 11 društvenih sej. Že naslednjega dne je imelo občni zbor tudi železničarsko društvo v Celju v gostilni pri Zeleni trati. Predsednik društva je postal Anton Mlinar. O pomenu društva in potrebi po enotni organizaciji je govoril Josip Kopač.³⁹

Že večkrat omenjeni tarifni dogovor, ki ni bil v celoti izpolnjen, je med članstvom železničarskih društev še naprej terjal politično delovanje. Centralni odbor dunajskega osrednjega vodstva železničarjev pa je odlašal sestanek z direkcijo Južne železnice na katerem naj bi uredili še preostale sporne zahteve delavcev. Tako so imeli delavski zaupniki na Južni železnici 21. 9. 1910 v Mariboru konferenco, na kateri so sprejeli resolucijo. V njej so izrazili svoje nezadovoljstvo z odlašanjem centralnega odbora in obsodili namene Južne železnice, ki je pregovorila delavce, organizirane v krščansko socialnih in nemško nacionalnih društvih, da so bili proti dopolnitvam sporazuma. Zahtevali so nadalje, da povišanje mezd za čas dopustov kot tudi dodatka za nestalne nameščence uredijo najkasneje do 1. novembra 1910. Že 15. 9. 1910 so krščansko socialno in nemško nacionalno organizirani železničarji sklenili s pasivno rezistenco, ki je zajela predvsem na južni železnici zaposleno uradništvo, prisiliti direkcijo k izpolnitvi še nerešenih vprašanj. Socialni demokrati so to označili kot odkrito samovoljo, ki naj bi škodovala že doseženemu sporazumu, in so sodelovanje odklonili. Socialno demokratske zahteve so podprle zborovanja, ki so bila vsa 21. in 22. septembra v Ljubljani, na Ptuj in v Mariboru. O podražitvi živil, ki je bila v teh letih ena osrednjih tem na delavskih shodih, je bilo govora tudi na shodu v Mariboru 8. oktobra 1910, ki so ga organizirali nemškonacionalno usmerjeni uslužbenci Južne železnice, udeležili pa so se ga tudi socialni demokrati. Po mnenju govornikov, ki so jim socialni demokrati oporekali, vendar so bili v manjšini, naj bi bila glavni krivec podražitve živil uvedba splošne volilne pravice. Na shodu v Križnem dvoru 31. marca 1910 je železničarjem državnozborski poslanec Resel govoril o finančnem položaju Južne železnice in o vplivu le-tega na zaposlene. Dejal je, da družba ni zmožna odplačevati niti obresti od svojih dolgov, ki znašajo kar 2.044 milijonov kron. Kljub temu je zagotovil, da si bodo socialnodemokratski poslanci v deželnem in državnem zboru prizadevali, da se delavcem položaj ne bo poslabšal in da bodo obdržali svoje pravice. Topf in Klengl pa sta v svojih izvajanjih ožigosala gospodarjenje Južne železnice, ki da kljub velikim dolgovom s slabo organizacijo razmetava denar.⁴⁰

V začetku leta 1911 so bili v železničarskih društvih spet letni občni zbori, ki so opravili pregled opravljenega dela in izvolili nova društvena vodstva. Že doslej znanim društvom v Mariboru, na Ptuj, Pragerskem, v Celju, Zidanem Mostu se je to leto prvič pridružilo društvo v Brežicah, kjer so 19. januarja izvolili za pred-

³⁸ prav tam, št. 4, 1. 2. 1910.

³⁹ prav tam, št. 21, 20. 7. 1910.

⁴⁰ Arbeiterwille, št. 93, 6. 4. 1910 in št. 279, 11. 10. 1910.

sednika Johanna Barago, za blagajnika Franca Zakška, za tajnika Antona Pirca in za preglednika Antona Puca.⁴¹

Na Pragerskem so imeli letni občni zbor 23. 1. O položaju železničarjev je govoril Josip Kopač. Tako pomembna in številčno močna železničarska središča so imela odbore društva z velikim številom odbornikov. Društvo v Zidanem Mostu pa je imelo še nekakšne izpostave vzdolž vsega Zasavja, do vrat Ljubljane. Tako so bili na tem shodu izvoljeni še zaupniki za kretničarje v Zidanem Mostu Andreas Sattler in Alois Kresnik, za Hrastnik Johann Lisej ter Lorenz Golouh, za Trbovlje Anton Wizjak in Franz Mittoni, za Zagorje Matthauss Puschann in Michael Urh ter za Litijo Leopold Schkerpel; zaupniki za čuvaje so postali Johann Tuttner v Zidanem Mostu in Franz Schinnkov v Litiji, za premikače Karl Ožek, Anton Horjak, Franz Vorina in Karl Kisel, zaupniki za delavce v skladišču in na postaji Gottfried Rettinger, Peter Babič, Ignaz Rebov in Johann Selovšek, zaupniki za nakladalce premoga Alois Krohne, Johann Skerl, Johann Skebe in Martin Skale; za sekcijske delavce Anton Straus, Stephan Tusar, Franz Vodišek; blagajnik za Hraštnik je postal Johann Krajschek, za Trbovlje Karl Žabkar in za Zagorje Johann Čeh. Mesec dni kasneje, 20. 2., pa je tudi krajevna organizacija III. v Mariboru, to je osebja lokomotiv, priredilo svoj občni zbor. Za predsednika je bil ponovno izvoljen Anton Gaukler.⁴²

O poskusih, da bi se na slovenskem Štajerskem zasidralo tudi rajhovsko železničarsko društvo, ki je bilo izrazito nemško nacionalno orientirano, sem že nekaj malega omenil. Potem ko je Ornig začel organizirati svojo štajercijansko stranko, so se ti poskusi okrepili predvsem v vzhodni Sloveniji okrog Ptuja. Tako je bilo 16. maja 1911 na Pragerskem volilno zborovanje v gostilni Požanko. Organizirala ga je socialnodemokratska stranka, ki pa je očitno podcenjevala štajercijance. Ludvik Kersnik, ki je bil volilni kandidat nemške stranke na junijskih volitvah v državni zbor za sodne okraje Maribor (desno od Drave), Slovenska Bistrica in Konjice, na katerih je dobil 2.056 glasov,⁴³ je že pred prihodom socialnih demokratov napolnil dvorano s svojimi somišljeniki, v glavnem z uradniki in poduradniki, tako da so socialni demokrati morali ostati v predsobi, v dvorani pa jih je bilo lahko le za eno omizje. Predsednik delavskega železničarskega društva Pičinin je imel glavni govor, v katerem je govoril o programu socialnodemokratske stranke. Potem, ko je govoril štirideset minut (kar je bilo še enkrat več, kot so se domenili ob sprejemanju poslovnika), so ga štajercijanci prekinili in na prizorišče je stopil Kersnik, ki je železničarjem očital, da so predobro plačani in da imajo preveč prostega časa, potem ko so dosegli 12 urni delovnik s 24 urnim odmorom. Dejal je tudi, da so železničarji krivi za neprestano rastočo draginjo, češ da povečevanje plač vodi v višanje cen. Ko mu je Pičinin hotel odgovoriti, je nastal takšen trušč, da so delavci morali zapustiti zborovanje z besedami, češ da je to živinski sejem, ne pa volilno zborovanje. Čeprav časnik poraza ne priznava, je bil socialnodemokratski shod dejansko vendarle razbit, saj so tudi socialni demokrati tako ocenjevali shode, ki so jih sami na ta način razbili.⁴⁴

Čez slabe tri tedne so ptujski delavci na železnici organizirali shod v Veliki Nedelji, kjer je predsednik ptujskega društva Illeschitz imel shod 4. junija 1911 in na katerem se je v društvo včlanilo precej delavcev. Govor je bil v slovenščini, ker je bila slovenska velika večina udeležencev. S tem shodom so socialni demokrati poskušali sunek proti štajercijancem, vendar v bodoče ni več podatkov, da bi z njim želi kaj več uspeha.⁴⁵

⁴¹ Der Eisenbahner, št 5, 10 2 1911

⁴² prav tam, št 8, 10 3 1911

⁴³ Vasilij Melik Volitve na Slovenskem, Ljubljana 1964, str 397

⁴⁴ Der Eisenbahner, št 17, 10 6 1911

⁴⁵ prav tam

Nemška nacionalna rajhovska železničarska zveza pa je bila ne le razredno nasprotna socialnodemokratski železničarski organizaciji, ampak je bila tudi v nacionalnem pogledu zelo protislovensko usmerjena. O tem dovolj ilustrativno govori poročilo s shoda na Pragerskem 6. 11. 1911. Takrat je bil tam shod za povabljenе goste, na katerem je govoril Josip Kopač. Shoda se je udeležilo precej Slovencev, več kot nemško govorečih, na dnevnem redu pa je bil protest proti nemogočemu ravnanju postajenačelnika Schneiderja, ki je bil član rajhovske železničarske zveze, proti uslužbencem slovenske narodnosti. Vendar pa Kopač ni govoril o tem problemu, češ da bo urejeno v direkciji Južne železnice na Dunaju, ampak o posledicah memoranduma, ki ga je centrala železničarjev na Dunaju poslala vladi in je govoril o izboljšanju plač železničarskega osebja. Kopač je govoril v slovenščini, potem pa, ko je hotel svoj govor na zahtevo nemško govorečih udeležencev podati še v drugem jeziku, je izbruhnulo nezadovoljstvo med nemškimi nacionalci, ki so hoteli, da se obravnava primer Schneider, čeprav so se na začetku strinjali, da se dnevni red spremeni. Schneiderjevi pristaši so z nemirom in vpitjem Heil shod razbili, slovenski delavci pa so začeli peti slovenske pesmi in ob koncu nemške nacionalce dobesedno vrgli skozi vrata.⁴⁶ Čez pet tednov je bil 13. decembra 1911 v Požankovi gostilni na Pragerskem protidraginjski shod, na katerem je Pičinin v enournem govoru orisal naraščajočo draginjo ter opisal klavrno vlogo slovenskih klerikalcev v draginjskem vprašanju. »Vedno se hvalijo, da so osrečevalci ljudstva in zastopniki stradajočih, prav sedaj, ko se nahajamo v največji bedi, pa so skupno z agrarnimi oderuhi glasovali v državnem zboru proti Rennerjevemu predlogu.« Nato je orisal draginjo mesa na Pragerskem in je uspel prepričati mesarja Požanka, da bi od 1. 1. 1912 prodajal meso po enotni ceni 1,52 krone za kilogram, če pa bo odjemalcev dovolj, naj bi cena še padla.⁴⁷

Na občnem zboru druge mariborske lokalne organizacije železničarjev so bili 6. februarja 1911 v odbor izvoljeni: za predsednika Karl Richstadter, za namestnika Friedrich Gašnik, za tajnika Al. Mittermayer, namestnika Johann Vogrin, za blagajnika Slomšek, Tomez in Senekowitsch za namestnika, za knjižničarja Beres in Ogrinz, za revizorja pa Hofer in Gendir. Sredi leta 1911 pa so socialnodemokratski zaupniki zmagali na volitvah zaupnikov Južne železnice, ko je 28. avgusta 1911 njihova lista dobila 800 glasov, nemškonacionalna pa le 100.⁴⁸

Za leto 1912 je bil na Ptuju 28. 1. 1912 spet izvoljen za predsednika Ludwig Illeschitz, za namestnika Josef Brunflicker, za blagajnika Alois Blagas, za tajnika Heinrich Kosmath in Rudolf Lach, za preglednika Jóhán Vučak in Franz Jug, ter Florian Röck za knjižničarja. V Mariboru pa je dobil novoizvoljeni odbor I. društva naslednjo sestavo: predsednik Suppan, namestnika Steinecker in Gruber, odborniki Sternischa, Stanek, Malschek, Niedermaier, Vollmeier, Simmerl, Rotter in Ojsteršek, za nadomestne člane pa Langer, Fleiss in Lex. Zadnje poročilo o kakšnem shodu ali sploh kakšni drugi akciji v Der Eisenbahner je z 10. oktobra 1912, in sicer o dveh zborovanjih železničarjev, ki sta bili usmerjeni zlasti proti delovanju nacionalističnega rajhovskega železničarskega društva. Prvo od teh dveh zborovanj je bilo na Ptuju 21. 9. 1912; govoril je državnozborni poslanec Tomschik, in sicer o železničarjih ter parlamentu. Poročevalec je zabeležil, da je bil shod obiskan tako dobro kot že dolgo kakšen ne in tudi s strani rajhovskega železničarskega društva ni bil moten. Tomschikov govor je potem v slovenščini povzel Josip Kopač.⁴⁹ 22. 9. 1912 je imel Tomschik javni shod na Pragerskem, kjer je prav tako govoril o železničarjih in parlamentu. Na ta shod se je pragerska podružnica rajhovskega železničarskega društva posebej pripravila in je po-

⁴⁶ prav tam, št. 34, 1. 12. 1911.

⁴⁷ Zarja, št. 166, 21. 12. 1911.

⁴⁸ Arbeiterwille, št. 216, 6. 9. 1911. Der Eisenbahner, št. 9, 20. 3. 1911.

⁴⁹ Der Eisenbahner, št. 21, 10. 10. 1912.

vabila nanj Strnatha z Dunaja, ki je bil njihov glavni ideolog. Da bi shod razbili, so prišli na pomoč »rajsbändlerji« iz Gradca in Maribora, socialnim demokratom pa so prišli na pomoč mariborski sodrugi. Socialnih demokratov je bilo mnogo več, tako da so se nemški nacionalci morali zadovoljiti s posebno sobo in v glavni sobi niso dobili prostora. Tudi v delovnem predsedstvu niso mogli dobiti zastopnika, ker jih je bilo premalo, čeprav so, kot pripominja Der Eisenbahner, glasovali z obema rokama. Predsednik pragerskega društva Pičinin je otvoril shod in Tomschik je v svojem govoru govoril o železničarskem strokovnem gibanju po letu 1905, ko so se sistematično začeli boriti za višje mezde. Napadel je nemške nacionalce, da so njihova stališča skušali vseskozi onemogočiti. Po triurnem govoru Tomschika je dobil besedo Strnath, ki je opravičeval svojo železničarsko organizacijo, češ da je potrebna, ker je konkurenčna. Še drug zastopnik nemških nacionalcev Kiher je sodil, da so slabega položaja železničarjev krivi socialni demokrati, ki samo mnogo obljublajo in delavce zapeljujejo. Potem je Kopač Tomschikov govor prevedel v slovenščino in zastopniki nemških nacionalcev so s slovenskimi železničarji polemizirali v slovenščini, kar očitno govori za dejstvo, da je imela meščanska organizacija kljub svoji nemški nacionalni usmerjenosti privrženca tudi med slovenskimi železničarji.⁵⁰

Podrobneje in obširneje smo navajali društvene sestanke kot model organizacijskega in političnega delovanja. Res je, da so bili železničarji poleg rudarjev najbolj organizirani in jih je bilo tudi številčno na Štajerskem največ. Njihovo glasilo, ki je neokrnjeno izhajalo v veliki nakladi do 40.000 izvodov vse od svojega začetka, pa nam je ohranilo te drobne in za širši aspekt nepomembne podatke, ki pa jih za druge delavske organizacije še zdaleč nimamo ohranjenih v taki meri. Zaradi pomena, tako ekonomskega kot politično strateškega, ki ga je železnica imela v času prve svetovne vojne, so železničarske organizacije tudi v vojnem času še mogle delovati. Njihova dejavnost je bila politično močno okrnjena, kar je zaradi vojnega stanja seveda razumljivo. Zato pa so se tem tesneje oklenili boja za kolikor mogoče enotne delovne pogoje. Društveno življenje le ni docela izumrlo, njihovo glasilo je vseskozi izhajalo, njihove socialne ustanove pa so še naprej delovale.

⁵⁰ prav tam, št. 29, 10 12 1912.

ENTWICKLUNG UND TÄTIGKEIT DER EISENBAHNORGANISATIONEN IN DER
UNTERSTEIERMARK VOR DEM JAHRE 1914

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die Eisenbahner stellten in der Arbeiterbewegung den wichtigsten Teil dar. Einerseits, weil sie wegen eines relativ regen und verkehrswichtigen Eisenbahnnetzes zahlreich waren, und andererseits wegen der höheren Qualifikation im Vergleich zu anderen Arbeitern. Neben den Bergarbeitern trugen sie wesentlich zu der Gestaltung von politischen und fachorientierten Organisationen der Arbeiter in der Untersteiermark bei. Sie zeichneten sich durch große Solidarität, Gebundenheit und Fachzugehörigkeit aus, man darf aber auch nicht ihre politische Kultur und allgemeine Bildung vernachlässigen, die aus ihrer Arbeit und ihrer Mobilität hervorgingen, wodurch sie die Verhältnisse auch anderswo kennenlernten. Zu Beginn der Arbeiterbewegung behaupteten sie sich in den Arbeiterbildungsvereinen der Untersteiermark, insbesondere in Maribor (Marburg), aber auch in Celje (Cilli), in Ptuj (Pettau) und im deutschen Teil der Steiermark (Obersteiermark). Ende der 90-er Jahre begannen sie sich fachlich in ihren Gewerkschaften zu organisieren, politisch waren sie aber im Rahmen der Sozialdemokratischen Partei tätig. Wichtige Eisenbahnerorganisationen waren außer den schon aufgezählten auch in Pragersko (Pragerhof) und in Zidani most (Steinbrück). Auch andere Parteien versuchten die Eisenbahner für sich zu gewinnen, doch die ganze Zeit hindurch überwiegte die sozialdemokratische Orientierung. Es gelang weder der liberalen noch der klerikalen, am wenigsten der deutschnationalen Partei, eine größere Zahl der Eisenbahner in ihre Reihen hinzuzuziehen. Den größten Erfolg hatten sie bei den Eisenbahnangestellten. Neben den ganz fachorientierten Angelegenheiten widmete man sich in den Eisenbahnerorganisationen der Kultur. Insbesondere charakteristisch waren die Eisenbahner Kapellen und Gesangchöre, so manche Organisation besaß auch eine schöne Bibliothek und man pflegte die gesellschaftliche Vortragstätigkeit. Von großer Bedeutung waren die Maifeiern, an denen viele Eisenbahner und ihre Familien teilnahmen. In der Jahrzehnt vor dem Ersten Weltkrieg wurde in der Untersteiermark immer mehr die nationale Spaltung sichtbar, denn unter den Eisenbahnern gab es auch viele Nichtslowenen und die Nationalkämpfe spielten eine immer größere Rolle.

MARIBOR V LETIH 1917 IN 1918

Vlasta Stavbar *

UDK 949.712 Maribor »1917/1918«:32

STAVBAR Vlasta: Maribor v letih 1917 in 1918. (Maribor in den Jahren 1917 und 1918.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 65 = 30(1994)2, str. 292

Izvirnik v slov., povzetek v nem., izvleček v slov. in angl.

Avtorica predstavlja v svojem prispevku nekaj drobcev iz življenja Maribora in njegovih prebivalcev v letih 1917 in 1918 ter njihov odnos do avstroogrske monarhije.

UDC 949.712 Maribor »1917/1918«:32

STAVBAR Vlasta: Maribor in the years of 1917 and 1918. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 65 = 30(1994)2, p. 292

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

In her paper, the authoress presents certain details of the life of Maribor and its inhabitants in the years of 1917 and 1918 and their stance towards the Austro-Hungarian Monarchy.

V svojem prispevku bi želela dodati nekaj opazanj k razmerju Slovencev do Avstroogrske v letih 1917/18 s poudarkom na življenju prebivalstva v Mariboru, ko je politično in kulturno življenje Slovencev ob ponovnem sklicanju parlamenta spomladi 1917 zopet zaživel.

Razmerje Slovencev do monarhije v letih 1917 in 1918 se v slovenski historiografiji prikazuje zlasti s politiko Jugoslovanskega kluba, ki je v juniju 1917 še resno računala na državo Slovencev v okviru Avstroogrske. Kasneje, ko avstrijska oblast ni kazala želja po uresničitvi majniške deklaracije, je začel avstrijski patriotizem v vodstvu SLS plahneti in se polagoma preusmeril v nekritično navdušene Jugoslovane. Vendar je treba poudariti, da nobeden od politikov SLS ni imel določenega in izdelanega programa za primer razpada Avstrije. Jugoslovanski klub se je med letom 1918 vedno bolj oddaljeval od Habsburžanov (januarski memorandum, zagrebška deklaracija, ustanovitev Narodnega sveta), ne da bi imel izdelano alternativo za prihodnost. Vendar to še ni pomenilo, da se je nacionalno politična usmeritev slovenskega političnega vodstva povsem ujemala z mišljenjem slovenskih množic.¹

V vojni še vse do zadnjega ni bilo jasno, kakšna Jugoslavija bo nastala, avstrijska ali skupna, in koliko časa bo preteklo med nastankom Države Slovencev, Hrvatov in Srbov ter njeno združitvijo s Srbijo. Zvestoba slovenskega ljudstva do habsburškega vladarja in obenem navdušenje za Jugoslavijo sta ob razpadu monarhije ustvarila zapleten položaj, predvsem, ker je prišel prelom tako za sloven-

* Vlasta Stavbar, zgodovinarica, Univerzitetna knjižnica Maribor

¹ Walter Lukan, Slovenci in nastanek jugoslovanske državne skupnosti. V Glasnik Slovenske matice 9, 1989, 1, str. 40–44

sko ljudstvo kot tudi za slovenske voditelje presenetljivo hitro. Sam voditelj SLS Korošec je v svojem znanem predavanju o nastanku Jugoslavije navedel, da so bili prepričani, da bo Avstrija razpadla šele februarja 1919 in tako niso bili pripravljene za »čas po tem«.

Med Slovenci so se že hitro v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov pokazale skrbi, da v novi skupnosti ne bo prave enakopravnosti, da jih bodo preglasovali. Slovensko prebivalstvo ni bilo pripravljeno na zedinjenje s Srbijo in še manj si je želelo Karadjordjeviće.

V naslednjih mesecih je bilo razočaranja in nezadovoljstva nad novo državno skupnostjo vedno več. Prav gotovo je bilo prvo razočaranje, ko je moral general Maister sam s prostovoljci prevzeti vojaško upravo v mestu in z orožjem braniti severno mejo. Bojev za severno mejo z orožjem, skrbi Narodnega sveta za Štajersko in odločnosti generala Maistra ne bi bilo treba, če bi bilo medtem s sporazumi med Jugoslovanskim odborom in srbsko vlado ter odločilnimi antantnimi silami rešeno vprašanje ustanovitve nove jugoslovanske državne tvorbe ali bila določena vsaj do mirovne pogodbe veljavna demarkacijska črta med nemško-avstrijsko in jugoslovansko upravo. JO je za Jugoslovane avstroogrške monarhije sicer vztrajno poizkušal doseči enakopravno priznanje, kakršnega je dosegel Češki narodni svet, toda njegovi naporji so zadevali na nerazumevanje in odpor srbske vlade Pašića.

O neuspelih prizadevanjih na mirovni konferenci, o prevratu in delu generala Maistra ter poteku bojev za severno mejo imamo kar precej strokovnih del, ki so pojasnila to obdobje slovenske zgodovine.²

Kot sem v uvodu že povedala, pa je moj namen vsaj z nekaj drobci prispevati k sliki in utripu Maribora v zadnjih letih vojne in življenju Mariborčanov v zadnjih mesecih habsburške monarhije. Popolnejša slika vojnega Maribora in življenja njegovega prebivalstva pa bo plod daljšega in podrobnega raziskovanja.

Gospodarski položaj in preskrba prebivalstva se je tudi v Mariboru z leti vojne slabšala. Pomanjkanje surovin je zaustavilo obrt, industrijo in trgovino. Zaradi pomanjkanja živil so bile uvedene živilske nakaznice, najprej za kruh, kasneje pa tudi za druge prehrabene izdelke in petrolej. Vendar se je zanje dobivalo vedno manj. Za potrebe preskrbe je mariborska občina ob spomladi 1915 ustanovljenem živilskem uradu (Ernährungsamt) leta 1917 ustanovila še občinski gospodarski urad, ki se je ukvarjal z zajamčeno oskrbo. Za oskrbo mesta z živili so organizirali še poseben odbor. Za popolnejšo sliko delovanja oskrbe v mestu nam je na razpolago fond Racionalizirana preskrba 1914—1918 v Pokrajinskem arhivu v Mariboru³, kjer so ohranjeni popisi upravičencev živilskih nakaznic, količina dodeljenega živila po prebivalcih oz. stanovanjih po ulicah v Mariboru. Vendar je to tema posebne raziskave.

Okrajno glavarstvo je prebivalstvo sproti obveščalo preko časopisja o obveznih oddajah in razdeljevanju kart za živila, premog in petrolej, in kje se te karte dobijo.

O pomanjkanju premoga nam govori tudi primer, ko je bilo februarja 1917 mesto brez luči, saj je zaradi pomanjkanja premoga mestna plinarna za nekaj dni ustavila svoj obrat.⁴

² Lojze Ude, Boj za Maribor in Štajersko Podravje v l. 1918/19 (tipkopis)

Spominski zbornik ob 60-letnici bojev za severno slovensko mejo 1918—1919. Maribor 1979.

Boj za Maribor 1918—1919. Maribor 1988.

Lojze Penič, Boj za slovensko severno mejo 1918—1920. Maribor 1988.

Bruno Hartman, Rudolf Maister. Ljubljana 1989.

Glej Zdenka Petermanec, Bibliografija del o generalu Maistru in o bojih za severno slovensko mejo v letih 1918—1919. V: Boj za Maribor 1918—1919.

³ PAM, MOM, Racionalizirana preskrba 1914—1918, škatl. 115.

⁴ PAM, MOM, plin 2, škatl. 112

Slovenski gospodar 1917, 8, 22. II., str. 5.

Tudi razmere na mariborskem trgu so bile večkrat nestrpne. Pogosto je prihajalo do sporov, če so kmetje iz okolice prodajali svoje pridelke po višjih cenah, kot jih je določil mestni magistrat kot najvišje cene.⁵ Formirana je bila tudi komisija za nadziranje cen. Pri mariborski okrožni sodnji so za predsednika komisije imenovali finančnega tajnika dr. Rudolfa Richter-Trummerja, za njegova namestnika pa Karla Černeja, župana iz Frama, in Štefana Gruberja, bančnega ravnatelja v Mariboru.⁶

V letu 1918 je bilo s preskrbo še težje. Tako je prehranjevalni urad s sedežem v Šmidovi ulici (danes Strossmayerjeva ul.) prosil kmete, da ponudijo uradu živila za potrebe prebivalstva mariborskega okraja.⁷ Zaradi stopnjevanja pomanjkanja hrane je bil spomladi 1917 pri gospodarskem uradu ustanovljen pridelovalni odbor, ki je skrbel za nabavo semen, da so na zemljiščih, ki so jih dali na razpolago veleposestniki, pridelali nekaj hrane, zlasti krompirja, in s tem ublažili pomanjkanje hrane v mestu. Za najpotrebnejše pa je bila urejena vojna kuhinja. Za delovanje mestne vojne kuhinje je sredstva namenjala občina oz. občinska blagajna ter posamezni darovalci. Tako v Fondu Mariborske mestne občine v PAM najdemo številne prošnje in zahvale za darovane prispevke. Kot primer: 25. marca 1918 se je vodja mestne vojne kuhinje zahvalil mestnemu svetu za podporo 5000 K; to vsoto je občinska blagajna namenila vojni kuhinji.⁸ V časopisju pa so objavljali imena darovalcev. V podobne namene je delovala tudi dijaška kuhinja, katere predsednik je bil ravnatelj Schreiner. Tako so 23. septembra 1918 imeli v Narodnem domu občni zbor. Tukaj so bila podana poročila o delovanju, blagajnik društva prof. Pirc pa je poročal o gmotnem položaju društva. Društvo je imelo v letu 1917 17.715 K 76 v dohodkov. Poročilo nadalje pravi takole: »... Samo darovi znašajo 11.737 K. Dijaška kuhinja je preskrbela dijakom skozi celo leto 4313 obrokov...« Posebna zahvala je bila izrečena slovenskim denarnim zavodom, predvsem mariborski Posojilnici in častiti duhovščini ter ostalim rodoljubom.⁹ Te oblike pomoči in skrb mestne občine ter sama iznajdljivost prebivalstva so le delno pomagale reševati težke življenjske razmere, ki so se v letih vojne še stopnjevale.

Drug pomemben vidik v življenju Mariborčanov v I. svetovni vojni je politično in kulturno delovanje, ki je s pričetkom vojne prav tako zamrlo in dobilo nov zagon šele po letu 1917.

Leta 1917 je v Mariboru izhajalo 9 periodičnih publikacij, leta 1918 pa že 11. Osrednji časopis je bil dnevnik Marburger Zeitung, osrednje glasilo mariborskih Nemcev s ponedeljkovo prilogo Deutscher Montag. Od 1. septembra 1918 dalje se jima je pridružil še Oberkärntner Volkszeitung z istim urednikom — Norbertom Janom. Od leta 1917 je izhajal tudi list Untersteirische Volkszeitung, tednik za Sp. Štajersko.

Slovenci so imeli tri osrednje časopise. Slovenski gospodar, ki sta ga v vojnih letih urejala Franjo Žebot in Vekoslav Stupan, je v začetku leta 1917 obhajal 50-letnico svojega obstanka. Jubilejna številka je izšla v 31.000 izvodih.¹⁰ Drug pomemben mariborski list je bila Straža s podnaslovom Neodvisni politični list za slovensko ljudstvo. Imela je istega urednika kot Slovenski gospodar. Med vojno je izhajala dvakrat tedensko. Tretji (klerikalni) list so bile Male novice, ki jih je izdajalo Katoliško tiskovno društvo trikrat tedensko z urednikom Franjom Žebotom. Lavantinska škofija je izdajala svoj uradni list Kirchliches Verordnungs-

⁵ Slovenski gospodar 1917, 24, 14 VI, str. 5

⁶ Slovenski gospodar 1917, 17, 26 IV, str. 4

⁷ Slovenski gospodar 1918, 43, 24 X, str. 4

⁸ PAM, MOM, kart 102, št. 1917/3174 M

⁹ Slovenski gospodar 1918, 39, 26 IX, str. 2

¹⁰ Straža 1917, 2, 5 I, str. 4

blatt für Lavanter Diözese. Omenimo še Glasnik najsvetejših src. Eden od urednikov je bil v času vojne Fran Kovačič.

Že od leta 1904 pa vse do danes (tudi med vojno) razen leta 1916 je izhajal ČZN, glasilo Zgodovinskega društva v Mariboru. Urednik je bil od leta 1917 Fran Kovačič. Straža je sproti objavljala vsebino v zvezkih ČZN. Društvo je pogosto pozivalo v svoj delokrog vse, »... katerim je v teh resnih časih mar za pravo znanstveno in kulturno delo v okviru domače zgodovine in narodopisja in varstva domačije...«¹¹ Zgodovinsko društvo je leta 1917 sprožilo misel vojnih muzejev »kot spomin na sedanjo v pravem pomenu svetovno zgodovinsko vojno.« Menili so, da bi bilo potrebno ohraniti potomcem spomin na vojne čase, zato so pozvali vse prebivalstvo, civile in vojake, da naj pošiljajo za vojni muzej raznovrstne predmete (bojni predmeti, izstrelki, orožje, obleka, risbe, fotografije...)

Zgodovinsko društvo je nudilo svojim članom štiri številke ČZN za udnino 5 K letno oz. 100 K enkrat za vselej ter možnost obiska društvene knjižnice.

Konec leta 1917 je Zgodovinsko društvo priredilo prvo javno zborovanje pod novim vladarjem, kot je zapisala Straža. Slavnostna seja je bila posvečena stoletnici Trstenjakovega rojstva. Po slavnostni seji in predavanju Frana Kovačiča je sledil občni zbor s poročilom o delovanju društva. Leta 1917 je imelo društvo 372 udov, kar je bilo po mnenju društva premalo. Sprejeli so tudi nasvet za ustanovitev »Trstenjakovega sklada« v podporo znanstvenega naraščaja na zgodovinsko-umetniškem področju.¹²

Ostala društva so bolj mirovala. Zato je Straža v začetku leta 1917 pozvala vsa izobraževalna in bralna društva, naj pripravijo občne zборе in pričnejo z delom ter tako »omogočijo udom čitanje časnikov in posluževanja knjižnice.«¹³

Večja akcija slovenskih narodnih društev v Mariboru pa je bila priprava proslave prvega rojstnega dne po nastopu vlade cesarja Karla I. v nedeljo, 19. 8. 1917 v Narodnem domu. Dobiček od prireditve je bil namenjen invalidom in sirotam po padlih vojakih mariborskega okraja. Poročilo o prireditvi je bilo zelo pohvalno. Straža je zapisala: »... Kot slavnostni govornik je nastopil ljubeljenec slovenskega občinstva prof. dr. Anton Medved in očrtal z navdušenimi besedami življenje in delovanje našega cesarja Karola I., ki je postal v tem kratkem času svojeje vladanja pravi ljudski vladar, ki ljubi vse svoje narode z enako ljubeznijo. Ko je govornik končal svoje s patriotičnim navdušenjem navdahnjene besede, je zaoril mlademu cesarju trikratni gromoviti živijo. Občinstvo se odkrije in zapoje z velikim navdušenjem avstrijsko himno ob spremljanju godbe...« Straža pa je na koncu poročila še dodala: »Slovenski narod je in bo vedno zvesto udan habsburški vladarski hiši in išče svojo srečo izključno le pod žezlom habsburških vladarjev... Slovenski narod se hoče združiti z vsemi svojimi istokrvnimi brati v eno državo skupno, ki ji naj stoji na čelu slavljeneц današnjega dne, ljudski cesar Karel I., kakor vsem drugim enakopravnim narodom širne Avstrije!«¹⁴

Tudi naslednje leto je Maribor 17. avgusta priredil cesarju slovesnost v Narodnem domu. Na cesarski slovesnosti, ki jo je priredilo Dramatično društvo, je bilo okrog 1000 udeležencev.¹⁵ Straža je zapisala, da bodo mariborski Slovenci, ki jih je v začetku vojne vlada zapirala kot veleizdajalce in zločince, priredili cesarsko slovesnost, vsi tisti, »ki pa imajo proti svojim državljanom neprenehoma v ustih »veleizdajo« in »nepatriotizem«, pa jih ne bo videti niti v cerkvah, niti ne bo videti njih patriotizem v razobesitvi zastav.«¹⁶

¹¹ Straža 1917, 18, 2. III., str. 3.

¹² Straža 1917, 90, 21. XI., str. 4.

¹³ Straža 1917, 4, 12. I., str. 4.

¹⁴ Straža 1917, 56, 16. VII., str. 4; Slovenski gospodar 1917, 34, 23. VIII., str. 6.

¹⁵ Slovenski gospodar 1918, 34, 22. VIII., str. 3.

¹⁶ Slovenski gospodar 1918, 33, 15. VIII., str. 3.

Mariborčani so prirejali svečanosti tudi v čast cesarice Zite. Tako je knezoškof dr. Mihael Napotnik služil slovesno sveto mašo, ki se je končala s pesmijo:

»Kar se more v srečo šteti,
Večni Bog naj podeli,
Karelu in Ziti,
Celi hiši Habsburški!«¹⁷

Ena izmed velikih kulturnih akcij med vojno v Mariboru je bil poziv tiskarne sv. Cirila in Katoliškega tiskovnega društva za podporo gradnji Tiskovnega doma v Mariboru, »... trdnjavi svobode, napredka in izobrazbe slovenskega ljudstva. Tiskovni dom naj bi stal na oglu pred frančiškansko cerkvijo kot bodoče zbirališče in kulturno središče Slovencev.« V pozivu so vabili vse Slovence in Slovence, naj podprejo gradnjo Tiskovnega doma.¹⁸

Množično politično gibanje Mariborčanov pa se je začelo po sklicanju parlamenta 30. maja 1917, ko je bila v avstrijski poslanski zbornici prebrana majniška deklaracija. Deklaracijsko gibanje je zajelo tudi Maribor. Tudi tukaj so začeli z zbiranjem podpisov za majniško deklaracijo, ki je poudarjala združitev Slovencev, Hrvatov in Srbov avstrijske monarhije v novo državo pod habsburško monarhijo. Tako so v januarju 1918 slovenske žene in dekleta v Mariboru in predmestjih zbrale podpise podpore majniški deklaraciji. Zbrale so več kot 2000 podpisov¹⁹, in sicer 7 pol s 1069 podpisi prebivalcev iz mesta Maribor, 8 pol s 1087 podpisi prebivalcev iz mariborskih predmestij in perifernih občin (Studenci, Radvanje, Razvanje, Pobrežje, Tezno, Sv. Peter, Košaki, Krčevina, Slemen). V tretjem sklopu pa so pridane pole s 1276 podpisi prebivalcev občin iz širše mariborske okolice.

V vseh treh skupinah pol s podpisi je zapisana enaka izjava podpore majniški deklaraciji. Izjavo s podpisi so poslale Jugoslovanskemu klubu, prav tako je bila izjava objavljena v mariborski Straži: »Možje in sinovi, očetje in bratje krvavijo daleč proč v bojnih vrstah za domovino in cesarja. Da bi bili doma, zglasili bi se zdaj, ko gre za rodno grudo in naroda bodočnost, enako silno, kakor silno odmeva orožje v njihovih rokah. Tako pa se oglašamo me, slovenske žene in slovenska dekleta iz Maribora in predmestij zanje in poleg njih. Samotne zapuščenke ne čuvamo samo zvesto domačega ognja, ne redimo le bedne dece in drugih svojcev, temveč prehranjamo s svojim znojem državo. Zato se izjavljamo odkrito in možem enakovredno za deklaracijo Jugoslovanskega kluba z dne 30. maja 1917, zahvaljujemo se jugoslovanskim poslancem za možati nastop ter jih zaupno prosimo, da trdni in neizprosni priborijo našim junakom lasten dom, deci pa srečnejših dni.«²⁰

Že čez štiri dni je Straža objavila reakcijo »Marburger Zeitung« o izdajalski akciji nabiranja podpisov v Mariboru. V članku »Die Marburger Unterschriftensammlung der Los von österreich-Agitation« mariborski list obsoja tako početje na primeru gospe Katarine Petek, ki je vodila nabiralno akcijo v tovarni za izdelovanje ročnih granat g. Slivca v Mariboru.²¹ Takšnih primerov je bilo ob podpisovanju še nekaj, kar je za Maribor s prevlado nemštva razumljivo.

Še pred podpisi prebivalstva pa je 9. 12. 1917 Zveza jugoslovanskih železničarjev, podružnica Maribor, poslala svojo izjavo podpore majniški deklaraciji Jugoslovanskega kluba na Dunaj. V izjavi potarnajo tudi o slabih službenih razmerah in prevladi Nemcev in si želijo, »... da bi slavni JK čimprej vse potrebno

¹⁷ Slovenski gospodar 1917, 19, 10 V, str 4

¹⁸ Straža 1917, 85, 28 X, str 2

¹⁹ PAM, ADF, kart. I, št. 202/1-3

²⁰ Straža 1918, 6, 21 I, str 3

²¹ Marburger Zeitung 1918, 19, 23 I, str 3

ukrenil, da se nemudoma sestavi Narodni svet na najširši podlagi, v katerem naj bi imeli tudi jugoslovanski železničarji vsaj dva zastopnika.«²²

V marcu 1918 so svojo izjavo poslali tudi profesorji bogoslovnega učilišča v Mariboru s 7 podpisov.²³

Iz Maribora je bila poslana še ena deklaracijska izjava. Poslali so jo »slovenski fantje in možje delavske stot. 18 v Mariboru o/Dravi« 1. marca 1918 z 29 podpisov. V svoji izjavi so poleg podpore majniški deklaraciji zapisali tudi, kakšno državo si želijo: »... In ker hočemo biti samostojni, zato moramo biti! Dobiti moramo svoje lastno državno telo — svobodno Jugoslavijo v okviru avstro-ogrske monarhije, kateri naj se priklonijo vse one pokrajine, koder prebivajo Slovenci, Hrvati in Srbi. Živel naš presviti cesar Karel I., naš jugoslovanski car! Živela avstrohabsburška Jugoslavija!«²⁴

Deklaracijsko gibanje v Mariboru in okolici je tako kot drugod na Štajerskem in med ostalimi Slovenci pokazalo želje mariborskih Slovencev o bodoči novi državi, ki pa se niso ujemale s kontekstom združitve v novo državo Jugoslavijo pod Karadjordjevići, ampak za ohranitev monarhije in vdanosti cesarju Karlu ne glede na rastoče pritiske Nemcev in nemčurjev v zadnjih mesecih monarhije.

Množično nezadovoljstvo, pregoni, pomanjkanje vsega, lakota, nemiri, stavke, napoved nemške usmeritve, neuspehi na bojiščih so bili stalnica druge polovice leta 1918. V tem obdobju so bili Slovenci in Maribor politično aktivnejši.

Prvi pomembnejši korak je bila ustanovitev Narodnega sveta za Slovenijo in Istro v Ljubljani 16. avgusta 1918. Predsedoval mu je dr. Anton Korošec. Iz Štajerske in Koroške so bili navzoči dr. J. Benkovič, dr. Verstovšek, J. Vesenjaj, Fr. Smodej, Ivan Kajžar, Lovro Petrovar, Matej Prosekar in dr. Franjo Rosina.²⁵

Ustanovitvi NS za Slovenijo in Istro so sledile ustanovitve pokrajinskih odsekov NS. Tako je bil 26. septembra ustanovljen NS za Štajersko. Nekaj dni pred tem je Straža objavila »dopis iz Dravske doline«, ki pravi: »Mi obmejni Slovenci ga pozdravljamo (misli na NS) kot svojega rešitelja. Slovenci, ki bivamo severno od Drave, na črti Marenberga do Ribnice, čutimo že sedaj, da veje drug veter.« Za glavne naloge NS štejejo »šolo, uradništvo, izobrazbo ljudstva in narodno pest.«²⁶

Narodni svet za Štajersko se je konstituiral 28. septembra. Za predsednika je bil izvoljen državni poslanec in štajerski deželni odbornik dr. Karel Verstovšek. Že na prvi seji so bili določeni »eksperti«, da »določijo« mejo, to je, da sestavijo utemeljitvene razloge za mejo, do katere naj bi segala jugoslovanska oblast. V oktobru so potekali pogovori med NS v Ljubljani in NS za Štajersko o zastopniku NS, ki bi naj prišel pogledat zadevo okrog meja. Vendar NS v Ljubljani odplanca ni poslal.²⁷

V času vprašanja severne meje je pričel v Straži izhajati v nadaljevanjih članek »Čigav je Maribor«. Članek govori o gospodarskem, političnem in kulturnem razvoju mesta, agresivnosti in nadvladi Nemcev ter o obstoju Slovencev in njihovem razvoju. V zadnjem nadaljevanju avtor sklepa, da bo nova državna tvorba edina rešitev Maribora pred nemško nadvlado.

Slovenskim politikom v Mariboru in Ljubljani se v zadnjem mesecu Avstro-ogrske ni kar nič mudilo. O tem pričajo zapisniki v dnevniku škofa Jegliča, potem o delovanju in potovanju dr. Korošca, dr. Žerjava in dr. Čingrija, ki so se v tujini »informirali za bodoče delo«, kot je povedal Korošec v svojem predavanju

²² PAM, ADF, kart. I, št. 202/3.

²³ PAM, ADF, kart. I, št. 202/4.

²⁴ PAM, ADF, kart. II, št. 442.

²⁵ Straža 1918, 66, 19. VIII., str. 2.

²⁶ Straža 1918, 76, 23. IX., str. 2.

²⁷ Glej Boj za meje, str. 117, oz. Zbirko spisov NS za Štajersko v PAM.

16. oktobra 1924. leta: »Nihče ni takrat računal z razpadom države. Z njim smo računali šele drugo leto.«²⁸

Tudi oklic cesarja Karla 17. oktobra poziva avstrijske narode k edinosti. Prav tako je pozval armado in mornarico k zvestobi in edinosti.²⁹ Toda prav neuspeh vojske, odhajanje vojakov, je bil zadnji udarec v razpadu Avstroogrske. Vendar sta nejasnost in negotovost prevečala Slovence še v zadnjih dneh pred razglasitvijo Države Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani 29. oktobra 1918.

Narodni svet v Ljubljani in NS za Štajersko se v oktobru nista pripravljala na kakršnokoli vojaško akcijo v tistih predelih, ki so jih Nemci Slovincem uporno in ostro odrekli, torej na Koroškem in v štajerskem Podravju z Mariborom. Slovenski politiki so se zanašali na Wilsona in antanto.

Ob ustanovitvi države 29. oktobra je bilo v Mariboru burno. Prva je razglasitev nove države proslavila slovenska mladina. Nekaj slovenskih dijakov mariborske humanistične gimnazije (Vladimir Kralj, Igor Rosina, Anton Slodnjak) je zahtevalo od tedanjega ravnatelja Tomiška, da v čast proslavitve nove države zapre gimnazijo. Po grožnjah s stavko je Tomišek gimnazijo res zaprl. Dijaki so pozvali slovensko dijaštvo na zborovanje v parku. Na zborovanju je med drugimi tudi dr. Kovačič govoril o razpadu Avstrije in o novi državi.³⁰ Vendar poročil o dijaškem zborovanju ali kakšnih drugih v Mariboru ob priložnosti ustanovitve nove države v mariborskem časopisju nisem zasledila.

Na večer 29. oktobra so protestirali Nemci in Slovenci. Nemški nacionalisti so razbili nekaj oken na slovenskih hišah. Cirilovo tiskarno in Narodni dom so obmetavali s kamni. Istočasno pa je slovenski nadporočnik Ivan Gračner organiziral demonstracije slovenskih vojakov in civilov zoper nemško vojaško oblast, ki so se končale v Narodnem domu.

Položaj v Mariboru v zadnjih dneh oktobra je bil buren zaradi nemške oblasti, ki je še funkcionirala, napadov Nemcev, nejasnosti in sovražnosti med vojaštvom ter popustljivosti NS za Štajersko do Nemcev.

Mariborski občinski svet je 30. oktobra proglasil razen mesta Maribor tudi njegovo »nemško okolico in mestu gospodarsko pripadajočo okolico« za sestavni del nemškoavstrijske države. V takšnem položaju je s političnimi in vojaškimi akcijami nastopil general Maister in odigral pomembno vlogo v bojih za severno mejo in obstoju Maribora v jugoslovanski državi.

Doba avstrijske oblasti v Mariboru se je končala šele po sklepu narodne vlade 16. 12. 1918, ki je bil dejansko izveden 2. januarja 1919.

Zadnje veliko politično zborovanje v letu 1918 v Mariboru je bilo 15. decembra, vendar tokrat že v novi državi. Slavnostni odbor je povabil Mariborčane k proslavi narodnega ujedinjenja Slovencev, Hrvatov in Srbov. Poročilo s shoda, ki ga je prenesla Straža 16. decembra, govori o velikem slavu 20.000 ljudi z vzkliki: Živijo slovenski Maribor! Živijo jugoslovanski Maribor.³¹

Ob vstopu v novo državo je bilo veliko navdušenja (zlasti zaradi rešitve pred nadvlado Nemcev), in malo ali nič stvarnosti. To se je pozneje še močno maščevalo. Jugoslovanska ideja pri Slovencih je bila povezana z zelo slabim poznavanjem jugoslovanskih narodov, njihovega življenja, problemov, tradicije, mentalitete.³²

²⁸ Boj za Maribor, str. 118

²⁹ Straža 1918, 83, 18 X., str. 1

³⁰ Dr. Igor Rosina pisatelju v pismu dne 2. 4. 1958 (Povzeto po sestavku M. Šnuderla v zborniku Boj za Maribor str. 119)

³¹ Straža 1918, 100, 16 XII., str. 1, 2

³² Vasilij Melik, Razprava. V: Glasnik slovenske matice 13, 1989, 1, str. 44

Sklep

Nacionalnopolitično mišljenje slovenskega ljudstva, tudi v Mariboru, v letih 1917 in 1918 lahko strnemo v naslednje poudarke:

- problem pomanjkanja in lakota, ki se je od meseca do meseca stopnjevala;
- upanje na mir, zlasti glede na mirovna prizadevanja papeža, in s prevladujočim mnenjem, da Nemčija mir onemogoča;
- v Mariboru in drugih štajerskih mestih prevlada Nemcev in nemčurjev v občinskih vladah in uradniških službah ter agresivnost nad prebivalstvom in izvajanje germanizacije (Schulverein, Südmarka, nemška društva . . .);
- od septembra 1917 dalje veliko navdušenje za majniško deklaracijo in zahteva po Jugoslaviji v okviru Avstroogrške;
- ogorčenost, da vlada ne sprejema zahtev Jugoslovanov, vendar veliko simpatij za »ljubeznivega« in »plemenitega« cesarja, v katerem so do zadnjega videli jugoslovanskega cesarja;
- sovražno razpoloženje proti Nemcem, ne pa protiavstrijsko razpoloženje;
- nepričakovanost razpada Avstroogrške in nepripravljenost na novo državno tvorbo in nepoznavanje jugoslovanskih narodov ter
- ob razpadu Avstroogrške in prevratu v Mariboru navdušenje za Jugoslavijo, vendar kaj kmalu razočaranje.

Viri in literatura:

- PAM, MOM . . .
- PAM, ADF . . .
- Straža 1917, 1918.
- Slovenski gospodar 1917, 1918.
- Male novice 1918.
- Marburger Zeitung 1917, 1918.
- Lojze Ude, Boj za Maribor in Štajersko Podravje v l. 1918/1919.
- Spominski zbornik ob 60-letnici bojev za severno slovensko mejo 1918—1919. Maribor 1979.
- Boj za Maribor 1918—1919. Maribor 1988.
- Bruno Hartman, Rudolf Maister. Ljubljana 1989.
- Lojze Ude, Slovenci in jugoslovanska skupnost. Maribor 1972.
- Janko Pleterski, Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo. Ljubljana 1971.
- Maribor skozi stoletja. Razprave I. Maribor 1991.
- Glasnik slovenske matice 13, 1989, 1.
- Franc Rozman, Slowenien 1918—1919. V: Revolution und bürgerliche Gesellschaft 1918/1920.
- Bernard Rajh, Bibliografija o Mariboru. Mariborska periodika. Maribor 1979.

MARIBOR IN DEN JAHREN 1917 UND 1918

Zusammenfassung

Die wirtschaftliche Lage und die Versorgung der Bevölkerung in Maribor verschlechterte sich mit jedem neuen Kriegsjahr. Wegen Rohstoffmangels wurden das Gewerbe, die Industrie und der Handel lahmgelegt. Trotz der eingeführten Lebensmittelmarken wurde das Problem der Knappheit und die Hungernot von Monat zu Monat ärger. Für die Notleidenden führte man eine Militärküche ein. Das Lebensmittelamt in Maribor linderte die Lebensmittelnot in der Stadt.

Das politische und Kulturleben der Mariborer war in den letzten Jahren der Monarchie lebhaft. Es erschienen zahlreiche Zeitungen. Da es an Mitgliedern fehlte, die Männer

gingen an die Front, wirkten die Vereine weniger intensiv, doch ihre Tätigkeit hörte nicht auf. Der gemeinsame Auftritt der Nationalvereine wurde durch die Vorbereitungen für die Feier anlässlich des Geburtstages des Kaisers Karl I. sichtbar. Die massenhafte politische Bewegung der Mariborer in den letzten Jahren der Monarchie zeigte sich aber in der Deklarationsbewegung. Die Mariborer unterstützten mit mehr als 2000 Unterschriften die Maideklaration und somit äußerten sie den Wunsch nach einer neuen Staatsbildung, doch ausschließlich unter der Herrschaft der Habsburger.

Auch für die Mariborer war die Empörung, daß die Regierung die Forderungen der Jugoslawen nicht akzeptiert, kennzeichnend, doch sie empfanden sehr viel Sympathie für den »freundlichen« und »edlen« Kaiser, in dem sie bis zuletzt den jugoslawischen Kaiser gesehen haben. Die Slowenen in Maribor waren den Deutschen gegenüber feindlich gesinnt, es herrschte aber keine antiösterreichische Stimmung.

In den letzten Oktobertagen ging es in Maribor stürmisch zu und zwar wegen der deutschen Behörde, die noch immer funktionierte, wegen der Angriffe der Deutschen, der Unklarheit und Feindlichkeit unter dem Militär und wegen der Nachgiebigkeit des Nationalrates für die Steiermark den Deutschen gegenüber. In diesen Verhältnissen tratt General Maister auf und spielte eine bedeutende Rolle für das Bestehen Maribors im jugoslawischen Staat.

Zur Zeit des Zerfalls der Österreichisch-Ungarischen Monarchie und des Umsturzes in Maribor herrschte in der Bevölkerung Begeisterung für Jugoslawien, doch bald danach kam die Enttäuschung. Die Sympathie der jugoslawischen Idee war bei den Slowenen allerdings mit sehr schlechten Kenntnissen über die jugoslawischen Völker, ihr Leben, Probleme, Tradition und Mentalität verbunden.

ŠTAJERSKI DUHOVNIKI NA BRANIKU SEVERNE MEJE

Vekoslav Grmič*

UDK 262.14(497.12 Štajerska)»18/19«:323.1 + 008

GRMIČ Vekoslav: Štajerski duhovniki na braniku severne meje. (Die steirischen Priester an der Wehr der Nordgrenze.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 65 = 30(1994)2, str. 301

Izvirnik v slov., povzetek v nem., izvleček v slov. in angl.

Štajerski duhovniki so vedno močno poudarjali narodno zavest in na njej zidali svoje pastoralno delo. Ta pečat so štajerski — mariborski duhovščini vtisnili geopolitično in kulturnozgodovinsko okolje ter škof A. M. Slomšek s svojimi jasnimi nazori. Tako je mariborsko bogoslovje pošiljalo med štajerske Slovence duhovnike, ki so med njimi prebujali narodno zavest in jih pripravljali na zgodovinske odločitve med 1. svetovno vojno in ob razpadu avstro-ogrske monarhije. Avstrijske oblasti so jih ob izbruhu 1. svetovne vojne preganjale in zapirale, duhovniki pa so kljub temu zavzeto podprli majniško deklaracijo in odločitev generala Maistra.

UDC 262.14(497.12 Štajerska)»18/19«:323.1 + 008

GRMIČ Vekoslav: Styrian priests at the bulwark of the northern border. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 65 = 30(1994)2, p. 301

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

Styrian priests have always strongly stressed national consciousness and founded their pastoral endeavours upon this point of departure. This characteristic has been imprinted upon the Styrian priests by the geo-political and cultural-historical circumstances and by the bishop A. M. Slomšek with his articulate views in this regard. Thus, the Maribor school of divinity dispersed priests among Styrian Slovenians, who had awakened national consciousness and prepared for the historical decisions during World War I and on the dissolution of the Austro-Hungarian Monarchy. Austrian authorities had, at the beginning of World War I, persecuted and arrested priests, whereas the priests had, in spite of this, enthusiastically supported the May Declaration and the decisions of General R. Maister.

Že bežen pogled v zgodovino slovenskega naroda nam pokaže neko razliko med dokaj splošno miselnostjo štajerske — mariborske in kranjske — ljubljanske duhovščine. Nedvomno je ta razlika posledica različnega geopolitičnega in kulturnozgodovinskega okolja. Medtem ko so štajerski Slovenci stalno živeli pod hudim pritiskom Avstrijcev z njihovimi germanizatorskimi pritiski in so bili v upravnem pogledu kot manjšina v Gradcu vedno zapostavljeni, so Slovenci na Kranjskem uživali kot večina v deželi pravice, ki so jim pripadale, čeprav so si morali zanje tudi posebej prizadevati. Razumljivo pa je, da so že zaradi tega štajerski duhovniki vedno močno poudarjali narodno zavest in na njej zidali svoje pastoralno delo, se pravi versko vzgojo ljudstva. Ne mislim pa s tem trditi, da bi duhovniki na Kranjskem ne bili narodno zavedni, a vprašanju narodne zavesti jim ni bilo treba posvečati praktično nobene posebne skrbi, kakor so to morali storiti štajerski duhovniki, kar je gotovo vtisnilo poseben pečat njihovi miselnosti. Že zaradi tega je bilo Mahničovo gledanje na narod štajerskim duhovnikom tuje in prav tako jim je bila tuja »ločitev duhov«, kakor tudi sploh pretirano inte-

* dr. Vekoslav Grmič, naslovni škof in profesor, Maribor

gristični nazori katolištva, ki so se s svojimi usodnimi posledicami pokazali na Kranjskem v času okupacije.

Poseben pečat pa je vtisnil štajerskim duhovnikom vsekakor A. M. Slomšek tako s svojimi nazori glede naroda kakor tudi s svojimi ustanovami, med katere gotovo sodi bogoslovje v Mariboru, ki ga je odprl ob premestitvi škofijskega sedeža iz Št. Andraža na Koroškem v Maribor leta 1859. Ljubezen do materinega jezika in zvestoba lastnemu narodu sta Slomšku narekovali z ene strani nepristransko vrednotenje prebujanja narodne zavesti in zaslug v tem pogledu, ne glede na svetovnonazorsko usmeritev slovenskih »rodoljubov«, z druge strani pa odločen nastop zoper ponemčevanje. Tako je tudi protestantskim piscem dal vse priznanje, čeprav je odklanjal njihove reformacijske nazore. Takole pravi: »Truber, Dalmatin, Bohorič in tiste dobe vrstniki so našo slovenščino obudili, ako so ravno nesrečno od prave vere zavili; Bog je njihove greške narodu našemu v dobro obrnil po neskončno modri svoji previdnosti, ki dostikrat hudo prostim ljudem dopusti, pa hudo k našemu pridu oberne.«¹ Dobro se je namreč zavedal, da nezvestoba lastnemu narodu ogroža tudi vero.² Zato bodo »zaničuvavci svojga pošteniga jezika v vnanjo temo potisnjeni« — pogubljeni.³ Ni sicer zagovarjal radikalnih nacionalnih zahtev, ker je v njih gledal zametke revolucij in odsev liberalizma, prav tako pa tudi nevarnost, da potem niti najnujnejšega ne bi bilo mogoče doseči. Vendar zaradi tega ni bil nič manj odločen, kadar so nemškutarji pokazali svojo brezobzirnost. Leta 1861 je npr. govoril duhovnikom v Rogaški Slatini: »Lani sem ob koncu duhovnih vaj svoje drage sodelavce v slovenskem vinogradu svaril, ne previsoko narodnih perut povzdigovati in ne dražiti Levijatana narodnih prepiranj . . . letos pa opominjam in prosim vas . . . ne dajmo nemškutarjem živelja našega zatreti, ne dopustimo pogasiti iskre domače ljubezni, ne poteptati v smeti milega jezika maternega, kakor bi nemškutarji radi . . .«⁴

Posebno pozornost pa je Slomšek vsekakor posvečal bogoslovju in bogoslovcem, da so potem prihajali iz tega zavoda res duhovniki, ki so bili prežeti z njegovimi pogledi in tako usposobljeni za pastoralno in kulturnopolitično delo med štajerskimi Slovenci. Naj omenim le nekatere znane duhovnike, ki so izšli iz mariborskega bogoslovja kot npr.: dr. F. Kovačič, dr. A. Stegenšek, F. Gomilšek, dr. A. Korošec, dr. J. Hohnjec, dr. A. Jerovšek, dr. I. Tomažič, dr. M. Vraber, E. Vračko, F. Spindler, dr. M. Slavič, dr. A. Jehart in drugi. Dr. F. Kovačič je ocenil delovanje mariborskega bogoslovja takole: »Po svoji v tem zavodu vzgojeni duhovščini vrši lavatinska škofija že nad 70 let svoje versko, nravno in posvetno poslanstvo. Zlasti v eni točki je lavatinska duhovščina ostala zvesta navodilu Slomškovega: izšla je iz ljudstva, za to ljudstvo delala, z njim čutila, zanj trpela, ga vzgajala, budila in organizirala.«⁵

Prebujanje narodne zavesti

Bogoslovje v Mariboru je imelo v času avstroogrške monarhije izreden pomen. Duhovniki, ki so prihajali iz njega, so se velikodušno žrtvovali za svoj narod. In za takšno delo so se lahko usposobili prav v bogoslovju.

Že leta 1860 so začeli izdajati literarni list Lipica. Ob njem pa je že leta 1870 začelo delovati posebno literarno društvo, katerega namen je bil pospeševati »slovstvene vaje«. Seveda so društvo posebej poživili posamezniki, med katerimi je bil nedvomno pesnik A. Aškerc, pa tudi A. Medved. Posebej pa je društvo za-

¹ A. M. Slomšek, Slava rajnim rodoljubom in utemeljiteljem našega slovstva, v Drobčinice 1862, 72

² Prim. A. M. Slomšek, Graja nemškutarjev, v Drobčinice 1862, 61

³ A. M. Slomšek — knjiga njegovih misli in življenja, 30

⁴ Nav. I Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina II, Ljubljana 1956, 57—58

⁵ F. Kovačič, Stlužabnik božji Anton Martin Slomšek, knezoškof lavatinski II. Celje (Mohorjeva) 1935, 104

živelo v letu 1892 na iniciativo F. Kovačiča. Društvo je dobilo široke zasnove svojega dela in si že naslednje leto dalo ime Slomšek. V kraje, ki so bili narodno ogoroženi, je začelo pošiljati slovenske knjige. Sodelovalo pa je tudi s češkimi in slovaškimi bogoslovci. V bogoslovju je tako zaživela ideja slovenske vzajemnosti, ki jo je pozneje nadomestila jugoslovanska ideja, saj so mariborski bogoslovci začeli vzdrževati stike tudi z zagrebškimi, đakovskimi in sarajevskimi bogoslovci.

Priznati pa je treba, da so v Lipici skoraj vsa leta prevladovali znanstveni članki, čeprav nikdar ne manjka leposlovja. F. Ks. Meško je za časa svojega študija v mariborskem bogoslovju v Lipici objavljal svoje pesmi. F. Kovačič je namreč leta 1892 izrazil program društva Lipica oziroma Slomšek takole: »Temeljito proučevanje teoloških in filozofskih vprašanj, pisateljske in govorniške vaje.«⁶ A. Korošec je v reviji Lipica objavljal domoljubne črtice, vendar se je kmalu odločil za pisanje znanstvenih razprav: verskoapologetičnih, socialnih in družbenopolitičnih. Kot urednik Slovenskega Gospodarja je pozneje jasno zastopal pravice slovenskega naroda. V nekem uvodniku je npr. zapisal: »Samostalnim nam je torej postati, če hočemo živeti, ali ravno tako neobhodno potrebno je, kakor se je že dokazalo, da se združimo z južnimi nam brati. Tega ne zahteva le od nas lastna korist, ampak nič manj tega ne veleva našim južnim bratom njihova skrb za obstanek, kajti kakor nam preti smrt od Nemca, tako steza roke po Hrvatih in Srbih Madjar in Lah . . .« Skupaj s F. Kovačičem in A. Jerovškom je A. Korošec ustanovil še list Naš dom kot štirinajstdnevno prilogo k Slovenskemu gospodarju. Ko pa je bil leta 1906 izvoljen v dunajski državni zbor, je začel skupaj z J. Ev. Krekom odločen boj za pravice Slovencev tudi v parlamentu.

Štajerski duhovniki so vneto ustanavljali bralna in izobraževalna prosvetna društva ter nudili mladini poglobljeno versko in sploh kulturno vzgojo. Posebno pa so v njih in v Čitalnicah budili narodno zavest. V tem pogledu so tesno sodelovali z učiteljstvom.

Posebej moramo omeniti ustanovitev Zgodovinskega društva v Mariboru leta 1903. Pobudo zanj je dal dr. F. Kovačič, prvi predsednik pa je bil duhovnik Matej Slekovec. V pravilih društva je bilo pomembno določilo, da bo Društvo vzdrževalo knjižnico in muzej.

Zamisel taborov so duhovniki od začetka podpirali in nastopali na njih tudi kot govorniki. O B. Raiču pravi J. Vošnjak v svojih Spominih: »Bil je pravi govornik za ljudstvo. Njegov krepki glas je prodiral na vse strani . . . da so ga slišali tudi najbolj oddaljeni. In govoriti je znal in s svojo ognjeno besedo segati vsem v srca, ker so vsi čutili, kar govori, prihaja mu iz srca, ki je poznalo edino ljubezen, slovenski narod. Slišal sem ga govoriti v Ljutomeru in Ormožu in nisem se čudil ljudski navdušenosti, ki je vzplamtela pri njegovih besedah. Ko je vzdignil roko kakor k prisegi in z gromovitim glasom pozval narod: »prisegajte, da zmerom zvesti ostanete svojemu slovenskemu narodu in slovenski domovini!«, vzdignile so se vse roke in odmevali so tisočeri klici: »Prisegamo!«⁷

V procesu nacionalnega osveščanja štajerskih Slovencev so tedaj duhovniki, ki so izšli iz mariborskega — Slomškovega bogoslovja, imeli pomembno vlogo. Pripravljali so slovenski narod na Štajerskem pred 1. svetovno vojno na odločitve, ki so jim pod vodstvom dr. A. Korošca in generala R. Maistra prinesle odcepitev od Avstrije ter jih obvarovale potujčenja.

⁶ Spomenica ob sedemdesetletnici bogoslovnega učilišča v Mariboru, 35.

⁷ J. Vošnjak, Spomini, Ljubljana (Slovenska matica) 1982, 142—143.

Pričevanje štajerskih duhovnikov ob začetku 1. svetovne vojne

Nemci so dobro vedeli, da je narodno prebujanje med štajerskimi Slovenci v veliki meri delo duhovnikov, zato so znova in znova pokazali svoje sovraštvo do slovenske duhovščine na Štajerskem. Znano je, kako se je nemška drhal obnašala že ob Slomškovem pogrebu leta 1862. Po odhodu pogrebcev je namreč ta drhal pljuvala v odprt grob in zasramovala Slomškov spomin s klici »windischer Bischof«.⁸ Vrhunec pa je dosegla nemška gonja zoper slovensko duhovščino ob izbruhu 1. svetovne vojne leta 1914. Takrat je bilo aretiranih 26 duhovnikov lavantinske škofije »zaradi protimilitarističnih, antipatriotskih in srbofilskih tendenc«. J. Pleterski pravi: »Val se je preselil čez vidnejše slovenske ljudi ne oziraje se na njihovo politično usmeritev; še posebno je prizadel slovensko duhovščino, ki je res doživela, vzlic dotlej trdno priznanim izjemnostim stanu, takšno preganjanje, sramotjenje in strahovanje, kakršnega v srednji Evropi ni bilo več od časov reformacije.«⁹

Po naročilu Škofijskega ordinariata v Mariboru z dne 18. 9. 1914 so župnijski in dekanijski uradi kakor tudi posamezni duhovniki poročali škofijskemu ordinariatu o aretacijah, zasliševanjih in sploh krivičnih obdolžitvah duhovnikov. Tako ima arhiv zbranih 22 takšnih poročil, iz katerih je razvidna naravnost divja gonja zoper slovenske duhovnike v lavantinski škofiji.¹⁰ Res je, da so bili aretirani duhovniki kmalu izpuščeni, ker so se pač obtožbe proti njim izkazale kot neutemeljene, a kljub temu so bili ob aretaciji ali zaslišanju večinoma deležni posebnega ponižanja.

Z gonjo zoper slovenske duhovnike se je javno strinjal tudi del nemške avstrijske duhovščine. Članek teologa J. Umeta iz okolice Pliberka v praški »Bonifaziuskorrespondenz« 1. 9. 1914 je sprožil pravo afero v cerkvenih krogih, saj omenjeni ponemčeni Slovenec očita v svojem članku »Nacionalizem. Veleizdajstvo!« slovenski duhovščini »veleizdajstvo, nacionalni fanatizem, zmedenost pojmov v narodnem vprašanju in simpatiziranje z morilci prestolonaslednika Franca Ferdinanda«. Zoper takšno pisanje je nastopil celo dunajski kardinal v svoji pridigi 5. 10. 1914. Ude je moral preklicati svoje izjave 15. 8. 1915.¹¹

V škofijskem arhivu hranijo tudi pomemben zapis z naslednjo vsebino: »Sekovska duhovščina popravlja krivico. Dne 22. novembra 1914 je objavilo obrambno društvo za sekovsko škofijo v nemških časnikih tole izjavo: Obrambno društvo za duhovnike sekovske škofije je v številki 356 »Grazer Volksblatt« z dne 9. avgusta 1914 objavilo izjavo, za katero je našlo povod, ker so se slovenski duhovniki lavantinske škofije zapirali, osumljeni veleizdaje. (V tej izjavi je obrambno društvo za sekovsko škofijo obsojalo »protidinastično« delovanje nekaterih slovenskih duhovnikov lavantinske škofije, in izreklo, da pretrga vsako zvezo s »takimi« duhovniki.) Toda potek sodnih poizvedb in preiskav je na naše veselje dokazal, da osumljenje ni bilo v nobenem slučaju opravičeno. Popisano obrambno društvo objavlja to, da reši čast slovenske duhovščine v lavantinski škofiji, in pri tem obžaluje, da so bili vsled krivih ovadb uradi kakor tudi podpisano društvo in širji krogi zapeljani ter se je nekrivim duhovnikom povzročilo toliko bridkih ur. Gradec 22. novembra 1914. — Obrambno društvo za duhovnike sekovske škofije. Sledijo podpisi. (Straža 30. 11. 1914, št. 92, str. 3)«¹²

Štajerski duhovniki, ki so bili preganjani — tudi tisti duhovniki, ki niso bili zaprti, so bili tarča napadov, so ob začetku 1. svetovne vojne vsekakor na poseben način pričevali za svojo narodno zavest, saj je bilo gotovo njihovo delovanje za

⁸ Prim F Kovačić, n. d., 120

⁹ J. Pleterski, Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo, Ljubljana (Slovenska matica) 1971, 24

¹⁰ Prim Škofijski arhiv, F 112/Causae belli 1914

¹¹ Prim J. Pleterski, n. d., 24–25

¹² Škofijski arhiv, F 113/Causae belli 1914–15

prebujanje narodne zavesti krivo, da so se nemčurji, Nemci in avstrijske oblasti z vsem sovraštvom zagnali prav zoper nje. Tudi leta 1941 so nacisti iz istega razloga takoj začeli zapirati in izganjati duhovščino.¹³

Majniška deklaracija in štajerski duhovniki

Že iz doslej povedanega je razvidno, da so duhovniki na Štajerskem imeli pomembno vlogo tudi pri zbiranju podpisov v prid majniški deklaraciji, ki jo je duhovnik in državni poslanec dr. A. Korošec kot predsednik Jugoslovanskega kluba poslancev v dunajskem državnem zboru prebral 30. maja 1917. V tej deklaraciji je jasno in odločno postavljena zahteva po »samostojnem državnem telesu« Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki prebivajo na ozemlju avstroogrške monarhije, in sicer pod žezlom habsburške-lotarinske dinastije, kakor je bilo posebej poudarjeno glede na takratne razmere.

Lahko bi tudi rekli, da sta bila J. Ev. Krek in A. Korošec glavna pobudnika te deklaracije in da sta tudi potem storila vse, da se je razmahnilo posebno deklaracijsko gibanje. Gotovo pa drži prav tako, kar pravi J. Pleterški: »Dejstvo, da so se vse slovenske meščanske politične sile združile ne le s hrvaškimi in srbskimi v avstrijski državni polovici, ampak tudi med seboj in da so se povzpele na raven političnega odločanja v imenu naroda kot celote, je bilo velikega pomena in izjemen dosežek glede na dotedanje drobtiničarske tradicije.«¹⁴ A kljub temu ima zopet prav M. Rybař: »Glavni govornik na shodih (v podporo deklaraciji) je bil dr. Korošec, duhovščina lavantinske škofije pa je podpirala to deklaracijsko gibanje.«

Na Štajerskem je bilo zbranih 75.313 podpisov za majniško deklaracijo, kakor je razvidno iz arhivskega gradiva v Pokrajinskem arhivu v Mariboru.¹⁵ Na Kranjskem pa je podpisalo deklaracijo le 30.429 ljudi in sploh je manj podpisov družtev in drugih skupin.¹⁶

Podpise so na Štajerskem zbirali občinski odbori, krajevni šolski sveti, različna društva, žene in dekleta v župnijah in duhovniki, zadnji tudi na svojih sestankih. Drži sicer, kar ugotavlja V. Stavbar: »Zbiranje podpisov pa je organizirala, čeprav v manjši meri, tudi duhovščina oziroma župniki po župnijah.«¹⁷ Vendar je treba pripomniti, da to drži le, kolikor je mišljeno neposredno organiziranje podpisov, kajti za mnogimi društvi in skupinami žena in deklet se gotovo skriva pobuda duhovnikov, kakor je tudi množicno deklaracijskega gibanja treba v veliki meri pripisati njihovemu delovanju v tem pogledu.

Res pa je, da so oblasti, nemčurji in sploh nasprotniki deklaracijskega gibanja uporabljali najrazličnejše načine zastraševanja ljudi, zato je število podpisov zgovoren dokaz množičnega ljudskega gibanja in navdušenja za idejo majniške deklaracije.

Omeniti pa bi bilo treba še, kolikor govorimo o duhovnikih, da so ti delovali tudi v narodnih svetih na vseh ravneh, ki so leta 1918 od avstrijskih organov v posameznih krajih in sploh na Štajerskem prevzeli oblast.¹⁸ Narodnemu vječu v Zagrebu pa je prav tako predsedoval duhovnik lavantinske škofije — dr. A. Korošec, ki je končno izrekel nezaupnico 12. 10. 1918 tudi cesarju Karlu.¹⁹ Majniška

¹³ Prim. M. Rybař, Izgon slovenskih duhovnikov leta 1941, v: Izgnanci — Zbornik slovenskih izgnancev 1941—1945, Ljubljana (Društvo izgnancev iz Slovenije) 1993, 118.

¹⁴ J. Pleterški, n. d., 118—119.

¹⁵ Prim. Acta declarationi faventia 30. 5. 1917, Karton I—II.

¹⁶ Prim. Acta declarationi faventia 30. 5. 1917, Karton III.

¹⁷ V. Stavbar, Izjave v podporo majniške deklaracije, v: Zgodovinski časopis 47(1993)1, 106.

¹⁸ Prim. F. Žebot, Ob preobratu, v: Boj za Maribor 1918—1919, Maribor (Obzorja) 1988, 400.

¹⁹ Prim. F. J. Bister, Anton Korošec, Ljubljana (Slovenska matica) 1992, 258.

deklaracija je namreč morala preseči sebe, če si je hotela ostati zvesta v zahtevi po osamosvojitvi južnih Slovanov.

Štajerski duhovniki so naposled generala Maistra tudi odločno podprli ob razglasitvi mobilizacije leta 1918 in sploh formiranju slovenske vojske. Razglas so duhovniki prebrali po cerkvah.²⁰ Že pred razpadom avstro-ogrske monarhije pa sta duhovnika lavantinske škofije dr. F. Kovačič in dr. M. Slavič dala Maistru podatke o slovenski severni meji.²¹ In prav tako so duhovniki iz obmejnih župnij po vojni sodelovali pri določanju meje.

Sklepna beseda

Kratko smo orisali vlogo štajerske duhovščine v procesu prebujanja narodne zavesti in boja za narodne pravice Slovencev na Štajerskem v desetletjih pred 1. svetovno vojno in med to vojno, ko lahko rečemo, da so neustrašeno stali na braniku severne meje.

Anton M. Slomšek bi v tem pogledu zaslužil posebno študijo, a smo se tukaj morali omejiti le na njegove temeljne misli o narodu in materinem jeziku, ki jih je kot poseben pečat vtisnil v duhovno fiziognomijo bogoslovja v Mariboru. Ta pečat je neizbrisno zaznamoval duhovnike, ki so prihajali iz tega zavoda, tako da so delovali res kot zavedni slovenski duhovniki in s tem dokazovali, da je samo na zvestobi narodu in iskreni ljubezni do materinega jezika ter iz njiju izhajajoči kulturi mogoče zidati tudi zvestobo veri. Zato je razumljivo njihovo vedenje tudi v času najhujših preizkušenj za slovenski narod v letih 1941–1945.

Vsekakor bi sedaj lahko nerazdružno povezali tri velika imena v naši zgodovini. Ta so: največji slovenski škof A. M. Slomšek, slovenski general R. Maister in politik-državnik duhovnik dr. A. Korošec. Ob njih pa nikakor ne smemo prezreti štajerskih duhovnikov nasploh.

²⁰ J. J. Švajncer, *Slovenska vojska 1918–1919, v Boj za Maribor 1918–1919*, 139

²¹ L. Penič, *General Rudolf Maister-Vojanov, v Boj za Maribor 1918–1919*, 176

DIE STEIRISCHEN PRIESTER AN DER WEHR DER NORDGRENZE

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die steirischen Priester aus Maribor betonten insbesondere nach der Gründung des Priesterseminars in Maribor im Jahre 1859 sehr stark das slowenische Nationalbewußtsein und bauten darauf ihre Pastoralarbeit auf. Zweifellos wurde die theologische Erziehung durch den Bischof A. M. Slomsek auf Grund seiner diesbezüglich klaren Ansichten gekennzeichnet. Genau so wurden die Priester zu einer solchen Denkweise und entsprechender Arbeit einerseits durch das geopolitische und kulturhistorische Umfeld angeregt und andererseits durch den Druck der österreichischen Behörden auf diesen Teil Sloweniens, den man germanisieren wollte.

In der Theologie bereiteten sich die künftigen Priester sorgfältig auf ihre Mission vor. »Sie kamen aus dem Volk, für dieses Volk arbeiteten sie, sie fühlten mit ihm, litten für das Volk, erzogen es, weckten es auf und organisierten es.« Sie gründeten Lese- und Bildungsvereine. Auf Anregung des Priesters Dr. Fr. Kovacic wurde im Jahre 1903 der bedeutende Geschichtsverein gegründet. Die Priester unterstützten auch die Idee der Volksversammlungen, auf denen sie als Redner auftraten. Kurz gesagt, die steirischen Priester spielten im Prozess der Aufklärung der Slowenen in der Steiermark und im Kampf für die Nationalrechte eine bedeutende Rolle.

Zu Beginn des Ersten Weltkrieges verfolgten die österreichischen Behörden die slowenischen Priester in der Steiermark und brachten sie wegen erfundener »antimilitaristischen, antipatriotischen und serbofilen Tendenzen« ins Gefängnis. Trotzdem unterstützten die Priester voll die Maideklaration vom Jahre 1917. Später unterstützten sie ebenfalls mit ihrem ganzen Einfluß General R. Maister in seinen Entscheidungen. Der Priester Dr. A. Korosec wurde Präsident des Nationalrates der Slowenen, Kroaten und Serben in Zagreb, in den Landes- und Stadträten wirkten auch viele Priester mit.

Mit Recht kann man also sagen, daß die steirischen Priester in den entscheidendsten Momenten in der Geschichte des slowenischen Volkes unerschrocken an der Wehr der Nordgrenze Sloweniens standen. Deswegen ist es auch nicht verwunderlich, daß sie von der nazistischen Behörde der Okkupanten im Jahre 1941 gleich aus dem Lande verbannt wurden. Und es ist ebenso verständlich, daß die steirischen Priester den Befreiungskampf in den Jahren 1941—1945 unterstützten, einige unter ihnen haben an diesem Kampf auch aktiv teilgenommen.

PTUJSKO OBMOČJE NA PRELOMU STOLETJA DO LETA 1920

Ljubica Šuligoj*

UDK 949.712-2 Ptuj »1900/1920«

ŠULIGOJ Ljubica: Ptujsko območje na prelomu stoletja do leta 1920.
(Das Gebiet von Ptuj an der Jahrhundertwende bis zum Jahre 1920.)

Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 65 = 30(1994)2, str. 308

Izvirnik v slov., povzetek v nem., izvleček v slov. in angl.

Avtorica uvodoma predstavlja razmere na ptujskem območju pred prvo svetovno vojno, ki se posledično navezujejo na dogodke po letu 1918. Podrobno spremlja dejavnost domačega nemštva po nastanku jugoslovanske države, ki je imelo ptujsko območje za del Nemške Avstrije.

UDC 949.712-2 Ptuj »1900/1920«

ŠULIGOJ Ljubica: The Ptuj region from the beginning of the century until 1920. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 65 = 30(1994)2, p. 308

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

The authoress, in her introduction, depicts the conditions in the region of Ptuj prior to World War I, which are consequentially connected with the events of the year of 1918. She follows the activities of the domestic Germans — who considered the Ptuj region as a part of German Austria — after the formation of the Yugoslav state.

Prodor nemškega kapitala na slovensko ozemlje od sedemdesetih let prejšnjega stoletja, ki ga je spremljalo potujčevanje in družbeno razslojevanje, je na prelomu v 20. stoletje povsem spremenil socialno-ekonomske odnose na ptujskem območju. Območje ptujškega okrajnega glavarstva (1910. leta 986,91 km², z Mestno občino Ptuj je tu živelo 86.636 oz. 86,7 prebivalcev na km², brez MO 82.005 oz. 83,3 ljudi na km²) je tedaj ostalo na obrobju industrijskega razvoja.¹ Nekaj manjših industrijskih obratov s prevladujočim nemškim kapitalom, tako Hutterjeva tovarna žganih pijač, Reinhardova perutninarska tvrdka, Pirichova usnjarna, tovarna strojil v Majšperku, pa še nerazvito podeželje — so opozarjali na družbenogospodarsko zaostalost. Poleg tega tudi obrt in trgovina nista imeli pomembnejšega izvoznega deleža. Še najpomembnejša je bila trgovina s kmetijskimi pridelki, predvsem z vinom. Mesto Ptuj je bilo ob Mariboru in Celju središče nemškega trgovskega kapitala na slovenskem Štajerskem. Okoli 75 % nemških trgovin v Ptujju je nastalo pred letom 1918, a njih lastniki so bili ob posameznih nemških priseljencih (Blankeji, Fürsti, Hutterji, Krakerji, Schwabi), večinoma domači ponemčenci (Artenjaki, Matzuni, Schosteritschi, Sellinscheggi, Reichi). Med nemškimi obrati je bilo več takih, ki so se ukvarjali s trgovino na

* dr. Ljubica Šuligoj, docentka Pedagoške fakultete v Mariboru, v pokoju

¹ Specijalni krajevni repertorij avstrijskih dežel IV, Štajersko. Izdalan na podlagi podatkov ljudskega štetja z dne 31. decembra 1910, Dunaj 1918, str. 3, 191–206

debelo, kot Valentin in Josefina Reinhard, Konrad Fürst, Franz Hutter, v Ormožu Štefan Brodar.²

Ptujsko območje je veljalo za agrarno in slabo urbanizirano (leta 1910 je živelo izven Ptujja in Ormoža 93,4 % prebivalcev); kmečka posest je bila razdrobljena, tako da so bile ob nizki produktivnosti in skromni industriji dane le majhne možnosti zaposlitve presežne — večinoma nekvalificirane — delovne sile. Vinogradniška kriza je na začetku stoletja pripeljala z vdorom tujega, predvsem nemškega kapitala, do spreminjanja lastninskih odnosov: Viničarstvo se je razvilo v posebno mezdno razmerje. Tik pred vojno je »Štajerc« poročal o »izredno revnem« življenju ljudi, tako da je moč najeti kmetijske delavce kar za 30 do 60 krajcarjev.³ Gospodarska kriza je postala trajna spremljevalka podeželja: kmečko prebivalstvo so osiromašili še vojna posojila in rekvizicije, po vojni pa predvsem spremenjeni tržni pogoji in neugodna menjava denarja. Posledica novonastalih gospodarskih razmer na prelomu stoletja je bila, da je več socialno ogroženih padlo v odvisnost od tujih delodajalcev; zato pojavi narodnega odpadništva — nemškutarstva.

Ptuj (leta 1910 4631 prebivalcev) je postal na začetku stoletja že močna nemška postojanka, medtem ko na podeželju Nemci niso bili tako uspešni: leta 1900 je bilo na območju okrajnega glavarstva brez MO Ptuj 97,1 % Slovencev, leta 1910 96,0 %; v Ptujju je bilo leta 1900 15,6 % Slovencev in 84,2 % Nemcev, leta 1910 je živelo v mestu 14,1 % Slovencev in 85,3 % Nemcev.⁴ Domače nemštvo je vladalo z gospodarsko močjo in politično — birokratsko prisilo nad večinskim, a siromašnim slovenskim prebivalstvom.

Josef Ornig, ptujski župan od 1894—1918 (od 1896. tudi poslanec v štajerskem deželnem zboru), sicer ponemčeni Slovenec iz Slovenskih goric, izučen pekarstva, je prispeval k razvoju mesta, a je hkrati nemštvo tako okrepil, da je postal Ptuj »ena najmočnejših nemških trdnjav na slovenskem Štajerskem«.⁵ V mestu je zagospodovala nemška uprava, nemščina je prevladala kot občevalni jezik. Tu je živelo nekaj priseljenih nemških trgovskih in obrtniških družin, nekaj lastnikov industrijskih obratov, tu je bila nemška posojilnica. V mestu se je naselilo nekaj družin, ki so iz gospodarskih razlogov zatajile slovensko poreklo in postale nasprotniki slovenstva, tako Ornigi, Straschilli, Prelogi, Schosteritschi idr.⁶

Medtem je trg Središče ob Dravi ohranil slovensko bistvo, sosednji Ormož pa je postal postojanka nemštva, katerega so predstavljali prišleki, med njimi uradniki, nekaj trgovcev, obrtnikov, zastopnikov svobodnih poklicev ter učiteljev šulferajske šole. Postojanko Schulvereina je predstavljal tudi Ptuj.⁷

Sistematičnega raznarodovalnega dela sta se torej tudi na ptujskem območju lotevali dunajska »Schulverein« in graška »Südmark«, ki je skrbela za gospodarsko pomoč Nemcem in dejansko spravljala slovensko prebivalstvo v odvisnost od tujcev. Urednik »Štajerca« Karl Linhart je pojasnil nemška prizadevanja leta 1910 v razpravi o »obrambni vojni«, ko je menil, da Slovenci zaradi svoje majhnosti in zaostale kulture za Nemce ne predstavljajo prave nevarnosti, vendar jih je potrebno zatreti, preiti v zavestno ofenzivo, zjeti slovenskemu kmetu zemljo in Nemcem odpreti pot do morja.⁸ Sicer pa je »Štajerc«, ki so ga začeli le-

² ZAP (Zgodovinski arhiv Ptuj), Mestna občina (MO) Ptuj, Varia, šk. št. 9, ovoj 116. Ptujski trgovci — obrtniki 1918/1941; šk. št. 251, dok. št. 985/22 — 1921. Seznam gostiln, trgovin ... 18. 7. 1921.

³ Štajerc 1914/XV, (1. 3), št. 3 in (15. 3), št. 5.

⁴ Leksikon občin, kraljestev in dežel, zastopanih v državnem zboru, izdelan po rezultatih popisa ljudstva dne 31. grudnia 1900, IV. Štajerska, str. 232—245.

⁵ Glej op. 1.

⁶ Bogo Teply, Narodnostno življenje pri Lenartu v Slovenskih goricah pred prvo svetovno vojno, Svet med Muro in Dravo, Maribor 1968, str. 486.

⁷ Slovenski gospodar 1918/III, (16. 5.), št. 20.

⁸ dr. Ciril Porekar, Ormož na prelomnici 19. v 20. stoletje. Spomini iz moje mladosti, Ormož skozi stoletja I., Obzorja Maribor 1973, str. 278.

⁹ Glej op. 5, str. 483/484 (Karl Linhart, Der Abwehrkrieg des unterländischen Deutschtums ... , Pettau 1910).

ta 1900 izdajati ptujski Nemci (Wilhelm Blanke, Alois Kasimir, Josef Ornig, Leopold Slawitsch) s štajercijansko naravnostjo »begal ljudstvo s strupom laži in prikrievanj«; z ekonomsko prisilo so pridobivali ljudi med naročnike.⁹

Ob načrtni germanizaciji je bilo narodno osveščanje še kako pomembno. Oporišča slovenske misli na prelomu stoletja, ko se je nemška nestrpnost spreminjala v odkrite šovinistične in fizične izpade, so postala slovenska društva, ptujski Narodni dom in njegova čitalnica. Na podeželju so h krepitvi narodne zavesti veliko prispevala izobraževalna, sokolska in gasilska društva. Kot protitež šulferajnskim prizadevanjem je pomembno narodnoobrambno delo opravljala Ciril-Metodova družba oz. njeni podružnici v Ptujju in Ormožu.¹⁰ Kako je bila CMD v napoto tukajšnjemu nemštvu, so razkrili septembrski dogodki v Ptujju leta 1908. Izpričali so globino narodnostnih nasprotij in dokazali, da je ptujska postojanka trdno v nemških rokah. Odtlej se hujskanja in sovražnosti niso polegla. »Svoji k svojim!« je klicala CMD, kar naj bi pomenilo bojkotiranje nemških obrtnikov in trgovcev po nemškutarskih mestih in trgih, pomenilo naj bi sredstvo narodnoobrambnega boja slovenskega življa. Toda zaradi nedosedlosti, strankarske neenotnosti in nemške gospodarske premoči so bili uspehi polovični.¹¹ V takem vzdušju je pričakalo ptujsko območje prvo svetovno vojno.

»Štajerčeva« poročila so pristransko obveščala javnost o vojnih dogodkih; glasilo je napadalo »srbofilstvo« in ga imelo za narodno izdajstvo. Tako oznako so dobili ob pričetku vojne ptujski narodnjaki, kot dr. Ivan Fermevc in dr. Tone Gosak — sorodnik družine Franca Mahoriča, ki je ob vojni leta 1914 med prvimi občutila nemško nestrpnost. Župan c.k. deželno-knežjega komornega mesta Ptujja Josef Ornig je v avgustu istega leta poročal Deželnemu namestništvu v Gradcu o izgredu v Mahoričevih gostilniških prostorih in o nastali škodi v znesku 180 kron, a je hkrati dal vedeti, da izpad ni veljal »drugim« Slovincem. Da bi se izognili morebitnim neredom, je občinska uprava zaprla slovenske lokale in Narodni dom, telovadno društvo »Sokol« pa je moralo prenehati z dejavnostjo.¹²

V svojih poročilih med vojno je sicer ptujski župan izražal naklonjenost do habsburške monarhije in je obenem o dogajanjih na ptujskem območju poročal enostransko. Izvor »slovenske propagande« je iskal v slovenski nacionalni vzgoji, panslavistično naravnani. Zato »mnogi slovenski ekscesi«, katerim se je potrebno »energično« upreti.¹³ Leta 1916 je MO Ptuj v dopisu Deželnemu namestništvu v Gradcu obdolzila slovenski »radikalni« stranki oz. njune prvake v mestu, tako dr. Miroslava Ploja in dr. Frana Jurtela, ki da sta sprožili nasprotja med »nemškimi mestom in delom« slovenskega življa v okraju.¹⁴

Medtem je »Štajerc« utemeljeval potrebo po vplačilu vojnega posojila¹⁵ in po oddaji kmetijskih pridelkov, toda draginja, splošno pomanjkanje, rekvizicije hrane in uvedba živilskih kart so spravljali ljudi na rob preživetja. V začetku leta 1917 se je ptujski okraj znašel že v hudi gospodarski krizi. Ptujski oblastniki so morali prositi za nekaj živeža in hkrati ugotavljali, da so ljudje »vse bolj nemirni«, da napetost izhaja iz »starega sovraštva do nemškega mesta Ptujja«. ¹⁶ Okrajni zastop ptujski je pisal o »gospodarsko popolnoma izsesanem« okraju, o

⁹ dr. Stanko Cajnkar, Moje mesto, 63. Izvestje Gimnazije Dušana Kvedra v Ptujju, Ptuj 1969, str. 185/186.

¹⁰ Pokrajinski muzej Ptuj (PMP), Arhiv oddelka za novejšo zgodovino, fas. Narodnoobrambne akcije, Spominski list septembrskih dogodkov, Ptuj 8. 9. 10. sept. 1933.

¹¹ Peter Klasinc, Septembrski dogodki 1908 (s posebnim poudarkom na arhivskih dokumentih iz Štajerskega deželne-ga arhiva v Gradcu), 5. Ptujski zbornik, str. 282, 285.

¹² Glej op. 5, str. 494.

¹³ ZAP MO Ptuj, sk št. 238, Varn. dok št. 1/786.

¹⁴ Prav tam, dok št. 1/225 — 1914.

¹⁵ Glej op. 12, dok št. 1/6007 — 916 z dne 17. 3. 1916.

¹⁶ Glej op. 12, dok št. 11299, Vojna posojila. Iz okraja je skozi sedem vojnih posojil odtelo 27.300.000 kron, od tega sta vpisala 19.300.000 K Mestna hranilnica — Sparkasse der I. f. Kammerstadt Pettau in MO Ptuj.

¹⁷ Glej op. 12, dok št. 1/7942 z dne 12. 11. 1916, dok št. 1/1786 in št. 3936 Mob. z dne 28. 2. 1917.

Štajerc 1917/XVIII (26. 8.), št. 34 in (2. 9.), št. 35.

Slovenski gospodar 1917/II (22. 11.), št. 17, Gospodarske novice.

zaskrbljujočem položaju v Halozah, v delu ormoškega in rogaškega sodnega okraja. Nastale razmere v okraju so bremenili še primorski begunci, a delovne sile ni bilo, saj je moralo na bojišča z območja okrajnega glavarstva ok. 15 tisoč mož.¹⁶ Tudi med »potrpežljivim prebivalstvom« ptujskega okraja je zato zavrelo, ko se je načenjalo vprašanje bodočnosti habsburške monarhije ob nastanku majniške izjave. Slednja je vse bolj vznemirjala domače nemštvo.

Plebiscitarna odločitev prebivalstva za majniško deklaracijo v okraju kaže naslednje: Od 215 občin na slovenskem Štajerskem, ki so podale zaupnico Jugoslovanskemu klubu, jih je bilo 71 ali 33 % s ptujskega območja. Od 72.038 podpisnikov na slovenskem Štajerskem je bilo zbranih podpisov v okraju 17.036 ali 23,6 % oz. glede na število prebivalcev po popisu leta 1910 17,2 %.¹⁷ Proti zamisli o jugoslovanski državi so začeli Nemci zase dokazovati živiljenjsko pomembnost spodnještajerskih krajev, tako tudi Ptuja. »Štajerc« je nenehno pozival bralce na zvestobo cesarju in jih svaril pred jugoslovanstvom. Ptujsko županstvo je še marca 1918 imelo nemški dijaški in dekliški dom v mestu za »močna stebra pri okrepitvi in ohranitvi nemštva, kar naj bi ostala tudi, če bo do jugoslovanske države moralo priti«.¹⁸

Ko je utihnilo orožje na frontah in se je rojevala jugoslovanska država, je pri domačem nemštvu še živelo upanje, da bo ptujsko območje le postalo sestavni del Nemške Avstrije. Ob tem povejmo, da je avstrijski državni svet še 22. nov. 1918 začrtal meje svoje države po vrhu Pohorja, čez Pragersko proti Makolam in skozi Haloze ob hrvaško-štajerski meji, vstric Vinice preko Drave, med Dornavo in Ormožem, skozi Slovenske gorice proti Muri, kjer bi se pri Radencih združila z bivšo avstroogrsko mejo. Zato so na to mejno »sporno ozemlje« poslej prihajali avstrijski agenti in razvili široko propagandno dejavnost; izhodišče kampanje je bil Gradec. Javno se je izražala zahteva po t. i. vitanjski mejni črti.¹⁹

V novembru 1918 so se stari ptujski oblastniki mudili pri predsedniku avstrijske republike Karlu Seitzu, pri državnem kanclerju dr. Karlu Rennerju ter zunanjemu ministru Ottu Bauerju. Prizadevali so si »rešiti nemški Ptuj« s priključitvijo k Nemški Avstriji. Le-ta je nato 19. decembra proglasila sodni okraj Ptuj za del svojega ozemlja.²⁰ Tukajšnji Nemci so v obrambo »nemškega Ptuj« tudi formirali in oborožili svojo »Bürger garde«, tako da jo je moral razorožiti bataljon 17. ljubljanskega pešpolka, ki je bil poklican na Ptuj 7. novembra 1918. Dvovladje se je kazalo v mestu ob dejstvu, da si je stari občinski odbor (razpuščen 2. decembra) prizadeval ohraniti »nemški« Ptuj in popolni mir, hkrati pa je od 2. novembra deloval okrajni Narodni svet. Gerentstvo za posle mestne občine je bilo zaupano vladnemu komisarju, advokatu dr. Franu Jurteli — »slovenskemu županu«, kakor je o njem poročal 7. novembra »Slovenski gospodar«. Razpustitvi starega mestnega sveta se je odločno uprl podžupan Johann Steudte (Josef Ornig je novembra zbežal v Gradec), sklicujoč se na omenjeno stališče avstrijskega parlamenta o državni meji z dne 22. novembra, po katerem pripada Ptuj Nemški Avstriji.²¹

¹⁶ Lojze Ude, Slovenci in jugoslovanska skupnost, Maribor 1972, str. 102;

Ljubica Suligoj, Sedemdeset let od majniške deklaracije in njen odmev na ptujskem območju, Tednik 1987/XXXX (28. 5.), št. 20.

¹⁷ ZAP, MO Ptuj, šk. št. 230, Spisi 1918, dok. št. 40/7 z dne 26. 6. 1918; šk. št. 232, Spisi 1918, dok. št. 609/1 — 1918 in šk. št. 233, dok. št. 1046 — 1918.

¹⁸ dr. Fran Kovačič, Slovenska Štajerska in Prekmurje, Ljubljana 1926, str. 400; Ivan Lovrenčič, Problemi nemštva v Ptujju po prvi svetovni vojni, Skozi viharje v lepšo prihodnost, Ptuj 1981, str. 29.

¹⁹ ZAP, MO Ptuj 1918, šk. št. 235, dok. št. 504/14, pismo ptujskega občinskega sveta, poslano na Dunaj 25. 11. 1918, dok. št. 611/4 — 1918 (spis le po delovodniku).

²⁰ ZAP, MO Ptuj 1918, šk. št. 233, Spisi 1. 1918, dok. št. 1423/918, Poročilo Johanna Steudteja;

Lojze Ude, Boj za Maribor in Štajersko Podravje 1. 1918/19, ZČ XV/1961, Ljubljana, str. 105;

Otmir Pirkmaier, V Ptujju ob preobratu; Maistrov zbornik, Maribor 1988, Sh. 403/408;

Glej op. 10, PMP..., fas. B(Anton Blažek).

Medtem sta se oblikovala Narodna sveta v sodnih okrajih Ormož in Rogatec. Tudi v Ormožu se je ob prevratu leta 1918 nemška uprava le počasi umikala. Na to je decembra opozorilo mestno gerentstvo pod vodstvom dr. Ferda Lašiča, ko še vedno ni bilo potrjeno in je zato z deputacijo interveniralo pri Narodni vladi v Ljubljani. Pravno je začel delati ormoški občinski sosvet v januarju 1919.²²

Omenimo tudi, da je bilo v Ptujju 3. novembra 1918 veliko zborovanje, na katerem so govorili Miha Brenčič, dr. Fran Jurtela, dr. Ivan Vesenjaka in dr. Ivan Fermevc, ki je »svečano razglasil« množici Ptujčanov in okoličanov, da so končno osvobojeni suženjstva in da so na svoji zemlji postali svobodni — v novi Državi SHS.²³ Še isti dan se je na posvetu z okoliškimi narodnimi zastopniki oblikovalo po farah 21 narodnih svetov. Organizirale so se narodne straže, ki so predvsem skrbele za javni red in mir.

Okrajni glavar dr. Otmar Pirkmaier je 4. novembra že pozval občinske predstojnike, župne urade, šolska vodstva in žandarmerijske postaje, naj z občinskimi stražami ohranijo red in mir. Do večjega nasilja je sicer prišlo le v Strnišču, toda resnejša nevarnost je pretela od vračajočih se delov madžarske vojske, ki so jih ustavljale narodne straže. Po incidentu na ptujskem kolodvoru okoli 10. novembra, ko se je general Maister udeležil pogajanj z madžarskimi zastopniki v Središču ob Dravi, oddelkov pod vodstvom častnika niso več ustavljali, le ostanke tavajoče vojske je bilo potrebno prijavljati orožniškim postajam.²⁴ V istem mesecu je Razglas okrajnega glavarstva, Narodnega sveta in vojaškega poveljstva v Ptujju pozval državljanke, naj ostanejo mirni, saj bodo »v prehodni dobi, ko pridejo najtežji časi, potrebovali pomoč narodne oblasti«.²⁵

Iz strahu pred slovenskim maščevanjem so se nekateri Nemci umaknili v Nemško Avstrijo, tisti pa, ki so ostali, so zavirali normalno preskrbo in se vedli izzivalno. Slednje je razumljivo, saj je ptujsko nemštvo vseskozi izhajalo iz svoje gospodarske premoči. Tako so Nemci še leta 1920 samovoljno gospodarili v mestni hranilnici, v Zadrugi kovinarjev in kolarjev pa so prevladovali domači nemškutarji.

V novembrskem proglasu leta 1918 »Slovenskim kmetom« je Narodni svet opozarjal, da nemški in nemčurski trgovci ne smejo zaslužiti niti vinarja in da je potrebno podpirati slovenske trgovce. »Slovenska zemlja mora ostati slovenska in prosta od nemškega gospodarstva«, pravi sporočilo.²⁶ Materialne težave ptujškega okraja so se namreč pokazale v oskrbi prebivalstva po vojni. Z obvezno oddajo nekaterih živil, kdaj tudi z rekvizicijami, naj bi omilili splošno pomanjkanje. Toda podobni ukrepi iz vojnih časov so podeželsko prebivalstvo že osiromašili. Vzporedno s tem je terjala dobava nekaterih potrebščin — soli, sladkorja, petroleja in vžgalic racionalizirano oskrbo. Mestna občina je ob pomanjkanju denarja težko izvajala posamezne transakcije.²⁷ Ker je že prihajalo do socialnih nemirov, je Okrajno glavarstvo v situacijskih poročilih nenehno opozarjalo na večino nepreskrbljenega prebivalstva, na prizadete viničarje v Halozah, ormoških goricah ter v rogaškem sodnem okraju, ki je bil »prototip bede in revščine« in kjer bi se zato mogla »udomačiti protidržavna misel«.²⁸

Medtem so nemški občinski močje v Ptujju delovali mimo Narodnega sveta. Dne 13. novembra je vodja okrajnega gerentstva po sklepu Narodnega sveta

²² Prav tam, Otmar Pirkmaier, str. 405;

ZAP, MO Ormož, sign. 85, Zapisniki sej občinskega sosveta 1918/1921

²³ Glej op. 21, Otmar Pirkmaier,

Tednik 1978/XXXI (7. 12.), št. 47 (F. F. Ob dnevih osvoboditve smo bili veseli — v Ptujju pred 60 leti)

²⁴ Glej op. 21, Otmar Pirkmaier, str. 407

²⁵ ZAP, MO Ptuj, f. 31/1918, št. 32, MO Ptuj 1918, šk. št. 233, Spisi 1918, dok. št. 1440/1918 (Josef Ornič)

²⁶ Prav tam, dok. št. 1440/1918

²⁷ ZAP, MO Ptuj 1918, šk. št. 231, dok. št. 61/38 z dne 21. 11. 1918, šk. št. 238, Varja — 1 svetovna vojna, Okrajno glavarstvo z dne 5. 11. 1918

²⁸ Arhiv Republike Slovenije, Predsedstvo deželne vlade za Slovenijo, Situacijska poročila leta 1919 in 1920, Okrajno glavarstvo Ptuj, dok. št. 2258/preds., 31. 12. 1919

predlagal Narodni vladi v Ljubljani razpust mestnega sveta, ker sicer ni bilo mo- goče ustaliti razmer.²⁹ Veliko nemških uradnikov se je v svojem pasivnem odpo- ru opiralo le na nemški mestni svet, kar je narekovalo njihovo odstranitev. Mest- ni svet se je povezova! z Narodnim svetom le v primerih vračanja odškodnine. Svetniki so sicer poslovali z Gradcem, tako z Okrajno obrtno zadrugo in Okrajno trgovinsko zbornico. Podžupan Johann Steudte je še 16. novembra 1918 poročal o položaju v Ptujju v avstrijski Gloggnitz, na območju načelstvo, ter med drugim navedel, da od slovenskega okoliškega prebivalstva »ne grozi« nikakršna nevar- nost.³⁰ Toda občasni neredi v Ptujju so se nadaljevali. Tako je nemška občinska uprava 27. novembra obvestila Narodni svet o izgredih pripadnikov Narodne od- brane, ki so v noči od 22. na 23. november razbili nekaj izložb in odstranili nekaj nemških napisov na nemških trgovinah in gostilnah ter s tem povzročili znatno škodo, ocenjeno v vrednosti 9609,85 kron. Okrajno glavarstvo je odgovorilo, da storilcev niso odkrili, sicer pa, da »še do danes« tudi ni poravnana škoda, prizade- jana Slovencem v Ptujju leta 1914. Zato nobeno iskanje odškodnine »ni umest- no«.³¹ Zaradi političnih preganjanj Slovencev med vojno je bila do januarja 1919 prijavljena škoda v vrednosti 266.300 kron.³²

Prebujeno slovenstvo je zato zdaj na »narodnih svečanostih« izražalo svoja narodna občutja. Tako je bilo v Ptujju in Ormožu na predvečer praznika 14. de- cembra 1918 in naslednji dan, ko so proslavili nastanek Kraljevine SHS. Po uli- cah obeh mest se je pomikal slavnostni sprevod. Množici ljudi — mnogi so bili v narodnih nošah — so spregovorili na ptujskem Muzejskem trgu pred nekdanjim dominikanskim samostanom narodnjaki dr. Fran Jurtela, dr. Ivan Fermevc in Miha Brenčič. Na osrednjem trgu v Ormožu sta zbrane med drugimi pozdravila dr. Ferdo Lašič in predsednik Narodnega sveta Lovro Petovar.³³

Po 1. decembru 1918 so se nemška izzivanja nadaljevala. V javnih lokalih in na zasebnih veseljačenjih po nemških vinogradih so donele nacionalistične pes- mi (Die Wacht am Rhein, Das deutsche Wehlied), tiskali so tudi propagandni material. V ptujski Blankejevi tiskarni je bil na voljo zemljevid Nemške Avstrije, kamor je sodilo tudi ptujsko območje. Kljub zahtevam oblasti nemških napisov niso odstranili. O izzivajočih nemških pesmih so tekle burne razprave na sejah mestnega sosveta v Ptujju sredi leta 1920, ormoški občinski odborniki pa so še le- ta 1925 sklepali o »odstranitvi« starih hišnih tablic.³⁴

Oporo tukajšnjemu nemštvu je dajal Gradec. Konec leta 1918 so avstrijska letala trosila letake po okraju, s katerimi naj bi omajali zaupanje ljudstva v gene- rala Maistra in okrajno glavarstvo; nekdanji Ornogivi privrženci so hujskali po- deželsko prebivalstvo. Na to opozarja Razglas okrajnega glavarstva z dne 9. ja- nuarja 1919.³⁵

Za spodnještajersko nemštvo je bilo osnovno, da velesilam, ki so na mirov- nih pogajanjih odločale o »spornem ozemlju«, dokažejo njegov »pravi« narodni značaj. Pri tem je »nemška manjšina« spretno izkoriščala strankarska nasprotja v novi državi, nemire pod vplivom dogodkov v Rusiji ter jugoslovansko nenačel-

²⁹ Glej op. 21, Otmar Pirkmaier, str. 408.

³⁰ ZAP. MO Ptuj 1918, šk. št. 235, f 451 — 1612, dok. št. 1423.

³¹ Prav tam, dok. št. 609;

Glej op. 19, Ivan Lovrenčič, str. 30.

³² ZAP. MO Ptuj 1918, šk. št. 233, dok. št. 1402 — 1918, Okrajni narodni svet o izgredih Narodne odbrane od 22./23. nov. 1918;

Glej op. 20, dok. št. 1402;

ZAP. MO Ptuj 1919, šk. št. 240, dok. št. 14/220 — 1919, Vojaški nemiri in ropanje v Ptujju od 2. do 3. 6. 1919.

³³ Glej op. 21, Otmar Pirkmaier;

Glej op. 30, dok. št. 1481.

³⁴ ZAP. MO Ptuj 1919, šk. št. 243, dok. št. 356; knj. št. 99, Zapisnik mestnega sosveta in občinskih sej 1920—1923, se- ji 10. in 31. 7. 1920;

Glej op. 22, seja 6. 9. 1919; Zapisniki sej občinskega odbora Ormož od 6. 3. 1922 do 24. 12. 1928, seja 3. 4. 1925; MO Ptuj 1919, šk. št. 240, dok. št. 14/90 — 919, Razmere v Ptujju spomladi 1919;

Ptujski list 1919/I. (4. 5.), št. 5; 1921/III. (15. 5.), št. 19.

³⁵ Glej op. 21, Otmar Pirkmaier, str. 409.

nost pri reševanju mejnega vprašanja. Aktivni v nastalih razmerah so bili ptujski Nemci, ki jih 27. januarja 1919 srečamo na mariborskem kolodvoru v družbi s »prizadetimi« sosednjih mest. Pred ameriško študijsko komisijo za ugotavljanje meja so hoteli dokazovati nemški značaj »spornega ozemlja«. ³⁶ Priključitev k Nemški Avstriji so utemeljevali z gospodarskimi razlogi in s trditvijo, da živi v Mariboru in Ptujju večinoma nemško prebivalstvo.

V takih okoliščinah je ptujski okrajni glavar dr. Otmar Pirkmaier 9. maja 1919 pod »strogo zaupno« opozoril občinska vodstva na budnost. Pozorni naj bodo na avstrijske državljane, ki so brez ustreznih dokumentov prestopili demarkacijsko črto. Posebej velja nadzorovati »tujerodno prebivalstvo«, ki pod zunanjim vplivom »ruje proti državi«. ³⁷ Nemško izsiljevanje so namreč dokazovali propagandni letaki iz Gradca, s katerimi so skušali Nemci predstavljati javnosti nezadovoljstvo prebivalstva v jugoslovanski državi in celo doseči plebiscitarno odločitev za ptujski okraj.

Na binkoštni ponedeljek leta 1919 je Narodni svet v Ptujju organiziral na Florjanovem trgu protestni shod proti takim prizadevanjem. »Na branik domovine!«, so klicali plakati zavedno prebivalstvo, ki naj s svojo prisotnostjo opozori pogajalce na pariški mirovni konferenci na spoštovanje narodnih pravic. ³⁸

Slovensko prebivalstvo je še zlasti vznemirjala nemška propaganda, ki se je stopnjevala ob koroškem vprašanju. Razgreta domovinska čustva so spremljala borce za severno mejo. Sodeč po spominskih pričevanjih so prostovoljci s ptujskega območja prihajali v Maribor »v prazničnem razpoloženju« prepevajoč slovenske narodne pesmi. ³⁹

Reševanje koroškega vprašanja in s tem severne meje, kar je pomenilo za ptujске Nemce še nepokopane upe — je bil sploh povod za spontane izraze narodne volje, kar se je izkazovalo tudi v maščevalnosti in nestrpnosti. Znani so primeri poškodovanih in premazanih nemških hiš v Ptujju ter izgredništva vojaštva, odhajajočega na koroško fronto v juniju 1919. ⁴⁰ Uradno je nastopila tudi Mestna občina Ptuj, ki je 18. maja 1919 pozvala generala Rudolfa Maistra, naj posreduje pri »pravični določitvi meja«, tako da bi postala celotna Spodnja Štajerska del Kraljevine SHS. ⁴¹ »Slovinci in Slovenke ptujskega okraja!«, je zaklical Ptujski list 1. junija 1919. »Zahajajmo samo v slovenske gostilne, kupujte le pri slovenskih trgovcih! Če že greste v nemške trgovine, govorite slovensko! Svoji k svojim!«, je glasilo pozivalo slovenski živelj.

V Ormožu se je septembra 1919 zaostriло v občinskem sosvetu. Ko so se namreč predstavniki tamkajšnjih političnih strank dogovorili o denarni pomoči deset tisoč kron za Koroško, so temu nasprotovali nemški zastopniki. Zato je sosvetnik Ivan Rojs zahteval za Ormož plebiscit, ki naj bi pokazal, kdo je Slovenec in kdo Nемец. ⁴²

Slovensko-nemška nasprotja so se prenašala v javno in društveno življenje, kot je bil primer Prostovoljne požarne brambe za mesto Ormož. Zato se je ormoški gerent dr. Ferdo Lašič pri Deželni vladi zavzel za »nadzor« nad ormoškimi Nemci, nad Štefanom Brodarjem, Jožefo Lieblich, Ido Martinz, dr. Viktorjem Pavdičem in Ferdinandom Kraljem. ⁴³

³⁶ Glej op 17, *Lojze Ude*, str. 139.

Tone Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945*, Maribor 1968, str. 79

³⁷ Glej op 30, dok št 1417.

Ptujski list 1919/I (25 5), št 8 in (15 6), št 11

³⁸ Prav tam, Ptujski list

³⁹ Glej op 10, PMP, fas Č (Franc Čuček), fas B (Anton Blažek),

Tednik 1968/XXI (28 6), št 25 in (12 7), št 27 (Martin Kolarič, *Spomini na leto 1918*)

⁴⁰ ZAP, MO Ptuj 1919, šk št 240, dok št 14/220 — 1919.

Glej op 21, Otmar Pirkmaier, str. 409

⁴¹ ZAP, MO Ptuj 1919, šk št 243, dok št 789/1919, brzojavka občinskega komisarja dr. Mateja Senčarja generalu

Maistru 18 5 1919

⁴² Glej op 22, seja 6 9 1919

⁴³ ZAP, MO Ormož, šk št 122, *Spisi 1918/1919*, občinska seja 14 6 1919 in občni zbor Prostovoljne požarne brambe

za mesto Ormož 18 8 1919

Po senžermenski pogodbi se je graška »Südmark« s posebnim razglasom obrnila na spodnještajersko nemštvo v Dravski dolini, Mariboru in Ptuju, na območja, ki so ostala izven nemških meja. To je bil poziv nemškim rojakom, ki sicer bivajo v slovanski državi, a še vedno na svoji nemški zemlji. Ohranijo naj trdnost in veličino nemškega duha! Südmark in Deutscher Schulverein sta se vztrajno potegovala za plebiscit na izgubljenem spodnještajerskem območju. S propagando sta prepričevala tamkajšnje prebivalstvo, da ga v jugoslovanski državi čaka le gospodarska stiska. Zato gesla na ptujskem območju, kot: »Ne prodajamo naše domovine in bodočnosti Srbom!«, »Mi ostanemo Nemci in nemški ostane Ptuj!«⁴⁴ O povezanosti ptujskih Nemcev z Gradcem, o vnovični štajercijanski propagandi in načrtovanjih o priključitvi ptujskega okraja k Nemški Avstriji govore tudi sodni spisi za ormoško območje.⁴⁵

Nemška rovarjenja v okraju se do izida koroškega plebiscita niso polegla. Vse dotlej so se Nemci predvsem upirali slovenizaciji šol, saj so s pomočjo teh v preteklosti izvajali sistematično germanizacijo. Še zlasti so se oklepali ptujске gimnazije, nekdanjega »čuvarja nemštva na Spodnjem Štajerskem.«⁴⁶ Ker je nemška propaganda skušala odvrniti mladino od slovenske gimnazije, se je prvi slovenski gimnazijski razred oblikoval komaj ob novem letu 1919. Iz Spomenice okrajnega glavarja dr. Otmarja Pirkmaierja, ki je 27. januarja 1919 pisal Deželni vladi za Slovenijo o nameravani opustitvi višjih razredov ptujске gimnazije, dojamemo stvarne razmere na ptujskem območju. Doktor Pirkmaier je opozoril slovensko vlado, da je pri tem vprašanju nujno upoštevati »narodnostno-politični moment«, saj se že novica o reduciranju šolskih oddelkov izrablja v okraju v protidržavne namene; v okraju je še vedno več »zagrizenih« Nemcev. Zato bo mogoče, po mnenju dr. Pirkmaierja, le z »dosledno koncentracijo zavedne inteligence« zbrisati nemški značaj mesta Ptuja in le tako se bodo obrtništvo ter drugi socialni sloji spet spontano »spreobrnil« k svojemu slovenskemu rodu.⁴⁷

Navedbe okrajnega glavarja kaže podkrepiti z rezultati ljudskega štetja leta 1921. Ptuj je ostal najmočnejši nemški center, čeprav se je narodnostno razmerje povsem spremenilo: leta 1921 je imel Ptuj 4449 prebivalcev, od katerih je bilo Nemcev glede na materni jezik 974 ali 21,9 % in 2976 Slovencev ali 66,9 %. Brez MO Ptuj je bilo tedaj v okraju 97,0 % Slovencev in 0,8 % Nemcev, z mestno občino pa 95,5 % Slovencev (leta 1910 91,8 %) in 1,9 % Nemcev (po zadnjem avstrijskem štetju 8,1 %).⁴⁸ Pomeni, da se je večina napol ponemčenih priseljencev v mestu zavedela svojega slovenskega rodu, del pa je še vedno podlegal nemškim gospodarskim pritiskom in nemški propagandi.

Ptujski Nemci so sicer po izidu koroškega plebiscita sprejeli novo realnost, a so se iz zagrizenih nasprotnikov jugoslovanske države le na videz predstavljali kot njeni lojalni državljani. Ptuj so še naprej pretresala slovensko-nemška nasprotja; na mnogih narodnih svečanostih je bilo potrebno odkrito izkazovati svojo narodno pripadnost. Začenjal se je narodnoobrambni boj v novi jugoslovanski državi, ki se je na ptujskem območju razmahnil v tridesetih letih z vso ostrino.

⁴⁴ ZAP, MO Ptuj 1919, š.k. št. 240, dok. št. 14/131 — 919; š.k. št. 244, dok. št. 1688 — 1919, lepak »Südmark« sept. 1919.

⁴⁵ Pokrajinski arhiv Maribor, Spisi Vr 29/1919, kazens. spis št. 51/49 — 2,

Ptujski list 1919/I. (1. 6.), št. 9.

⁴⁶ Glej op. 22, seja 6. 11. 1919;

ZAP, fond Trška občina Središče 9 — II., dok. št. 795/1, 342/0 z dne 9. 6. 1919;

Ptujski list 1919/I. (6. 4.), št. 1, (27. 4.), št. 4 in (18. 5.), št. 7.

⁴⁷ ZAP, zbirka MD, š.k. št. 14, Pevsko društvo nemške manjšine v Ptuju, MD — II — 7; š.k. št. 14 — 8/1.

⁴⁸ ZAP, MO Ptuj 1921, š.k. št. 253, Razno, št. 12/618, popis prebivalstva.

Glej op. 1, str. 119/121.

DAS GEBIET VON PTUJ AN DER JAHRHUNDERTWENDE BIS ZUM JAHRE 1920

Zusammenfassung

Folglich des Durchdringens des deutschen Kapitals in das slowenische Gebiet bis zu den 70-er Jahren des vorigen Jahrhunderts, gefolgt durch die Gessellschaftsschichtung und Verfremdung, wurden viele Menschen von den deutschen Arbeitgebern abhängig. Die Deutschtümelei erreichte auch das Gebiet von Ptuj (Pettau), welches ansonsten anfangs dieses Jahrhunderts wirtschaftlich als unentwickelt galt: die landwirtschaftliche Produktion war auf einer niedrigen Ebene, wegen der Weinbaukrise entstanden neue Eigentums-Winzerverhältnisse, in den kleineren Industriebetrieben gab es überwiegend deutsches Kapital.

Ptuj mit dem Bürgermeister, verdeutschem Slowenen, Josef Ornig, wurde schon zum Jahrhundertbeginn ein starker deutscher Posten, während auf dem Lande die deutschen nicht so erfolgreich waren. Ein deutscher Stützpunkt war auch Ormož (Friedau).

An der Jahrhundertwende, als sich das herrschende Deutschtum bemühte, die erreichten Positionen zu erhalten, zeigte sich der Nationalabwehrwiderstand im Kampf für die Geltendmachung der slowenischen Sprache und Kultur. Der Brennpunkt des slowenischen Denkens waren slowenische Vereine, das Volksheim und sein Lesesaal. Die Deutschen wurden ungeduldig; ein klarer Beweis des Hasses gegenüber der slowenischen Bevölkerung waren die Ereignisse im September 1908. Die Hetzereien und Feindseligkeiten ließen nicht mehr nach und so war es auch während des Ersten Weltkrieges.

Durch den Krieg vertiefte sich die Wirtschaftskrise auf dem Ptujer Gebiet. Deswegen war die große Deklarationsbewegung im Jahre 1917 keine Überraschung. Während dessen äußerten die Machthaber von Ptuj mit ihrem »Steirer« die Zuneigung an die Habsburger Monarchie und bemühten sich zugleich das »deutsche« Ptuj zu erhalten. Bis zu der Kärntner Volksabstimmung beweisten sie den »deutschen« Charakter der Stadt, welche Bestandteil des Deutschen Österreichs werden sollte. Die Unterstützung dafür fanden sie insbesondere in Graz; die deutsche Propaganda war weit verbreitet.

Das Deutschtum wollte sich auch im November 1918 nicht zurückziehen, als schon Nationalräte entstanden. Der deutsche Stadtrat von Ptuj, der am 2. Dezember aufgehoben wurde, hatte noch immer amtliche Beziehungen mit den österreichischen Behördeorganen. Für das untersteiermärkische Deutschtum war es wichtig, den Großmächten bei den Friedensverhandlungen den »wahren« Nationalcharakter »des umstrittenen Territoriums« zu beweisen, wozu auch das Ptujer Gebiet gehörte. Die Deutschen provozierten und auch nach der Gründung des jugoslawischen Staates kam es zu weiteren Exzessen, doch die slowenische Bevölkerung äußerte bei den »Nationalfeierlichkeiten«, so auch am 15. Dezember 1918, seinen Willen. Man hörte wieder den Aufruf aus dem Jahre 1908: »Die Ihrigen zu den Ihrigen!«

Die slowenische Bevölkerung wurde insbesondere wegen der deutschen Propaganda beunruhigt, die bezüglich der Kärntner Frage immer heftiger wurde. Freiwillige gingen an die Kärntner Front. Am 18. Mai 1919 wurde General Rudolf Maister seitens der Stadtgemeinde Ptuj aufgerufen, bei einer »gerechten Festlegung der Grenze« zu vermitteln. Die »Sudmark« und »Deutscher Schulverein« beharrten auf der Volksabstimmung auf dem verlorenen untersteiermärkischen Gebiet und versuchten, mit Parolen wie z. B. »Wir bleiben Deutsche und deutsch bleibt Pettau!«, das Volk vom jugoslawischen Staat abzuwenden.

Nach dem Ergebnis der Volksabstimmung verhielten sich die Ptujer Deutschen nur anscheinend loyal dem jugoslawischen Staat gegenüber. Ptuj blieb auch weiterhin das stärkste deutsche Zentrum, obwohl sich das Verhältnis hinsichtlich der Nationalität vollkommen verändert hat: im Jahre 1921 lebten in der Stadt 21,9 % Deutsche (1910 — 85,3 %) und 66,9 % Slowenen (1910 — 14,1 %). Die meisten halb verdeutschten Ansiedler wurden sich jetzt ihrer slowenischen Abstammung bewußt, ein Teil jedoch unterlag noch immer dem wirtschaftlichen Druck und der deutschen Propaganda.

Die slowenisch-deutschen nationalen Gegensätze glimmten auch weiterhin; ein ganz scharfer nationalabwehrender Kampf entflammte in den 30-er Jahren.

STAVKOVNO GIBANJE KONEC LETA 1918 NA MARIBORSKEM OBMOČJU IN VLOGA STROKOVNIH — SINDIKALNIH ORGANIZACIJ V BOJU ZA SEVERNO MEJO

Miroslav Stiplovšek *

UDK 323.264(497.12-2 Maribor)•1918•

STIPLOVŠEK Miroslav: Stavkovno gibanje konec leta 1918 na mariborskem območju in vloga strokovnih — sindikalnih organizacij v boju za severno mejo. (Streikbewegung Ende 1918 auf dem Gebiet von Maribor und die Rolle der gewerkschaftlichen Organisationen im Kampf für die Nordgrenze.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 65 — 30(1994)2, str. 317

Izvirnik v slov., povzetek v slov. in angl.

Avtor je na osnovi časopisnega gradiva, memoarske in zgodovinske literature prikazal značilnosti petih železničarskih stavk novembra in decembra 1918 na mariborskem območju, ki so imele kljub nekaterim socialnoekonomskim elementom v času odločilnih bojov za severno slovensko mejo na Štajerskem pretežno politični značaj, saj si je z njimi nemško delavstvo prizadevalo podpreti vključitev mariborskega območja v Nemško Avstrijo.

UDC 323.264(497.12-2 Maribor)•1918•

STIPLOVŠEK Miroslav: The strike movement of 1918 in the Maribor region and the role of occupational — Labour union organisations in the struggle for the northern frontier. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 65 — 30(1994)2, p. 317

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Eng.

The author has — on the basis of newspaper material, memoirs and historical literature — depicted the characteristics of the five railwaymen's strikes in November and December, 1918 in the Maribor region. These strikes had — in spite of certain socioeconomic elements — at the time of decisive struggles for the northern frontier — a predominantly political character, since German workers endeavoured to support the inclusion of the Maribor region into German Austria.

Stavke novembra in decembra 1918 na mariborskem območju imajo posebno mesto v burnem poprevratnem dogajanju na Slovenskem, zlasti v bojih za severno mejo na štajerskem odseku, v sindikalnem gibanju pa viden primer uporabe pomembnega delavskega bojnega orožja — stavke, tudi za dosego pretežno ali skoraj izključno političnih ciljev. Sindikati oziroma strokovne organizacije so bile zaradi izvajanja njihove temeljne naloge, ki je bila boj za takojšnje in neposredne socialnoekonomske zahteve, najbolj množične delavske organizacije. Prav zaradi velike številne moči so jih zlasti politične stranke in drugi dejavniki pogosto izrabljali tudi za pomembne politične akcije. Toda tudi nekateri sindikalni stavkovni boji s socialnoekonomskimi zahtevami so lahko v posebnih razmerah

* dr. Miroslav Stiplovšek, redni profesor na Filozofski fakulteti, Ljubljana

in z zaostritvijo v spopade z oblastmi dobili poleg ekonomskega značaja še politične razsežnosti. V tem pogledu so imele posebno mesto stavke železničarjev, ki so zlasti zaradi odvisnosti nemotenega gospodarskega pretoka od njihovega normalnega dela pogosto prerastle v konflikte z državnimi oblastmi. Te so zaradi širšega pomena železniških komunikacij posegale za zadušitev stavk železničarjev tudi po ostrih sredstvih, nekajkrat celo po militarizaciji. Vsakršno stavkovno gibanje pa je bilo oblastem zaradi možnosti preraščanja v širše nemire posebno nevarno v izjemnih razmerah, kakršne so bile tudi na Slovenskem po osvoboditvi izpod avstroogrske oblasti in začetkih izgrajevanja slovenske državnosti v novi jugoslovanski skupnosti. Narodna vlada za Slovenijo se je dobro zavedala, da je prva svetovna vojna do skrajnosti poslabšala socialnoekonomski položaj delavcev in nameščencev, zato si je prizadevala z izboljševanjem preskrbe z osnovnimi življenjskimi potrebščinami, s posredovanji pri delodajalcih za zvišanje mezd, z ukrepi proti druginji in z novo socialno zakonodajo preprečiti, da bi nemirne razmere zaostriale še delavske ekonomske stavke. V teh prizadevanjih je bila uspešna in val ekonomskih stavk je izbruhnil šele spomladi 1919.¹ Posebno nevarni pa so bili v času intenzivnega oblikovanja slovenske državnosti v Državi SHS oziroma slovenizacije oblastnih organov in različnih ustanov kakršnikoli nemiri na narodnostno mešanih območjih, kjer se je odločalo o novih državnih mejah in kjer je prišlo v novo fazo tudi razreševanje položaja slovenskih delavcev in nameščencev z vidika poprave krivic, ki so jih zaradi zapostavljanja pri zaposlovanju, pri napredovanjih in možnostih prevzema vodilnih mest kljub strokovni usposobljenosti doživljali z nemške, na Primorskem tudi z italijanske strani, v času obstoja habsburške monarhije.

Zaostrovanje te problematike se je kazalo že v desetletju pred prvo svetovno vojno tudi pri oblikovanju in delovanju strokovnih — sindikalnih organizacij. Tako so ustanovitelji narodnih strokovnih organizacij leta 1907 v Trstu poudarjali upravičenost njihovega obstoja zlasti z dejstvom, da internacionalistične socialnodemokratske strokovne organizacije nimajo razumevanja za narodnostno vprašanje. Eden organizatorjev narodnih železničarjev, z zaposlovanjem teh so avstrijske oblasti še posebej utrjevale svoje germanizacijske cilje, je poudaril, da tudi na takih socialnodemokratskih shodih, na katerih je velika večina slovenskih železničarjev »govori vedno le nemški . . .« Iz narodnostnih razlogov in zaradi zapostavljanja so se slovenski železničarji še posebej množično vključevali v te nove organizacije in so leta 1909 po izdvojitvi iz splošnega sindikata Narodne delavske organizacije ustanovili posebno Zvezo jugoslovanskih železničarjev (ZJŽ). Ta se je kmalu razmahnila po vsej Sloveniji po hudih bojih s socialnimi demokrati, ki so poskušali njeno ustanavljanje zaježiti oziroma preprečiti. Posebno vlogo pa so imele organizacije ZJŽ na narodnostno mešanih območjih in med prvimi je bila ustanovljena podružnica v Mariboru, ki je kmalu narasla na okoli sto članov.²

Tedaj je bil Maribor eden najpomembnejših železniških vozlišč, posebej še po zgraditvi železniških delavnic. Generalna direkcija Južne železnice na Dunaju je poskrbela, da so na železnici med vodilnimi uslužbenci povsem prevladovali Nemci, ki so tvorili tudi jedro delavstva v mariborskih delavnicah in kurilnici. Večina zaposlenih na železnici na Štajerskem je bila organizirana v socialno-

¹ Podrobneje glej v monografiji M. Stuplovska, Razmah strokovnega — sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918—1922, Ljubljana 1979, II del (cit. Stuplovska, Razmah).

² Ob tridesetletnici ustanovitve Zveze jugoslovanskih železničarjev 1909—1939, Ljubljana 1940, str. 9—14. Stuplovska, Razmah, str. 62—81, po prizadevanjih višjega revidenta Ivana Kejžarja je podružnica ZJŽ v Mariboru začela delovati jeseni 1910. Potem ko je z začetkom prve svetovne vojne ZJŽ zaradi preemstitve njenih vodilnih funkcionarjev prenehala delovati, je bila poleti 1917 mariborska podružnica pobudnica za obnovo aktivnosti organizacij ZJŽ in za preemstitve sedeža vodstva iz Trsta v Ljubljano. O razvoju in delovanju mariborske podružnice ZJŽ so ohranjeni zapisniki odborovih sej, Franc Jarh pa je napisal spominski prispevek Kratak pregled osnovanja in delovanja organizacije nacionalnih železničarjev »Zveze jugoslovanskih železničarjev«, podružnica Maribor 1910—1933 v fasc. Splošno o železnici, vse v Pokrajinskem arhivu Maribor (PAM).

demokratskih strokovnih organizacijah, ki so bile tesno povezane z deželno Stokovno komisijo in strokovnim tajništvom v Gradcu. V Mariboru so bile leta 1907 tri močne krajevne skupine železničarskega Splošnega pravovarstvenega in strokovnega društva za Avstrijo, od katerih je ena v kratkem času podvojila število svojih članov na tisoč. Čeprav sta si Jugoslovanska socialnodemokratska stranka (JSDS) in jugoslovansko strokovno tajništvo prizadevala delovati tudi na slovenskem Štajerskem, sta bila organizacijsko in agitacijsko uspešna v glavnem le v Revirjih in na celjskem območju, med železničarskimi organizacijami najdalj do Pragerskega in Poljčan.³ Tako je ostalo delavstvo na mariborskem območju pod okriljem avstrijske socialne demokracije, še zlasti na sindikalnem področju.

Poudarimo naj, da so že pred vojno zelo aktivne socialnodemokratske železničarske in druge strokovne organizacije v Mariboru po onemogočenju njihovega delovanja po izbruhu vojne že leta 1917 kot prve na Slovenskem začele s stavkovnimi boji reševati obupne socialnoekonomske razmere. V ilustracijo njihove bojevitosti naj navedemo, da so poleti 1917 zlasti z zahtevami za izboljšanje preskrbe z osnovnimi življenjskimi potrebščinami in za zvišanje draginjskih doklad kar trikrat stavkali zlasti zaposleni v železniških delavnicah in kurilnici. Graško poveljstvo je tretjo stavko julija zlomilo z militarizacijo in železničarji so morali nato kot vojaki opravljati svoje delo. Kljub temu, da so jim zaradi neopravljanja delovnih obveznosti grozile obsodbe pred vojaškim sodiščem, so se novembra 1917 ponovno opogumili za enodnevno stavko, za katero je bila spet vzrok nezadostna preskrba. Tudi s stavkama sredi julija 1918 so se mariborski železničarji bojevali za izboljšanje preskrbe, terjali so tudi odstavitev vodje delavnice, po pisanju glasila Naprej 20. 7. 1918 pa so zahtevali tudi takojšnjo sklenitev miru. Zadnjo stavko 27. septembra 1918 so železničarji zaostriili z demonstracijami pred okrajnim glavarstvom, ponovno z zahtevami za boljšo preskrbo.⁴ Kljub temu, da so v teh stavkah postavljali skoraj izključno le ekonomske zahteve, so zaradi spopadov z vojaškimi oblastmi dobili določen politični značaj, oznaka ekonomsko-politične stavke pa je zanje ustrezna tudi zato, ker so v vojnem času objektivno pomenile tudi posredno podporo mirovnemu gibanju, ki je bila v eni stavki kot splošna zahteva tedanjega levičarskega delavstva tudi izražena.

Vsa navedena dejstva moramo imeti pred očmi, ko ocenjujemo značaj in pomen stavk na mariborskem območju v poprevratnih tednih leta 1918, dodati pa jim moramo še izredno aktualen problem prevoza številnih vojaških transportov s fronte preko slovenskega ozemlja takoj po končani vojni, ki je terjal nemoteno delovanje vseh železniških služb.⁵ Zastoji bi lahko povzročili vojaške nemire v času, ko se je nova slovenska oblast šele začela vzpostavljati na različnih ravneh in območjih, veliko nevarnost te vrste pa sta potrjevala tudi načrt graškega poveljstva, naj bi nek madžarski polk vzpostavil v Mariboru »zopet stari red«, in grožnja poveljnika jugozahodne fronte feldmaršala Svetozarja Borojeviča, da bo dal aretirati Narodno vlado za Slovenijo.⁶ Prav to dejstvo je uvodoma izpostavil tudi general Rudolf Maister v svojem spominskem zapisu o poprevratnem stavkovnem gibanju na mariborskem območju, ko je zapisal: »Komaj so se prve množice vojaštva privarile z železnico v naše kraje, so že nemški železničarji spoznali, da jih nujno potrebujemo za gladko odvažanje transportov in so začeli pom-

³ Franc Rozman, Socialistično delavsko gibanje na slovenskem Štajerskem, Ljubljana 1979, str. 163; Marjan Žnidarič, Železničarji in železnice v času okupacije in narodnoosvobodilnega boja na slovenskem Štajerskem, Ljubljana 1990, str. 12–20 (cit. Žnidarič, Železničarji); M. Stiplošek, Stokovno – sindikalno gibanje na Slovenskem od leta 1868 do prve svetovne vojne, Ljubljana 1990, str. 43 in 55.

⁴ M. Stiplošek, Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem, Maribor 1969, str. 149 in 154; o stavkah mariborskih železničarjev 1917/18 je poročala zlasti Marburger Zeitung.

⁵ Po podatkih v Marburger Zeitung (24. 11. 1918) so preko mariborske železniške postaje dotlej prepeljali nad milijon vojakov.

⁶ Lojze Ude, Boj za Maribor in štajersko Podravje leta 1918/19, Zgodovinski časopis XV, 1961, str. 94–95, (cit. Ude, Boj).

embnost svoje službe prav spretno izkoriščati. Ob vsaki količkaj prikladni priliki so ustavili delo, a na sledečih pogajanjih razen drugega zahtevali zlasti zvišanje deleža za prehrano. Nas te zahteve niso nikdar ovirale, da se ne bi hitro sporazumeli z železničarji, ker proti njim nismo skoparili z živili, samo, da so tekli vlaki.« Ob tem je tudi poudaril, da so ga prve stavke, posebno tiste, ki so bile v času vojaških transportov »precej vznemirjale« in zaključil: »Ko sem prepoznal taktiko nemških železničarjev in so se začele stavke prepogosto uporabljati, je izgubilo to, sicer resno in tehtno bojno sredstvo, zame vso veljavo.«⁷ Te Maistrove ocene moremo razumeti le kot obsojanje zlorabe stavke v izjemnih razmerah, ob dejstvu, da so bili predstavniki oblasti vselej pripravljeni reševati zlasti pereče probleme preskrbe. Toda splošno priznane upravičene delavske socialnoekonomske zahteve so na mariborskem območju že od vsega začetka povezovali z nacionalnopolitičnimi cilji. Tudi pisec serije člankov v Slovenskem Narodu konec leta 1919 o poprevratnem stavkovnem gibanju v Mariboru je poudaril to dvojnost z ugotovitvijo, da so bili železničarji z vojaškimi transporti nečloveško preobremenjeni, kar je vplivalo na njihovo odločno ravnanje: »V toliko moramo biti pravični tudi napram nemškim železničarjem. Še danes obsodbe vredno pa je, kako so oni to izredno stanje zlorabljali ne le zase, marveč tudi politično.«⁸

V boju za usodo mariborskega območja so številne železničarske delavske in uradniške strokovne organizacije posegle že na dan Maistrovega prevzema vojaške oblasti v Mariboru 1. novembra 1918 z izrazi nezadovoljstva zaradi tega za mariborske Nemce usodnega dejanja. Predstavniki treh krajevnih skupin Splošnega pravovarstvenega in strokovnega društva Avstrije, krajevne skupine Avstrijske zveze progovnih mojstrov, Nemško-avstrijske zveze železniških uradnikov, Zveze inženirjev Južne železnice, Zveze sprevodnikov avstrijskih železnic in obeh skupin Državne zveze nemških železničarjev so podpisali izjavo, da imajo nasilno lastitev nemškega ozemlja na Spodnjem Štajerskem le začasno, v skupnem interesu pa bodo kljub temu vzdrževali promet. Izrazili so upanje, da bo Narodni svet zagotovil narodnostno enakopravnost in zaščito ter omogočil nemškim železničarjem, da ostanejo na svojih dosedanjih službenih mestih do določitve državne meje. Izjavili so tudi, da bodo v primeru, če bo z novo mejo južna Štajerska prišla v okvir jugoslovanske države, zahtevali zase in za svoje družine vrnitev v Nemško Avstrijo.⁹ To izjavo v nemškem jeziku so podpisale vse socialnodemokratske strokovne organizacije, ki so imele tudi del slovenskega članstva, in vsa nemškonacionalna strokovna društva; tako so enotno nastopile programske nasprotnice, tako imenovane razredne in nerazredne strokovne organizacije. Toda stavkovni val je nato pokazal da ne bo ostalo le pri verbalnih protestih strokovnih organizacij glede usode Mariboru in štajerskega Podravja, marveč da so v boju zanj pripravljene poseči tudi po svojem bojnem orožju — stavki. V tem pogledu predstavljajo prve štiri stavke le nekakšen uvod v odločilni stavkovni nacionalnopolitični obračun na prelomu novembra in decembra 1918, v katerem so se tudi na slovenski strani angažirale strokovne organizacije. Njihov politični značaj je postajal prevladujoč tudi zato, ker so Narodni svet za Štajersko in vojaško poveljstvo v Mariboru ter slovenske osrednje oblasti pokazali polno razumevanje in pripravljenost za ugoditev vsem upravičenim socialnoekonomskim zahtevam.

Oglejmo si na kratko in po kronološkem zaporedju pogloblitve značilnosti posameznih stavk ter njihove rezultate, pri čemer opozarjamo, da so podrobnejši

⁷ General Maister, Stavke (štrajki) železničarjev ob prevratu v območju Maribora, Mariborski koledar za leto 1932, str. 85 (cit. Maister, Stavke).

⁸ Slovenski Narod, št. 268a, 24. 11. 1939.

⁹ Fond Narodnega sveta za Štajersko, fasc. I v PAM, Lojze Penič, Boj za Maribor in severno štajersko mejo leta 1918/19, diplomska naloga v knjižnici oddelka za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, str. 58 (cit. Penič, diplomska naloga).

opisi v zgodovinski in memoarski literaturi.¹⁰ Prvi dve kratki stavki vlakovnega osebja 2. in 4. novembra sta nastali zaradi zahtev za zagotovitev varnosti in izboljšanje preskrbe. Najprej nemški strojevodje niso hoteli vzeti vlakov proti Zidanemu mostu, ker so jih na postajah zmerjali, narodne straže pa tudi grozile z orožjem. Huje je bilo nato na progi med Pragerskim in Čakovcem, kjer so vračajoči se madžarski vojaki obstreljevali vlake in nekega madžarskega strojevodjo tudi ranili. V obeh primerih so predstavniki slovenskih oblasti takoj ugodno rešili zahteve za izboljšanje preskrbe, general Maister pa je z dodelitvijo straž poskrbel za varnost vlakovnega osebja in zavarovanje postaj. Na pogajanjih s predstavniki nemških železničarjev in železniške uprave pa je moralo slovensko zastopstvo zaradi nujnega vzdrževanja rednega prometa ob naglem povečanju vojaških transportov pristati na nemške zahteve, da ostajajo železniške proge na Slovenskem podrejene generalnemu ravnateljstvu Južne železnice na Dunaju oziroma nadzoru obratnih nadzorstev v Gradcu in Trstu, čeprav si je Narodna vlada za Slovenijo tedaj po posebnem pooblastilu Narodnega veča v Zagrebu prizadevala prevzeti nadzor nad vsem železniškim omrežjem¹¹ in je že ustanovila posebno ljubljansko ekspozituro tržaškega nadzorstva ter poslala železniške nadzornike v Maribor, Špilje in na Pragersko. Slovenski predstavniki so morali prav tako pristati na še nadaljnjo ohranitev nemškega službenega jezika in zagotoviti nemškemu uradnikom, da zaenkrat ostanejo na svojih delovnih mestih. Tako so ostale železnice na Štajerskem v rokah nemške uprave, izvajanje prometa pa je bilo odvisno zlasti od nemških železničarjev, medtem ko je začel general Maister vzpostavljati slovenski vojaški nadzor nad železniškimi objekti s svojimi enotami in tudi srbskimi vojaki, ki so se prek Maribora vračali iz ujetništva. Te je uporabil tudi za zastraženje delavnic in kurilnice, da ne bi iz njih odnašali materiala. Prav incident s srbsko stražo je bil povod za prvo večjo stavko 8. novembra. Na protestnem zborovanju okoli 4000 železničarjev in njihovih svojcev v železniških delavnicah je general Maister uspel pomiriti stavkajoče z odstranitvijo srbske straže in dodelitvijo večje količine živil, tako da so se naslednji dan popoldne vrnili na delo. Dva dni poprej je general Maister s svojim posredovanjem preprečil stavko, s katero so zagrozili nemški železničarji, ker je skupina slovenskih oficirjev hotela zamenjati nemški napis na mariborskem glavnem kolodvoru s slovenskim. Že v splošni železničarski stavki 12. novembra v Mariboru so skoraj povsem prevladale politične zahteve, saj so z njo počastili zlasti ustanovitev nemško-avstrijske republike. Zahtevali so, da se njeno razglasitev »simpatično pripozna«, da se uraduje le v nemškem jeziku in da se odposlanci nove slovenske oblasti ne smejo vmešavati v službovanje nemških železničarjev, šele na zadnjem mestu pa je bila tudi zahteva po zvišanju odmere živil. Ljubljansko obratno nadzorstvo je moralo brzojavno obvestiti vse podrejene postaje, da ostaja za prehodno obdobje nemščina še nadalje službeni jezik na železnici. To popuščanje je bilo nujno, ker je bilo tedaj spričo načrtne germanizacijske zaposlitvene politike le nekaj prometnih uradnikov, ki bi lahko uradovali slovensko. V spomিনিh na to stavko je Maister poudaril, da je ta sicer le enourna stavka »vendar odkrila, da so se bili začeli socialno-demokratski železničarji bolj in bolj ob-

¹⁰ Penič, diplomatska naloga, str. 50–74; isti avtor je stavkovno gibanje pregledno opisal v razstavnih katalogih leta 1978 in 1988: Ude, Boj, str. 107–109, 123–128; Stiplovshek, Razmah, str. 502, 603–608; Žnidarič, Železničarji, str. 24–27; Ivan Mohorič, *Zgodovina železnice na Slovenskem*, Ljubljana 1968, str. 297; Slovenski Narod je objavil od št. 252a 6. 11. do št. 284a 15. 12. 1939 skupaj petindvajset člankov o poprevratnih dneh v Mariboru. Najpomembnejši tiskani memoarski vir je že omenjeni članek Rudolfa Maistra, ki je bil ponatisnjen tudi v Spominskem zborniku ob 60-letnici bojev za severno mejo 1918–1919, Maribor 1979, več spominskih člankov pa je objavljenih še v zborniku Boj za Maribor 1918–1919, Maribor 1988. Številne rokopisne spomine hrani PAM v fasc. Splošno o železnici. Potek poprevratnih stavk v Mariboru je poleg slovenskega časopisa spremljalo tudi nemško, zlasti Marburger Zeitung in graška Tagespost. Od arhivskih virov naj navedemo fonda Narodnega sveta za Štajersko in Zveze jugoslovanskih železničarjev – podružnica Maribor ter zbirko Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in lepaki in letaki v PAM, v Arhivu Republike Slovenije pa zlasti zapisknike sej Narodne vlade za Slovenijo. Viri so podrobno navedeni v omenjeni zgodovinski literaturi.

¹¹ Prizadevanja slovenskih oblasti za prevzem železnice in slovensko uradovanje na njih 1918/19 je opisal Alojzij Pregelj v članku Naše železnice v zborniku Slovenci v desetletju 1918–1928, Ljubljana 1928, str. 600–609.

račati na nemško nacionalno stran.«¹² To potrjuje tudi sklep mariborskega občinskega sveta na seji 12. novembra, kjer je tudi poudarjeno, da se nemško prebivalstvo Maribora »skupno z organiziranim delavstvom čuti kot organsko neločljiv del nemškoavstrijske republike . . .«, od katere pričakuje, da bo zajamčila pripadnost« našega nemškega mesta« v njen državni okvir. Zbližanje z nemškimi meščanskimi strankami je nato vidno pokazalo tudi imenovanje desetih socialnodemokratskih predstavnikov v mariborski mestni svet ter nato še izvolitev strojevodje Hansa Suppana za drugega podžupana. Ta ukrep so utemeljevali z dejstvom, »da je mariborsko delavstvo v sedanjem političnem gibanju pridobilo velike zasluge za nemške zahteve Maribora . . .«¹³ Vsem je bilo torej skupno prizadevanje, da se mariborsko območje vključi v avstrijsko republiko.

Najbolj viden primer, da so si slovenske oblasti prizadevale v čimvečji meri izboljšati socialnoekonomski položaj železničarjev mariborskega območja, je bila njihova nova stavka 14. in 15. novembra. Narodni svet za Štajersko je z brzojavko takoj posredoval pri generalni direkciji Južne železnice na Dunaju, da ugodi upravičeni delavski zahtevi po 50% povišku mezd. General Maister, predstavnik Narodnega sveta in okrajnih oblasti so na pogajanjih zagotovili železničarjem novo dobavo nekaterih osnovnih živil. Narodni svet v Mariboru se je po tej edini tedanji stavki z le ekonomskimi zahtevami upravičeno pritožil pri vodstvu organiziranega delavstva, ker je v času pogajanj, na katerih je v celoti podprl železničarske zahteve, predstavnik mariborskih socialnih demokratov skupaj z zastopniki mariborskega nemškega meščanstva na Dunaju in v Gradcu agitiral proti Jugoslaviji, kar je bilo v nasprotju z internacionalno organiziranostjo socialne demokracije in njeno načelno protimeščansko politiko. Narodni svet je tudi opozoril dunajsko generalno direkcijo, da neprestane stavke železničarjev ogrožajo javni red in mir ter oskrbo mesta in naj jim zato izda strogo naročilo, da redno opravljajo svoje delovne dolžnosti.

Sledil je dvotedenski stavkovni mir, ki pa je bil le kratkotrajno zatišje pred največjim poprevratnim stavkovnim spopadom. General Maister je v tem času z okrepitevijo svojih enot, z razorožitvijo mariborske Schutzwehr ter uspešnim prodorom proti Špilju dosegel odločilno vojaško prevlado v boju za severno mejo na Štajerskem ter ustvaril pogoje za nadaljnjo slovenizacijo oblasti na mariborskem območju. Sledilo je odstranjevanje vseh tistih »nemškonacionalističnih uradnikov, ki so se obnašali, kakor da bi bili v Nemški Avstriji.«¹⁴ Takoj po odpustu nemških sodnikov in dveh poštnih upraviteljev so na zaupnem sestanku na mariborskem magistratu sklenili, da 29. novembra začne stavkati okoli 4000 železničarjev, poleg njih pa tudi 80 poštnih uslužbencev ter sodniki in sodni nameščenci v Mariboru.¹⁵ Maister je v svojem spominskem zapisu poudaril, da so bili železničarji po razpustu Schutzwehra glavna opora mariborskih Nemcev in da je bil pomemben vzrok za stavko začetek uspešnega osvajanja severne meje. S stavko »na progah vsega Spodnjega Štajerskega pa so upali, da preseka jo moja zvezo iz Maribora na ven in tako povzročijo v mestu splošno zmedo, ki naj bi zrušila mojo vojaško moč in s tem vendar rešila Maribor Avstriji.« Nato je še dodal: »Dasiravno mi je bila ta stavka železničarjev zelo neprijetna, sem imel vendar takrat že tako močno in dobro vojaštvo, da bi bil kos še hujšim dogodkom.« Glede na ta dejstva je v razgovoru z delavsko in uradniško deputacijo »up-

¹² Maister, Stavke, str. 87

¹³ Marburger Zeitung, št. 261, 13. 11. 1918, Ude, Boj, str. 108–109

¹⁴ Ude, Boj, str. 123

¹⁵ Na glavnem kolodvoru je bilo zaposlenih okoli 1000 železniških delavcev in nameščencev, na koroškem kolodvoru 120, v železniških delavnicah okoli 1800, v kuhinji nad 1000, v materialnem skladišču 100 in pri progovnih sekcijah prav tako 100. Večina teh delavcev je bila sicer slovenskega rodu, toda le približno desetina je bila zavednih Slovencev (Žnidarič, Železničarji), str. 22

ravičenost te železničarske stavke, ki je nastala iz zgolj nemško nacionalnih nagibov, odklonil ...¹⁶ in se z njo ni hotel pogajati.

Tudi osrednje glasilo JSDS Naprej je pisalo o izbruhu stavke »nemškonačionalnega osebja železnic in pošte«.¹⁷ V Marburger Zeitung je bilo 30. novembra kot vzrok za stavko navedeno nespoštovanje dogovora o odpuščanju in premeščanju nemškega železniškega osebja ter nameravana militarizacija, česar pa ne potrjuje noben vir. Po pisanju Slovenskega Naroda se je pokazalo, da je bila nemškonačionalna delavska organizacija celo nevarnejša od Schutzwehra, še posebej, »ker so nemški železničarji v svoji disciplinirani organizaciji trdno na uzdi držali tudi naše Slovence ...¹⁸ Toda kljub temu jim ni uspelo organizirati splošne stavke na vseh železnicah na slovenskem Štajerskem, marveč le v Mariboru in na progi proti Špilju, Radgoni in Ljutomeru.

Odločnost generala Maistra, ki je takoj ukazal pripravljenost vojske in zahteval pomoč železniškega osebja iz Ljubljane, je že na shodu 29. novembra popoldne podprlo članstvo mariborske podružnice ZJŽ, ki se mu je pridružilo tudi nekaj slovenskih socialnih demokratov. Iz protesta proti neopravičeni nemškonačionalni stavki so sklenili, da bodo takoj nastopili službo. V resoluciji, ki jo je delavska delegacija izročila generalu Maistru, so zahtevali zastraženje železniških objektov ter odpust nemških in nemčurskih hujskačev. Dne 1. decembra se je nato zbrala v Narodnem domu tudi skupina slovenskih uradnikov, ki so za zlom vpliva nemškega uradništva in dunajske generalne direkcije zahtevali, da se na vodilna železniška mesta takoj postavijo odločni slovenski uradniki in da vse železniške proge na območjih, ki jih zaseda slovensko vojaštvo, podredijo prometnemu nadzorstvu v Ljubljani. Izvajanje teh zahtev je »iz tehtnih vojaških razlogov« zaradi zasedbe severne etnične meje nujno podprl general Maister in dosegel, da sta jih sprejela tudi ljubljansko prometno nadzorstvo in Narodna vlada za Slovenijo. Zagrebško Narodno veče mu je zaradi težkih razmer ob začetku stavke dovolilo celo uvedbo naglega sodišča, tega dovoljenja pa mu ni bilo treba uporabiti. Slovenske oblasti so s takojšnjimi odpusti strle stavko poštnih in sodnih nameščencev, iz Ljubljane pa so v Maribor poslale že 29. novembra zvečer vlak z železniškim osebjem kot pomoč za nujno vzpostavitev prometa. Na pozive slovenskih uradnikov, ki so prevzeli vodilna mesta na kolodvorih, v delavnicah, kurilnici in skladišču ter zaradi velikih prizadevanj ZJŽ so se postopoma začeli vračati na delo tudi slovenski železničarji, ki so sprva, tudi zaradi pritiska, stavkali. Kljub sabotražam stavkajočih je že 2. decembra odpeljal iz Maribora prvi vlak, v zelo omejenem obsegu pa je nato steklo tudi delo v kurilnici in delavnici. To je prisililo stavkujoče, da so se začeli pogajati z generalom Maistrom, pogoje za končanje stavke pa je določil Narodni svet za Štajersko z upoštevanjem zahtev z navedenih zborovanj slovenskih železničarjev in uradnikov. Toda nanje stavkovno vodstvo ni pristalo. Zborovanja stavkajočih in njihovi letaki so nato znova pokazali politični značaj stavke z izražanjem simpatij do Avstrije in obsojanjem Jugoslavije, pri čemer so namesto neposrednih nemških nacionalnih ciljev zlasti poudarjali prednosti in svoboščine, ki jih delavstvu zagotavlja republika država.

Ljubljanska Narodna vlada je na svoji seji 9. decembra ob sprejetju odločnih ukrepov za končno zadušitev stavke ugotovila, da je bilo vsem socialnim zahtevam stavkajočih v polni meri že po začetku stavke ugodeno; šlo je predvsem za priznavanje delavskih zaupnikov in za izplačila za prekomerno delo zaradi vojaških transportov, nato pa je stavkovni boj dobil izključno politični značaj. To je poudaril tudi novi list Mariborski delavec, ki je zapisal, da so slovenski železni-

¹⁶ Maister, Stavke, str. 89–90.

¹⁷ Naprej, št. 275, 30. 11. 1918.

¹⁸ Slovenski Narod, št. 273a, 30. 11. 1939.

čarji s postopnim odzivom na delo spoznali,« da nima smisla štrajkati v ta namen, da bi nemškim delavcem pomagali izsiliti, da Maribor postane nemško-avstrijsko ozemlje!« Nihče ne more zahtevati od slovenskega socialnodemokratskega delavstva, da stavka za nemške interese. Neenotnost v stavki pa je opravičljiva, ker »to pot ni šlo za kake plače ali za kaj strokovnega,«¹⁹ t. j. sindikalnega.

Potem ko so slovenski železniški uradniki in delavci ob pomoči oblastnih organov in vojske uspeli obnoviti delovanje mariborskega železniškega vozlišča, so morali stavkajoči po dolgotrajnih pogajanjih in nepopustljivosti 14. decembra pristati na pogoje, ki jih je določil Narodni svet za Štajersko. Njihov poraz so le navidezno omilili z omembo začasnosti nekaterih kadrovskih ukrepov. Sicer pa je s sporazumom Narodna vlada v Ljubljani dobila pravico zahtevati od glavne direkcije Južne železnice, da na vodilna in tudi nižja mesta provizorično imenuje nameščenke po njenih predlogih, delavstvo je moralo priseči jugoslovanski državi,²⁰ zaradi stavke pa naj bi preganjali le tiste, ki so izvajali sabotaže na železniških napravah in strojih. Z zavrnitvijo vseh glavnih zahtev stavkujočih je nemška nacionalistična birokracija izgubila svoj dominantni položaj na železnicah na slovenskem Štajerskem, hkrati je tu stavka pospešila uvedbo slovenskega uradovanja in nekoliko zavrla vojaško zasedanje severne meje.²¹ Po njej so bili odpuščeni uradniki, ki niso znali ali hoteli znati slovensko. Precej nemških železničarjev, ki so bili premeščeni na nižja delovna mesta, je prosilo za premestitev v Nemško Avstrijo, policijski komisariat pa je tiste, ki jih je obtožil kot hujskače oziroma jih imel za nezaželene, izgnal čez mejo. Stavka je imela za številne nemške uradnike in delavce tudi hude socialne posledice,²² ki so bile večje, kot bi bile ob normalnem procesu slovenizacije.

V svojih spominih je Maister poudaril, da je »vedno uvaževal vestno in narporno službo nemških železničarjev. Njihovim upravičenim željam glede na telesno varnost in na prehrano sem do skrajnosti ustrezal. Odposlanci (železničarjev) so mi to tudi odkrito priznavali in zato na vseh pogajanjih poudarjali svojo lojalnost. »Prelomnica pa je bila vstop močnega socialnodemokratskega zastopstva v mariborski mestni svet, po katerem so »pogazili svojo internacionalno strankino načelo in se kot kupljeni stavkarji s svojimi novimi vsenemškimi zavezniki vrgli v nacijski boj proti Jugoslaviji«, ki jim je prinesel poraz. Z železničarsko stavko so po Maistrovi oceni mariborski Nemci zagrešili »veliko nacijsko spodnještajerskega železniškega omrežja s slovenskim osebjem«, to pa mu je omogočilo, da je »o pravem času lahko neovirano premikal vojaštvo za trajno zavarovanje naše severne meje.«²³

Potek velike stavke pa tudi drugih poprevratnih stavk na mariborskem območju potrjuje ugotovitev, da so kljub nekaterim socialnoekonomskim elementom »v tedanjem položaju podpirale nemške težnje do slovenskega ozemlja« in so imele zato pretežno politični značaj.²⁴ Poprevratno stavkovno gibanje v Mariboru pa tudi kaže pomembno vlogo strokovnih — sindikalnih organizacij, na nemški

¹⁹ Mariborski delavec, št. 17, 12. 12. 1918.

²⁰ Zapisnega je bilo mogoče izreči v slovenskem ali nemškem jeziku. Dobra polovica vseh je izrekla slovensko za prisego, pa tudi desetina Nemcev, ki je razumela slovensko (Maister, Stavke 102–103).

²¹ Ude, Boj, str. 128.

²² Pri oceni socialnih posledic je treba upoštevati, da so bile prizadete tudi družine tistih, ki so izgubili ali zapustili delovna mesta. Obseg prisilnega in prostovoljnega izseljevanja v Nemško Avstrijo po zlomu politične stavke decembra 1918, kakor tudi tistega po veliki splošni stavki aprila 1920, bo treba še podrobno osvetliti s slovenskimi in avstrijskimi viri, prav tako tudi zaposlitveno politiko generalne direkcije Južne železnice oziroma narodnostno strukturo zaposlenih na njej.

²³ Maister, Stavke 102–103, v tem članku je kot prave povzročitelje in vodje stavke označil vodstvo mariborskega občinskega sveta, nemško uradništvo in podjetnike ter eksponente Sudmarke in Schulvereina, gmotno pa naj bi stavkajoči dobili pomoč tudi iz Nemške Avstrije. Posebej je stavko podpiralo grško obratno nadzorstvo in Maister je tudi navedel pisanje železniškega inspektorja Wallnerja v grški Tagespost 5. decembra 1918, v katerem jo je označil kot obupni boj nemsko govorečih južnih železničarjev proti nedemokratskemu slovenskemu pojmovanju narodne samoodločbe.

²⁴ Penič, Boj za Maribor in severno mejo 1918–1919 na območju štajerskega obmejnega poljstva, Maribor 1978.

in slovenski strani, v bojih za severno slovensko mejo na Štajerskem, kar so nato pokazale tudi tragične nemške demonstracije 27. januarja 1919. Vse to dogajanje je imelo za posledico tudi nekatere posebnosti v tedanjem sindikalnem gibanju na mariborskem območju, ki so se kazale v trikratni številčni okrepitvi podružnice ZJŽ na okoli 300 članov ter v kratkotrajnem sodelovanju med njo in »strokovnim odsekom« JSDS v Mariboru. Njuni vodstvi sta sklenili ustanoviti slovenski delavski svet kot protiutež nemškemu železničarskemu delavskemu svetu.²⁵

Ob sklepu naj poudarimo, da so socialnodemokratske, krščanskosocialne in narodnosocialistične strokovne organizacije zlasti spomladi 1919 na svojih shodih večkrat razpravljale o pravičnih slovenskih mejah in sprejemale protestne resolucije proti krivičnemu obravnavanju tega usodnega vprašanja za slovenski narod na pariški mirovni konferenci.²⁶

²⁵ Zapisnika sej odbora ZJŽ 31. 1. in 9. 2. 1919 v PAM.

²⁶ Socialnodemokratske organizacije Strokovne komisije za Slovenijo so protestirale proti »mešetarjenju« v Parizu tudi na številnih prvomajskih shodih leta 1919 in v politični stavki julija 1919 (Naprej, št. 98, 30. 4. do št. 102, 6. 5. 1919 ter št. 162, 18. 7. 1919). Narodnosocialistične strokovne organizacije Narodne strokovne zveze in ZJŽ so 12. maja 1919 organizirale v Ljubljani tudi poseben shod za pravično ureditev meja (Narodni socialista, št. 3, 12. 5. 1919). Resolucije za pravične slovenske meje pa so sprejemale na svojih shodih tudi skupine krščanskosocialne Jugoslovanske strokovne zveze (Naša moč, št. 25, 22. 5. 1919).

STREIKBEWEGUNG ENDE 1918 AUF DEM GEBIET VON MARIBOR UND DIE ROLLE DER GEWERKSCHAFTLICHEN ORGANISATIONEN IM KAMPF FÜR DIE NORDGRENZE

Zusammenfassung

Die Streiks von November und Dezember 1918 auf dem Gebiet von Maribor nehmen einen besonderen Platz in der bewegten Zeit nach dem Umsturz in Slowenien ein, insbesondere in den Kämpfen für die Nordgrenze in der Steiermark und in der Gewerkschaftsbewegung sind sie ein sichtbares Beispiel der Anwendung eines wichtigen Kampfmittels der Arbeiter — des Streiks, auch für die Erreichung von überwiegend oder fast ausschließlich politischer Ziele. Zur Zeit der intensiven Gestaltung der slowenischen Staatlichkeit in dem Staat der Slowenen, Kroaten und Serben bzw. der Slowenisierung der Behördeorgane und verschiedener Institutionen waren vor allem Unruhen jeder Art in den nationalgemischten Gebieten, wo über die neuen Staatsgrenzen entschieden wurde, gefährlich. Der Eisenbahnerstreik war damals auch deswegen gefährlich, weil die Transportunterbrechung von hunderttausenden Soldaten von der Front über das slowenische Territorium schwere Folgen haben könnte.

Unter solchen Umständen gab es auf dem Gebiet von Maribor, wo die deutschen und slowenischen Eisenbahner massenhaft gewerkschaftlich, insbesondere im sozialdemokratischen Allgemeinen Rechtsschutz- und Fachverein für Österreich organisiert waren, fünf Streiks, welche in der Geschichte- und Memoarenliteratur umfassend beschrieben wurden, insbesondere ausführlich im Beitrag von General Rudolf Maister im Mariborer Kalender 1932. Die slowenischen Behörden bemühten sich die berechtigten sozialwirtschaftlichen Forderungen der Streikenden, insbesondere die Forderung nach einer besseren Nahrungsmittelversorgung, im größten Maße zu erfüllen. Doch das Hauptziel der Streikbewegung war nationalpolitisch — das Erhalten des Gebietes von Maribor im Rahmen des deutschen Österreichs, wofür sich insbesondere der Stadtrat von Maribor einsetzte, in den die bürgerlichen Kreise auch die Vertreter der Sozialdemokraten hinzugezogen haben. Das zeigte sich insbesondere bei dem größten Streik, welcher am 29. November nach der Entlassung einiger deutscher Beamten begonnen hat. Neben den 4000 Eisenbahnern streikten auch Post- und Gerichtsbeamte. Wegen des resoluten Auftretts des Generals Maister, der Landes- und Zentralbehörde, erlitten die Streikenden nach zwei Wochen eine Niederlage. Auf der slowenischen Seite wurde der Streikabbruch auch durch die große Aktivität der sonst zahlmäßig schwacher nationaler Fachorganisation des Bundes der jugoslawischen Eisenbahner beschleunigt. Allmählich nahmen die slowenischen sozialdemokratischen Eisenbahner wegen offener deutschnationaler Streikziele ihre Arbeit wieder auf.

Durch Ablehnung aller Hauptforderungen der Streikenden verlor die deutsche nationalistische Bürokratie ihre dominante Stellung bei der Eisenbahn in der slowenischen Steiermark (Untersteiermark), außerdem wurde durch diesen Streik die Einführung der slowenischen Amtsführung beschleunigt und die Militärbesetzung der nördlichen ethnischen Grenze ein wenig gebremst (Lojze Ude). Nach dem Streik folgten Entlassungen und freiwillige Auswanderungen in das deutsche Österreich. So hatte dieser Streik für zahlreiche deutsche Beamte und Arbeiter auch schwere soziale Folgen, welche schwerwiegender waren, als es im normalen Prozess der Slowenisierung vorgekommen wäre. Der Verlauf des großen Streikes, aber auch der anderen Streiks nach dem Umsturz auf dem Gebiet von Maribor bestätigt die Feststellung, daß die Streiks trotz einiger sozialwirtschaftlicher Elemente« in jener Situation die deutschen Tendenzen bezüglich des slowenischen Territoriums unterstützten« und hatten vorwiegend einen politischen Charakter (Lojze Penic). Die Streikbewegung Ende 1918 auf dem Gebiet von Maribor weist auch auf die wichtige Rolle der Gewerkschaftsorganisationen hin, sowohl auf der deutschen wie auch slowenischen Seite, in den Kämpfen um die Nordgrenze in der slowenischen Steiermark.

PRIIMKI, IMENA IN DOMAČA HIŠNA IMENA V CIRKULANAH

Vladimir Bračič*

UDK 808.63-313(497.12 Cirkulane)

**BRACIČ Vladimir: Priimki, imena in domača hišna imena v Cirkulana-
nah. (Familiennamen, Vornamen und vulgo Namen in Cirkulane.)** Ča-
sopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 65 = 30(1994)2, str. 327.

Izvirnik v slov., povzetek v nem., izvleček v slov. in angl.

Razprava obravnava nastanek in razvoj priimkov, različnost in spreminjanje imen (krstnih) ter posebnosti domačih hišnih imen v trinajstih naseljih današnje krajevne skupnosti (nekdanje in jutrišnje občine) Cirkulane v Halozah v obdobju 1542–1992.

UDC 808.63-313(497.12 Cirkulane)

**BRACIČ Vladimir: Surnames, first names and domestic house names
in Cirkulane.** Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor,
65 = 30(1994)2, p. 327.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

In this paper, the appearance and the development of surnames, the variability and changes in first (Christian) names and the peculiarities of house names in thirteen settlements in the then local communities (former and future municipalities) of Cirkulane in the Haloze, in the period 1542–1992, are considered.

Prostor našega proučevanja predstavlja sedanja krajevna skupnost Cirkulane, ki sovпада s fevdalnim uradom gosposčine Borl, imenovanim Bela, župnijo sv. Barbare in šolskim okolišem osnovne šole v Cirkulana. Na začetku pogledimo v preteklost. Kdaj se je v Halozah pojavil človek, je mogoče le sklepati. Dejstvo, da so v Halozah in tudi na območju Cirkulan našli kamnite sekire, govori za človekovo prisotnost v kameni dobi. Ker pa na tem območju ni primernih jam za naselitev, je možno domnevati, da so jih sem prinesli prebivalci dveh jam iz bližnjega Hrvatskega Zagorja (jama Vindija v Mali Sutinski pri Voči in Mačkova jama v Veliki Sutiski pri Višnjici). Tudi za rimsko obdobje ni razen rimskega kamna v Cirkulana nobenega dokaza, da so bile Haloze v rimski dobi obljudene, saj arheologi niso odkrili nobenih rimskih sledov, npr. gomil, ki so jih sosednje Slovenske gorice polne. Tudi o naših slovenskih prednikih v Halozah za zgodnje obdobje nimamo nobenih dokazov, čeprav Kos meni, da so Slovenci že v prvih stoletjih gosto naselili Haloze. Neposredni dokaz za prisotnost naših slovenskih prednikov na območju Cirkulan sta grad Borl, ki je prvič omenjen kot Ankenstein leta 1280. in okoli leta 1290 zgrajena cerkva sv. Katarine ob potoku Beli na območju Cirkulan. Cerkev sv. Katarine je bila prva cerkev v notranjosti Haloze; pri njej je bil ustanovljen podvikariat, leta 1475 pa je že omenjen stalni duhovnik — vikar,

* dr. Vladimir Bračič, redni profesor na Pedagoški fakulteti v Mariboru, v pokoju

podrejen župniku v Hočah. Ko so se Turki leta 1532 umikali izpred Dunaja, je eno od njihovih krdel ropalo tudi po vzhodnem delu Haloz in takrat cerkvico sv. Katarine požgalo. Domačini so jo verjetno do leta 1545 ponovno postavili. V istem času so zgradili današnji gotski prezbiterij cerkve sv. Barbare, ki so jo leta 1683 dogradili in jo leta 1766 razglasili za župnijsko cerkev. Po nekaterih podatkih je bila leta 1743 ustanovljena šola, zagotovo pa je dvorazredna šola delovala od leta 1780, saj so od tega leta znani vsi učitelji (glej študijo »200 let osnovnega šolstva v Cirkulanah). Šolski okoliš se pokriva z območjem župnije Sv. Barbara. Leta 1850 je bilo ob upravni razdelitvi Štajerske območje razdeljeno na pet majhnih političnih občin — sosesk, ki so se leta 1933 združile v večjo občino Sv. Barbara.

S priimki, njihovim nastankom in spreminjanjem so se pri nas ukvarjali različni raziskovalci, vendar celovitejše študije o njihovem pomenu za naše zgodovinarje in etnologije nimamo. Doslej so objavljeni (P. Blaznik, I. Orožen, J. Koropec, A. Hozjan) le fragmenti. In takšen fragment predstavlja tudi pričujoča študija o priimkih, imenih in domačih hišnih imenih na območju krajevne skupnosti Cirkulane, ki se je preimenovala iz občine v krajevno skupnost leta 1965.

Prvi uradni dokumenti, ki navajajo imena podložnih kmetov, so srednjeveški urbarji, ki so v glavnem nastajali v 14. in 15. stoletju. V teh urbarjih podložni kmetje še niso poimenovani s priimki, temveč z osebnimi imeni z dodanimi sorodstvenimi povezavami, topografskimi oznakami ali poklici, kot npr.: Jakobov sin Tomaž, Andrejev sin Arne, kovač Andrej; pravi priimki se množično uvajajo v dokumentih (npr. cenilnih zapisnikih) šele v 16. stoletju, povsem pa se utrdijo v 17. stoletju. Ker je ves vzhodni del Haloz, z njim pa tudi današnja krajevna skupnost Cirkulane, sodil h gosposčini Borl (Ankenstein), bi bili za našo študijo pomembni njeni urbarji. Ti so bili do leta 1933 hranjeni na gradu Borl, tedaj pa so jih takratni lastniki odnesli na Hrvaško, kjer so imeli tudi svojo posest. Od tedaj je izginila za njimi vsaka sled in vsa prizadevanja, da bi jih odkrili, so ostala brezuspešna. Tako najstarejšega vira podatkov o podložnih kmetih nimamo. Zato je toliko pomembnejša imenjska cenitev (Gülschätzung) gosposčine Borl iz leta 1542, ki je v celoti ohranjena v Deželnem arhivu v Gradcu. V celoti sem jo objavil v ČZN (nova vrsta, 3(XXXVIII)1967). Ta imenjska cenitev nam je tako najstarejši in osnovni vir za ugotavljanje priimkov na območju današnje krajevne skupnosti Cirkulane.

Iz podatkov imenjske ceditve zvemo med drugim, da je bila haloška posest gosposčine Borl razdeljena na tri urade: urad Zavrč, urad Bela (današnja KS Cirkulane) in urad Leskovec. Nas tokrat zanima samo urad Bela.

Popisovalec je najprej popisal podložne kmete v nižinskih naseljih — vaseh, nato pa še lastnike vinogradov na okoliških slemenih. Slemena (bregi) namreč takrat še niso bila poseljena. Ker nas v naši razpravi zanimajo priimki in imena, bomo ostale podatke iz imenjske ceditve (velikost posesti, število živine) izpustili. Kot prvo naselje na območju urada Bela je ocenjevalec popisal naselje pod imenom *Costenczyczy Dorff*. Slovenskega imena ne poznamo, sicer pa se kasneje nikoli več ne omenja. Ocenjujemo, da gre za današnje Cirkulane, ki se v listini omenjajo leta 1606. V naselju je bilo osem podložnih kmetov: upravnik urada Štefan, ribič Jurij, Jakobov sin Matjaž, Venko Rikl, Andrejev sin Arne, Luka Dolenski, Jurij ter Jurij Antolin. Zvemo torej sam za tri priimke, sicer pa še prevladuje stari način poimenovanja.

Kot drugo naselje so popisane *Dolane (Dolann Dorff)*. Navedeni so naslednji podložni kmetje: Martin Vogler* (zvezdica pomeni, da je priimek v naselju še danes ohranjen), Martin Majcenovič*, Matjažev sin Lovrenc, Jurij Šercalo, Tomaž Majcenovič*, Luka Majcenovič*, Florjan Kelc*, Matjaž Kelc*, Jurij Herobec, Matjaž Jurgec*, Valentinova vdova, kovač Andrej, Andrej Hvalec*, Matejko Ga-

lec, Peter Kelc*, Štefan Antolič, tesar Primož. Skupaj 18 podložnih kmetov, večina s priimki.

Sledi naselje **Prayann Dorff — Brajane**. Ime tega naselja se kasneje ne pojavlja več, ni pa se ohranilo niti v ljudskem izročilu. V popisu je navedenih deset podložnih kmetov: Tomaž Vogler*, Venko Vogler*, Miha Plesko, Krisan Gnilski, Miha Richter, Gregor Gavez*, Jurij Prašina, Vid Fajfer*, Habjan Strnski (ime je ohranjeno kot domače hišno ime), Jurij Letonja. Pod priimkom Rihter se skriva nekdanji sodin, pod imenom Fajfer (Pfeifer) pa piskač — godec.

Kot četrto naselje je naveden **Taicht Dorff — Medribnik** s petimi podložnimi kmeti: Lovrenc Ilec, Tomaževa vdova, Matej Kristof, Matjaž Požar in Peter Požar.

Kot peto sledi naselje **Schaulassen Dorff** — slovenskega imena ne vemo, pa tudi sicer se ime v kasnejših dokumentih ne pojavlja več. Verjetno so kmetije ležale v dolini brezimnega potoka med Paradižem in Pohorjem. Ocenjevalec navaja devet podložnih kmetov: Filip Križan, Benediktov sin Lovrenc, Gregor Papež (ime Papež je ohranjeno kot domače hišno ime), Primož Kristovič*, Matjaž Mraz, Peter Mraz, Luka Bračovec.

Kot zadnje naselje je omenjena **Prystaffe Dorff — Pristava** s petnajstimi podložnimi kmetijami: Venko Gološa, Blaž Kolednik*, Primož Hrenko*, Benedikt Žuran*, Benedikt Prosovec, Jurij Arnec, Blaž Lovrek, Matjaž Štumberger*, Jakob Bezjak*, Filip, Miha Marjaš, Tomaž Hercog*, Luka Rihter (sodin ali župan, še danes rečejo po domače županu rihtar), Blaž Kurjak, Miha Habjanič*.

Za podložnimi kmeti po vaseh je ocenjevalec popisal še 18 Die Fray laytt — osebenjkov, med katerimi je tudi duhovnik Mihal. Habjan Pulko, Luka Forko (ime se je ohranilo kot domače hišno ime), Jurij Marjaš, Lenart Hamikar, Jurij Kral (ime se je ohranilo kot domače hišno ime), vdova Urša, vdova Požar, Gregor Majcenovič*, Vorih Antolič, Valentin Rihtarič*, Valentin Korenjak*, Voglarjeva hči Špeta (domače ime za Elizabeto), Blaž Škorta, Andrej Visin, Valentin Bezjak*, Petrov sin Benedikt in Lenart Ivančič.

Skupaj je bilo na območju urada Bela 86 podložnih kmetov. Njim je treba prišteti še 17 osebenjkov in duhovnika Mihala. Takratnih priimkov, ki so se ohranili do današnjih dni, je 15.

Pregled naselij nam pokaže, da takrat še ni bilo uveljavljeno ime Cirkulane, ki se omenja v listinah šele leta 1606. Od današnjih slemenskih naselij še nista omenjena Veliki in Mali Okič, ki sta bila takrat še nekultivirana (poraščena z gozdom).

Za drugi vir podatkov o priimkih smo izbrali protokole franciscejskega katastra iz leta 1824, ki jih hranijo v Državnem arhivu Slovenije v Ljubljani. Po franciscejskem katastru je bilo nekdanje območje urada Bela razmejeno na trinajst katastrskih občin — Brezovec, Cirkulane, Dolane, Gradišča, Gruškovec, Medribnik, Meje, Mali Okič, Paradiž, Pohorje, Pristava, Slatina in Veliki Vrh — tako, da je vsako naselje samostojna katastrska občina. Iz posestnih listov smo izpisali priimke in imena domačih — haloških posestnikov, vsega 460, in jih razvrstili po abecednem redu. Pri tem smo upoštevali slovensko transkripcijo, zraven pa navedli tudi nemško, kot npr. — Bratušek — Wratuscheg, Bezjak — Wesiak, Černivec — Tscherniwetz, Majcenovič — Meitzenowic, Tetičkovič — Detitkowic, Žuran — Schuran ipd. Iz podatkov na posestnih listih je razvidno, da so že takrat imeli predvsem vinogradniško posest na območju sedanje KS Cirkulane tudi ptujski meščani nemškega porekla (Fürst, Fürbas, Heller, Kaiser in drugi). Največ takšne posesti je imel neki Leskoscheg Ignatz, ki ga zasledimo kot posestnika kar v osmih naseljih. V Dolanah je omenjen borlski graščak Wurmbrandt, v Cirkulanh pa trgovec Moises Eduard, ki ga nasledi Blass Moritz. Židovska družina Blass je imela trgovino in gostilno vse do leta 1941.

Priimke in imena smo izpisali po naseljih in jih nato zbrali za celotno območje krajevne skupnosti. Pri tem smo najprej zbrali enake priimke in jih nato razporedili po abecednem redu po slovenski transkripciji (pojasnilo: prva številka v oklepaju pomeni, kolikokrat se priimek pojavlja, druga pa, v koliko naseljih).

1. Arbajter (Arbeiter) (17/9)	40. Kokol (Kokol) (10/5)
2. Arnečič (Arnetschitsch) (7/6)	41. Kolednik (Koletnik) (26/10)
3. Belšak (Welschag) (10/5)	42. Korenjak (Korenjak) (17/5)
4. Bezjak (Wesiak) (11/5)	43. Korošec (Koroschetz) (1/1)
5. Blažek (Blazek) (1/1)	44. Kostanjevec (Kostanjewetz) (1/1)
6. Blažič (Blaschitsch) (2/2)	45. Kozel (Kosel) (3/1)
7. Bračko (Wratschko) (1/1)	46. Krajnc (Krainz) (28/11)
8. Bratušek (Wratuscheg) (11/5)	47. Krajncič (Kraintschitsch) (3/3)
9. Brec (Wretz) (2/2)	48. Kristovič (Kristowitsch) (3/2)
10. Brlek (Berlek) (8/2)	49. Križanec (Krischanetz) (2/2)
11. Brodnjak (Brodnjak) (1/1)	50. Majcenovič (Meitzenowic) (8/4)
12. Černivec (Tscherniwetz) (5/5)	51. Majhen (Meichen) (2/2)
13. Debeljak (Debelak) (1/1)	52. Mendaš (Mendasch) (2/2)
14. Drevenšek (Drewenscheg) (4/2)	53. Merc (Mertz) (1/1)
15. Emeršič (Emerschitz) (25/13)	54. Mežnarič (Mesnaritsch) (2/2)
16. Fajt (Veit) (5/3)	55. Milošič (Miloschitz) (8/4)
17. Fajfar (Pfeifer) (6/4)	56. Mlakar (Mlaker) (4/3)
18. Fijačko (Fijatschko) (3/2)	57. Muster (Muster) (2/2)
19. Fridauer (Fridauer) (2/2)	58. Petrovič (Petrovic) (23/9)
20. Gabrovec (Gabrowetz) (1/1)	59. Pintarič (Pintaritsch) (6/5)
21. Galovič (Galowitsch) (3/3)	60. Plohl (Plohl) (1/1)
22. Gavez (Gawes) (5/4)	61. Podhostnik (Podhostnik) (10/6)
23. Gnilešek (Gnilscheg) (6/3)	62. Potočnik (Pototschnig) (1/1)
24. Golob (Golob) (1/1)	63. Prašnički (Prasnitschki) (4/4)
25. Granda (Granda) (1/1)	64. Pravdič (Prawdic) (1/1)
26. Gumze (Gumse) (3/3)	65. Rajher (Reicher) (1/1)
27. Habjanček (Habjantscheg) (1/1)	66. Rakuš (Rakusch) (12/8)
28. Hentak (Hentak) (3/3)	67. Rihtarič (Richtaric) (2/2)
29. Hercog (Herzog) (3/3)	68. Šmigoc (Schmigotz) (7/6)
30. Hrenko (Hrenko) (2/2)	69. Štumberger (Stumberger) (19/7)
31. Hvalec (Hwaletz) (7/5)	70. Tetičkovič (Detitkovic) (12/6)
32. Jurenec (Jurenez) (1/1)	71. Topolovec (Topolowecz) (1/1)
33. Jurgec (Jurgetz) (9/5)	72. Vidovič (Widowic) (17/8)
34. Karo (Karo) (2/2)	73. Voglar (Woglar) (6/3)
35. Kelc (Kelz) (13/6)	74. Zavec (Sawetz) (5/1)
36. Klajderič (Kleideritsch) (3/3)	75. Žiher (Schicher) (1/1)
37. Klinc (Klinz) (5/4)	76. Žlahtič (Schlachtic) (1/1)
38. Kočevar (Kotschewar) (1/1)	77. Žula (Schulla) (5/3)
39. Kodrič (Kodritsch) (3/3)	78. Žuran (Schuran) (7/3)

Kot je razvidno iz preglednice, smo ugotovili 78 različnih priimkov, ki se pojavljajo 460-krat. Večina priimkov se pojavlja po večkrat in po različnih naseljih. Največkrat se pojavlja priimek Krajnc, kar 28-krat, in sicer v 11 različnih naseljih. Izvor priimka govori za priseljenca. Na drugem mestu po pogostnosti nastopa priimek Kolednik, 26-krat v 10 naseljih. Njemu sledi priimek Emeršič — 25-krat in to v vseh 13 naseljih. Na četrtem mestu je priimek Petrovič, in sicer 23-krat v devetih naseljih. Zanimivo je, da sta na petem in šestem mestu priimka

nemškega izvora — Štumberger (19/7) in Arbajter (17/9). Na sedmem mestu je priimek Vidovič (17/8), na osmem Korenjak (17/5), na devetem Kelc (13/6) in na desetem mestu Tetičkovič (12/6). Kar 20 priimkov se pojavlja samo po enkrat. Stara priimka iz leta 1542 — Majcenovič in Voglar — se pojavljata razmeroma redko, tako je na primer priimek Majcenovič (8/4) šele na devetnajstem mestu in priimek Voglar (6/3) na šestindvajsetem mestu. Nekateri priimki so zgoščeni po posameznih naseljih, tako na primer nastopa priimek Kolednik v Slatini kar šestkrat. Dejstvo, da se posamezni priimek pojavlja v enem naselju po večkrat, navaja na misel, da gre za star priimek. Pet najpogostejših priimkov se pojavlja 121-krat ali v 26 %, deset najpogostejših pa 197-krat ali v 42 %.

Zanimivo bi bilo, če bi ustrezni strokovnjaki poizkušali ugotoviti izvor priimkov. Za nekatere je to sorazmerno enostavno. Tako sta Krajnc in Korošec gotovo priseljenca, Bezjak in Šmigoc sta uskoškega izvora, Fajfar je nekdanji piskač, Rihtarič nekdanji sodin ali župan, Rajher, Štumberger, Arbajter in Fridauer so nemškega porekla, medtem ko priimek Arnečič zelo verjetno izvira od starega slovenskega imena Arne. Zanimivo je, da so priimka Štumberger in Arbajter podomačili v Štümigar in Orbetar. Izvor priimkov Petrovič, Tetičkovič in Pravdič smemo iskati med priseljenci iz Dalmacije, ko so se, kakor navaja hrvaška narodna pesem (objavljena v ČZN, Nova vrsta 26, leta 1990), priselili na Štajersko. Ko so prišli do Ptuja, so se razdelili v tri skupine — ena je ostala v okolici Ptuja, druga je odšla na grad Borl in v okolico, tretja pa proti Ormožu. Za drugo skupino pravi pesem: »Kad stigoše u Borl grad na Dravi, odmah su ga bili poselili. Vas grad jesu skladno obnovili i puše su u njeg postavili. Prostor mali za puno čeljadi, stoga u njem nisu svi ostali, večina je kuče sagradila po njegovoj bližoj okolici.« Pesem navaja posameznike s prej navedenimi priimki.

Priimke iz leta 1824 smo primerjali v volilnem imeniku in ugotovili, da so se obdržali skoraj vsi priimki. Nekaj jih je izginilo (izumrtje, preselitev), pojavili pa so se redki novi priimki (priselitev), vendar so razlike zanemarljive. Največ sprememb je doživelo osrednje naselje, farna vas Cirkulane, saj se je izgubilo (v glavnem izumrtje) kar 3/4 priimkov iz časa med obema vojnama. Toliko o priimkih.

Lotimo se še imen. V starejših urbarjih so navedena še nekatera stara slovenska imena (Arne, Bratec, Murko, Venko itd.). V imenjski ceditvi gosposčine Borl iz leta 1542 je navedeno samo še eno staro slovensko ime (Venko), sicer pa so se že uveljavila svetniška imena. Vpliv cerkve se je povečal. Iz gradiva franciscejskega katastra iz leta 1824 smo poleg priimkov izpisali tudi imena posestnikov. Zbrali smo jih za vseh 13 naselij in jih razvrstili po vrstnem redu pogostnosti. V oklepaju je odstotek od vseh imen. Posebej navajamo moška in ženska imena.

1. Jožef — 81-krat (17,3 %)	11. Vid — 18-krat (4,0 %)
2. Ivan — 55-krat (11,7 %)	12. Blaž — 13-krat (2,8 %)
3. Franc — 54-krat (11,5 %)	13. Matija — 13-krat (2,8 %)
4. Martin — 41-krat (8,7 %)	14. Marko — 6-krat (1,3 %)
5. Mihael — 39-krat (8,3 %)	15. Štefan — 4-krat (0,9 %)
6. Jurij — 29-krat (6,3 %)	16. Valentin — 4-krat (0,9 %)
7. Andrej — 27-krat (6,0 %)	17. Tomaž — 3-krat (0,7 %)
8. Filip — 23-krat (5,2 %)	18. Simon — 3-krat (0,7 %)
9. Jakob — 21-krat (4,8 %)	19. Ignac — 3-krat (0,7 %)
10. Anton — 18-krat (4,0 %)	20. Alojz — 2-krat (0,4 %)
	21. Florjan — 2-krat (0,4 %)

Po pogostnosti se prvih pet imen pojavlja 270-krat ali v 58 odstotkih vseh imen. V primerjavi z imeni v imenjski ceditvi ugotavljamo, da prvih petih imen

še ni bilo. Takrat najpogostejše ime Jurij je tokrat na sedmem mestu. 12 prvih imen zavzema kar 84 % vseh imen. Oba podatka govorita za veliko koncentracijo nekaterih imen. Zanimiva je ugotovitev, da drugače kot v nekaterih drugih slovenskih pokrajinah v našem primeru (in v Halozah sploh) ne uporabljajo imena Janez, temveč Ivan. Naslednja zanimivost je, da v vsakdanji rabi praviloma ne uporabljajo izvirnega svetniškega imena, ampak podomačeno ime. Za primer: Jožef je Jožek, Joža, Joško, Jožina, Pepček, Pep; Ivan je Hanzek; Mihael je Mikek, Mihal, Miha; Andrej je Drašek; Anton je Tonček, Tunek, Tunč; Martin je Tinec, Tinča; Filip je Lipek, Filča; Jurij je Jürek; Ignac je Nacek; Štefan je Štefek, Štef ipd.

Nekatera imena se pojavljajo v posameznih naseljih izrazito pogosteje. Tako je na primer v Gruškovcu kar 17 Jožefov in 11 Martinov.

V franciscejskem katastru nastopajo predvsem moška imena (lastniki posestev so bili moški), ženska imena so bolj redka (ženske so omenjene predvsem kot vdove). V celotnem elaboratu smo našeli 58 ženskih imen.

1. Marija — 17-krat (29,3 %)	7. Neža — 3-krat (5,1 %)
2. Ana — 15-krat (25,9 %)	8. Elizabeta — 2-krat (3,4 %)
3. Barbara — 5-krat (8,5 %)	9. Jožefa — 2-krat (3,4 %)
4. Katarina — 4-krat (6,9 %)	10. Amalija — 1-krat (1,7 %)
5. Terezija — 4-krat (6,9 %)	11. Antonija — 1-krat (1,7 %)
6. Marjeta — 4-krat (6,9 %)	

Marije in Ane predstavljajo kar 55 % vseh ženskih imen, torej je koncentracija imen še bistveno večja kot pri moških. Pogostnost imena Ana smemo tolmačiti z dejstvom, da je ena od podružničnih cerkev na območju krajevne skupnosti posvečena sv. Ani in da je cerkev znana božjepotna cerkev. Sv. Barbari je posvečena župnijska cerkev. Presenetljivo malo je Elizabet, čeprav je ena od podružničnih cerkva posvečena sv. Elizabeti. Tudi pri ženskah velja, da ne uporabljajo izvirnih svetniških imen, temveč podomačena imena. Tako je Marija — Micika, Mimika, Mima, Marica; Ana je Anika, Anica, Nanika, Nana; Barbara je Barika, Barčika; Antonija je Tunika, Tončka; Marjeta je Getika; Jožefa je Pepika, Pepa; Katarina je Katika.

Da bi primerjali nekdanja imena s sedanjimi, smo pregledali sedanjo šolsko dokumentacijo (razrednice). Ugotovil smo 132 moških in 95 ženskih imen (manjkajo razrednice za dva osma razreda, vendar to bistva problema ne spreminja).

Razvrstitev po pogostnosti:

Moška imena

1. Robert — 14-krat	12. Marko — 3-krat	23. Stanko — 2-krat
2. Boštjan — 8-krat	13. Slavko — 3-krat	24. Bojan — 2-krat
3. Peter — 6 krat	14. Aleš — 2-krat	25. Iztok — 2-krat
4. Saša — 6-krat	15. Anton — 2-krat	26. Samo — 2-krat
5. Andrej — 4-krat	16. Branko — 2-krat	27. Marko — 2-krat
6. Danijel — 4-krat	17. Davorin — 2-krat	28. Mihael — 2-krat
7. Dušan — 4-krat	18. Jernej — 2-krat	29. Denis — 2-krat
8. Ivan — 4-krat	19. Jože — 2-krat	30. Uroš — 2-krat
9. Martin — 4-krat	20. Miro — 2-krat	31. Benjamin — 2-krat
10. Damjan — 3-krat	21. Simon — 2-krat	32. Bogdan — 2-krat
11. Darko — 3-krat	22. Drago — 2-krat	33. Vladimir — 2-krat

Samo po enkrat nastopajo naslednja imena: Franc, Željko, Roman, Janko, Zoran, Alojz, Jakob, Zlatko, Matej, Miran, Igor, Tomislav, Marjan, Valerijan, Avgust, Boris, Ervin in Georg.

Ugotovili smo torej 60 različnih moških imen in to v bistveno manjši populaciji kot leta 1824. Koncentracija nekaterih imen je torej bistveno manjša. Pregled kaže, da je tako imenovanih svetniških imen zelo malo in da so še bolj redka imena, ki so v preteklosti absolutno prevladovala (na primer Jožef in Franc).

Na enak način kot moška imena smo obdelali tudi ženska imena učenk. Po pogostnosti nastopajo v naslednjem redu:

Ženska imena

1. Lidija — 5-krat	9. Aleksandra — 2-krat	17. Valerija — 2-krat
2. Barbara — 4-krat	10. Sabina — 2-krat	18. Vesna — 2-krat
3. Marjana — 4-krat	11. Andrejka — 2-krat	19. Mateja — 2-krat
4. Stanka — 4-krat	12. Martina — 2-krat	20. Petra — 2-krat
5. Marija — 3-krat	13. Jasna — 2-krat	21. Ana — 2-krat
6. Jožica — 3-krat	14. Sonja — 2-krat	22. Adalina — 2-krat
7. Maja — 3-krat	15. Suzana — 2-krat	23. Tamara — 2-krat
8. Nataša — 3-krat	16. Brigita — 2-krat	24. Melita — 2-krat

Samo po enkrat nastopajo: Jelka, Zlatka, Gordana, Danica, Ksenija, Nada, Dušanka, Irena, Metka, Bojana, Natalija, Breda, Tatjana, Simona, Lilijana, Mihaela, Ivana, Marta, Biserka, Anita, Danijela, Urška, Janja, Patricija, Vidka, Milena, Marinka, Helena.

Tudi pri ženskih imenih so nekdanja včasih prevladujoča imena zelo redka. Razpršenost imen je še večja kot pri moških, saj je vseh različnih imen 53. Prav tako so zelo redko svetniška imena, kar je za kmečko okolje manj razvitih Haloz še posebej zanimivo.

DOMAČA HIŠNA IMENA. Tretje področje, ki ga v razpravi obravnavamo, so domača hišna imena. Kot sicer tudi drugod po Sloveniji je tudi v Halozah uveljavljena navada, da ima vsaka domačija hišno ime. To ime se posamezne domačije drži tudi skozi daljša obdobja, čeprav se priimki pri tem menjujejo. So pa tudi primeri, ko se hišno ime spremeni, če pride k hiši zet, ki prinese tudi svoje domače hišno ime. S posebno anketo, ki so jo opravili člani zgodovinskega krožka v osnovni šoli, smo zbrali domača hišna imena po naseljih. Razvrstili smo jih po abecedi in tako jih tudi objavljamo. Zvezdica pri imenu pomeni, da gre hkrati tudi za priimek.

Brezovec: Antolek, Bakoša, Baras, Bložak, Bombek, Brlek*, Ciglar, Dojko, Feguš, Fijan, Filovi, Forko, Frgil, Furjan, Ganza, Grac, Granda, Guzl, Hadenko, Hercog, Huzar, Ivanjčič, Jüričak, Jugec, Kader, Keber, Kokol, Korejački, Korenski, Korošičar, Kral, Krajnček, Krühek, Kureš, Kušar, Labiš, Matek, Matok, Medic, Migavec, Mramor, Mrkač, Pažel, Peklar, Pisker, Rgec, Svržina, Šiš, Šoštar, Štrbal, Türšek, Viher.

Cirkulane: Tu je potrebno pojasnilo. Cirkulane so osrednje naselje v krajevni skupnosti, upravnoagrarni mikrocenter, sedež polne osemletne šole, župnije, pošte, samopostrežne trgovine, gostilne. Kraj je dnevno večkrat povezan s Ptujem z avtobusom. Kot strnjeno naselje se je razvil konec preteklega in začetku sedanjega stoletja. Kraj je imel med obema vojnama štiri trgovine in štiri gostilne, dva kovača, pekarno. Vsi obrtniki so imeli tudi posest, vendar je bil pravi kmet samo eden. Gre torej za vaško naselje brez pravega kmečkega prebivalstva. Naselje je imelo oziroma še ima videz urbaniziranega naselja. Okoliški prebivalci so naselje imenovali Vareš, vaščane pa Vareščani. Po vojni so vsi nekda-

nji Vareščani pomrli ali se izselili, tako so se izgubila tudi stara hišna imena. Okrog strnjenegega naselja (Vareš) so zrasle enostanovanjske hiše, ljudje pa so se zaposlili zunaj domačega kraja (predvsem na Ptujju), tako da je naselje popolnoma spremenilo sestav prebivalcev. Novoselci so prinesli s seboj tudi domača hišna imena, ki se često podvajajo: Benc, Bezgovečov, Bložak, Ciglar, Čohaš, Devak, Duliš, Filman, Fošnar, Habek, Halček, Halica, Hüdek, Jürač, Jüričak, Kopinski, Korenski, Korpič, Kovač, Krapec, Krühek, Küžnar, Kupas, Lipas, Mlakar*, Mišak, Mrkač, Orbetar, Ovsek, Pajar, Petaja, Polanček, Prček, Rdžak, Rgec, Rihtar, Rohlin, Škec, Šobar, Štočko, Šuk, Štümigar, Tinko, Vidasti, Žüpski, Žuran*.

Dolane: Barčikini, Bekmohar, Ciglar, Čohaš, Gerčini, Granda, Habjanek, Heblanek, Hostjak, Hreš, Hrvatek, Humski, Klinc*, Kovač, Kral, Kumt, Mehalak, Mihalek, Miklaž, Papež, Perišnjak, Petaja, Slavic, Štef, Štelekar.

Gradišča: Bac, Batec, Bernardovi, Breč*, Brlek*, Bložak, Čablek, Černec, Dojko, Duc, Fikleč, Filipček, Fleisigar, Ftiček, Fuksan, Ganza, Granda, Hadanček, Halček, Hostjak, Hrek, Hrvat, Hüdek, Humski, Jürčina, Kenički, Kležjar, Kloyšček, Kolar, Kopinski, Korenski, Korošičar, Kovač, Labiš, Ladineč*, Lenček, Levak, Lipas, Margečkini, Maroh, Matek, Medved, Mihalek, Miklaž, Obad, Papež, Pavlek, Pavlovi, Petaja, Prček, Premočak, Presegalec, Rdžak, Remenček, Rgec, Rakuš*, Smetko, Strnski, Šeketla, Šiš, Šobar, Štelekar, Šuk, Vauda*, Vodopijovi, Teček, Zagoršek, Zepa, Žepečka, Žlahtič, Žüpski, Žuran*.

Gruškovec: Cesar, Duc, Elikini, Hadenko, Humski, Jürek, Korejak*, Lizikini, Potočak, Rgec, Rihtarek, Rohlin, Roškar, Smetko, Svržina, Škec, Tinuša, Vrbanček, Žuran*.

Medribnik: Bložak, Cingesar, Debelak*, Frjan, Halček, Jugovec, Jupiter, Jürčina, Keber, Korošičar, Korejak*, Kovač, Labiš, Lükač, Plavija, Plefkač, Premoverjak, Rihtarek, Rohlin, Strnski, Teček, Tolič, Vrbanček.

Meje: Benc, Gegač, Jupiter, Jürek, Jüričak, Kovač, Lenček, Ludva, Petaja, Pužek, Žlebak, Žula, Žuran*.

Mali Okič: Andrejček, Cifrovi, Feguš, Filčovi, Golobičini, Lenicečki, Lojkačovi, Hojlačovi, Prper, Prafetožovi, Tunčovi, Urbanek, Žutečovi.

Paradiž: Baron, Belenec, Benc, Celinski, Brk, Debelak*, Čablek, Duc, Fidarbar, Gerini, Habičak, Hebarovi, Kašekovi, Mišak, Oreški, Petrüs, Pisker, Prper, Ržak, Slavic. (Seznam ni poln!)

Pohorje: Andrejček, Belenec, Benc, Car, Dugoski, Furman*, Gegač, Golobičini, Graberski, Gradiški, Gregoša, Habičak, Hrastinski, Komenski, Majhenovi, Mišakovi, Momički, Muhič, Rakišovi*, Ržakovi, Šobar, Tunčina, Tinklini, Vedekovi, Zumekovi.

Pristava: Bac, Belšak*, Bložak, Brk, Dreisigar, Filčovi, Forko, Hadanček, Halček, Hüdek, Kozar, Kumer, Labiš, Leskovčan, Medved, Obad, Petaja, Prper, Rajnškec, Rakuš*, Rojc, Rüzni, Štefek, Vidasti.

Slatina: Andrejček, Čepek, Goli, Hostjak, Humičke, Kopinski, Krapci, Kummri, Lipovi, Medved, Petrüs, Rüzni, Špehi, Tučina, Viher.

Veliki Vrh: Bakič, Bumbek, Cencek, Ciglar, Čohaš, Ganza, Habrün, Hercog, Huzar, Imrovi, Kazimir, Keber, Komarovi, Korejački, Krajčovi, Kunta, Pilejfk, Pintjak, Rojs, Smetko, Svržina, Šiš, Špehovi, Tinuša, Zeletinski.

Pregled domačih hišnih imen nam kaže, da se nekatera v različnih naseljih ponavljajo. Na vprašanje, odkod v resnici izvirajo, bi lahko odgovorila le podrobna raziskava. Nekatera domača hišna imena so izpeljana iz osebnih imen in priimkov, za večino pa je osnova težko ugotovljiva. Zanimiva so imena Baron, Kral, Car, Papež. Hišna imena, ki končujejo na — ski, imajo praviloma večje in starejše kmetije. Podobna domača hišna imena srečujemo tudi v obmejnih vaseh v Hrvaškem Zagorju. V zvezi z domačimi hišnimi imeni se zastavlja vprašanje, kdaj

so se pojavila in uveljavila (ali pred uveljavitvijo priimkov ali kasneje). Dokumentiranih podatkov nimamo. Za naš primer je dokumentiran le podatek o obstoju domačih hišnih imen v indikacijskih skicah franciscejskega katastra iz leta 1824. Na teh skicah so namreč navedena nekatera imena večjih kmetij kot hišna imena. Torej smemo postaviti trditev, da so se domača hišna imena uveljavila vsaj že v 18. stoletju.

Pričujoča razprava o priimkih, imenih in domačih hišnih imenih v krajevni skupnosti Cirkulane kaže na njihovo veliko pestrost. Priimki in domača hišna imena so doživela v daljšem obdobju sorazmerno malo sprememb, medtem ko so imena (krstna imena) v zadnjih desetletjih doživela bistvene spremembe. Razpravo lahko štejeemo kot prispevek k lokalni zgodovini kraja.

FAMILIENNAMEN, VORNAMEN UND VULGO NAMEN IN CIRKULANE

Zusammenfassung

Über Familiennamen, ihre Entstehung und ihren Ursprung gibt es bei uns schon einige Studien. Doch in allen findet man nur lokale Darstellungen — Fragmente, denn eine komplexe Studie würde enorm viel Arbeit fordern, allerdings wäre es in der Zeit der Computer möglich, dies zu verwirklichen. Auch die darliegende Erörterung ist nur ein Fragment, bezogen auf dreizehn Ansiedlungen, vereinigt in der jetzigen selbstverwaltenden Ortsgemeinschaft, welche schon einst eine Gemeinde war und demnächst wiederum als Gemeinde organisiert sein wird. Die Familiennamen, die im 16. Jahrhundert erschienen, sich vollständig im 17. Jahrhundert geltend machten, wurden in der Zeit von ihrer Geltendmachung bis zu der Neuzeit nur wenigen Veränderungen unterworfen. Einige Familiennamen erscheinen mehrmals und in verschiedenen Ansiedlungen, was von der Innenmigration zeugt — Eheschließungen aus einer in die andere Ansiedlung.

Bei einigen Familiennamen ist ihr Ursprung leicht feststellbar, bei den meisten wären Sonderstudien erforderlich. Bei einer beträchtigen Zahl der Familiennamen, welche auf — ic enden, liegt der Grund dafür darin, daß es ein Grenzland ist (dieses Gebiet grenzt an Hrvatsko Zagorje) und das viele Leute hierher aus Kroatien übersiedelt sind.

In älteren Dokumenten erscheinen noch alte slowenische Vornamen, doch im 16. Jahrhundert machten sich die Namen der Heiligen geltend, was dafür spricht, daß der Einfluß der Kirche völlig überwog. Die Vielfalt der Vornamen ist verhältnismäßig groß, doch anfangs des 19. Jahrhunderts gibt es einige, die überwiegend vorkommen (Jožef, Ivan, Franc, Marija, Ana). In den letzten Jahrzehnten gibt es wesentlich weniger Namen der Heiligen, moderne Namen machen sich geltend, was für die ausgesprochen bauerliche Umgebung etwas ungewohnt erscheint.

Eine Besonderheit der Erforschung ist die Darstellung von vulgo Hausnamen, die ein allgemeines Charakteristikum sind, denn jeder Bauernhof hat seinen vulgo Namen, welcher grundsätzlich in keiner Verbindung mit dem Familiennamen steht. Eine dokumentierte Feststellung, wann sich die vulgo Namen geltend machten, gibt es nicht. Ganz bestimmt waren sie in unserem Fall schon im 18. Jahrhundert eine feste Gewohnheit.

Bei den Familiennamen, Vornamen und vulgo Hausnamen stellen wir eine große Vielfalt fest, bei den Familiennamen und vulgo Hausnamen auch eine Besständigkeit. Die Erörterung, die als Beitrag zu der lokalen Geschichte zu zählen ist, bezieht sich auf den Zeitraum von 1542 bis 1992.

PROFESORJI RISANJA NA PTUJSKI GIMNAZIJI 1869—1987

Marjeta Ciglenečki*

UDK 929(082):74(497.12 Ptuj):373.54

CIGLENEČKI Marjeta: Profesorji risanja na ptujski gimnaziji 1869—1987. (Professoren des Zeichenunterrichts am ptujschen Gymnasium 1869—1987.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 65 = 30(1994)2, str. 336.

Izvirnik v slov., povzetek v nem., izvleček v slov. in angl.

Prispevek obravnava profesorje risanja na ptujski gimnaziji, ki je bila ustanovljena leta 1869. Med njimi je bilo nekaj vidnih osebnosti. Prispevek opredeljuje predvsem njihov slikarski opus. Mnogi profesorji so se izkazali tudi kot nepogrešljive osebnosti pri oblikovanju ptujskega kulturnega življenja. Težje so razpoznavni njihovi pedagoški uspehi, saj tudi gimnazijska Izvestja o njihovem delu prinašajo predvsem suhoparne podatke.

UDC 929(082):74(497.12 Ptuj):373.54

CIGLENEČKI Marjeta: Graphic arts teachers at the Ptuj academic secondary school. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 65 = 30(1994)2, p. 336.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

The article deals with the teachers of graphic arts at the Ptuj academic secondary school (gymnasium), which was founded in 1869. Some were remarkable personalities. The article deals in particular with their artistic creativity. Many teachers proved themselves to be personalities without which Ptuj cultural life could not be formed as it was. It is more difficult to discern their educational success, as the School "Izvestja" ("Reports") bring only formal data on their work.

Ptujska gimnazija ima lepo tradicijo. Leta 1864 je mestni svet sklenil na Ptuj ustanoviti srednjo šolo. Čez dve leti je njihov predlog podprl deželni odbor, leta 1888 pa tudi ministrstvo za uk in bogočastje. Pouk v prvem razredu s 46 učenci je stekel 1. oktobra 1869, sprva v prostorih glavne šole, že decembra istega leta pa v zasebni hiši na današnjem Vrazovem trgu. Jeseni 1871 so se dijaki in profesorji preselili v hišo na Prešernovi 29. Leta 1898 se je nižja gimnazija začela izpopolnjevati v višjo, za to pa so bili potrebni novi prostori. Novo zgradbo so začeli zidati poleg stare 12. junija 1899, jeseni leta 1900 pa se je v novem poslopju že začel pouk.¹

Med profesorji risanja na ptujski gimnaziji je bilo od njene ustanovitve naprej več opaznih likovnih ustvarjalcev, dobrih pedagogov in tudi drugače vidnih ptujskih osebnosti.

Prvi med njimi je bil RUDOLF GAUPMANN (1848—1909). V seznam profesorjev so ga leta 1870² vpisali kot portretnega in historičnega slikarja. Izobrazil

* Marjeta Ciglenečki, višja kustodinja za umetnostno zgodovino, Pokrajinski muzej Ptuj

¹ Dr. Josip Komljanec: Ob šestdesetletnici ptujske gimnazije. 51. Izvestja Državne realne gimnazije v Ptuj (1919/20—1928/29), Ptuj 1929, str. 7—15.

² Erster Jahres — Bericht des steiermärkisch — landschaftlichen Realgymnasiums zu Pettau, Ptuj, 1870, str. 36/37

se je na dunajski likovni akademiji. V ptujskem muzeju je shranjenih nekaj njegovih slik³, od katerih je edino na Avtoportretu dosegel solidno raven portretnega slikarstva, ki pa je še vedno oprta na izročilo bidermajerja. Tako kot vsakega izobraženca je tudi Gaupmanna prevzel Ptuj s svojo bogato preteklostjo. V času bivanja na Ptujju je bil korespondent Cesarsko-kraljeve centralne komisije za raziskovanje in ohranjanje zgodovinskih in umetniških spomenikov, ki je imela svoj sedež na Dunaju.⁴ Gaupmanna štejejo tudi za ustanovitelja Muzejskega društva Ptuj, za katerega je leta 1893 napisal prva pravila.⁵ Tako kot je sodeloval pri ustanavljanju ptujškega muzeja, tako je pomagal reševati težave ob nastajanju ptujške gimnazije. Že v prvem letu je šoli poklonil več kot 70 knjig. Med njimi je en učbenik posvečen Goethejevi barvni teoriji, zanimiv pa je priročnik o fotografiji avtorja A. Martina.⁶ Leta 1870 se je fotografija na Ptujju komaj uveljavljala. Od ohranjenega gradiva štejejo za najstarejšega posnetek železniške postaje, ki bi ga glede na oblačila prisotnih lahko postavili v šestdeseta leta 19. stoletja⁷, najstarejša znana ptujška fotografska veduta pa je datirana v leto 1871.⁸ Čeprav ne poznamo nobene Gaupmannove fotografije, nam najnovejša odkritja iz ptujške preteklosti zagotavljajo, da se je prvi ptujski profesor risanja resno ukvarjal s to dejavnostjo.⁹ Gaupmann je ostal na ptujski gimnaziji do upokojitve leta 1893. Ves čas je skrbel za zbirko učnih pripomočkov za pouk risanja, ki je že od prvega šolskega leta obsegala žične, lesene in mavčne modele.¹⁰ Rudolfa Gaupmanna sicer ne moremo šteti za pomembnega slikarja, lahko pa ga uvrstimo med nenadomestljive ptujške osebnosti, ki so odločilno uravnale kulturno življenje v mestu.

Po Gaupmannovi upokojitvi je pouk risanja in tudi vso skrb za zbirko učnih pripomočkov prevzel VINCENZ KOHAUT.¹¹ Tudi profesor Kohaut je bil korespondent Cesarsko-kraljeve centralne komisije za umetnostne in zgodovinske spomenike.¹² V času njegove profesure se je gimnazija leta 1900 preselila v novo stavbo v današnji Prešernovi ulici. Podatki, ki bi osvetlili osebnost profesorja Kohauta, zaenkrat niso znani.

V šolskem letu 1902/3 je risanje na gimnaziji učil GUSTAV KALTNECKER (ali tudi KALTNEGGER).¹³ Tudi pod njegovim skrbništvom je naraščala zbirka modelov, risarskih predlog in strokovnih knjig s področja umetnosti.¹⁴ O Kaltneggerjevi lastni ustvarjalnosti nimamo podatkov, ob njegovi premestitvi na državno realno šolo v II. dunajskem okraju tik pred izbruhom prve svetovne vojne pa je šolski direktor dr. Karl Schöbinger zapisal, da je njegovo enajstletno pe-

³ Veduta Ptujja iz ok. 1860 (G 363 s), Pogled na Slovenski trg iz istega časa (G 991 s), Portret meščanke iz leta 1887 (G 352 s) in Avtoportret iz leta 1868 (G 333 s). Pogled na mežnarjijo pod Sv. Ožbaltom iz leta 1874 je del opreme v stavbi magistrata. Iz letnih gimnazijskih poročil je razvidno, da je Gaupmann naslikal še marsikaj, kar pa se ni ohranilo. Tako je leta 1881 za proslavo ob poročenem dnevu kronskega princa Rudolfa naslikal portreta mladoporočencev. Leta 1884 so ugotavljali povečanje zbirke učnih pripomočkov za risanje. Med darili je bil tudi Gaupmannov portret Antona Fichne, prvega direktorja ptujške gimnazije, v tem letu pa že direktorja deželne višje gimnazije v Leobnu. Nadalje naj bi za ptujško glasbeno šolo naslikal več portretov skladateljev, za bolnišnico pa portret cesarja Franca Jožefa.

⁴ Dreizehnter Jahresbericht des Landes — Untergymnasium zu Pettau, Ptuj, 1862, str. 6.

⁵ O ustanovitvi ptujškega Muzejskega društva je bilo napisanih precej člankov, zato naj navedem zgolj zadnjega v vrsti avtoric Moje Vomer-Gojkovič in Nataše Kolar »Arheološki zgodovinski pregled ptujsko-ormoškega območja« v monografiji »Archaeologia poetovionensis«, ki jo je Pokrajinski muzej Ptuj izdal leta 1993.

⁶ Erster Jahres — Bericht ... Ptuj, 1870, str. 43.

⁷ Fotografijo hrani Pokrajinski muzej Ptuj na kulturnozgodovinskem oddelku, nosi pa številko F 356.

⁸ Posnel jo je Johann Winkler, ki je svoj izdelek tudi podpisal in datiral. En izvod hrani kulturnozgodovinski oddelk ptujškega muzeja, nosi pa številko F 11 433.

⁹ Jakob Emeršič: Raziskovalec, zbiralec in ohranjevalec profesor doktor Franz Ferk. Littera scripta manet, razstaveni katalog ob dvestoletnici knjižničarstva in tiskarstva na Ptujju, Ptuj, 1993, str. 34.

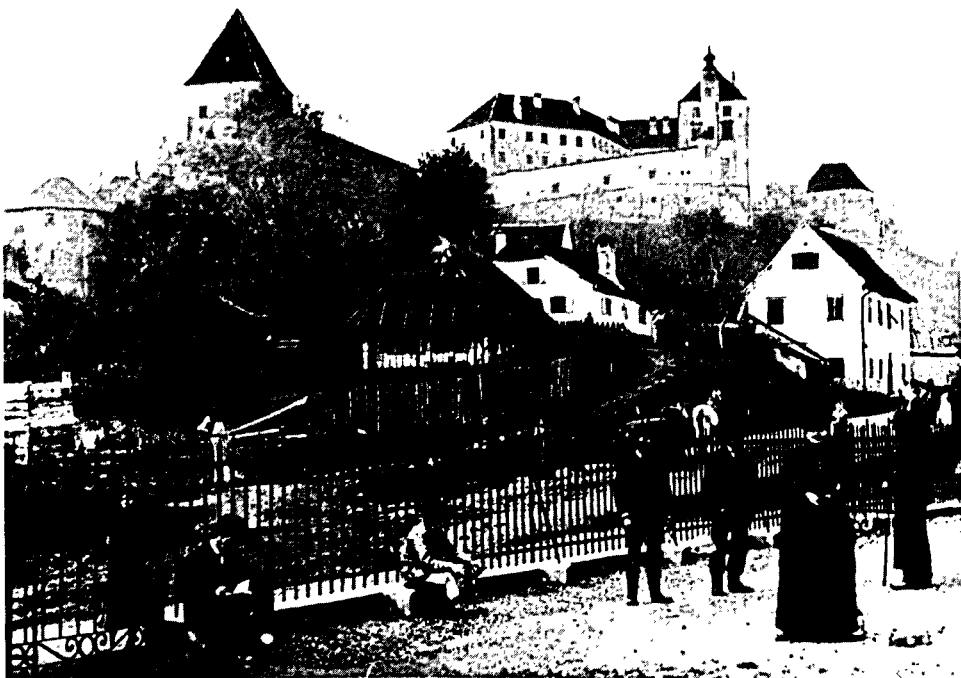
¹⁰ Erster Jahres — Bericht ... Ptuj, 1870, str. 38.

¹¹ Fünfundzwanzigster Jahresbericht des steierm. Landes — Untergymnasiums zu Pettau, Ptuj 1894, str. 3.

¹² Neunundzwanzigster Jahresbericht des steierm. Landes — Untergymnasiums zu Pettau, Ptuj 1898, str. 3.

¹³ XXXIV. Jahresbericht des Kaiser Franz Josef Gymnasiums in Pettau, Ptuj 1903, str. 28.

¹⁴ Zbirka učnih pripomočkov za risanje na ptujski gimnaziji ni bila zanemarljiva. V letnih šolskih poročilih so jo skrbno preštevali. Tako so dijaki leta 1910 lahko uporabljali 1378 modelov, 1287 risarskih predlog in strokovno literaturo, ki je obsegala 16 delov in 112 zvezkov. Med modele so prištevati tudi nagačene ptice. Leta 1914 je skupno število tovrstnih predmetov znašalo zavidljivih 4152 kosov.

Alois Kasimir: Pogled na grad v vzhoda, oktober 1898
 Prefotografiral Mišo Koltak
 (Negativ na steklo hrani Štajerski deželni arhiv v Gradcu)

dagoško delo rodilo lepe uspehe.¹⁵ Zanesljivo je bil Kaltnegger prizadeven pedagog. Leta 1909 je v šolskih izveštjih objavil esej z naslovom »Bistvo slikarstva«, v katerem razpravlja o obliki, vsebini, gradnji in tehniki slikanja. Spis je opremljen z nekaj reprodukcijami. Iz besedila je razvidno, da je profesor dijake usmerjal k naturalizmu in realizmu in jih učil, da ni važno »kaj«, ampak »kako« je nekaj naslikano.¹⁶

Gustava Kaltneggerja je v šolskem letu 1913/14 zamenjal JOSEF KRIWER, ki je že imel status pravega gimnazijskega profesorja.¹⁷ Kriwerja so kmalu poklicali na vojne dolžnosti in dijaki se v šolskem letu 1914/15 sploh niso učili risanja.¹⁸ Profesor Kriwer, ki je opravljal dolžnosti nadporočnika, je bil odlikovan s »signum laudis«.¹⁹

Dijaki le niso mogli ostati brez pouka risanja in v šolskem letu 1915/16 so na gimnazijo povabili ptujskega slikarja ALOISA KASIMIRA (1852–1930)²⁰, ki je ostal na šoli do konca šolskega leta 1917/18.²¹ Kasimir je dobil naziv suplenta, saj za profesuro ni imel ustrezne izobrazbe. Bil je samouk, kar je s ponosom poudarjal, saj njegovo znanje ni bistveno zaostajalo za znanjem akademsko šolanih ko-

¹⁵ XLV. Jahresbericht des Kaiser Franz Josef – Landesgymnasiums in Pettau, Ptuj, 1914, str. 33.

¹⁶ Gustav Kaltnegger Das Wesen der Malerei XL. Jahresbericht des Kaiser Franz Josef – Gymnasiums in Pettau, Ptuj 1909, str. 3–33

¹⁷ XLV. Jahresbericht des Kaiser Franz Josef – Landesgymnasiums in Pettau, Ptuj 1914, str. 34

¹⁸ XLVI. Jahresbericht des Kaiser Franz Josef – Landesgymnasiums in Pettau, Ptuj 1915, str. 3, 18, 19

¹⁹ Ibid.

²⁰ XLVII. Jahresbericht des Kaiser Franz Josef – Landesgymnasiums in Pettau, Ptuj 1916, str. 3

²¹ XLIX. Jahresbericht des Kaiser Franz Josef – Landesgymnasiums in Pettau, Ptuj 1918, str. 3, 4

legov, bil pa je tudi član društva štajerskih likovnih umetnikov s sedežem v Gradcu od njegove ustanovitve leta 1899. Bolj kot pomanjkanje znanja bi mu lahko očitali likovno konservativnost. Na splošno bi ga lahko umestili med bolj plahе predstavnikе všečnega meščanskega realizma, ki pa je svoje slikanje močno naslonil na romantične pridobitve bidermajerja. Alois Kasimir se je rodil na Dunaju in prvič prišel na Ptuj kot mladenič, da bi se izučil za knjigovezca. Kasneje je delal vojaško kariero in obetala se mu je lepa prihodnost. A se je med dopustom na Ptuju zagledal v Ptujčanko Terezijo Stary, se z njo poročil in ostal v mestu, ki mu je bilo, če lahko sklepamo po njegovih likovnih delih, zelo pri srcu. Tudi Ptujčani so ga cenili. Blizu so jim bile Kasimirove natančne vedute, ki so nekoliko idealizirale podobo starega mesta. V času med 1880 in 1918, ko je družina Kasimir živela na Ptuju, skorajda ni bilo diplome, priznanja, oglasa ali česa podobnega, kar ne bi bilo opremljeno s Kasimirovo podobo mesta. Alois Kasimir je slikal tudi portrete, najbolj pa se je proslavil z veliko veduto Ptuja (150 × 350 cm), ki jo je naslikal med leti 1892 in 1894. Mesto se je z njo predstavilo na veliki tujsko-prometni razstavi v Gradcu, kjer je bila deležna velikega občudovanja. Po razstavi je našla svoje mesto na magistratu, kjer je še danes. Tudi po prvi vojni, ko so Kasimirjevi živeli na Dunaju, so se Ptujčani z naročili še vedno obračali na priljubljenega slikarja.

Poleg velike vedute Ptuja, ki velja za najboljše in najodmevnejše Kasimirovo delo, moramo opozoriti še na dvajset Kasimirovih ilustracij v Felsnerjevem popotnem vodniku »Pettau und seine Umgebung« iz leta 1895. Nekaj del Aloisa Kasimira hrani Pokrajinski muzej Ptuj²², nekaj malega je v Umetnostni galeriji Maribor in v Pokrajinskem muzeju v Celju, nekaj pa tudi v zasebni lasti.

Ko govorimo o Aloisu Kasimiru, ocenjujemo njegovo dokaj konservativno slikarstvo, osredotočeno na vedute, pozabljamo pa, da je bil tudi odličen fotograf. Fotografijo je uporabljal kot pripravo za slikanje v olju, vendar bi morali njegovo fotografsko delo vrednotiti samostojno. Kasimirove fotografije so odlični dokumenti. Ohranil nam je podobo marsikatere arhitekture na Ptuju, ki je danes ni več. So pa te fotografije tudi likovno kvalitetne. Kompozicije so pretehtane, prizorišča pa skoraj dosledno napolnjujejo ljudi, zato celota deluje polno in življenjsko. Kasimir se je na negative na steklenih ploščah²³ skrbno podpisoval in pripisoval datum posnetka, kar izdaja njegovo vestnost in natančnost, nam pa olajšuje razbiranje ohranjanega gradiva.²⁴

V ptujsko zgodovino se Alois Kasimir zarisuje kot opazen likovni ustvarjalec, ki je zapustil dokajšen opus. V mestu je bil očitno nepogrešljiv kot vplivna kulturna osebnost, o njegovem profesorskem delu pa nimamo podrobnejših podatkov. Leta njegovega učiteljevanja niso bila lepa. Kasimir sam je z ogorčenjem opazoval razpadanje avstroogrške monarhije, ki ji je bil predan. Ptuj je zapuščal z bolečino, a prepričan, da ne more ostati v mestu, ki je pripadlo novi državi.²⁵

Leta 1910 se je v učiteljski zbor vrnil JOSIP KRIWER²⁶, vendar že v šolskem letu 1919/20 najdemo kot namestnika učitelja risanja zabeleženega tudi JOSIPA

²² V ptujskem muzeju so tri oljne slike Aloisa Kasimira: dva meščanska portreta (G 329 s in G 452 s), ki morda predstavljata zakonca Stary, skica za veliko veduto Ptuja iz leta 1892 (G 3 s) ter »Krajina ob potoku« (G 1 103 s). Drugo gradivo, shranjeno v muzeju, so risbe, lavirane risbe, grafike, akvareli in fotografije.

²³ Večino jih hrani Deženi štajerski arhiv v Gradcu.

²⁴ O Aloisu Kasimiru se je nabralo kar nekaj literature. Objavljena je v knjigi Ivana Sedeja »Ptujski slikarji XX. stoletja« iz leta 1967 na strani 135 in 136. K seznamu v omenjeni knjigi, v kateri je tudi govora o mojstru (na str. 16—18 in 39—45), je potrebno dodati še:

— Jože Curk: Razvoj ptujске mestne vedute, Ptujski zbornik II., Ptuj, 1962, str. 250, 251;

— Marjeta Ciglencečki: Letoviščarstvo na Ptuju v 19. stoletju, Ptujski zbornik V., Ptuj, 1985, str. 311—314;

— Marjeta Ciglencečki: Ptuj na starih vedutah, Pokrajinski muzej Ptuj 1989 (razstavni katalog, ponatis), str. 18, 19, 35—39, 40.

²⁵ Družinsko življenje Kasimirov je podrobno popisano v spominih Luigija Kasimira v knjigi Heinza Schüttlerja »Luigi Kasimir«, ki je izšla na Dunaju leta 1944.

²⁶ 50. izvestje državne gimnazije, Ptuj, 1919, str. 3.

PETAUERJA.²⁷ V šolskem letu 1920/21 je risanje poučeval IVAN SPRACHMAN.²⁸ Sprachman je bil na gimnaziji nameščen kot profesor glasbe. Bil je cenjen skladatelj in organist.

Vse to so bile začasne rešitve, 1. novembra 1921 pa je poučevanje risanja prevzel RUDOLF JAKHEL²⁹ (1881—1928). Jakhel je zanimiva slikarska osebnost, ki pa v pregledih likovne umetnosti na Slovenskem še ni doživel kakšne obdelave. Rojen je bil v Črnomlju, po končani realki v Ljubljani pa je med leti 1897 in 1901 obiskoval kadetsko šolo v Liebenau pri Gradcu. Po nekaj letih častniške službe je zapustil vojsko in se odločil za študij slikarstva. V Münchnu je bil Ažbetov učenec v zadnjem letu Ažbetovega življenja (1904/05). Eno leto je bil celo v New Yorku (1907/08), nato pa je bil v službi v Ljubljani na uradu za agrarne operacije kot risar. Z državno podporo je v letih 1911—1914 študiral na praški umetnostni akademiji pri prof. Krattnerju. Prva vojna ga je spravila v rusko ujetništvo (1916—1919). Leta 1920 je postal asistent na celjski gimnaziji, nato pa na Ptujju. Njegovo slikarsko delo je malo znano. Udeležil se je razstave v Jakopičevem paviljonu (leta 1909 ali 1910 — ?)³⁰, leta 1923 in 1924 pa je razstavljal v Mariboru skupaj s klubom »Grohar«. Poskušal je tudi z založništvom in leta 1923 v Mariboru ustanovil založbo »Ažbe«, ki pa je finančno propadla. Izšla je le serija barvnih reprodukcij v obliki razglednic z naslovom »Naši velmožje«, za katere je Jakhel sam izdelal predloge.³¹

Umrlega Rudolfa Jakhla je 30. novembra 1928 nadomestil suplent KAREL JIRAK (1897—1982).³² Jirak je bil rojen v Krškem, prvi poduk o slikarstvu pa je prejel v Franciji v ujetništvu za časa prve svetovne vojne, ko ga je poučeval nemški ekspresionist F. Hoech. Med leti 1920 in 1927 je študiral na zagrebški akademiji, po študiju pa se je izpopolnjeval še v Italiji in v Parizu. Na ptujski gimnaziji je učil do leta 1933, nato po mariborskih srednjih šolah, vodil pa je tudi zasebno slikarsko šolo. Od leta 1931 do 1940 je bil član umetniškega kluba »Brazda«, leta 1933 pa kratkotrajnega združenja »Petorice«. Po drugi vojni je bil učitelj risanja v Gradcu, živel pa je v Brucku na Muri.³³

V času Jirakovega učiteljevanja so v prostorih gimnazije pripravljali tudi razstave. Proti koncu leta 1930 so v gimnaziji razstavljali Ptujčani Jirak, Oto Trubl in takrat še Mariborčan Janez Mežan.³⁴ Decembra leta 1932 pa so se predstavili Jirak, Jan in Elza Oeltjen, Oto Trubl in Leopold Wallner, ki so na začetku leta 1933 gostovali v kočevski gimnaziji.³⁵ V ptujskem muzeju so shranjene tri Jurakove slike³⁶, nekaj njegovih del pa je še v Umetnostni galeriji Maribor in pri zasebnikih. Jirak je precej razstavljal in bil sploh eden opaznejših slikarjev na slovenskem Štajerskem. Kvaliteta njegovih del niha; ni se mogel odločiti med vtisi s šolanja v Zagrebu, med občudovanjem takrat v Mariboru živečega Zorana Mušiča, med tršim plastičnim realizmom in mehkejše izpeljanimi in od realističnih tendenc odvisnimi krajini.³⁷

²⁷ Podatke o profesorjih risanja za čas od 1919 do 1928 mi je ljubezljivo posredovala ptujska arhivarka gospa Nada Jurkovič, za kar se ji iskreno zahvaljujem. Podatki so shranjeni v Zgodovinskem arhivu Ptuj, fond Gimnazija (škatile 10, 11, 12).

²⁸ ZAP, fond Gimnazija, škatla 10

²⁹ ZAP, fond Gimnazija, škatli 11, 12

³⁰ V Slovenskem biografskem leksikonu (Prva knjiga, Ljubljana 1925 — 32, str. 368) je zabeleženo, da je Jakhel razstavljal v Jakopičevem paviljonu že leta 1908, vendar je bila prva razstava v tem razstavišču šele leta 1909

³¹ Slovenski biografski leksikon Prva knjiga Abraham—Lužar, Ljubljana 1925 — 32, str. 368

³² Smrt je ugrabila proforskemu zboru v tem desetletju dva člana Davorina Berenica in Rudolfa Jakhla 51 izvestje Družave realne gimnazije v Ptujju (1919/20—1928/29), str. 31/32

³³ Likovno življenje med vojnama v Mariboru Razstavni katalog Umetnostne galerije v Mariboru, 1984, str. 105

³⁴ Podrobnejša literatura o Jiraku je navedena v razstavnem katalogu »Likovno življenje med vojnama v Mariboru«, ki ga je leta 1984 izdala Umetnostna galerija Maribor (str. 105)

³⁵ Razstave v letih 1928—1930 Poroča I Kos Zbornik za umetnostno zgodovino, letnik XII, 1931/32, Ljubljana 1933, str. 104

³⁶ Razstave leta 1928 do 1932 Poroča F Kos Zbornik za umetnostno zgodovino, XIII letnik, Ljubljana 1936, str. 132

³⁷ To so »Pri južini na polju« iz leta 1925 (G 1007 s), »Meditranska arhitektura« iz leta 1930 (G 827 s) in »Pokrajina s kosc« iz leta 1942 (G 232 s)

³⁸ Likovno življenje med vojnama v Mariboru, razstavni katalog Umetnostne galerije v Mariboru, 1984, str. 20, 21

Karel Jirak: Pri južini na polju, o.pl., 1925
Pokrajinski muzej Ptuj, inv. št. G 1007 s
Foto Mišo Koltak

Jirakovo profesorsko delo osvetljujejo zanimivi in brez dvoma kvalitetni linorezi dijakov, s katerimi je opremljena jubilejna številka gimnazijskih izvestij v letu 1929.³⁸ Dijaki so motive za ploskovito razumljena razmerja med svetlimi in temnimi površinami poiskali večinoma med kulturnozgodovinskimi spomeniki starega Ptuja.

Jiraka je leta 1933 nasledil FRANCE KOŠIR (1906—1939). Tudi Košir se je šolal v Zagrebu, njegov opus pa je ostal torzo zaradi slikarjeve zgodnje smrti. Najboljša Koširjeva dela so nastala na Ptuju, ko je že bolehal. Slikarju je bila blizu nova stvarnost; za njegova tihožitja, krajine in portrete sta značilna trdna gradnja telesnosti in zamolkel kolorit.³⁹ Košir je v pouk uvedel novost, to so bile ekskurzije, največ v bližnje znamenite kraje (Ptujška gora, Vurberg, Celje), dija-ke pa je peljal tudi na razstavo kluba »Brazda«, ki je bila leta 1934 v Mariboru.⁴⁰

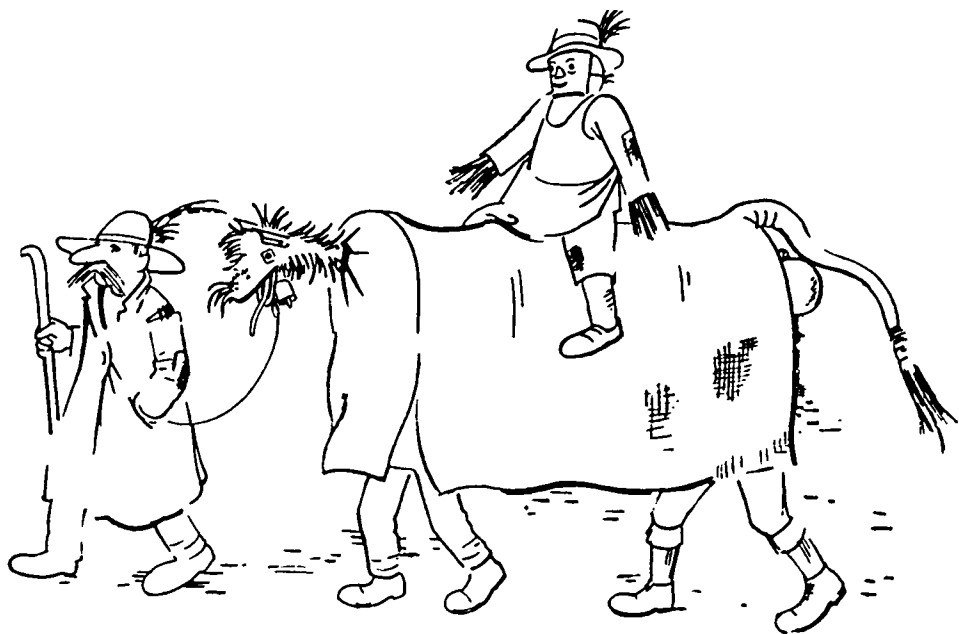
Septembra 1936 je bil za profesorja risanja nastavljen FRANCE MIHELIC (rojen 1907). Na šoli je ostal do začetka druge svetovne vojne, ko je bil mobiliziran v staro jugoslovansko vojsko. Leta učiteljevanja na Ptuju pomenijo pomembno obdobje v Miheličevem razvoju. Slikarja je očaralo staro obdravsko mesto, še posebej pa običaji iz ptujске okolice, ki izvirajo še iz pradavnine. S prijateljem in profesorskim kolegom Antonom Ingoličem sta kolesarila po podeželju v okolici Ptuja in nabirala snov za pisateljjevanje in slikanje. Ohranjenih je precej risb in skic iz teh let, nekaj jih je bilo predstavljenih na razstavi »France Mihelič

³⁸ 51. izvestje Državne realne gimnazije v Ptuju (1919/20—1926/29), Ptuj 1929.

³⁹ Likovno življenje med vojnami v Mariboru. Razstavni katalog Umetnostne galerije v Mariboru, 1984, str. 22 in str. 105.

⁴⁰ 57. izvestje Državne realne gimnazije kraljeviča Andreja v Ptuju, Ptuj 1935.

58. izvestje Državne realne gimnazije kraljeviča Andreja v Ptuju, Ptuj 1936, str. 8.

Ilustracija Franceta Miheliča v besedilu Antona Ingoliča: Med pustnimi šemami v Lukariji, Naš rod IX, 1937/38, št. 6, str. 234.

v ptujskem času 1936—1941« v Miheličevi galeriji na Ptuj poleti 1993.⁴¹ Bivanje na Ptuj je Miheliča slikarsko približalo prvina zagrebske »Zemlje«, s katerimi se je spoznal v času študija v Zagrebu, in tradiciji holandskega žanrskega slikarstva. Mnogi likovni kritiki iz teh let so Miheliča označevali za »slovenskega Brueghla«. Leta 1938 je Mihelič obiskal beneški bienale. Bolj kot najnovejši likovni tokovi ga je očarala razstava krajinarskega slikarstva 19. stoletja, med predstavljenimi mojstri pa še prav posebej Camille Corot. Navdušenje nad Corotom se je odrazilo v vrsti upodobitev z drevjem preraščenih krajin in vrtoglavih pogledov v drevesne krošnje, ki jih je Mihelič slikal v naslednjih dveh letih. Prijateljstvo z Ingoličem je botrovalo tudi Miheličevim ilustracijam k večim Ingoličevim besedilom, ki so v teh letih izhajala v mladinski literarni reviji »Naš rod«. Najpomembnejši tovrstni Ingoličev tekst so »Sirote«⁴², ki jih je režiser Fran Žižek januarja 1940 postavil tudi na avantgardni ptujski oder, sceno pa je spet izdal France Mihelič.⁴³

Izjemno odmeven dogodek na Ptuj je bila Miheličeva razstava, ki jo je sam pripravil v Dijaškem domu februarja 1939. Žal ob razstavi ni izšla nobena publikacija, prav tako pa tudi ni znan seznam razstavljenih del. O dogodku, ki je razgibal ptujsko srenjo, so se razpisali ptujski intelektualci. Pisatelj Anton Ingolič⁴⁴, neidentificirani F. J.⁴⁵, učitelj iz Cirkovec in kasneje jugoslovanski veleposlanik Andrej Debenak⁴⁶ ter pesnik, pripovednik, esejist in kritik Tone Šifrer⁴⁷ so

⁴¹ France Mihelič v ptujskem času 1936—1941 Razstavní katalog Pokrajinski muzej Ptuj, 1993 Besedilo Lojze Gostiša.

⁴² Anton Ingolič Sirote, Naš rod X., 1938/39, št. 1-9 Besedilo spremlja 32 Miheličevih ilustracij

⁴³ Irena Mavrič Ptujsko gledališče 1786—1958 Razstavní katalog, Pokrajinski muzej Ptuj 1988, str. 56

⁴⁴ Anton Ingolič. France Mihelič razstavlja v Ptuj. Mariborski Večernik Jutra, 20. II. 1939, str. 5

⁴⁵ F. J. Ob Miheličevi razstavi v Ptuj. Mariborski Večernik Jutra, 24. II. 1939, str. 5

⁴⁶ A. Debenak Umetnost Franceta Miheliča Jutra, 1. III. 1939, str. 7

⁴⁷ T. Šifrer Ob Miheličevih slikah. Ljubljanski zvon, letnik LIX, Ljubljana 1939, str. 149

razumeli Miheličev slikarski odnos do nenavadnega sveta haloške revščine, ki se prepleta z mistiko in s starodavnimi običaji s Ptujskega polja. Skorajda bi si upali trditi, da nobeden od kasneje napisanih strokovnih tekstov, v katerih so poznavalci pisali o Miheličevi ptujski dobi, ni presegel njihovega razumevanja takratnega Miheličevega opusa.

Na Ptuju sta nastali dve pomembni sliki, ki ju prištevamo med slikarjeva najboljša dela sploh, veljata pa tudi za ključni deli predvojnega slikarstva na Slovenskem. To sta »Mrtvi kurent« iz leta 1938 in »Proščenje na Ptujski Gori« iz leta 1939. »Mrtvega kurenta« je kot svoje najboljšo delo iz te dobe označil tudi slikar sam.⁴⁸ Pretresljivo srečanje z umorjenim kurentom je vzpodbudilo nastanek slike, ki govori o večnem krogu življenja in smrti. Temačnost predpomladnega, z vlago nasičenega sveta se je povezala z grozljivim razpoloženjem takratnih dni. »Mrtvega kurenta« je Mihelič tja do sedemdesetih let naslikal še večkrat in mu dajal nove vsebinske poudarke. Slika »Proščenje na Ptujski gori« je posvečena v istem letu umrli Miheličevi ženi Vlasti. Ob pisanem romarskem vrvežu, ki se gneta in vzpenja proti mogočni cerkvi, ustvarja s svinčenimi oblaki obteženo nebo mračno in grozljivo razpoloženje prihajajoče vojne.

Miheličeva prisotnost na Ptuju je bila pomembno obdobje v preteklosti starega mesta ob Dravi. Na ptujsko gimnazijo je takratna oblast z dekreti imenovala mnoge izobražence (poleg Miheliča še A. Ingoliča, M. Boršnikovo, F. Žgeča, T. Šifrerja, S. Cajnkarja), da jih je tako odrinila iz dosega bolj živahnega političnega dogajanja v večjih mestih. Na Ptuju je vidno vlogo v takratnem kulturnem življenju odigralo tudi gledališče, ki je pod Žižkovim vodstvom doseglo sloves ene najbolj avantgardnih gledaliških skupin v Sloveniji. Žal je bilo nekaj kulturno izjemno živahnih predvojnih let na Ptuju le kratka epizoda, ki po vojni vihri ni imela enakovrednega nadaljevanja.⁴⁹

Druga vojna je prinesla vrsto težav tudi ptujskim šolnikom. Pouk risanja na gimnaziji, ki se je v teh letih imenovala po Wolframu von Eschenbachu, je bil prizadet prav tako kot drugi predmeti, za nekaj časa je celo povsem odpadel. Le deloma so ga opravljali učitelji, ki pa niso bili usposobljeni za to delo. Tako je v šolskem letu 1943/44 nekaj ur risanja prevzela dr. INGEBORG MENKES, ki je sicer poučevala zgodovino.⁵⁰

V šolskem letu 1945/46 je na ptujski gimnaziji začel učiti slikar in kipar BOGDAN GROM⁵¹ (rojen 1918 na Devinščini pri Trstu). Imel je veliko znanja, ki si ga je pridobil na akademijah v Perugi, Rimu in Benetkah, po končanem študiju pa se je izpopolnjeval še v Benetkah in v Münchnu. Potem ko je že po enem šolskem letu nehal poučevati na Ptuju, se je preselil v Trst, leta 1957 pa v Združene države. Sprva je slikal pejzaže in delal grafike, ki so se naslanjale na ornamentiko slovenske ljudske umetnosti. Njegovo slikarstvo se je razvijalo od plenerizmu prilagojenega realizma do fauvističnih učinkov. V Združenih državah se je posvetil ambientalni plastiki in uporabni umetnosti ter pri tem vedno bolj črpal iz umetniške zakladnice severnoameriških Indijancev. V Združenih državah je dosegel dokajšen ugled.⁵²

Po Gromovem odhodu je prevzel profesuro JANEZ MEŽAN (1897—1972), ki je na ptujski gimnaziji dočakal upokojitev v letu 1956. Mežanovo življenje in delo je osvetlila retrospektivna razstava, ki jo je dr. Štefka Cobelj pripravila le-

⁴⁸ France Mihelič: Umetnost bodočnosti bo umetnost sinteze. Jutro, 16. X. 1939, str. 3.

⁴⁹ Obširneje o Miheličevi ptujski dobi v članku M. Ciglenečki: Ptujška leta Franceta Miheliča 1936—1941, Zbornik ob 125-letnici ptujске gimnazije, Ptuj 1994, str. 163—184.

⁵⁰ Dritter (fünfundachtzigster) Jahresbericht der Wolfram-von-Eschenbach — Schule in Pettau, str. 4, 5, 8. Kopijo letnega šolskega poročila mi je ljubезnivo posredoval kolega Martin Steiner, za kar se mu iskreno zahvaljujem.

⁵¹ 63. izvestje Gimnazije Dušana Kvedra v Ptuju, 1869—1869, Ptuj 1969, str. 56.

⁵² Likovna enciklopedija Jugoslavije, zv. 1, Zagreb 1984, str. 505.

Fran Šijanec: Sodobna slovenska likovna umetnost, Maribor 1961, str. 267.

ta 1977.⁵³ Janez Mežan je povsod, kjer je živel, sodil med izredno priljubljene slikarje. Tudi Ptujčani se ga spominjajo z veliko naklonjenostjo. Jože Curk ga je označil za osrednjo osebnost ptujskega likovnega življenja v šestdesetih letih⁵⁴, vendar ta osrednjost še ni pomenila tudi najvišje kvalitete med takrat tremi ptujskimi slikarji (Oeltjen, Mežan, Lugarič). Najbolj opazen del Mežanovega opusa sodi v mariborska leta pred drugo vojno. Takrat se je uveljavil kot dober organizator, ki je tudi dosti razstavljal. Največ je dosegel v akvarelih, ki jih odlikujeta liričen izraz in magična barvitost. V nekaj portretih se je približal vzorom nove stvarnosti, a v tej smeri ni nadaljeval. V letih, ki jih je preživel na Ptujju, so bili lirični akvarelni zapisi krajin njegov najmočnejši, pa tudi številčno najobsežnejši del opusa. V ptujski dobi mu je uspelo realizirati tudi nekaj stenskih slik. Opazne so poslikave v cerkvi v Bogojini (1957—1959), v katerih je mogoče razbrati nekaj odvisnosti od freskantstva Slavka Pengova, pa tudi Mežanovo naklonjenost »Vesnanom« in njihovim prizadevanjem za avtohtono slovensko umetnost. »Vesnanom« se je Mežan pridružil, ko je med leti 1939 in 1941 živel v Ljubljani. Leta 1941 je z njimi tudi razstavljal. Mežan je na Ptujju poslikal tudi nekaj posvetnih javnih prostorov, v katerih se je odločil za socrealistični pristop.

Zdi se, da se je Janez Mežan v ptujskih letih sprijaznil z odmaknjenostjo od sodobnega dogajanja in si tudi ni prizadeval za novostmi v lastni ustvarjalnosti. Je pa odločilno vplival na likovni okus Ptujčanov. Veliko njegovih del je v zasebni lasti na Ptujju. Njegovo slikarstvo je ustrezalo najširšemu krogu ljubiteljev umetnosti, ki so radi napolnjevali svoje domove z neproblematičnimi in k lirizmu nagnjenimi deli priljubljenega Janeza Mežana. V ptujskem muzeju je zbranih kar nekaj njegovih del, ki pa ne predstavljajo najboljšega, kar je slikar ustvaril na Ptujju. Mežanova dela hranijo še v Dolenjskem muzeju v Novem mestu in v Umetnostni galeriji v Mariboru.

V šolskem letu 1956/57 je pouk risanja na gimnaziji prevzel ALBIN LUGARIČ (rojen leta 1927 na Ptujju). Tudi Albin Lugarič je dočakal upokojitev na ptujski gimnaziji leta 1987.

O Albinu Lugariču se je nabralo kar nekaj literature, objavljene v razstavnem katalogu ob umetnikovi šestdesetletnici⁵⁵ in v slikarjevi monografiji.⁵⁶

Trditev, da je Lugarič ptujski slikar, je mišljena dobesedno. Lugarič je bil na Ptujju rojen, tu je služboval vse do upokojitve in tudi njegovo ustvarjanje je vezano pretežno na ptujsko pokrajino. Lugaričevo slikarstvo je odsev razmer v slikarstvu na Slovenskem po drugi vojni. Bil je med prvimi, ki so končali domačo ljubljansko akademijo, nato pa še specialko za slikarstvo pri G. A. Kosu. Njegovo navdušenje za barve se je pokazalo že v študentskih letih in se do danes ni izgubilo. Značilno za Lugariča je tudi, da ostaja v prepoznavnem svetu predmetnosti. Le tu in tam ga je zaneslo na rob abstrakcije, vendar tega praga ni nikoli prestopil. Takšna usmeritev je nedvomno odraz likovnega življenja na širšem mariborskem področju, ki mu Lugarič pripada tudi po članstvu v umetniškem združenju.⁵⁷ Morda pa je slikarja k predmetnosti zavezalo tudi bivanje v kraju, kjer je kulturno bogastvo iz preteklosti zaznamovalo doslej še vse ustvarjalce, ki so tu kdajkoli živeli. Albin Lugarič je tudi naslednik Jana Oeltjena. Nenavadnega sli-

⁵³ V razstavnem katalogu, ki ga je leta 1977 izdal Pokrajinski muzej Ptuj, so navedeni podatki iz Mežanovega življenja, navedena pa je tudi vsa literatura, ki je izšla do leta razstave. Podrobni so tudi podatki, zbrani v razstavnem katalogu Umetnostne galerije Maribor »Likovno življenje med vojnima v Mariboru« iz leta 1984 (str. 103, 104) in v monografiji »Ptujski slikarji XX. stoletja« avtorja Ivana Sedeja (str. 7, 136, 137).

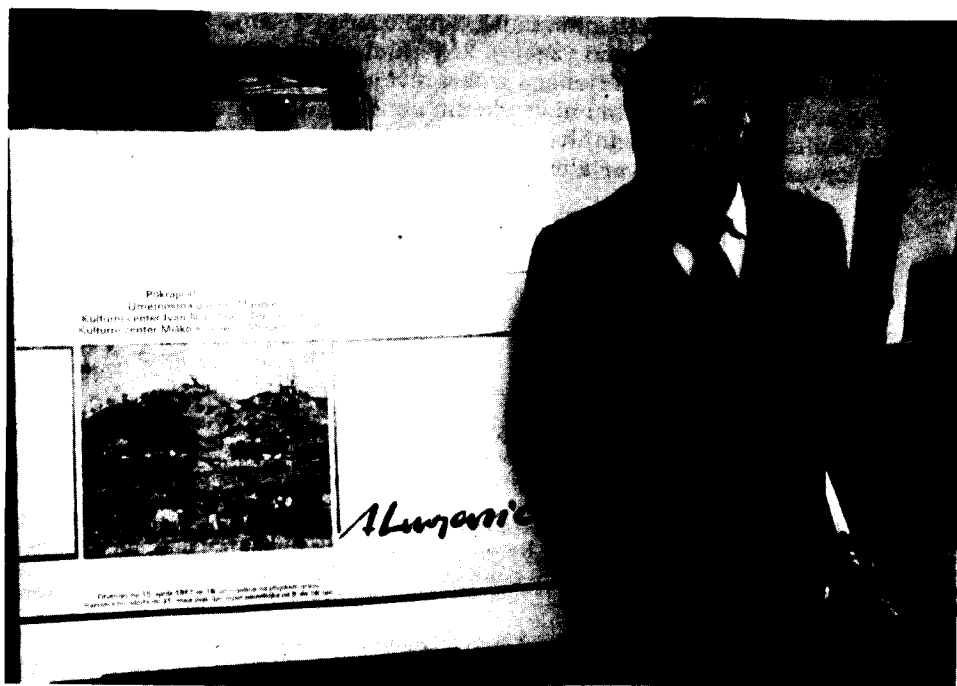
⁵⁴ Jože Curk, Likovna umetnost v Ptujju, Ptujski zbornik II., Ptuj 1962, str. 374, 377—380.

⁵⁵ Albin Lugarič Razstava ob umetnikovi šestdesetletnici, Založil Pokrajinski muzej Ptuj, 1987. Besedilo Sergej Vrišer in Marjeta Ciglenečki.

⁵⁶ Marjeta Ciglenečki, Albin Lugarič, Umetnostna galerija Maribor 1989, str. 117—119.

⁵⁷ Podrobni podatki o Lugariču so zbrani še v razstavnem katalogu Umetnostne galerije v Mariboru »Likovno življenje v Mariboru 1954—1955«, ki je izšel leta 1988 (str. 101).

⁵⁷ Tomaž Brejc, Vedeži za razstavne prireditve ob šestdesetletnici organizirane likovne dejavnosti v Mariboru, Teleks, št. 21, 23. 5. 1980, str. 13.

Albin Lugarič ob otvoritvi svoje pregledne razstave na ptujskem gradu 15. aprila 1987.
Foto Stojan Kerbler

karja nemškega rodu, ki ga umetnostni zgodovinarji kar nočejo uvrstiti med pomembne ustvarjalce na Slovenskem, so občudovali vsi, ki so ga osebno poznali. Lugarič ne prikriva tega občudovanja in v mnogih delih zavestno nadaljuje tam, kjer je nehal nemški ekspresionist, ki je v naših krajih našel razlog, da je severnjaško ekspresionistično ostrino omilil z mehko in liriko haloške pokrajine.

Lugariča bi na kratko lahko označili kot temperamentnega kolorista. Njegov izjemno obsežni opus se razvršča v več ciklusov, od katerih so likovni najmočnejši vezani na slikarjevo intimno doživljanje sveta (Interieri, Veže, Pesniki) in na krajino v ptujski okolici (Haloze, Haloški motiv). Vse bistvene premike v ustvarjalnem procesu pa je Lugarič preskušal v istrskih krajih. Vsi trije njegovi istrski ciklusi (druga polovica petdesetih let, druga polovica šestdesetih in prva polovica osemdesetih let) napovedujejo novosti v njegovem osebnem razvoju. V vsakem od navedenih ciklusov je nekaj slik, ki se bodo obdržale kot ključna dela ptujske ustvarjalnosti v XX. stoletju. Ptujski muzej v svojem fondu sicer ne poseduje dovolj Lugaričevih del, da bi z njimi povsem zadovoljivo predstavil najpomembnejše postaje v slikarjevem razvoju. Kljub temu je muzejski fond Lugaričevih del še kar številen, če seveda lahko upamo na dopolnjevanje.⁵⁴ Poleg mnogih zasebnikov hrani Lugaričeve slike še Umetnostna galerija Maribor.

Albin Lugarič je prisoten med Ptujčani še bolj kot Janez Mežan. Z njegovimi slikami so opremljeni domala vsi domovi v mestu, s svojo temperamentno osebnostjo pa je ostal v zavesti več generacij ptujskih gimnazijcev. Albin Lugarič je

⁵⁴ Ptujski muzej hrani 17 slik Albina Lugariča. Da bi približno pokrili razvoj Lugaričevega slikarstva, bi morali pridobiti še dela iz ciklusa istrskih krajin iz druge polovice petdesetih let in iz ciklusa Interieri iz prve polovice šestdesetih let. Prav tako muzej ne poseduje nobene Lugaričeve risbe, ki so manj znani, pa izredno številni in značilni spremljevalci Lugaričevega slikarstva.

bil tudi zadnji v vrsti ptujskih gimnazijskih profesorjev risanja (od leta 1960 se je predmet preimenoval v likovno vzgojo), ki je tudi sam pozornost vzbujajoč ustvarjalec. Z uveljavitvijo usmerjenega izobraževanja je pouk o likovni umetnosti izgubil na veljavi, ugleda pa mu ni vrnila niti obnovljena gimnazija. Po Lugaričevi upokojitvi na ptujskih srednjih šolah niso več uspeli zaposliti profesorja, ki bi bil tudi sam umetniško ustvarjalen.

PROFESSOREN DES ZEICHENUNTERRICHTS AM PTUJER GYMNASIUM (1869—1987)

Zusammenfassung

Das Gymnasium von Ptuj (Pettau) kann auf eine reiche Tradition zurückblicken. Es wurde schon im Jahre 1869 gegründet. Bereits im ersten Schuljahr begann man mit dem Zeichenunterricht und in den 125 Jahren gab es unter den Professoren des Zeichnens einige interessante und angesehene Persönlichkeiten. Viele von ihnen waren auch bemerkenswerte Schöpfer.

Der erste unter den Professoren war Rudolf Gaupmann, der sich in die Vergangenheit der alten Stadt an Der Drau, hauptsächlich wegen seiner Fürsorge für die Kulturdenkmäler, eingetragen hat. Er gilt aber auch als Gründer des Museumsverbandes. Zeichnen unterrichtete er von 1869 bis zu seiner Pensionierung im Jahre 1893. Gustav Kaltnegger (er unterrichtete in den Jahren 1902—1913) veröffentlichte 1909 im Schulbericht den Essay »Das Wesen der Malerei«, der ihn als strengen und konservativgeneigten Professor prägt. Im Ersten Weltkrieg kam im Schuljahr 1915/16 als Supplent (da er keine entsprechende Ausbildung hatte) der beliebte Vedutenmaler Alois Kasimir zu Hilfe und blieb in der Schule fast bis zum Kriegsende.

Unter den Professoren aus der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen gab es einige bemerkenswerte Persönlichkeiten. Das Opus des Malers Rudolf Jakhel (er unterrichtete von 1921 bis zu seinem Tode im Jahre 1928) blieb noch unerforscht. Jakhel versuchte sich aber auch durch die Verlegerarbeit zu behaupten. Karel Jirak (in der Schule war er von 1928 bis 1933) gilt als einer der bedeutendsten Künstler im weiteren Gebiet von Maribor. Er war ein guter Organisator und veranstaltete einige Ausstellungen auch in Ptuj. Sein Nachfolger war der kränkliche France Košir, der von 1933 bis 1935 in Ptuj lebte. Gerade in Ptuj malte er einige seiner besten Werke, doch sein Opus blieb wegen des frühen Todes (1939) ein Torso. France Mihelič lehrte am Ptujer Gymnasium von 1936 bis zu Beginn des Zweiten Weltkrieges. Die Zeit, die er in Ptuj verbrachte, stellt in seinem Maleropus eine wichtige und entscheidende Phase dar. Mindestens zwei Gemälde, die in Ptuj entstanden, »Der tote Kurant« (1938) und »Kirchweih auf Ptujška Gora« (1939) zählt man zu den Schlüsselwerken der slowenischen Vorkriegsmalerei. In der Zeit, in der Mihelič in Ptuj weilte, illustrierte er auch mehrere Texte seines Freundes und Gymnasialkollegen, des Schriftstellers, Anton Ingolič.

Während des Zweiten Weltkrieges konnte die deutsche Behörde nur mit Mühe dem Professorenmangel abhelfen. Auch der Zeichenunterricht war äußerst dürftig. Im ersten Nachkriegsschuljahr unterrichtete Bogdan Grom Zeichnen, ein sehr gebildeter Maler und Bildhauer, der sich an mehreren ausländischen Akademien ausgebildet hatte und im Jahre 1957 nach Amerika ausgewandert ist. Im Jahre 1946 ersetzte ihn Janez Mežan, welcher bis zu seiner Pensionierung (1956) am Gymnasium tätig war. Janez Mežan war einer der beliebtesten Ptujer, seine Malerei war unproblematisch und gefühlsbetont. Der Nachfolger von Janez Mežan war Albin Lugarič, der genau wie sein Vorgänger bis zur Pensionierung (1987) tätig war. Auch Lugarič ist eine unersetzbare Persönlichkeit der Stadt Ptuj, der mehrere Generationen von Gymnasiasten ausgebildet und geprägt hat. Der temperamentvolle Maler wirkte als eine energische Persönlichkeit auf das Bewußtsein der ein Schüler und er prägte in bedeutender Weise ihre Beziehung zu der formmäßig qualitativen Umwelt und dem reichen Kulturerbe der Stadt, in welcher sie die Schule besuchten. Nach der Pensionierung von Lugarič gelang es in den Ptujer Mittelschulen keinen Professor für das Fach Kunstziehung einzustellen, der auch selber in der Kunst schöpferisch wäre.

RENESANSA BLAGIH METOD

Mojca Ramšak*

UDK 39:82-84

RAMŠAK Mojca: Renesansa blagih metod. (Renaissance sanfter Methoden.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 65 – 30(1994)2, str. 347

Izvirnik v slov., povzetek v nem., izvleček v slov. in angl.

V prispevku avtorica podaja shemo raziskovanja življenjske zgodbe, da postane vir za preučevanje identitete posameznika ali skupnosti v času in prostoru. Življenjska zgodba pa lahko služi tudi kot podlaga za preučevanje načinov etnološke interpretacije.

UDC 39:82-84

RAMŠAK Mojca: Renaissance of soft methods. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 65 – 30(1994) 2, p. 347

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

In this contribution, the authoress depicts a schema for the research of life histories, so that they may become a source for the study of the identity of individuals or groups in time and space. The life history may also serve as a foundation of the study of modes of ethnological interpretation.

Ko sem se julija 1993 prvič lotila raziskovanja življenjske zgodbe, sem predvidevala, da bodo moji spoznavni interesi segali na dva nivoja. Življenjska zgodba mi je najprej predstavljala dokumentaristični način interpretacije družbene skupine, okolja in časa, v katerem živi in je živel pripovedovalec. Njegovo življenje, ki sem ga ujela v biografijo, predstavlja dvojno konstrukcijo. V tekstu nas nagoovarjajo njegove življenjske izkušnje, o katerih je pri sebi razmišljal in jih zaupal meni, ki sem jih potem še rekonstruirala in zapisala ter jih subjektivno ovrednotila z močjo lastnega peresa. Ker menim, da empirični podatki ne smejo (p)ostati končni produkt raziskave, ampak da so lahko samo njen del, sem poskušala z njimi »kreativno korespondirati«, ob tem pa definirati še drugo raven — tehniko raziskave oziroma metodičen proces ter interpretacijo.

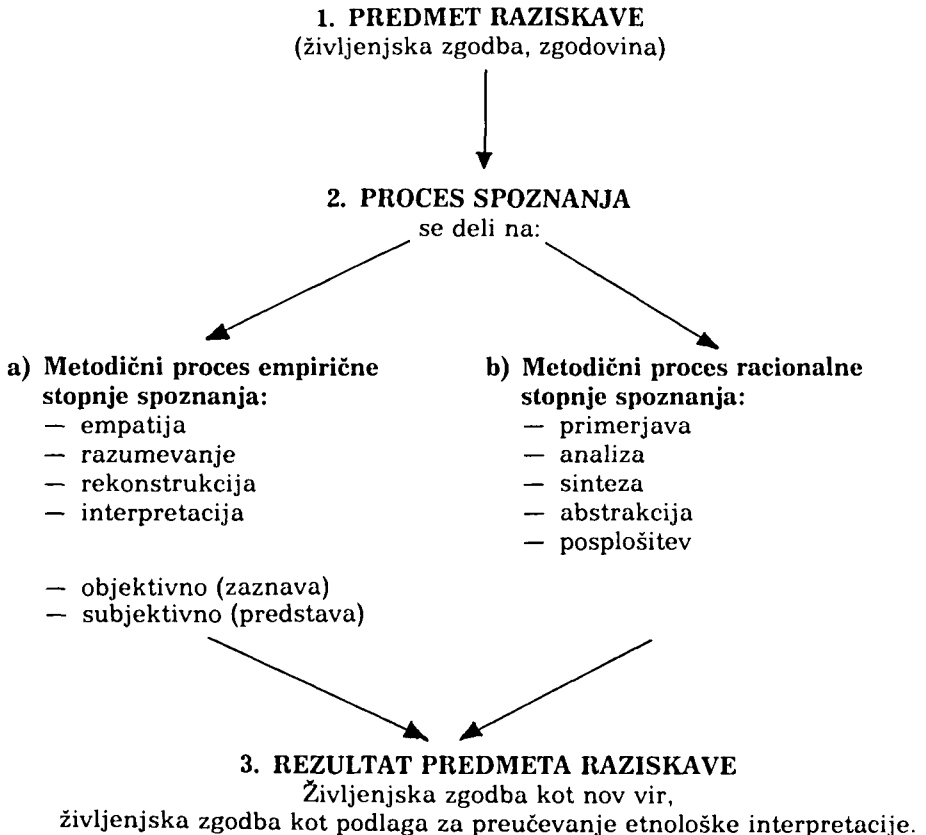
Metodično-tehnično-taktično preučevanje življenjskih zgodb in zgodovin zapopada opazovalne, ocenjevalne, spraševalne in druge metodične strategije in postopke pridobivanja gradiva, hkrati s tem procesom pa je pomemben tudi raziskovalčev komentar in njegovi razlagalni postopki. V naslednji shemi predstavljam, kaj odločilno opredeljuje postopke zbiranja ali pa bi jih vsaj moralo opredeljevati, in racionalne stopnje spoznanja, ki vodijo do novega cilja raziskave, torej do življenjske zgodbe in zgodovine, ki postane vir za preučevanje bodisi različnih življenjskih obdobji v določenem času, prostoru in družbenem okolju bodisi identitete posameznika ali skupnosti, življenjska zgodba pa lahko služi tudi kot podlaga za preučevanje načinov etnološke interpretacije.

* Mojca Ramšak, etnologinja na Filozofski fakulteti v Ljubljani

Pri (avto)biografskem predmetu raziskave ločim dva metodična procesa: **Proces empirične stopnje spoznanja**, ki ga delim na štiri podprocese (vživljanje v sogovornika, razumevanje v kontekstu, deskriptivna rekonstrukcija in interpretacija). Pri tej empirični stopnji se mi kot problem postavlja razmerje med subjektivnim in objektivnim oziroma prenos predmeta raziskave iz druge kulture (tu mislim take, ki ni del našega življenja, čeprav geografsko in časovno ni zelo oddaljena) v našo lastno kulturo. Pri soočanju tujega in lastnega pride do zlitja v novo kvaliteto, ki nujno izpostavi tudi subjektivni moment. Ta vključuje tako pripovedovalca (zapisovalca) kot raziskovalca, hkrati pa tudi odnos med raziskovalčevim čutnim zaznavanjem in njegovimi predstavami ter vnaprejšnjimi sodbami. Vnaprejšnje sodbe mi ne pomenijo nujno napačne sodbe, pač pa le take, ki so pozitivno ali negativno ovrednotene in torej ne predstavljajo ovire za (raz)umevanje, ampak so nasprotno pogoj zanj. »Rehabilitacija« vnaprejšnjih sodb je nujna za razumevanje določenega načina življenja, ki ga lahko dojemamo le skozi in zaradi sebe.

Drug, metodični **proces racionalne stopnje spoznanja**, nadaljuje in nadgrajuje prvega v petih stopnjah: primerjava gradiva iste vrste, analiza gradiva, sinteza, odmišljanje nebistvenih lastnosti in posplošitev najdenih vzorcev na širše okolje.

V prispevku dajem glavni poudarek procesu empirične stopnje spoznanja in tega navezujem na metodološko razmerje kvalitativnosti in kvantitativnosti v etnoloških raziskavah, pri tem pa postavljam zrcalo pred biografsko metodo.

ZAKAJ ŽIVLJENJSKA ZGODBA?

Biografski pristop v raziskavah se giblje od čisto metodoloških interesov do poskusa osvetljevanja časovnih in družbenih sprememb, kakor se kažejo v življenjskih zgodbah. Slednje so največkrat najpogostejši razlog zbiranja življenjskih zgodb.

Razen študije kulturnih sprememb in »prevajanja«
pripovedovalčeve kulture v našo lastno nudi biografsko historični pristop idealno gradivo za študij identitete. Življenjske zgodbe morajo biti razumljene kot subjektiven in ne kot objektivni dokument in isto velja za pripovedovalčeve lastne interpretacije in definicije. Idealno je, če intervjujska situacija daje pripovedovalcu možnost, da sam rekonstruira lastno preteklost in s tem poveča občutek za subjektivno realnost in čvrstost identitete. Izraz subjektivne realnosti in identitete posameznika je verbalno konkretiziranje. To konkretiziranje je določeno z intervjujsko situacijo in vzajemnim razumevanjem spraševalca in pripovedovalca. To pa hkrati predstavlja tudi problem interpretacije podatkov in postavlja se vprašanje, kako je identiteta lahko prezentirana na najbolj verodostojen način. (*Manninen 1982 : 29—30*)

Hermann Bausinger se je v prispevku *Constructions of Life (Bausinger 1988 : 478—481)* med drugim spraševal, zakaj je pomembno preučevanje življenjske zgodbe oziroma zakaj se med etnologi in folkloristi v zvezi s tem vprašanjem dviguje toliko prahu.

Kot prvi razlog je navedel povezanost življenjske zgodbe s klasičnimi nalogami etnološkega raziskovanja, torej z življenjskim ciklusom in v zvezi s tem z rojstvom, poroko, smrtjo idr., z razmerji znotraj tega življenjskega kroga, torej z razrednimi, spolnimi, geografskimi in drugimi razlikovanji ter z razmišljanjem o življenju kot nepretrgani celoti.

Ugotavlja tudi korenite spremembe funkcioniističnih perspektiv, ki so jih omogočile mdr. tudi popolnejše zbirke etnoloških predmetov, kateri pogojujejo nadgraditev materialne sfere in raziskovanje socialnih in kulturnih pogojev, ki določajo izvor in uporabo teh predmetov. To pa je pomenilo prenos od predmeta k nosilcu predmeta.

Ponovno odkritje pojma življenjski svet (*Lebenswelt*) in biografski obrat v družboslovnih znanostih je prav tako tesno povezan z renesanso blagih metod, ki v etnologiji pravzaprav nikoli niso bile popolnoma na stranskem tiru.

Za vzpon življenjske zgodbe navaja še en razlog. Pravi, da so v zadnjih letih močno narasle tudi raziskave in razprave o identiteti, bodisi osebni, družbeni, etnični ali kulturni, k čemur je močno pripomoglo dejstvo, da je sam pojem identitete že močno izgubil svoje ostre obrise. Bausingerju se zdi, da je posledica te krize tudi dejstvo, da je identiteta postala top-hit in / ali tudi zimzelen znanstvenih razprav.

Vsi ti razlogi nakazujejo nov metodološki princip in ne toliko modno načelo v družboslovni metodologiji, uvajanje biografske metode pa pomeni antiobjektivičen obrat oziroma odpor do objektivistične enostranosti . . . , ki na smrt objektivizira subjektiviteto. (*Luthar 1993 : 118*)

Glavni metodološki problem pri uporabi biografske metode v etnologiji se mi odstira v treh vprašanjih: kako naj gledam medsebojne odnose in družbene procese nekega obdobja, da bi jih bila zmožna videti, kakor so jih videli tisti, ki so jih doživljali, in ne kakor jih gledam z današnjimi merili; kakšna je ob tem vloga posameznika v neki kulturi in kakšnih interpretacij naj se poslužujem, ko imam pred seboj razgrnjeno biografsko gradivo.

Vprašanje lahko postavim tudi drugače: ali je možno postaviti mejo med rekonstrukcijo preteklih praks, procesov in njihovih akterjev ter med mojo lastno

konstrukcijo, ki izhaja iz dejstva časovne in morda tudi prostorske distance? Ali mi ta distanca ne onemogoča vpogleda v takratni simbolni svet ljudi in me vrača v svet golih podatkov?

In še nekaj: če hočem ljudem »videti v glavo«, ker mi to gledanje omogoča, da se tudi sama uzrem v zrcalu in ker to refleksijo nujno potrebujem za svoje bivanje tu in zdaj, ali zrcalo počí, če predolgo strnim vanj oziroma če rečem, da rekonstrukcija preteklega načina bivanja ni možna brez konstrukcije?

Na poti do odgovora na katero od nanizanih vprašanj sem se lotila krajšega pregleda razširjenosti biografske metode in njene definicije.

KRATEK KAŽIPOT RAZŠIRJENOSTI BIOGRAFSKE METODE

Poleg etnološkega raziskovanja pripovedništva se je v 50. letih začelo delo z vsakdanjimi pripovedmi, ki so jih poskušali klasificirati in tipizirati. Prvi poskusi klasifikacije in tipizacije sežejo v raziskovanje t. i. delovnih spominov in življenjskih pripovedi. (*Lehmann 1979/80 : 38*)

Interes za uporabo biografske metode se je v družboslovju začel leta 1978, ko se je znotraj International Sociological Association izoblikovala skupina Biography and Society. Leta 1986 je ta skupina postala raziskovalni odbor znotraj ISA. Skupina izdaja interna poročila in revije Life Stories / Récits de vie. Revija Oral History, ki jo izdaja Oral History Society, redno objavlja materiale, ki se nanašajo na življenjske zgodovine in biografije. Tudi revije Qualitative Sociology, The Journal of Contemporary Ethnography, Dialectical Anthropology, Current Anthropology, Ethnologia Europea in Ethnologia Scandinavica redno izdajajo biografske članke.

Na nemško govorečem področju izhajata dve strokovni ediciji, katerih dela predstavljajo dve plati realizacije biografske metode.

Prva se imenuje *Damit es nicht verlorengelt*, ureja pa jo Michael Mittrauer, sodelavec Inštituta za socialno in gospodarsko zgodovino pri Dunajski univerzi. Namen te zbirke je skozi predstavitev posameznih življenjskih zgodb omogočiti najširšemu krogu bralcev vpogled v vsakdanje življenje preteklih obdobij.

Druga se imenuje *Biographie & Gesellschaft*, urednikov W. Fuchsa, M. Kohlija in F. Shützeja. Ta sociološka zbirka za razliko od avstrijske empirične podatke reflektira in razlaga s pomočjo teoretskih konceptov, vendar pri tem teoretične in empirične analize ne pojmuje kot ločene stopnje, ampak v dopolnjevanju. Pri tem se zavzema za interdisciplinarno sodelovanje vseh družboslovnih in humanističnih disciplin, zgodovine, etnologije, sociologije... (*Luthar 1993 : 118–119*)

Avgusta 1987 je bila v Budimpešti 3. konferenca International Society for Ethnology and Folklore na temo življenjski krog. Konferenca je potekala v okviru Joint Committee of the American Council of Learned Societies in Madžarske akademije znanosti. Ameriško-madžarsko sodelovanje se je začelo leta 1979 in je podpiralo dve vrsti dejavnosti: organizacijo ameriško-madžarskih dvonacionalnih konferenc in izmenjavo raziskovalcev. Sodelovanje sta organizirala Folklore Institut of Indiana University in Inštitut za etnografijo madžarske akademije znanosti. Prva konferenca je bila v Budimpešti in Kecskemétu leta 1981 in je nosila naslov Sodobne uporabe folklore v etničnih okvirih. Druga je bila v Bloomingtonu leta 1984, osredotočala pa se je na kulturo, tradicijo in identiteto. Tretja, že omenjena budimpeštanska leta 1987, je predstavila referate na temo: vpliv kulture, zgodovine, družine in družinskega okolja na posameznika oz. na njegov življenjski krog. Na konferenci so poleg Madžarov in Američanov sodelovali še

nekateri drugi udeleženci, naj omenim Dunjo Rihtman Avguštin iz Zagreba, Hermanna Bausingerja iz Tübingena in nekaj Avstrijcev ter Francozov.

Tudi v Sloveniji beležimo zanimanje za preučevanje osebne zgodovine. Alenka Puhar je v Prvotnem besedilu življenja iz leta 1982 uporabljala življenjepise kot vir za preučevanje otroštva v 19. stoletju. Mariji Makarovič so življenjepisi služili kot vir za raziskavo vrste socialnih odnosov in za preučevanje otroštva. (Makarovič 1992)

Na avstrijskem Koroškem in v Sloveniji na Štajerskem je Makarovičeva zapisovala osebne življenjske izpovedi. Ob tem je kot metodičen pripomoček sestavila vprašalnico za preučevanje življenjske zgodbe. Vprašanja v njej je organizirala v skladu s glavnimi obdobji pridobitnega življenja v širšem smislu: otroštvo, mladost, življenjski sopotnik, otroci, sedanjost, podedovana in pripovedovalčeva sporočila, jaz in spremembe, moja domačija, prosti čas, delo, odnos do narave, vera, jaz — Slovenec (Makarovič 1993: 189—193).

Celovite obravnave zbranega gradiva se namerava lotiti, ko bo zbrala ustrezno število življenjepisov.

PREDPOSTAVKE (AVTO)BIOGRAFSKE METODE

Biografska metoda pomeni rabo in zbiranje življenjskih dokumentov, ki opisujejo kritične točke v posameznikovem življenju. Ti dokumenti vključujejo avtobiografije, dnevnike, pisma, osmrtnice, življenjske zgodovine, življenjske zgodbe, doživljajske zgodbe, ustna pričevanja in osebne zgodovine. (Denzin 1989: 7)

Predmet biografske metode so življenjske izkušnje nekega posameznika. Če so napisane v prvi osebi, so **avtobiografije**, če pa je življenjska zgodovina napisana v tretji osebi, se imenuje **biografija**. Pravzaprav je avtobiografija samo različica biografije.

Gospod J. P. Roos je razdelil **avtobiografije** v štiri kategorije: zgodbe o trpljenju, zgodbe o nujnih življenjskih okoliščinah, zgodbe o sreči in harmoniji in zgodbe o življenju za masko sreče. Taka restriktivna delitev se mu zdi nujno potrebna in odgovarja namenu raziskave, odnos biografov do lastnih življenj — pozitiven ali negativen — pa določa izbiro kategorije. Toda tudi v t. i. srečnih zgodbah lahko zamigljajo trpljenje in družinski pekel. V avtobiografijah najdemo še štiri tipološke razsežnosti: celoten pregled nekega življenja, glavne življenjske izkušnje, razločevanje med javnim in privatnim in družbeni položaj. (Rominen 1989: 173)

Luthar ugotavlja, da so posamezni nemški avtorji empirično utemeljili celo vrsto posamičnih razvojnih stopenj biografskega preučevanja. Kot prvo navaja, da postaja načelo razmejevanja življenjskih zgodb v posamezne faze vse pogostejše pri socialnem razvrščanju. To t. i. časovno umeščanje poteka na podlagi kronološkega razvrščanja v starostne skupine. Časovno umeščanje je del družbenega razvoja, ki posameznika osvobaja socialnih spon stanovskih ali lokalnih združb; tu gre za individualizacijo. Življenjska zgodba je praviloma organizirana v skladu s fazami pridobitnega življenja, torej v otroštvo, mladost, aktivno življenje odraslih in starost. Te stopnje zrcalijo pridobitno usmerjeno delitev v pripravljajno, aktivno in mirujoče obdobje. Ta biografska obdobja, ki so bistveni del normalnega življenja, lahko analiziramo kot socialne strukture. (Luthar 1993: 116)

Življenjske zgodbe in zgodovine imajo omejeno uporabo in po mojem mnenju nujno zahtevajo analizo in abstrakcijo. Znanstvena analiza brez teoretičnih izhodišč ne uspe razkriti življenja posameznika in brez metodološko-interpretativnega okvira se lahko zgublja v naštevanju oziroma ostaja posplošeno poročilo bo-

disi o kulturi bodisi o izbrani osebi. Življenjske zgodbe same po sebi predstavljajo le gradivo, vir, naša obdelava pa mora pojasniti še strukturo in procese raziskane snovi, prav tako pa ni zanemarljiv tudi način zapisa oziroma metoda in tehnike raziskovalnega dela.

Izraz metoda se nanaša na način védenja o svetu. Način védenja lahko izhaja iz subjektivnih ali objektivnih temeljev. Pri tem **subjektivno védenje** vključuje pritegnitev osebnih izkušenj ali izkušenj drugih v prizadevanju oblikovati razumevanje in interpretacijo posameznega fenomena. **Objektivno védenje** dopušča, da stojimo zunaj izkušenj in tako poskušamo razumeti fenomen. **Intersubjektivno védenje** pa je odvisno od lastnih izkušenj in védenja, dobljenega iz udeležbe v izkušnji z drugo osebo, oziroma povezanosti objektivnega in subjektivnega védenja.

Pri biografski metodi je védenje odvisno od interpretativnega procesa, ki vstopa v emocionalno življenje drugega. **Interpretacija** je akt tolmačenja in dajanja smisla nečemu. (*Denzin 1989: 27–28*)

Zakaj pa je potrebno biografsko gradivo sploh interpretirati? Ali življenjske zgodbe in zgodovine niso dovolj sporočilne brez raziskovalčeve razlage? Sporočilne so, vendar so včasih prebogate in drugič preskromne ali oboje hkrati. Če so prebogate, je glede na namen, ki ga hočemo doseči z biografskim gradivom, treba izključiti tista dejstva, ki so nepotrebna. Po drugi strani pa je v rekonstrukcijo potrebno vključiti tudi opis različnih dogodkov in jih vpeti v zgodovinsko ozadje ter s svojimi sklepi dopolniti manjkajoče informacije. Tu se odvija prehod iz rekonstrukcije, ki jo razumem kot povzetek pripovedovanja, v konstrukcijo. Konstrukcija mdr. omogoča, da presežemo dogodkovnost z življenjem v simbolni svet pripovedovalca.

Interpretacija lahko kreira pogoje razumevanja, ki vključujejo zmožnost doumetja pomena interpretirane izkušnje drugemu individuumu.

OBLIKE RAZUMEVANJA

Opis. Ko se odločimo, da bomo uporabili intervju kot vir za odkrivanje norm in vrednostnega sistema v preteklosti, je potrebno, da so norme vezane na prakso, ki je lahko opazovana in opisana na enak način kot drugi kulturni fenomeni. Praksa oz. navada se pojavlja v odnosu med sociostrukturnim nivojem v družbi in ideološkim nivojem. Praksa je nepredvidljiv tok zavestnih dejanj, ki nepretrgoma rešujejo nasprotja med željenim in možnim. Raziskovanje navad (prakse) daje razumevanje možnosti za spremembe v kulturi. Opisi delovnega življenja so pogoj razumevanja dela kot pomembne izkušnje pri vrednotenju samega sebe v kmečki družbi. Opisi prakse, ki so drugačni od tiste, ki mi jih diktirajo moje kulturne kode, odkrivajo, da tudi moje zaznavanje korenini v določenih dimenzijah človeškega življenja, za katere menim, da so stalne in nespremenljive. Opis zaradi teh lastnosti omogoča, da se nanaša na spremembe v kulturni praksi ljudi in njihovih motivov.

Doživljaj, poskus, je ključna beseda v interpretaciji kvalitativne raziskave. Doživljaj se izraža kot deskripcija, v kateri je ključ za razumevanje globljih struktur kulture. Enako zanimiva kot delo sta tudi doživljaja materialnih in družbenih pogojev določenega obdobja.

Življenjske zgodbe so tako individualne, da jih moramo razumevati ne samo z razumom, ampak tudi emocionalno. Vsak intervju je enkratno pričevanje, ki razsvetljuje drobec neke kulture. Doživljajska dimenzija intervjuja vodi do globljih kulturnih struktur in je subjektivno psihološke narave, hkrati pa vsebuje tudi celoto. Opisi izkušenj kažejo, kako ljudje premagujejo življenjske situacije z

»uporabo« norm in vrednot, ki jih pridobivajo v socializaciji. Taki opisi vsebujejo napetost med tradicionalnimi mehanizmi in individualno osvojitvijo.

Novе dimenzije pomenijo razmerje med interpretacijo in (ponovnim) vrednotenjem. Intervju kot metoda vodi do dejstva, da so med procesom interesi obnovljeni, kar dovoljuje prepoznavanje raziskovanega. Intervju je torej odprt za nove dimenzije, ki se pojavljajo med razgovorom. Neprestan dialog med raziskovalcem in njegovim študijem terena vodi do ponovnega vrednotenja raziskovalčevih stališč. Terensko delo prispeva k dejstvu, da študij dobi nove središčne točke.

Tvorba mišljenja pomeni interakcijo med spraševalcem in pripovedovalcem. To pomeni, da nov vpogled in znanje pridobita ne samo spraševalec, ampak tudi pripovedovalec. Nekateri pripovedovalci lahko spreminjajo svoje mnenje med pogovorom. Iz tega pa sledi, da te spremembe pomenijo, da je kvalitativni intervju neponovljiv. Pomen intervjuja je torej v določeni situaciji, katere dejavniki so med seboj odvisni in ki jih ni mogoče ponoviti kasneje. Ni nujno, da gre med intervjujem vedno za spremembo pripovedovalčevega mnenja. Ta transformacija se lahko kaže tudi drugače, npr. da pripovedovalec prehaja od vljudnega in namerno nevtralnega dialoga k bolj intimnemu in razmišljajočemu pogovoru. Do teh sprememb pride, če se spraševalec vrača k temam, o katerih je spraševal na začetku intervjuja. Naraščajočo stopnjo intimnosti v intervjuju lahko zasledimo v drugačni uporabi jezika sogovornika. O naraščajoči intimnosti pričajo tudi pripovedovalčeve »fine« besede, ki jih prevzema od spraševalca, četudi čez čas zopet pade v svoj vsakdanji dialekt.

Eno je sprememba mišljenja pripovedovalca, drugo pa je refleksija, ki jo kvalitativni intervju največkrat začenja. Več intervjujev jasneje izoblikuje pomen izrečenega.

Ponovljivost intervjuja. Neponovljivost se ne nanaša samo na intervju, pač pa še na številne druge vire. Kvalitativne raziskave oz. intervjuja ni mogoče ponoviti, saj je osnovna in bistvena lastnost intervjuja ta, da se v samem pogovoru oblikujejo novi pomeni, ki pa lahko izhajajo samo iz takega razmerja med spraševalcem in pripovedovalcem, ki temelji na zaupanju. Če bi drug raziskovalec delal intervju z istim pripovedovalcem, intervju kot vir ne bi vseboval enakih informacij.

Tu je pomembno omeniti in razlikovati še med izjavami, ki pripadajo t. i. sporočilnim spominom za razliko od nesporočilnih spominov. Sporočilni spomini so taki, ki so bili pripovedovani v prejšnjem kontekstu in ki pogosto pripadajo pripovedovalčevemu repertoarju pripovedovanja zgodb. Sporočilni spomini imajo svojo vsebino in obliko in so ponovljivi. Oblika sporočilnih spominov je spremenljiva in je odvisna od tega, ali poslušalec izhaja iz pripovedovalčevega okolja ali pa je tujec. To pa ni toliko pomembno kot vprašanje, ali lahko raziskovalec nadomesti to osebo iz ožjega okolja. Sporočilni spomini so prostovoljni in so zlahka ponovljeni kot odgovori na pisna ali ustna vprašanja.

Ponovljivost t. i. neprostovoljnih spominov je enaka ničli. Take izjave nastanejo zato, ker pripovedovalec sledi temi in gre v globino in ker ga spraševalec pripelje do tistih spominov, ki so bili prej redko ali nikoli na zavestni ravni.

Protislovje. Kvalitativni raziskovalni intervjuji bolj odkrivajo resnične motive človekovega obnašanja kot katerikoli drugi viri. To so viri, ki razkrivajo, zakaj počnemo to, kar počnemo, in so pogosto označeni kot ambivalentni. Med pogovorom se motivi za določeno vrsto obnašanja redko kažejo v logični in organizirani obliki. Pomanjkanje protislovij med intervjujem je bolj sumljivo, kakor če protislovja so. Postavlja se vprašanje, kako naj interpretiramo taka protislovja. Prvi tip nasprotnih trditev zadeva izjave, ki podajajo dve verziji ene same realnosti. Prva verzija izraža, kako naj bo dogodek predstavljen svetu okrog nas, da bo v

skladu z v določeni kulturi sprejetimi normami. Tak tip trditve imenujemo vna-
prejšnji odgovor. Druga verzija je pripovedovalčeva lastna izkušnja ali mnenje o
dogodku.

Protislovne izjave kažejo tudi dvojnost nekega fenomena. To se še posebej
izraža v opisu dela, ki je lahko hkrati težko in zadovoljujoče.

Atipično. Včasih se zdi intervjujska situacija strašno naporna, saj je nekak-
šen razpon med raziskovalčevo logično konstrukcijo raziskovane teme in pripo-
vedovalcem, ki ves čas izgublja nit in se oddaljuje s pripovedovanjem zgodbic, za
katere se zdi, da nimajo nobene povezave z raziskovano materijo. Tu obstaja ne-
varnost, da postane spraševalec preozek, saj zavestno izbere teme, pri katerih bo
spraševal v globino, obenem pa s to selekcijo izloči druge. Nevarnost te izbire je,
da izločiš tiste stvari, za katere pripovedovalec misli, da so dovolj zabavne, da jih
pove, in se imenujejo »biografske lahkomiselnosti«. To so lahko bodisi anekdote
ali pa poročila o boleznih in smrti. Taka izbira lahko pripelje do izgube relevant-
nih informacij in niti najmanj ne do pripovedovalca samega. Raziskovalčevo
vrednotenje tipičnega nasproti atipičnemu zato ne pripelje zmeraj do po-
membnih elementov. Mnogokrat se raziskovalci bojimo atipičnega, ker nam za-
kriva problem in povzroča nejasnost vzorca.

Ko raziskovalec ustvarja svoje vire, obstaja nevarnost, da bi s sejanjem izlo-
čil nasprotne si informacije že v temeljni fazi dela. Etnologi bi zato morali biti
odprti tudi za kaos. Če se ne bi bili pripravljene odpreti kaotičnemu, bi od našega
spoznanja odrezali razumevanje ne samo nevarnega, pač pa tudi trpljenje, vese-
lje in ljubezen.

Če posebno izraža tudi splošno, je pri ustnih virih včasih potrebno izbrati tu-
di takega pripovedovalca, ki je atipičen glede na svoje okolje, saj nam taki iz ce-
lote štrleči posamezniki npr. v kmečkem okolju lahko dajejo vpogled v družbeno
strukturo vrednot in mišljenja. Nenavadno in atipično lahko interpretiramo na
več načinov. Atipično lahko pomeni primer ekstremnega fenomena, lahko pa je
tudi pokazatelj preloma s tradicijo in lahko kaže na nekaj novega ali pa pred-
stavlja staromodni aspekt, ki je sicer že izginil. Kar je bilo nenavadno v prejšnji
kulturi, je lahko običajno v sedanjosti. Nenavadno in edinstveno nas opozarjata, da
kultura ni statična, ampak v stalni spremembi.

V kulturno zgodovinskih raziskavah bi raziskovalčev cilj moral biti napre-
dek v vključevanju nenavadnosti in edinstvenosti v zaporedje nasprotij, hkrati
pa bi moral naostriiti pogled na to, kar velja za običajno. To, kar pogosto zavrne-
mo kot nenavadno, zadeva tudi običajno vsakdanje življenje družine. Nenavadno
dokazuje, da človeško bitje prestopa meje in ima zato vlogo spreminjanja družin-
skega okolja. (*Thorsen 1990: 71–75*)

1.

Predstavlja staromodni
aspekt, ki je že izginil. — — — —

2.

Predstavlja prelom
s tradicijo.

ATIPIČNO — — — —

Na poti do cilja oziroma v procesu preučevanja življenjskih zgodb in zgodo-
vin so njihove prezentacije v družbenem in historičnem kontekstu odvisne od
krožnega procesa znotraj kvalitativne analize, ki sega, širše vzeto, od opisovanja,
klasificiranja, povezovanja do interpretiranja podatkov. Ob upoštevanju dejstva,
da sta avtorja življenjske zgodbe vedno najmanj dva, pripovedovalec in spraše-
valec, ki je nujno tudi interpretator, saj tudi če gradiva ne komentira in ga želi
predstaviti zgolj dokumentaristično, ga interpretira že s tem, da ga sortira in ure-
ja, potem lahko zaključim z naslovnim sloganom o renesansi blagih metod, ki jo
v prvi vrsti razumem kot graditev medčloveškega odnosa med pripovedovalcem

in spraševalcem. Iz tega odnosa, ki ga je potrebno razumeti kot bistveni del biografske metode, pa izhaja mdr. tudi kvaliteta rezultatov predmeta raziskave.

Tak vzajemen odnos in obojestranska refleksija znotraj etnološkega načina raziskovanja ne vplivata na zmanjševanje znanstvenosti, zato pa se je ob tem veliko bolj nujno zavedati, da morajo biti metodološki postopki jasno zakoličeni.

L I T E R A T U R A

DENZIN, Norman K.: *Interpretive Biography*. Sage University Paper Series on Qualitative Research Methods, Vol. 17. 1989.

BAUSINGER, Hermann: *Constructions of Life, v: Life History as Cultural Construction / Performance*. Proceedings of the 3rd American Hungarian Folklore Conference Held in Budapest, 16–22 August, 1987. Edited by Tamas Hofer and Peter Niedermüller. Budapest 1988, str. 477–490.

LUTHAR, Oto: *Med kronologijo in fikcijo*. Strategije historičnega mišljenja. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana 1993.

LEHMANN, Albrecht: *Autobiographische Methoden*. Verfahren und Möglichkeiten, v: *Ethnologia Europea* 11 1979/80 1, str. 36–54.

MAKAROVIČ, Marija: *Tako smo živeli*. Življenjepisi koroških Slovencev 1. KKZ, Celovec – Tinje 1993.

MAKAROVIČ, Marija: *Življenjepisi – vir za preučevanje otroštva*, v: *Festival Otrok in umetnost*, Maribor 1991, Maribor 1992, str. 23–31.

MANNINEN, Laura: *Change and Problem of Identity*, v: *Ethnologia Scandinavica* 1982, str. 153–155.

ROMINEN, Tarja: *The Story of an Ordinary Finn*, v: *Ethnologia Scandinavica* 1989, str. 173–174.

THORSEN, Liv Emma: *Espionage and the Subjective*. Reflections on Life – Course Interviews as Source Material, v: *Ethnologia Scandinavica* 1990, str. 63–84.

RENAISSANCE SANFTER METHODEN

Z u s a m m e n f a s s u n g

Auf dem Wege zum Ziel bzw. im Prozess der Erforschung von Lebensgeschichten und Geschichten, sind ihre Präsentationen im gesellschaftlichen und historischen Kontext vom Kreisprozess innerhalb der qualitativen Analyse abhängig, welche weiter betrachtet, von der Beschreibung, der Klassifizierung, der Verbindung bis zur Interpretation der Angaben reicht. Durch die Berücksichtigung der Tatsache, daß es sich bei der Lebensgeschichte immer um mindestens zwei Autoren handelt, den Erzähler und den Frager, welcher unabhömmlich auch Interpret ist, denn wenn er den Stoff auch nicht kommentiert und ihn lediglich dokumentarisch vorstellen will, interpretiert er ihn schon dadurch, daß er ihn sortiert und ordnet, dann kann ich mit dem Titelslogan über die Renaissance sanfter Methoden abschließen, die ich in erster Linie als Gestaltung der zwischenmenschlichen Beziehung zwischen dem Erzähler und dem Frager verstehe. Von dieser Beziehung, welche als wesentlicher Teil der biographischen Methode zu verstehen ist, hängt unter anderem auch die Qualität der Resultate des Forschungsgegenstandes ab.

Solch eine wechselseitige Beziehung und beidseitige Reflexion innerhalb der ethnologischen Forschungsweise beeinträchtigen nicht die Wissenschaftlichkeit, wobei es aber um so wichtiger ist, sich dessen bewußt zu sein, daß die methodologischen Verfahren klar gesetzt werden müssen.

POLEMKA, OCENE IN POROČILA — POLEMICS, REVIEWS AND REPORTS

Payrleitner A. (Herausgeber), Barfield L., Koller E., A. Lippert: Der Zeuge aus dem Gletscher. Das Rätsel der frühen Alpen-Europäer. Edition Universum. Ueberreuther, Wien 1992, 208 s.

Obravnavano delo je prvi obsežnejši, razmeroma poljudni opis izredno pomembne naključne najdbe 21. septembra 1991 ob robu ledenika na skrajno visokem sedlu Tisenjoch (3200 m nadmorske višine) med Severno in Južno Tirolsko. Tedaj so namreč našli prav dobro ohranjeno truplo moškega, ki je pred približno 5200 leti umrl na tem mestu in se ohranil v »večnem« ledu. Seveda so se delno ohranili tudi ostanki njegove obleke, obutve, orožja in orodja ter osebnih predmetov.

Redki primerki povsem ohranjenih trupel so sicer znani iz nekaterih močvirij predvsem na severu Evrope, da pa bi se lahko mrlič ohranil v ledeniku, je bilo skrajno malo verjetno. Zato je tudi najdba »Ötzija«, kot Avstrijci pristržno imenujejo tega moža iz Ötztalskih Alp, vzpodbudila izredno pozornost v širši in strokovni javnosti, saj gre za najstarejšo doslej v ledu najdeno mumijo na svetu. Vsekakor pa je ta človek iz mlajše kamene dobe sprožil vrsto vprašanj o tako zgodnji gospodarski izrabi Alp (in še tako visoko). Dosedanje raziskave mumije in predmetov ob njej, ki potekajo v najuglednejših evropskih inštitutih, nakazujejo možnost, da je bil Ötzi bodisi pastir, lovec ali rudosledec. Nekateri domnevajo, da je bil morda šaman. Vendar gre le za domneve. Predmeti, ki jih je nosil s seboj, govore v prid prvima dvema dejavnostima.

Njegovo smrt na taki višini razlagajo tako, da ga je na prelazu presenetilo neurje s snegom, skrnil se je v zavetje skalne razpoke ob robu ledenika, nato pa zmrznil. Prekril ga je sneg in vklenil ledeniški led, ki se je v zdajšnjih toplih poletjih stopil prav do roba, kjer je ležalo truplo. Po naključju so ga odkrili gorniki. Spravilo trupla in predmetov ni bilo opravljeno strokovno, zaradi česar je nastala precejšnja škoda, ki otežuje znanstveno tolmačenje najdbe.

Seveda na podlagi predmetov, ki jih je nosil s seboj ta kamenodobni človek, ni mogoče sklepati o njegovi duhovni usmerjenosti ali kultu, presenetljiv pa je občutek za lepoto predmetov in izoblikovanost zlasti bakrene sekire. Ta kovina se je pojavila v začetku 7. tisočletja pred našim štetjem v Prednjem Orientu, okoli leta 4500 v jugovzhodni Evropi in kmalu zatem okoli alpskega sveta. Čeprav je kamen še naprej ostal odločilna surovina za orodje, je vendar baker veljal kot dragocenejši, tudi v smislu statusnega simbola.

Zdi se, da je ob tej najdbi še najbolj verjetno, da gre za premožnega kmeta, ki se je v poznem poletju ali zgodnji jeseni podal v gore, da bi pomagal spraviti v dolino pašno živino.

V nasprotju s starimi pojmovanji, po katerih se je gospodarska izraba Alp začela šele v srednjem veku, novejše raziskave (pelodna analiza, ostanki požigalništva, pašne indikatorske rastline) skupine botanikov innsbruške univerze dokazujejo, da sta bila pastirska kultura in gospodarjenje na planinah nad drevesno mejo razširjena že v 4. tisočletju pred našim štetjem. S požigalništvom so tedanji ljudje umetno znižali drevesno mejo in s tem pridobili zemljišča za visokogorske pašnike. Ti pašniki še zdaj segajo do višine 2900 m nad morjem. Najdba Ötzija ugotovitve o visokogorskem planšarstvu lepo potrjuje.

S tem vsaj za omenjeno tirolsko območje (in ni razlogov, da bi bilo drugod v alpskem svetu drugače) odpade mnenje, da so se nekdanji ljudje visokih gora bali in da so šele po tem, ko so v 17. in 18. stol. premagali ta strah, začeli osvajati visoke gore (Triglav npr. pred dobrimi 200 leti). Seveda pa sta vsako tako osvajanje in še bolj gospodarska izraba odvisna od možnosti dostopa na gore, kar je na Tirolskem z južne strani seveda ugodno.

Na vprašanje, ali je bil Ötzi doma iz Južne ali Severne Tirolske, je mogoče sklepati predvsem iz oblike bakrene sekire in kremena, iz katerega je izdelano kresilo. Na sekiri so vsekakor znamenja, ki kažejo na kulturo Remedello iz Severne Italije, katere razširjenost in vpliv sta segala v Padsko nižino, Trentino in na Južno Tirolsko. Vendar je pri dataciji nujna previdnost. Doslej je bila določitev starosti podobnih bakrenih sekir zelo negotova in so jo postavljali v zgodnjo sredino 3. tisočletja pr. n. št. Nova najdba kaže bistveno večjo starost, kar terja nov premislek o zgodnji predelavi kovin v Severni Italiji.

Planšarstvo in predelava bakra sta le dva problema, ki izstopata pri znanstveni obdelavi obravnavane najdbe. So pa še številna druga, povsem nova dožnanja o prehrani, zdravstvenem stanju, tetoviranju, obleki, obutvi, raznih predmetih, ki jih je Ötzi imel pri sebi, o njegovih prednikih, sodobnikih, zgodnjih selitvah narodov, o prvih kmetih, obdelovanju zemlje, živinoreji, lovu, ribolovu, nabiralništvu, o stanovanjski kulturi itn., ki jih bodo poskusili znanstveno ovrednotiti sčasoma, ko se bodo raziskave bližale koncu.

Najbolj dragocena v knjigi so poglavja, ki sta jih napisala Andreas Lippert, zdaj profesor na Dunaju, in Lawrence Barfield, profesor na univerzi v Birminghamu, drugo so bolj novinarski sestavki.

Jože Maček

Kratek komentar ocene članka »Posest grofov Vovbrških v Šaleški dolini« (ČZN 1993/1), Jože Curk (ČZN 1993/2)

Teh nekaj stavkov je zgolj nujna reakcija na oceno (polemiko?), ki jo je v ČZN 1993/2 priobčil Jože Curk in v kateri je zapisal nekaj svojih misli o mojem članku z naslovom »Posest grofov Vovbrških v Šaleški dolini«. Da je do tega odgovora sploh prišlo (sam namreč nisem pristaš takšnega dopisovanja, ki običajno služi le zabavi beročega občestva), je kriva napaka, ki se je zgodila v članku in ki mi jo Jože Curk upravičeno očita. Res je pri citatu pasusa o Velenju izpadla besedica »omejene«. V tipkopisu, ki sem ga poslal na uredništvo revije, je ta besedica še prisotna, neke na poti med tipkopisom in revijo pa je preprosto izginila. Za to napako se seveda moram tako Jožetu Curku kot bralcu opravičiti, čeprav krivda za napako ni (samo) moja. Sicer pa pravzaprav ne vem, kako bi bilo najprimerneje odgovoriti na priobčeno oceno. Pa vendarle zelo na kratko:

— Ocenjevalec mi očita, da enačim pravni status ptujskih in vovbrških. Nikjer ne zanikam dejstva, da so ptujski salzburški ministeriali. Vendar v Šaleški dolini ne nastopajo v tej vlogi, temveč kot samostojni zemljiški gospodje. Njihov status v Savinjski in Šaleški dolini v 13. stoletju ilustrira tudi položaj gornjegrajških odvetnikov, ki ga držijo v svojih rokah v drugi polovici 13. stoletja (do leta 1286). Ker pa sam nisem zagovornik dolgih citatov, bi želel le še enkrat opozoriti na izvrstno delo Heinza Dopscha, Die Grafen von Heunburg (Carinthia 160/1970, str. 311 ss.), kjer argumentirano umešča Vovbržane na mesto, ki jim pripada (ne da bi zaradi tega zmanjševal njihov siceršnji pomen). Nasproti sliki razvoja Velenja, ki nam jo ponuja Jože Curk v knjigi Trgi in mesta na Sloven-

skem Štajerskem in s katero se sam ne morem strinjati, ponovno trdim, da Vovbržani nikoli niso bili lastniki velenjskih posesti in da torej niso mogli ustanoviti trga Velenje. Nasprotno pa so bili ptujski gospodje lastniki velenjskih posesti ter jih kot take povsem brez zadržkov lahko upoštevamo kot možne ustanovitelje trga Velenje, ne da bi pri tem enačili njihov pravni status s pravnim statusom vovbrških grofov. Pokazati želim (in sem želel) le, da glede na položaj in pomen ptujskih to ni tako izključeno, kot se zdi Jožetu Curku. Pri tem naj si pomagam kar s citatom samega ocenjevalca: »Šele potem, ko so Ptujski v 13. stoletju praktično in pravno dosegli osamosvojitve, so s pogodbami iz let 1280, 1286 in 1309 uredili razmerje do svojih fevdnih gospodov, salzburških nadškofov.« Sedaj pa razumi, kdor more. V članku govorim ravno o drugi polovici 13. stoletja in ne nekem drugem(?) času in ne nazadnje, sam nisem trdil nič drugega kot kritik. Iz samega Curkovega odgovora je tudi razvidno, da se sedaj strinja, da Vovbržani niso bili posestniki v Velenju, kot je še trdil v zgoraj navedeni knjigi, ter se v odgovoru tudi izogne opredelitvi, katera rodbina je »zakrivila« pravni ustanovitveni akt. Reševanje vprašanja časa in načina nastanka trga Velenje, »ne oziraje se na tamkajšnje posestne razmere«, kot ga predlaga v svoji oceni na strani 292, pa je popolnoma nevzdržno. Ker takšne metode ne morem in ne želim uporabljati, ostajam pri sliki razvoja, ki sem jo podal v ocenjevanem članku.

— Da so trg Šoštanj ustanovili Vovbržani, se že od samega začetka strinjam s Curkom, in pravzaprav ne vem, zakaj je bila potrebna kritična intervencija ocenjevalca. Moja analiza je šla v smer poskusa prikazati »predvovbrško« zgodovino šoštanjskih posesti in s tem na novo določiti čas, ko te posesti preidejo v vovbrške roke. Trg pa je bil ustanovljen (v tem se, kot že rečeno, ves čas strinjava), ko so šoštanjsko posest že posedovali Vovbržani.

— Pri vsem tem se ves čas vrtimo okoli problema pravnega in dejanskega statusa ministerialov, oziroma bolj okoli statusa ministerialnega stanu v srednjem veku, njegovega nastanka, (ne)enovitosti njegovega pravnega položaja etc. To vprašanje zahteva povsem drugačen pristop in predpostavlja monografsko študijo, za kar pa rubrika »Polemika, ocene in poročila« ni primerno mesto. Vsekakor pa to ni problem, ki bi ga lahko opravili v enem odstavku in z nekaj naključno izbranimi citati. Za samo Šaleško dolino bo mnogo odgovorov dala razprava o plemiški kolonizaciji Šaleške doline v 10. in 11. stoletju, ki jo pripravljam in za katero upam, da bo kmalu ugledala luč dneva.

— Kar se tiče nastanka Šoštanja, J. Curk v odgovoru ne prinaša nobenih novih trditev, ki bi jih ne postavljali že v zgoraj citirani knjigi in proti katerim sam postavljam novo tezo. Zato zgolj sledeče: nikjer nisem zapisal, da cerkev sv. Mihaela ni bila šoštanjska farna cerkev, temveč le, da je stala v Družmirju, oziroma kot ugotavlja sam ocenjevalec, »extra oppidum Schönstain«, ter da se farni sedež ob ustanovitvi trga ni prestavil. Ali drugače: če sem zapisal, da cerkev sv. Mihaela ni stala v Šoštanju, temveč v Družmirju, seveda s tem nisem trdil, da šmihelska cerkev ni bila šoštanjska farna cerkev. Ne nazadnje je (bila) cerkev sv. Mihaela tudi farna cerkev Lokovice, Gaberk in drugih okoliških vasi, pa nikogar ne moti dejstvo, da ne leži v teh vaseh. Dalje, cerkev se ne omenja prvič leta 1261, temveč šele leta 1355, leta 1261 pa se omenja (le) cerkev sv. Jurija v Škalah »cum capellis«, ne da bi te kapele bile poimensko naštet. Zgolj logično sklepanje omogoča, da med temi kapelami domnevamo tudi omenjeno cerkev (takrat še kapelo) sv. Mihaela.

— Trditev: »Z nastankom obeh trgov južno od Pake, ki jim stara cesta severno od nje ni sledila, se je pojavila potreba po njuni neposredni povezavi. Nastala je pot vzdolž južnega brega reke, ki je postopoma povezala Šalek, Velenje in Šoštanj.« Ocena (str. 293) nujno potrebuje komentar. Oba trga sta nastala, v tem se oba strinjava, v 13. ali najkasneje v začetku 14. stoletja (Šoštanj). Pot »vzdolž juž-

nega brega reke« pa je vse do 20. stoletja predstavljala zgolj manjše kolovoze, ki so povezovali nekaj kmetij z njivami in nič več! Cesta je ostala na severni strani reke ter povezovala Velenje preko Stare Vasi, južnega roba Škal in Družmirja s Šoštanjem. Do regulacije reke Pake je bilo področje južno od reke močvirno in neuporabno za cesto, potrebe po spreminjanju trase pa ni bilo, dokler se ni zaradi eksploatacije premoga pričel ugrezati osrednji del doline s staro cesto vred!

Sicer pa ta odgovor ni mišljen kot začetek polemike, kajti problemi plemiške kolonizacije, ministerialnega stanu in odnosov med posameznimi stanovi ter konkretni odnosi med posameznimi rodbinami na ozemlju Slovenske Štajerske so na eni strani zelo slabo obdelani, na drugi strani pa skrivajo v sebi mnogo posebnosti in specifik, tako da ni mogoče kar prenašati ugotovitev, ki držijo za nekatera področja ali ki pomenijo »samo« splošno tendenco nekega širšega področja ali/oz. časa v naš prostor. Manjkajo nam namreč bazične študije večine posameznih rodbin in posameznih regij. Obdelava teh problemov zahteva podrobne in natančne študije, ki jih polemike ne morejo nadomestiti. Na ozemlju Šaleške doline so ta vprašanja še toliko bolj zapletena, saj se do druge polovice (Ptujski) oziroma do konca 13. stoletja (Vovbržani) v njej ne more zasidrati in uveljaviti nobena večja rodbina in je zato dogajanje do tega časa determinirano z odnosi med posameznimi manjšimi, toda svobodnimi rodbinami. Reševanje teh vprašanj bo gotovo še velikokrat privedlo do različnih mnenj, končni rezultat pa bo gotovo samo najverjetnejši približek »resnice«.

Tone Ravnikar

O založniški dejavnosti Pokrajinskega arhiva Maribor

O publikacijah Pokrajinskega arhiva Maribor (PAM) sem v ČZN od leta 1987 dalje večkrat poročal. Iz teh poročil je bilo že takrat razvidno, da sodi arhiv med pomembne, čeprav javnosti manj znane založniške dejavnike s področja kulture v Mariboru in njegovi širši okolici. Da bi javnost z njo bolje seznanil, je arhiv lani ob 60-letnici svojega formalnega obstoja med drugim predstavil tudi to področje svoje dejavnosti. Izkazalo se je, da je od leta 1975 do letos v nepolnih 20 letih izdal 65 publikacij, torej poprečno po več kot tri na leto, kar je veliko, če upoštevamo, da to vendarle ni primarna dejavnost arhiva in da so nekatere med publikacijami zelo obsežne. Gre za tri temeljne serije, ki z ozirom na vsebino in namen nosijo oznake Gradivo, Viri in Inventarji, nato za kataloge zbirk in razstav ter za glasili Sodobni arhivi in Atlanti.

Seriya Gradivo, ki podaja transkripcijo in regeste arhivskih virov za starejšo zgodovino Maribora ter je med leti 1975 in 92 izšla v 18 zvezkih (pri 19. se je lani zataknilo zaradi denarja!) je plod enega samega avtorja, dr. Jožeta Mlinariča, ki ima največ zaslug za raziskavo mariborske zgodovine do sredine 18. stoletja. Za obsežnost serije govori že samo podatek, da obsega okoli 3000 eno ali obojestransko potiskanih listov, zloženih v 18 delovnih map.

Drugo serijo predstavljajo Viri, ki so doslej izšli v 4 knjigah, vendar v 7 zvezkih. Prvi dve knjigi (od njih bo druga obsegala kar 6 zvezkov) obravnavata arhivska sredstva (zlasti načrte) za gradbeno zgodovino levobrežnega dela Maribora do 1850 in od 1850—1965, tretja regeste vseh listin, nastalih med leti 1246 in 1865, ki jih hrani PAM (avtor J. Mlinarič), četrta pa regeste listin lavantinske škofije iz obdobja 1225—1917, ki jih hrani tukajšnji, od 1. 1. 1993 samostojni Škofijski arhiv (avtor Anton Ožinger).

Tretjo serijo predstavljajo Inventarji, od katerih je peti zvezek v tisku. Prvi obravnava arhivsko gradivo župnije in dekanije Hoče (J. Mlinarič—A. Ožinger), drugi gradivo Okrajnega odbora SZDL v Murski Soboti iz let 1945—1963 (Slavica Tovšak), tretji zemljiške knjige gosposčin ter magistratov mest in trgov, ki jih hrani PAM (Antoša Leskovec), četrti, obsežnejši, arhivsko gradivo mestne občine Maribor iz obdobja med okoli 1780 in 1941 (A. Leskovec), peti, ki je v tisku, pa arhivsko gradivo iz zapuščine lavantinskega škofa Antona Martina Slomška (Franc Kramberger).

Četrta je serija Katalogov, ki so dvojne vrste; eni so oštevilčeni z rimskimi, drugi z arabskimi števkami, prvi predstavljajo gradiva arhivskih zbirk, drugi služijo za spremljavo pomembnejših razstav. To serijo je leta 1983 začel katalog, posvečen 50-letnici arhiva, zato je obsegal historiat ustanove in razlago priložnostne razstave. Njemu so sledili še drugi, tako da so doslej izšli že 4 katalogi prve in 5 katalogov druge vrste. Razen omenjenih serij izdaja PAM še dve letni glasili: Sodobni arhivi in Atlanti. Obe sta izrazito strokovni in namenjeni predvsem arhivskim delavcem. Prvo glasilo (doslej je izšlo 16 zvezkov) obsega referate z vsakoletnih posvetovanj v Radencih o strokovnih in tehničnih problemih arhivistike. Gre za obravnavo tematskih sklopov s področja zakonodaje, obravnave arhivskega in dokumentarnega gradiva, adaptacije arhivskih stavb, opreme skladišč, mikrofilmanja, konzervacije in restavracije gradiva, informatike v arhivih itd. Drugo glasilo Atlanti je mednarodna publikacija in zato pisana v angleščini. Je glasilo Mednarodnega inštituta arhivskih znanosti pri PAM-u in njegovih sodelavcev iz 20 evropskih in izvenevropskih držav. Članki v glasilu so večinoma rezultat vsakoletnih mednarodnih znanstvenih sestankov, ki jih organizira Inštitut. Gre za najmlajšo arhivsko publikacijo, ki je doslej izšla trikrat.

Razen tega je PAM kot posebno izdajo glasila Sodobni arhivi izdal še tri izrazito tehnične priročnike: o varovalnem mikrofilmanju, o materialnem varstvu klasičnih in novih nosilcev informacij ter o uvedbi in uporabi računalnikov v arhivih (avtorji M. Modrušan, P. P. Klasinc in M. Novak). Predvsem uporabnikom arhivskega gradiva bodisi v praktične ali raziskovalne namene so na voljo trije vodniki po arhivskih fondih in zbirkah. Gre za obsežen prispevek k publikaciji Arhivski fondovi i zbirke u SFRJ: SR Slovenija iz leta 1984, za Vodnik po fondih in zbirkah v Pokrajinskem arhivu Maribor iz leta 1990 in za Vodnik po informativnih pomagalah Štajerskega deželnega arhiva v Gradcu iz leta 1991. Pri prvem vodniku so sodelovali vsi slovenski arhivi, uredništvo zvezka je opravil PAM, zadnji pa je izšel v sodelovanju s Štajerskim deželnim arhivom z željo, da nudi slovenskim raziskovalcem pomoč pri uporabi njegovih obsežnih fondov in zbirk, ki jih je kar za 42.000 tekočih metrov in ki pogosto zadevajo zgodovino slovenskega dela Štajerske.

Iz povedanega je razvidno, da založniška dejavnost Pokrajinskega arhiva Maribor ni namenjena sama sebi, ampak je rezultat njegovih prizadevanj za napredek arhivske stroke in za seznanitev javnosti z bogato kulturno bero pisne dediščine, ki jo kot ustanova po svojem temeljnem namenu hrani za nas in naše potomce, da jo bodo lahko strokovno in raziskovalno uporabljali še v naslednjih desetletjih in stoletjih.

Jože Curk

Zbornik Ormož skozi stoletja, IV

Junija 1994 je bil javnosti predstavljen že četrti zbornik z naslovom »Ormož skozi stoletja«. Glavni urednik dr. Peter Pavel Klasinc je na prvo stran zapisal letnico 1993, saj je bilo takrat že vse pripravljeno za tisk. Zataknilo se je pri denarju in ko je že kazalo, da Ormožanci ne bodo uspeli obdržati kontinuitete pri sistematičnem objavljanju raziskav s področja svoje občine, je uredništvo z odločno in hitro akcijo pripeljalo zbornik do natisa. Vsem, ki so pripomogli k objavi precejšnjega števila tehtnih prispevkov, gre zahvala za dokončano delo. Kot pa se rado dogodi, je tudi tokrat naglica ob zaključevanju redakcije pripomogla k nepotrebnim spodrsrlajem, ki sicer dragoceni publikaciji jemljejo nekaj teže.

Prvotno je bil namen uredništva, da bi zbornik posvetili petstoti obletnici ustanovitve frančiškanskega samostana. Samostan je bil ukinjen leta 1786 ob jožefinskih reformah. Opremo so razdelili med druge samostane, zgradbe pa so bile porušene še pred koncem 18. stoletja. Od mogočnega kompleksa, ki na Viscerherjevi grafiki iz leta 1681 zavzema polovico mestne vedute, je danes komajda še najti nekaj sledi. V nadškofijskem arhivu v Zagrebu je ohranjenega nekaj arhivskega gradiva, od nekdanje opreme pa vemo za glavni oltar, ki je danes pri sv. Ignaciju na Rdečem bregu nad Sv. Lovrencem na Pohorju, slika sv. Krištofa je na Polenšaku, orgle v mariborski stolnici, zvonovi v Prelogu v Medžimurju, monstranca in slika Žalostne Matere Božje pa sta se znašli v varaždinskem frančiškanskem samostanu. Čeprav je bila predlagana zasnova zbornika zanimiva, pa je uredništvu uspelo pridobiti le dva prispevka na to témo. Prvotni namen je v zborniku tako sicer zaznaven in o njem piše tudi urednik v uvodni besedi, frančiškanski samostan pa še naprej ostaja privlačno in le deloma obdelano področje iz ormoške preteklosti.

Pater Marjan Vogrin iz minoritskega samostana na Ptuju je za prvi prispevek v zborniku pripravil krajši zgodovinski oris te nekdanj pomembne ormoške cerkvene ustanove, ki jo v naslovu tudi natančno poimenuje »Samostan manjših bratov observantov v Ormožu«. Besedilo skrbno navaja vse dosegljive vire in literaturo, kar bo raziskovalcem v bodoče lajšalo delo.

V sedemdesetih letih so strokovnjaki mariborskega zavoda za spomeniško varstvo pri obnovitvenih delih v ormoški župni cerkvi sv. Jakoba odkrili, da se pod slikarijo Jakoba Brolla iz let 1869 in 1873 skriva starejša poslikava. Brollove slikarje so odstranili in restavrirali tisto, kar so izluščili izpod ometov. Največ pozornosti sta vzbudili poslikava slavoločne stene in 48 prizorov iz Stare in Nove zaveze na severni steni cerkvene ladje iz prve polovice 17. stoletja. Obema velikima kompozicijama se je posvetil akademik dr. Emilijan Cevc. Prizor Poslednje sodbe na slavoločni steni, ki naj bi nastal leta 1631, je povezal z obnovo katolištva v prvi polovici 17. stoletja. Velikopotezno zastavljena kompozicija kaže »stopnjo poljudnega alpskega manierizma z vso vsebinsko in slogovno heterogenostjo«, kakor piše Emilijan Cevc. Čeprav po imenu neznanega slikarja ni mogoče prišteti med pomembnejše mojstre in mu lahko očitamo tudi slogovno konservativnost, pa dr. Cevc ormoško Poslednjo sodbo postavlja na ugledno mesto med stenskim slikarjimi prve polovice 17. stoletja na Slovenskem.

Še zanimivejši kot Poslednja sodba je ciklus 48 prizorov iz Stare in Nove zaveze na severni steni cerkvene ladje. Pod zadnjim poljem dodani napis sporoča, da je ormoški meščan in mestni svetnik Mihael Pollipnek (verjetno pravilno Podlipnik), po rojstvu s Spodnje Koroške, dal leta 1632 naslikati 40 (pravilno 48) slik in zraven še podobe štirih cerkvenih učiteljev. Cevc je povezal Podlipnikovo rojstno deželo z zasnovo ciklusa, ki ga je primerjal s postnimi prti, kakršni so bili na Koroškem v gotskem in poznogotskem času dokaj pogosti. Prizori tečejo v štirih vrstah po pravilu »Concordia veteris et novi Testamenti«. Dr. Emilijan Cevc je že

objavljeni seznam prizorov dopolnil, še pomembnejša pa je njegova ugotovitev, da se je neznan slikar pri delu naslonil na pasijonske cikle Albrehta Dürerja (Veliki lesorezni Pasijon iz 1511, Mali lesorezni Pasijon iz 1511, Mali bakrorezní Pasijon iz 1509—1512) in na bakrorez, s katerim je Nizozemec Lucas van Leyden leta 1613 variiral Dürerjev prizor »Ecce homo« iz Malega Pasijona, za van Leydenom pa še Giovanni Antonio da Brescia. Cevčev članek je bogato opremljen s fotografijami, ki primerjajo posamezne prizore iz ciklusa z Dürerjevimi grafikami, zato je besedilo še toliko bolj nazorno. Dr. Cevc tudi slikarijo s severne stene ormoške cerkve povezuje s protireformacijskim vzdušjem, saj je s tridentinskim koncilom Dürerjeva umetnost doživela ponovno čaščenje. Odkrijte in restavrirajte slikarij iz prve polovice 17. stoletja je Ormož obogatilo za pomemben umetnostnozgodovinski spomenik, ki je z objavo Cevčeve razlage dobil svoje mesto v okviru kulturne dediščine na Slovenskem.

Brane Lamut, arheolog v ptujskem muzeju, poroča o zaščitnih izkopavanjih, ki jih je vodil v Ormožu v letu 1990. Prikaz gradiva je razdelil na prazgodovinski ter na srednje- in novoveški del. Z drugim delom svojega poročila je opozoril na zanimiv in navadno kar obsežen del arheoloških izkopavin, ki šele v zadnjem času postajajo predmet raziskav. Tako se postopoma osvetljujejo pogledi na vsakdanje življenje naših naselij v srednjem in novem veku.

Marija Mirković, ki živi v Zagrebu, v drugi polovici šestdesetih let pa je bila kustodinja v Pokrajinskem muzeju Ptuj, je pripravila dragoceno študijo o sliki Sočutne, ki jo je naslikal ptujski slikar Franc Anton Pachmayer za ormoški frančiškanski samostan, po razpustu ormoškega samostana pa je slika zašla k varaždinskim frančiškanom. Arhivsko je izpričano, da varaždinski frančiškani hranijo podobo Žalostne Matere Božje, ki je bila pred tem v ormoškem samostanu. Da pa je avtor slike ravno Franc Anton Pachmayer, je Marija Mirković ugotovila po primerjavah navedene slike s slikami sv. Katarine iz varaždinskega jezuitskega samostana, Sočutne iz atike oltarja sv. Križa v Olimju in Sv. Uršule iz uršulinskega samostana v Varaždinu, ki so bile doslej Pachmayerju zgolj pripisane. Pomemben del prispevka je oris Pachmayerjevega življenja in dela, saj odkriva vrsto neznank o dejavnosti ptujskih slikarjev v 18. stoletju, ki ni bila omejena zgolj na Ptuj in Ormož, pač pa je segala tudi v kraje ob Sotli in v hrvaškem Zagorju. Prispevek Marije Mirković pa opozarja še na eno posebnost Pachmayerjeve Sočutne. Gre za tip t. i. »vera effigiae«, naslikane kultne podobe; najpogosteje gre za »portretiranje« starejšega kipa, h kateremu so se verniki radi zatekali s prošnjami. Pachmayer je za ormoške frančiškane upodobil gotski kip Sočutne, ki je po šegah 18. stoletja oblečen v bogato baročno oblačilo. Avtorica si ob koncu članka zastavlja vprašanje, ali je to morda gotski kip Sočutne, ki je shranjen v ptujski proštijiški cerkvi v kapeli Žalostne Matere Božje (v letu 1741 je v sklopu Pachmayerjeve ptujske delavnice strop kapele s slikami opremil Pachmayerjev pomočnik Anton Lerchinger). Vprašanje, na katerega Marija Mirković ni želela dati odgovora, pa je hkrati že iztočnica za ponovno proučevanje nekaterih del iz ptujske slikarske delavnice, ki je nasledila Pachmayerjevo.

Podpisana sem za zbornik prispevala opis opreme ormoškega gradu v preteklosti. Ormoški grad je bil v srednjem in na začetku novega veka pomembna trdnjava, ki mu ni bila dana kakšna bolj reprezentančna funkcija. S prenehanjem turške nevarnosti se je pomembnost gradu bistveno zmanjšala, začele pa so se tudi številne pravde med lastniki in dediči. Tako ni čudno, da je bila oprema gradu, kakor se nam kaže iz starejših inventarjev (podrobneje je obdelan popis iz leta 1771), stara in v slabem stanju. Na začetku 19. stoletja so grajski lastniki Pauerji, ki niso bili plemiškega rodu, pri slikarju Aloisu Gleichenpergerju naročili poslikavo več grajskih dvoran. Slikarije sodijo med najkvalitetnejše te vrste v Sloveniji. Tako se je v Ormožu zgodilo, da so neplemiški lastniki na začetku

19. stoletja dvignili kvaliteto po značaju sicer plemiške arhitekture, kar na splošno ni pogosto. V prvi polovici 20. stoletja je bilo v gradu tudi nekaj kvalitetnega pohištva in druge opreme, ki jo je mogoče datirati od 17. do 20. stoletja. Po drugi vojni je poslednja lastnica gradu grofica Irma Marija Wurmbrandt-Georgievits mnogo tega razprodala, večji del pa so njeni dediči izvozili v Nemčijo v letu 1987. Kvalitetno klasicistično garnituro je že v petdesetih letih kupil ptujski muzej, nekaj kosov pa je še v ormoškem gradu, čeprav še vedno v zasebni lasti. Prispevek se zaključuje s pozivom, naj bi vsaj teh nekaj ostankov, ki so kvalitetni in dragoceni tudi v smislu lokalne ormoške zgodovine, odkupili in jih obdržali v gradu. Pri natisu članka so se žal dogodile tri nerodnosti. Kratek izvleček, namenjen kataložnim lističem na koncu zbornika, je natisnjen na začetku članka in seveda moti branje. Bralcem bolj v zabavo je lapsus, da so se žanrske slike spremenile v »žandarske«. Zares pa je škoda, da so se na poti od zbirališča člankov pa do tiskarne izgubile fotografije in risbe, ki so dokumentirale nekaj pomembnejših kosov grajske opreme, pri katerih se prispevek posebej zadržuje.

Med posebej dragocene prispevke sodi članek Marije Hernja Masten, arhivarke iz ptujskega arhiva, z naslovom »Pečati in grbi Ormoža in okolice«. Iz bogate zbirke pečatov in grbov, ki jih v originalih, posnetkih ali odlitkih hrani ptujski arhiv, je avtorica izbrala vse tiste, ki se nanašajo na mesto Ormož. V uvodnem delu je pojasnila osnovne pojme o grbih, pečatih in pečatenju, nato pa sledijo opisi kronološko razvrščenih pečatov in grbov lastnikov Ormoža in gosposčine, pečata in grba Ormoža in Središča ter cerkveni in drugi pečati. Članek zajema čas od začetka 13. do konca 18. stoletja. Pri zelo skrbni interpretaciji pečatov in grbov se je avtorici zgodila samo ena manjša napaka. Na pečatu frančiškanskega samostana iz leta 1683 je upodobljena na polmeseču stoječa Marija z otrokom v naročju, tip Immaculate torej, in ne Marija, ki s sulico prebada zmaja, kot se je zapisalo avtorici. Prispevek je opremljen s precej fotografijami, kjer pa so tiskarji zagrešili nekaj površnosti. Pečat rodbine Königsacker Thavonat je postavljen na glavo, dragoceni pečat trga Središče iz leta 1579 pa je zasukan na bok, kar seveda otežkoča branje že tako slabo čitljivih starih reliefov v vosku.

Konservatorica mariborskega zavoda za spomeniško varstvo Jelka Skalicky in mariborski arhitekt Peter Požauko sta opisala in z mnogimi risbami ter fotografijami pojasnila, kaj je to »klečaja«. Majhna lesena in s slamo krita stavba, katere posebnost so lesena mrežasta vrata, je značilna za zahodne Ljutomersko-ormoške gorice. Manjši kmetje so klečaje uporabljali za vinske kleti. Danes jih je komajda še najti, saj niso več v rabi in zato hitro propadajo in izginjajo.

O ljudskih šegah in navadah piše Nežka Vaupotič, upokojena knjižničarka iz Ormoža. Obsežen prispevek z naslovom »Trije mejniki življenja« nadrobno razlaga običaje ob rojstvu, poroki in smrti, kakor so bili razširjeni po ormoški občini v preteklosti. Za nadaljnje proučevanje življenja v okolici Ormoža je pomembno, da je avtorica skrbno popisala tudi sodobne običaje in zapisala nekaj pesmi, ki jih starejši še poznajo.

Nada Jurkovič, arhivistka v Zgodovinskem arhivu Ptuj, je predstavila stanje obrti v Ormožu v letu 1834 in navedla obrtnike po številu in imenih ter dodala vse znane podatke o njihovi obrtni dejavnosti.

Doktor Peter Klasinc piše o gradbeni dejavnosti v Ormožu v letih 1869—1900. O gradbenih posegih v Ormožu je Klasinc pisal že v prejšnji številki zbornika, ko je predstavil čas med obema vojnama. V obeh prispevkih natančno našteva vse gradnje v mestu (dodanih je tudi nekaj načrtov), ne glede na njihov obseg in likovno kvaliteto. Prispevek tako ni zanimiv zgolj z vidika arhitekture in ormoškega urbanizma, ampak nas seznanja tudi z gospodarskim razvojem mesta. Avtor je 120 gradbenih posegov, ki jih je zasledil za čas od 1869 do 1900, razdelil na take, ki so bili namenjeni povečani gospodarski dejavnosti mesta (teh

je bila polovica), na one, ki so se nanašali na pridobivanje stanovanjske površine (teh je bila četrtnina) in na posege, ki so lepšali ali izboljševali življenje v mestu (tudi teh je bila četrtnina). Med večjimi posegi izstopa gradnja Bolnišnice nemškega viteškega reda. Mojstri, h katerim so se zatekali Ormožanci v tem času, niso velika imena arhitekture, bili pa so solidni gradbeniki iz Ptujja, Ormoža, Središča, Ljutomerja, Gradca, Miklavža pri Ormožu, Sodincev in Radencev.

Branka Lepen, arhivistka v Povjesnem arhivu v Varaždinu, je nabrala podatke o dijakih iz Ormoža in njegove okolice, ki so se šolali na varaždinski gimnaziji v letih 1851 do 1914. Med številnimi imeni je tudi nekaj znamenitih osebnosti.

Stari sodelavec ptujskih in mariborskih arhivistov je Gernot Fournier, višji upravni svetnik v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu. Tokrat je za ormoški zbornik pripravil »Sodni protokol ormoškega mestnega sodnika 1721—1762, izpis za leta 1721—1730«. Opis sodnih deliktov iz sodnega protokola, ki so sodili pod jurisdikcijo ormoškega mestnega sodnika, nikakor ni dolgočasno branje, pač za zanimiv vpogled v prepirljivi ormoški vsakdan v 18. stoletju. Prevod je delo Marije Hernja Masten. Že avtor sam v uvodu opozarja, da mu je pisanje delalo precej težav zaradi zahtevne stare nemščine, kakršna se je uporabljala v sodnih spisih 18. stoletja. Zato pogrešamo jasnejšo navedbo prevajalke, katere ime se je znašlo le v kataložnem lističu na koncu zbornika.

V Pokrajinskem arhivu v Mariboru je shranjenega nekaj gradiva o Ivanu Geršaku (1838—1911), juristu, ki se mu je sprva obetala akademska kariera, a je moral razočaran prevzeti skromno mesto ormoškega notarja. Uveljavil se je s članki o gospodarskih in narodnih vprašanjih. V Ormožu je zapisan med zaslužnimi meščani zaradi ustanovitve Vinorejskega in Kletarskega društva. Svoje življenje v Ormožu je opisal v »Ormoških spominih«, ki so izšli leta 1902.

Irena Lačen-Benedičič iz Arhiva Republike Slovenije je podrobno opisala vojaštvo v Ormožu na prelomu stoletja. Pri tem se je oprla predvsem na gradivo, ki ga hrani ptujski arhiv. Avtorica nas seznanja z organizacijo vojske v takratnem času in z navodili za delovanje v miru in vojni, še prav posebej pa se je zadržala pri naboru.

Toneta Luskoviča je zanimal razvoj vinogradništva in kletarstva v Ormožu. Predstavil je delovanje Kletarskega društva (1898) in Zadruga Ormož (1960), ki sta oba predhodnika današnjega poslovnega sistema »Jeruzalem Ormož«. Avtor podrobno razgrinja podatke o vzponih in krizah društva in zadruga, na koncu pa navede vse dobre lastnosti ormoških vin, ki so jih ormoški kletarji uspeli obdržati skozi opisano obdobje ne glede na številna krizna obdobja.

Brane Oblak, arhivist v Zgodovinskem arhivu Ptuj, je predstavil zadružno elektrarno v Ormožu. Ormožanci so dobili elektriko šele leta 1922, pa še izjemno draga je bila. Do leta 1941, ko je celotno omrežje na Štajerskem skupaj z elektrarno Fala prevzelo nemško podjetje, se je zadruga nenehno otepala s finančnimi težavami.

Povsem naključno je bilo odkritje, da v Kinoteki Hrvaške hranijo film o Ormožu, ki je bil posnet leta 1935. Zaradi številnih težav, ki so spremljale nastajanje filma, predvsem pa zaradi nerešenih prošenj za njegovo predvajanje, je bil zanimivi dokumentarec (oz. njegova kopija, ki jo hrani Slovenski filmski arhiv v Ljubljani) prvič predvajan v Ormožu šele leta 1993. Film je v prvi vrsti predstavitev ormoškega zdravilišča, ki ga je vodil dr. Otmar Majerič. Cenjeni zdravnik je za snemanje prispeval tudi znatno vsoto denarja. V tem prvem slovenskem zvočno opremljenem filmu je poleg Majeričevega zdravilišča mogoče videti tudi vrsto prizorov iz Ormoža in njegove okolice. Stari dokumentarec o Ormožu je predstavil Ivan Nemanič, višji arhivist in vodja Slovenskega filmskega arhiva.

Novejšo gospodarsko zgodovino Jeruzalemskih gorc je opisal Miroslav Novak, arhivist v Pokrajinskem arhivu v Mariboru. Na gospodarsko podobo tega dela Slovenije sta vplivali obe svetovni vojni, veliko škode je povzročila trtna uš. med obema vojnoma pa so se kmetje tudi zadolževali preko vsake mere.

Janez Zadravec, ekonomist s Koga pri Ormožu, je orisal razvoj ormoške občine po letu 1983 z očitno željo, da prikaže predvsem dosežke v krajih, ki se sicer ne razvijajo skokovito, napredek pa je vendarle očiten.

Magister Borut Zemljič iz mariborskega arhiva se je posvetil raznorodovalni politiki, ki so jo Nemci pod vodstvom Heinricha Himmlerja izvajali tudi v Ormožu in njegovi okolici. V domačem arhivu je našel številne podatke o izseljencih, ki jih je na koncu prispevka še statistično primerjal glede na stopnjo njihove izobraženosti.

Zadnji prispevek v zborniku je posvečen dr. Štefki Cobelj (1923–1988) in njeni arhivski zapuščini, ki govori tudi o Ormožu. Arhivistka v mariborskem arhivu Suzana Čeh je najprej predstavila življenje in delo dr. Štefke Cobelj. Pri tem se je naslonila na življenjepis, ki ga je pokojna umetnostna zgodovinarica sama priložila različni dokumentaciji, ki danes šteje 71 arhivskih škatel, shranjenih v Pokrajinskem arhivu Maribor. Avtorica je na kratko orisala vsebino celotnega fonda, nato pa se je pomudila ob nekaj dokumentih, ki se nanašajo na ormoško občino.

Četrty ormoški zbornik je lep dosežek. Nekaj nedoslednosti, ki so nastale zaradi naglice pri izdajanju, ne more bistveno okrniti pomembnosti publikacije. Želeti je le, da bi Ormožanci v bodoče ne omagali in da bodo v nekaj letih izpeljali natis tega zbornika.

Marjeta Ciglencečki

Celjski zbornik 1993. Založila Skupščina občine Celje, izdala Osrednja knjižnica Celje, Celje 1993, 366 + 8 str.

Med občinskimi ali lokalnimi zborniki kot so Loški razgledi, Zbornik občine Grosuplje in drugi, zavzema Celjski zbornik pomembno mesto, kar je seveda treba prvenstveno pripisati zaledju znanstvenih ustanov (Zgodovinski arhiv, Pokrajinski muzej, Osrednja knjižnica), ki domujejo v Celju, in sodelovanju zainteresiranih strokovnjakov od drugod. Tako so v zadnjem, zajetnem Celjskem Zborniku 1993 napisali deset prispevkov celjski, pet pa drugi pisci. Kot je že v navadi, zajema tudi ta zbornik pestro tematiko, čeprav seveda močno prednjači zgodovinska.

Irena Lazar je napisala razpravo Sledovi steklarske proizvodnje v Celju (str. 7–16). V njej opisuje najdbe nenavadnih količin stekla, posode za taljenje stekla in steklarskega kalupa pri izkopavanjih na Levstikovi ulici v Celju, kar upravičuje domnevo, da so naleteli na ostanke rimske steklarske delavnice.

Nato sledi obsežna razprava Dušana Kosa Lastniki, posestniki in prebivalci grajskih poslopij na Celjskem do začetka 15. stoletja (str. 17–60). V njej podrobno obravnava postavljanje gradov v dveh obdobjih, v prvem do sredine 13. stoletja in v drugem do zadnje četrtine 13. stoletja. Obravnava pomen pridobitve gradov za dinastično, od deželnega kneza neodvisno politiko, za pridobitev deželanstva in kot pri Celjskih grofih za pridobitev knežjega dostojanstva. Nadalje obravnava lastninske in posestne oblike gradov ter upravljanje z njimi najprej z ministeriali, kar je bilo za gospode (lastnike) neugodno, nato z vmesnimi oblika-

mi, na koncu pa z gradiščani, ki so bili prosto odslovljivi. Prvi del razprave, podoben opis zgodovine gradov na Celjskem, je seveda zelo temeljito dokumentiran in je precej drugačne kakovosti kot razprava prof. J. Orožna o isti tematiki prav v istem glasilu. Zlasti pa se mi zdi potrebno poudariti drugi del razprave, Sintezo, kjer je na malo straneh na osnovi celjskega gradiva dan zelo dragocen, komprimiran prikaz večine z gradovi povezanih problemov, kar je v slovenskem prostoru res redko.

Ivan Stopar je prispeval razpravo Kuwassegove vedute Slovenske Štajerske (1840—1845) (str. 61—94). Na enajstih straneh opisuje tega pomembnega slikarja, štajerskega krajinarja, litografa in strokovnega pisatelja, ki je izdelal 21 vedut spodnještajerskih krajev ne samo s celjskega območja. Vedute so tudi upodobljene.

Ivanka Zajc-Cizelj je napisala izčrpno dokumentirano razpravo Učni jezik in materinščina na celjskih šolah (1777—1918) (str. 95—121). Avtorica se je lotila za obravnavani čas zelo žgoče tematike, saj je Celje podobno kot druga spodnještajerska mesta (Brežice, Ptuj, Maribor) veljalo kot nemško mesto, kjer se je slovenski jezik kot učni jezik kljub velikemu deležu Slovencev (vsaj po izvoru) težko uveljavljal in še to le v nižjih razredih, izrazito uspešno pa na okoliški šoli. Zanimivo je tudi ravnanje celjskih Nemcev po propadu avstro-ogrske monarhije in nastanku države SHS.

Bogdan Jurkovšek in Tea Kolar-Jurkovšek sta napisala razpravo Okamnine v Pokrajinskem muzeju Celje (str. 123—141). V njej obravnavata geološko (paleontološko) zbirko v omenjenem muzeju, ki je menda nastala po zaslugi rudarskega svetnika E. Riedla pred letom 1889, in se je nepopolna ohranila do zdaj. S slikami so prikazani ostanki školjke, ribe, želve, tapirja, naštetih in delno upodobljenih je 31 vrst drevnin, od katerih je nekaj še recentnih.

Branko Goropevšek obravnava Razpad sloge na slovenskem Štajerskem v letih 1906—1907 (str. 143—161), v razgibanem obdobju, ko je iz političnega prizorišča odšel slogaš dr. Ivan Dečko. Na površje so za razliko od prejšnjih narodnostno jezikovnih problemov prihajali socialni, gospodarski in kulturni. Na Spodnjem Štajerskem sta nastali dve slovenski stranki, ki sta odločilno opredeljevali politično življenje štajerskih Slovencev.

Bojan Himmelreich je prispeval razpravo Slovenski člani jugoslovanske delegacije na pariški mirovni konferenci 1919—1920 (str. 163—179). Opisuje slovenske zastopnike, dva delegata dr. Ivana Žolgerja in dr. Otokarja Rybača ter svetovalce, eksperte in pomožne osebe v sestavi dr. Niko Zupanič, Ivan Marija Čok, dr. Fran Kovačič, dipl. ing. Janko Mačkovšek, prof. Janko Pretnar, prof. Josip Ribarič, dr. Matija Slavič, Tomaž Šorli, dr. Leonid Pitamic, dr. Milko Brezigar, Ivan Jerman, Milko Kramer, Vekoslav Kisovec, dr. Ivan Švegel, dr. Bogumil Vošnjak, Ivo Šubelj, Bruno Hugo Stare, Drago Marušič, Alojzij Šušteršič in dr. Miroslav Juvančič. Razpravlja o položaju Slovencev v jugoslovanski delegaciji, Žolgerju in Rybaču ter nasprotjih med slovenskimi delegati, o Slovencih v sekcijah delegacije in Posebnem odposlanstvu. V vsem sestavku ni ime Rybač niti enkrat zapisano pravilno.

Rolanda Fugger-Germadnik opisuje Položaj ženske v celjski industriji v tridesetih letih 20. stoletja (str. 181—197). V Celju, kot pomembnem industrijskem mestu so se ženske poleg tradicionalnih dejavnosti kmalu uveljavile tudi kot ne-kvalificirane tovarniške delavke, seveda z vsemi značilnostmi takega podrejenega položaja.

Aleksander Žižek je pripravil najdaljšo razpravo v tem Zborniku, Krateg oris strukture in delovanja Štajerske domovinske zveze na Celjskem v letih 1941—1945 (str. 199—274). Tega pomembnega zgoščenega besedila ni mogoče ustrezno predstaviti na kratko, saj zajema strukturo in delovanje med okupacijo

najpomembnejše organizacije na Slovenskem Štajerskem, ki je v mnogočem krojila usodo domačinov Slovencev. Menim, da bo to temeljna razprava za vsakega raziskovalca, ki bo preučeval delne aspekte obdobja 1941—1945 na Celjskem. Glede uporabljenih virov se mi zdi, da je dan prevelik poudarek uradnim glasilom in časopisom, kar gotovo ni pomanjkljivost pri prikazu strukture, pri delovanju te organizacije pa je utegnilo priti do manjših (ali morebiti večjih) odstopanj od realnosti. Tak vtis utegnemo ob tem ali onem dobiti tisti, ki smo to obdobje sami doživljali. Te kritične misli, ki se lahko zavrnejo s sklicevanjem na stanje virov, nikakor ne zmanjšujejo vrednosti obravnavane razprave.

Milko Mikola je prispeval razpravo Delovanje partizanskih vojaških sodišč na Celjskem v letih 1944—1945 (str. 275—325). Opisani so začetki partizanskega sodstva na Celjskem in vzpostavitev partizanskega vojaškega sodstva na območju IV. operativne cone ter nadaljnje reorganizacije. V razpravi so sezname sodišč, s seznamami obtožencev, ki so jih ta obsodila na smrt. Vključeni so obsežni sezname ljudi s celjskega območja, ki so bili usmrčeni brez sodbe. Za območje Laškega in Jurkloštra bi dopolnil, da je bil dr. Leon Herman domačin, pravnik (odvetnik), v Laškem pa župan in Ortsgruppenführer. Datuma likvidacije ne bo težko ugotoviti, saj je bilo zanj ustreljenih 10(9) talcev kar je bilo objavljeno z zloglasnimi rdečimi plakati. V razpravi je seznam 405 domobrancev, ki jih je obsodilo Vojaško sodišče v Celju julija 1945. Na kratko so opisani procesi proti lastnikom pomembnih industrijskih podjetij v Celju in okolici (Celjske opekarne, Spodnja Hudinja; Rudnik in Železarna, Štore; Podjetje za predelavo in izdelavo predmetov iz plemenitih kovin v Gaberju; Celjska tekstilna tovarna; Podjetje Mautner, Jugoslovanska tekstilna tvornica d.d. Ljubljana in Litijsko-Preboldska tekstilna tovarna d.d. Maribor; Savinjska tkalnica, barvarna in apretura, Sv. Peter v Savinjski dolini; Tekstilna industrija d. z. o. z. Laško; Tovarna usnja v Slovenskih Konjicah; Tovarna upognjenega pohištva, Zbelovo pri Ločah; Štajerska železindustrijska družba Zreče; Tovarna kos, Slovenjgradec in Tovarna usnja F. Woschnagg in sinovi, d.d. Šoštanj. Omenjeni so tudi procesi proti nekaterim nemškimi podjetnikom pred drugimi vojaškimi sodišči v Sloveniji, npr. proti lastnikom Westnove tovarne v Gaberju.

Med zapisi so: članek Igorja Grdine Avtobiografsko in avtopoetsko v Prešernovem opusu (str. 327—332), članek Primoža Kuřeta: Zemlinsky — učitelj slovenskega skladatelja Josipa Ipavca (str. 333—340), članek Tatjane Badovinac Dva portreta opata Voduška (str. 341—346), članek Vladimirja Šlibarja Domača obrt v dolini Žičnice (str. 347—354). Med gradivom je izredno zanimiv zapis Janeza Cvirna Ludwik Gumpłowicz in slovensko vprašanje, ki z vidika slovenstva postavlja v lepo luč tega učenjaka poljsko-židovskega rodu, ki je v Gradcu predaval državo in upravno pravo.

Kot vidimo iz malce dolgovoznega prikaza prispevkov, prinaša obravnavani Celjski zbornik 1993 res pestro in dragoceno vsebino. Tiskarskih napak v njem za sedanje razmere ni pretirano veliko. Posebej pa velja pohvaliti nemške povzetke, ki so pisani v lepem, sodobnem jeziku in z malo napakami, kar je v primerjavi s številnimi drugimi zgodovinskimi publikacijami prava izjema.

Jože Maček

Ante Sekulić: Olimje v XVII. in XVIII. stoletju. — 1. izdaja. Prevedla Mojca Utroša. Zavod Spominski park Trebče, Podsreda, 1993, 10€ str.

Pestrim domoznanskim oziroma (cerkveno) zgodovinskim delom, ki jih v zadnjih letih izhaja čedalje več, se je pridružila tudi po svoji zasnovi pomembna knjiga o Olimju in olimskem pavlinskem samostanu v 17. in 18. stoletju. To je bil edini samostan tega reda na zdajšnjem slovenskem ozemlju. Sicer so imeli pavlinci samostan tudi v Sv. Petru u Šumi (nad Reko), ki je ob njegovi ukinitvi v predzadnjem desetletju 18. stoletja in še prej upravno sodil pod Kranjsko. Knjiga temelji na sorazmerno bogati zgodovinski literaturi in virih, ki jih je najti v arhivih v Zagrebu, Gradcu, Rimu, Budimpešti in na Dunaju. Ker je knjiga pisana z znanstvenim aparatom (torej z opombami, viri, arhivskim gradivom, literaturo in s povzetki v hrvaščini, poljščini, madžarščini, nemščini, italijanščini in angleščini) in prinaša gotovo tudi novosti, jo kaže upravičeno šteti kot znanstveno ali vsaj zelo visoko strokovno delo. V tem smislu jo velja tudi ocenjevati. Pisana je v zelo prijetno berljivem slogu, ki bo poleg snovi same gotovo pritegnil precej bralcev.

Knjiga ima poleg že naštetih delov 7 sorazmerno kratkih poglavij. V uvodu je na poldrugi strani nakazan namen knjige. Nato sledi poglavje Olimje v prijazni dolini in pregled njihove zgodovine. Tu pisec poleg geografskega opisa navaja tudi različne oblike zapisov Olimja v latinskem, hrvaškem, madžarskem in nemškem jeziku. Tu bi avtorja na podlagi virov, ki jih on ni uporabljal (arhiv dvorne komore na Dunaju, spisi uprave državnih posestev v Gradcu), dopolnil, da so vsaj v 18. stoletju kraj in samostan v nemščini v gospodarski korespondenci preprosto imenovali Olimie. Avtor poskuša toponim Olimje razložiti tudi jezikoslovno. Nato obravnava sv. Emo in njen rod. Olimje naj bi sv. Ema zgradila okoli leta 1015. Nato naj bi grad prešel v last ženskega samostana in zbora kanonikov v Krki, po ustanovitvi krške škofije pa postal pristava krških škofov. Sedanji grad je bil zgrajen med leti 1525 in 1550. Krški škofje so ga nato dajali v fevd različnim plemiškim družinam. Zgodovina pavlinskega Olimja pa se začne leta 1658, ko je grad s posestvom kupil Ivan Zakmardy, visok uradnik kraljevin Hrvaške in Slavonije, ki ga je nato daroval pavlincem in s tem postal ustanovitelj pavlinskega samostana v Olimju.

Poglavje Ivan Zakmardy in ustanovitev pavlinskega samostana podrobno opisuje ustanovitelja, postopek ustanovitve leta 1662 in 1664 darovano posest (pristave v Olimju, Virštanju in Brežicah), ki pa je bila za potrebe tudi manjšega samostana sorazmerno skromna, saj z gozdovi vred ni presejala 200 oralov (približno 112 hektarjev). Začetno posestno stanje se je malo izboljšalo s pristavo Vrbo, ki jo je pavlincem leta 1667 podarila grofica Rattkay.

V poglavju O cerkvi in samostanu ter življenju pavlincev so predvsem na podlagi obstoječe literature opisani samostanska stavba, cerkev in lekarna. Lahko bi rekli, da je to poglavje kratek poskus umetnostno-zgodovinske monografije Olimja. Tu so omenjeni samostanski priorji, nekateri patri pavlinci, ki so v samostanu živeli ob njegovi ukinitvi, in patri, ki so se odklovali s svojim pisnim intelektualnim delom. Kratko, a zanimivo je opisano tudi življenje pavlincev, tega strogega puščavniško-kontemplativnega reda.

V poglavju Gospodarski napredek olimskega samostana do ukinitve reda je dan kratek pregled o rešitvi Olimja iz fevdne odvisnosti krškega škofa leta 1686, o pomembnejših dobrotnikih samostana, o dediščinah pavlinskih redovnikov, darovih za maše, o cerkveni in samostanski opravi in gospodarskem premoženju. Zanimivo je, da je samostan nekaj let pred ukinitvijo spretno gospodaril, brez dolgov in z neznatnim prebitkom, čeprav s sorazmerno skromnimi denarnimi dohodki in odhodki, kar pomeni, da je bilo samostansko gospodarstvo še močno av-

tarkično. Samostanske zaloge živeža leta 1779 niso bile ravno obilne. V tem poglavju so opisane tudi gospodarske izboljšave samostanskega posestva.

V poglavju Ukinitev samostana in reda so opisane zaostrene cerkvene razmere zlasti pod vladanjem Marije Terezije in prizadevanja vrhovnih predstojnikov pavlinskega reda leta 1781, torej še pred izidom uredbe o ukinitvi samostanov, razvrščenih v skupino *Publice non servientes*, da bi se izognili ukinitvi svojih samostanov.

Pavlinski red je bil ukinjen šele leta 1786, olimski samostan pa neodvisno od splošne uredbe že 3. septembra 1782. Vzrok za to naj bi bila razrahljana samostanska red in disciplina, gotovo pa so imela pomembno vlogo trenja o pristojnostih med deželno vlado, krajevno pristojnim ljubljanskim škofom, ostrim jožefincem, Herbersteinom in samostanskim vodstvom, ki se je sklicevalo na eksemptnost in stare pravice ter v samostanu ni dovolilo državne preiskave. Vprašanje vzrokov za ukinitve olimskega samostana bi veljalo natančneje preučiti, ker je tudi v samostanom nenaklonjenem jožefinskem ozračju bilo vendarle zelo nenavadno, da bi država ukinita kak samostan le zaradi razrahljane notranje discipline. V tem poglavju sta opisana prehod olimskega posestva z gradom v državno upravo in nato prodaja grofu Attemsju leta 1805. V lasti te družine je bilo Olimje do leta 1945. Po ukinitvi samostana je v Olimju nastala samostojna župnija.

Sledi kratko sklepno poglavje, Dediščina in pomen Olimja, ki je v bistvu povzetek prejšnjih poglavij in podlaga za povzetke v drugih jezikih.

Kakor ni prijetno, pa je vendar treba opozoriti tudi na izredno veliko število napak in spodrslijajev, ki vrednost obravnavanega dela močno zmanjšujejo. Ker želim, da bi knjiga izšla še v več izdajah, bom naštel poglavitne napake, da bi jih, če bosta pisec in prevajalka želela, morebiti lahko popravili. Precej nerodnosti je nastalo zato, ker so piscu kot Hrvatju domače pač ogrsko-hrvaške upravne in druge razmere, ki se pa precej, če ne celo močno razlikujejo od razmer na Štajerskem kot avstrijski dedni deželi.

Velik del krivde nosi prevajalka, ki se ni zavedla pasti pri prevajanju iz sorodnega jezika, ko lahko ista beseda pomeni različna(e) pojma(e). Isto velja tudi za številna slovenska krajevna imena, ki jih je avtor zapisal najbrž v nemški obliki, kot stoje v literaturi in virih, prevajalka bi pa morala najti ustrezna slovenska. Nedopustno je, da se splošno znana slovenska imena kot npr. (Slovenske) Konjice, Brežice, Krka, Virštanj itn. pišejo le v nemščini in se nemška imena celo sklanjajo po slovensko (npr. Gonobizu, Rannu). Nemškim imenom v zgodovinskih besedilih seveda ne kaže nasprotovati, vendar sodijo v oklepaj za slovenskim imenom, kot je v knjigi tudi marsikje.

Večkrat sta omenjena teritorialno politična pojma županija (komitat), in okraj (kotar, distrikt), ki jih na Štajerskem ni bilo. Županiji podobna enota bi bila »četrt«, npr. Cillier Viertel, okrajev pa v obravnavanem času sploh še ni bilo. Od leta 1748 so bile le kresije (okrožja); za Olimje je bila seveda pristojna kresija v Celju.

Na Štajerskem se v obravnavanem obdobju za monarha ni uporabljal izraz kralj, str. 73 itn., kot na Ogrskem, temveč cesar. V knjigi se dosledno narobe uporablja beseda fevdalno. V zvezi z Olimjem kot prvotnim zemljiškim »posestvom« (nikjer ni natančno opredeljena kategorija posesti), ali je bilo posestvo | Gut |, gosposčina | Herrschaft |, ali imenje | Gült |, ki pa se po obsegu pravic zelo razlikujejo; vendar je videti, da je bilo v fevdni odvisnosti od krškega škofa in se je iz te odvisnosti odkupilo, ustreza le pojem fevdno.

Med izraze, ki se na Štajerskem niso uporabljali, sodi tudi kurija. To je na Hrvaškem uporabljan izraz za posestvo ali le za graščinico ali manjši dvorec kakega nižjega plemiča. V avstrijskih deželah je kurija pomenila »klop« (sestavo) v deželnem zboru, npr. veleposestniška ali prelatska kurija.

Zelo samosvoje in nepravilno se v knjigi uporabljajo sicer že zdavnaj ustaljeni izrazi: cesarske nasledstvene države so avstrijske (cesarske) dedne dežele, saj niso bile samostojne, suverene države. Gubernij ni bil Uprava, temveč preprosto gubernij ali smiselno deželna vlada, za Štajersko je bil v Gradcu in ne tudi na Dunaju, kot piše na str. 77.

Popolna zmeda je pri poimenovanju posestva, ki je nastalo iz ukinjenega samostana. Uprava državne komore — Cammeralherrschaft (str. 79) je popolnoma napačen izraz. Uprave državne komore sploh ni bilo, temveč je obstajala dvorna komora (Hofkammer) na Dunaju in njej podrejena administracija državnih posestev (Staatsgüteradministration) v Gradcu. Cammeralherrschaft je kameralna gosposčina ali k. gospostvo, podrejeno graški administraciji državnih posestev. Glede na to, da je bil samostan v Olimju ukinjen s posebno odredbo pred glavnim valom razpustov samostanov različnih redov, katerih premoženje je bilo (zaplenjeno?) preneseno v verski sklad (Religionsfond), je bilo olimsko premoženje prevzeto v prid države, torej dvorne komore, odtod tudi kameralna (komorna) gosposčina. Zanesljivo nepravilna je oznaka komorno plemiško posestvo Olimje. Na izraz »plemiško« v zvezi s posestvi ukinjenih samostanov nisem v arhivskih virih obdobja pod Jožefom II. nikoli naletel. Še bolj zmeden je tale zapis: »Lastnik (Attems! op. J. M.) je bil dolžan plemstvu (poudaril J. M.) dobro vzdrževati zgradbe.« Seveda je mogoče, da je bil v kupoprodajni pogodbi med državo (ustrezni oblastni organi so se menjavali!) in Attemsom člen o dobrem vzdrževanju stavb, toda ne v korist plemstva, saj se je posestvo že leta 1686 rešilo fevdne odvisnosti, temveč kvečjemu v korist prodajalca — države.

Prevajalka pogosto v raznih zvezah uporablja besedo gospodar. Menim, da je to bolj v navadi v hrvaščini, v slovenščini se uporabljajo drugi ustrežnejši izrazi, npr. deželni knez, zemljiški gospod, fevdni gospod ipd. Enako velja za besedo poglavar, ustrežnejše npr. predstojnik, vrhovni poglavarji reda, vrhovno vodstvo reda ipd.

Olimske podložnike knjiga malo obravnava (niti njihovo število ni navedeno), čeprav so bili za samostan gospodarsko pomembnejši ali vsaj tako pomembni kot sorazmerno skromna dominikalna posest. Omenjeni pa so samostanski montanisti, izraz, ki je na Štajerskem neznan. Montanisti so v pogovornem jeziku diplomirani inženirji rudarstva, ki jih v 18. stoletju še ni bilo, še celo pa ne v Olimju. Seveda so tu mišljeni samostanski sogorniki (Bergrechtler), ki so imeli v sorazmerno trajnem zakupu vinograde na samostanski zemlji.

To naštevavanje napak postaja že utrudljivo, zato le še nekaj cvetk: *notarius regni hujus comitatum* pač ni županijski notar celega kraljestva (str. 16), temveč kraljevski notar (cele) županije, štirje evangelisti pač niso prižnice (str. 42), redovnic in redovnikov (str. 76) pač ni mogoče ukiniti, razpustiti je mogoče le njihove redove, družbe, samostane.

Prevajalka je zelo neogljenja pri cerkvenih izrazih, npr. na str. 64 našteva 9 biret, torej v množini ženskega spola. Birete pa so steklene laboratorijske cevke. V knjigi so seveda mišljeni bireti, duhovniška pokrivala. Med škofovskim duhovnikom (str. 79) in škofijskim (posvetnim, za razliko od redovnega) je zelo velika razlika; mestni škof, mestni poglavar je pravilno krajevno pristojni ali kar krajevni škof, predstojnik; zakristijan (str. 51) je zakristan; nadzornik Reda (str. 50) — pri nas uveljavljen izraz je vizitator reda (samostana).

Težave delajo prevajalki tudi gospodarski izrazi. Na str. 70 piše nova hladilnica — *domus glacialis*, kar je seveda ledenica, ki so jo tedaj imele celo boljše gostilne in seveda tudi samostan, hladilnic pa tedaj še ni bilo. Tudi izrazi za žita niso pravilno prevedeni. Pogosto prevajalka izrazov ni prevajala, temveč jih je kar prepisala. Zgledi: obljubljeni namesto priljubljeni, prepozit namesto prošt, župa namesto župnija, misije namesto misijonov itn.

Nadaljnje navajanje napak ali ne povsem ustreznih izrazov nima smisla. Najbrž dosedanje navedbe zadostujejo za opozorilo, da je treba vsaj prevod knjige pred morebitno novo izdajo temeljito predelati in popraviti. Seveda je v knjigi tudi množica tiskovnih napak.

Posebno poglavje je nemški prevod povzetka, str. 90—91. Če ga primerjamo s hrvaškim povzetkom, kar je najbrž utemeljeno, glede na to, da je to gotovo izvorno avtorjevo besedilo, lahko ugotovimo, da je zelo okoren in da ne izraža vedno avtorjevih misli. Opozoriti želim le na nekaj prevajalčevih spodrseljajev, ki kvarijo smisel. Der Grundbesitz se uporablja za kmečka posestva, za fevdalna pa *ustreza das Gut, die Herrschaft, die Grundherrschaft, der Mayerhof in pod. Die Erbschaft* za hrvaško baština ne ustreza, ker smiselno pomeni konkretno dediščino za umrlim, v primeru Olimja, ki ga ni nihče podedoval, bi bilo boljše *das (kulturelle) Erbe, die Hinterlassenschaft* ali *pod. Die Spenden* so majhna darila za cerkve, dobrodela društva itn, za predajo (darovanje) posestev bi bolj ustrezalo *durch Übergabe* ali *durch Schenkungen . . . ; Verpflichtung angenommen, boljše übernommen; für den Spender den Gottesdienst (ednina!) abzuhalten, pravilno für den Gründer Seelenmessen (množina!) abzuhalten*, ker je seveda šlo za več (veliko) maš (npr. aniverzarijev). *Die Säle wurden in die Mönchstuben umgestellt, pravilno . . . in Mönchszellen umgebaut; bivališča redovnikov so celice, ne sobice, umstellen je prestaviti, ne prezidati. Über den Aufbau, boljše Ausbau, Bau . . . zur bisherigen Kirche, pravilno zur damaligen . . . ; verschiedene Strebungen, boljše . . . Strömungen . . . ; Kunstbildern, pravilno Fresken . . .* Še nekaj prapovpisnih napak: *Pauliner Kloster, Pauliner Ordensgemeinschaft* se piše skupaj. *Schloss in Presbyterium* sta srednjega spola. Motijo tudi tiskovne napake. Angl. povzetek (str. 94—95) je sicer mnogo boljši kot nemški, vendar je v njem komaj odpustljiva napaka o škofih iz Krškega namesto iz Krke, in spodrseljaj o okraju v Celju, ki ga tedaj ni bilo.

Ker je knjiga izšla »na domačem terenu«, bi bilo pač želeli, da bi bilo v njej kaj več o odnosu samostana do svojega ožjega okolja, ali so bili med brati in patri tudi kaki domačini ipd. Čeprav je v uvodu drugače napovedano, pa so ta vprašanja obdelana zgolj deklarativno. Iz knjige je mogoče dobiti vtis, da je bilo pavlinsko Olimje kljub poznejši uradni samostojnosti le bolj izpostava matičnega samostana Lepoglave.

Jože Maček

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

NOVA VRSTA

30. (LXV) LETNIK 1994

1994
ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

IZDAJATA
UNIVERZA V MARIBORU IN ZGODOVINSKO DRUŠTVO MARIBOR
UREJA S SODELOVANJEM UREDNIŠKEGA ODBORA MARJAN ŽNIDARIČ

KAZALO – CONTENDES

Jubileji – Anniversaries

Belec, Borut: VLADIMIR BRAČIČ – PETINSEDEMDESETLETNIK	175
Curk-Mikl, Iva: STANKO PAHIČ – SEDEMDESETLETNIK	182
Ivanjko, Šime: VANEK ŠIFTAR – PETINSEDEMDESETLETNIK	10
Rajh, Bernard: BRUNO HARTMAN – SEDEMDESETLETNIK	177
Škafar, Vinko: JOŽE RAJHMAN – SEDEMDESETLETNIK	184
Tovšak, Slavica: JANKO KUSTER IN NJEGOVH SEDEMDESET LET	186
Vrišer, Sergej: JOŽE CURK – SEDEMDESETLETNIK	180
Žnidarič, Marjan: ČASTITLJIVI JUBILEJ	3
A jubilee af distinction	

Razprave – Studies

Bračič, Vladimir: PRIIMKI, IMENA IN DOMAČA HIŠNA IMENA V CIRKULANAH	327
Surnames, first names and domestic house names in Cirkulane	
Ciglenečki, Marjeta: PROFESORJI RISANJA NA PTUJSKI GIMNAZLI 1869–1987	336
Graphic arts teachers at the Ptuj academic secondary school	
Curk, Jože: PROMETNE RAZMERE MED 11. IN 18. STOLETJEM NA NEKDANJEM KOROŠKEM OZEMLJU	13
The transport situation between the 11 th and 18 th century on the Carinthia teritory	
Curk, Jože: PTUJSKI GRADBENIKI MED RENESANSO IN HISTORICIZMOM	232
Ptuj constructors between the renaissance and historicism	
Čepič, Zdenko: PROBLEMATIKA KOLONIZACIJE APAŠKEGA POLJA PRI IZVAJANJU AGRARNE REFORME PO DRUGI SVETOVNI VOJNI	137
Problems of colonisation of the Apače field at implementing the agrarian reform after World War II	
Grafenauer, Bogo: JUGOSLAVIJA, ZGODOVINSKA NUJA ALI ZGODOVINSKA ZMOTA	47
Yugoslavia, an historical exigency or an mistake	
Grmič, Vekoslav: ŠTAJERSKI DUHOVNIKI NA BRANIKU SEVERNE MEJE	301
Styrian priests at the bulwark of the northern border	
Klemenčič, Matjaž: PREGLED STALIŠČ IN DELOVANJA SLOVENSКИH IZSE-LJENCEV V ZDA V ZVEZI Z JUGOSLOVANSKO IDEJO OD LETA 1914 do leta 1992	55
A review of stands and activities of Slovene emigrants in the USA, pertaining to the Yugoslav idea, 1914–1992	
Leskovec, Antoša: MARIBOR ZA ČASA USTANAVLJANJA ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA V ZRCALU SVOJИH ČASNIKOV	189
Maribor at the time of the foundation of the historical society, as morrored in its newspapers	
Melik, Vasilij: JUGOSLAVIJA – ZGODOVINSKA ZMOTA ALI NUJA?	51
Yugoslavia – an historical mistake or exigency?	
Nečak, Dušan: JUGOSLAVIJA, HISTORIČNA NUJNOST ALI NAPAKA?	67
Yugoslavia, an historical exigency or an mistake?	
Pleterski, Janko: JUGOSLAVIJA V SLOVENSКИ ZGODOVINI	40
Yugoslavia in slovenian history	
Predin, Štefan: LEKARNA PRI SV. ŠTEFANU V RIBNICI	266
The pharmacy at Sveti Štefan in Ribnica	
Radovanovič, Sašo: SLOVENSKE ŽUPNIJE V ARHIDIKONATU MED DRAVO IN MURO 1645–1685	209
Slovenian parishes in the Archedeaconate between the Drava and Mura rivers, 1645–1685	

Ramšak, Mojca: RENESANSA BLAGIH METOD	347
Renaissance of soft methods	
Repe, Božo: JUGOSLAVIJA — ZGODOVINSKA NUJA ALI ZGODOVINSKA ZMOTA . 72	
Yugoslavia — an historical exigency or an historical mistake	
Rozman, Franc: RAZVOJ IN DELOVANJE ŽELEZNIČARSKIH ORGANIZACIJ NA SPODNJEM ŠTAJERSKEM PRED LETOM 1914	278
The development and activities of railwaymen's organisations in lower Styria prior to 1914	
Stavbar, Vlasta: MARIBOR V LETIH 1917—1918	292
Maribor in the years of 1917 and 1918	
Stiplovšek, Miroslav: PRIZADEVANJA ZA AVTONOMIJO SLOVENIJE OD USTANOVITVE JUGOSLOVANSKE DRŽAVE DO KRALJEVE DIKTATURE (1918—1920)	77
Endeavours for the autonomy of Slovenia between the founding of the Yugoslav state and the king's dictatorship	
Stiplovšek, Miroslav: STAVKOVNO GIBANJE KONEC LETA 1918 NA MARIBORSKEM OBMOČJU IN VLOGA STROKOVNIH — SINDIKALNIH ORGANIZACIJ V BOJU ZA SEVERNO MEJO	317
The strike movement of 1918 in the Maribor region and the role of occupational — Labour union organisations in the northern forntier	
Šiftar, Vanek: SOSEDSTVO OB DRŽAVNI MEJI Z AVSTRIJO	108
Neighbourhood on the state frontier with Austria	
Šuligoj, Ljubica: PTUJSKO OBMOČJE NA PRELOMU STOLETJA DO LETA 1920 . . 308	
The Ptuj region from the begining of the century until 1920	
Vičič, Maja: JUŽNI SLOVANI V SLOVENSKIH ČASNIKIH NA ŠTAJERSKEM OD 1908—1914	20
South Slavs in Styrian newspapers 1908—1914	
Vratuša, Anton: DRUŽBENOZGODOVINSKI POGLED NA SLOVENCE V AVSTRIJSKI ZVEZNI DEŽELI ŠTAJERSKI	96
A socio-historical insight Slovenes in the Austrian federal land of Styria	

Polemike, ocene in poročila — Polemics, review and reports

Ciglenečki, Marjeta: ZBORNIK ORMOŽ SKOZI STOLETJA, IV	361
Curk, Jože: IVAN STOPAR, GRAJSKE STAVBE V VZHODNI SLOVENIJI	150
Curk, Jože: O ZALOŽNIŠKI DEJAVNOSTI POKRAJINSKEGA ARHIVA MARI-BOR	359
Hederih, Jerneja: PAVEL MEDVEŠČEK, SKRIVNOST IN SVETOST KAMNA . . . 167	
Husein, Edita: ZBORNIK ZA ZGODOVINO ŠOLSTVA — ŠOLSKA KRONIKA, 25, 26	165
Maček, Jože: PAYERLEITNER A., BARFIELD L., KOLLER E., LIPPERT A.: DER ZEUGE AUS DEM GLETSCHER	356
Maček, Jože: CELJSKI ZBORNIK 1993	365
Maček, Jože: ANTE SEKULIČ, OLIMJE V 17. IN 18. STOLETJU	368
Matjašič, Marjan: RUDI ČAČINOVIČ, MED DVEMA CERKVAMA — ZAPISKI DVAKRAT RAZOČARANEGA VERNIKA	160
Matjašič, Marjan: LADO AMBROŽIČ — NOVLJAN, POL STOLETJA POZNEJE . 163	
Radovanovič, Sašo: FRANCE DOLINAR, PROŠTI NOVOMEŠKEGA KAPITLJA 1493—1993	152
Ravnikar, Tone: KRATEK KOMENTAR OCENE ČLANKA »POSEST GROFOV VOVBRŠKIH V SALEŠKI DOLINI«	357
Žnidarič, Marjan: BORIS GOMBAČ, TRST, TRIESTE — DVE IMENI, ENA IDENTITETA	153
Žnidarič, Marjan: MAKSO ŠNUDERL, DNEVNIK 1941—1945	156
Žnidarič, Marjan: BRANKO GOMBAČ, SKOZI ŽIVLJENJE	159

Polemika, ocene in poročila — Polemics, reviews and reports

Jože Maček: PAYRLEITNER A., BARFIELD L., KOLLER E., LIPPERT A.: DER ZEUGE AUS DEM GLETSCHER	356
Tone Ravnikar: KRATEK KOMENTAR OCENE ČLANKA »POSEST GROFOV VOVBRŠKIH V ŠALEŠKI DOLINI«	357
Jože Curk: O ZALOŽNIŠKI DEJAVNOSTI POKRAJINSKEGA ARHIVA MARIBOR	359
Marjeta Ciglencečki: ZBORNIK ORMOŽ SKOZI STOLETJA, IV	361
Jože Maček: CELJSKI ZBORNIK 1993	365
Jože Maček: ANTE SEKULIĆ, OLIMJE V 17. IN 18. STOLETJU	368

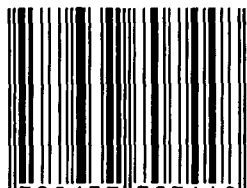
ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE
NOVA VRSTA 30
(65.) letnik, 1994, zvezek 2

S sodelovanjem uredniškega odbora uredil Marjan Žnidarič — Izdajata Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo Maribor — Založila Založba Obzorja Maribor — Lektor Bojan Osterc — Za založbo Pavla Peče — Natisnilo GZP Mariborski tisk, Maribor 1994, v nakladi 450 izvodov.

ISBN 86-377-0744-0

Po mnenju Ministrstva za kulturo št. 415-32 z dne 23. 2. 1994 se za knjigo plačuje davek od prometa proizvodov po stopnji 5 %.

ISBN 86-377-0744-0

9 788637 707448